

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
הפקולטה למדעי הרוח והחברה
המחלקה לספרות עברית

בדממה רועמת :

קולן הייחודי של נשים ניצולות שואה מרומניה

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך למדעי הרוח והחברה"

(M. A.)

מאת : ליקה לוי

מנחה : פרופ' תמר אלכסנדר

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
הפקולטה למדעי הרוח והחברה
המחלקה לספרות עברית

בדממה רועמת:

קולן הייחודי של נשים ניצולות שואה מרומניה

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך למדעי הרוח והחברה"
(M. A.)

מאת: ליקה לוי

מנחה: פרופ' תמר אלכסנדר

תזימת הסטודנט: _____ תאריך: _____
תזימת המנחה: _____ תאריך: _____
תזימת יו"ר הועדה המחלקתית: _____ תאריך: _____

להורי,

מלי ושמעון גלעדי,

שעדיין מלמדים אותי באיזו עוצמה,

באיזה חוסר אנוכיות,

באיזה יופי,

יכול הורה לאהוב את ילדו.

אמא השאירה לי טלאי צהוב¹

אמי השאירה לי אחרי מותה
טלאי צהוב על חולצה לבנה.
שנים רבות עברו, הטלאי נשאר,
החולצה דהתה והתפוררה
ואמי שתקה... שתקה... ושתקה.

אמי העניקה לי טלאי צהוב והרבה תקווה
ורק אחרי מותה הבנתי
איזה סבל ותלאות היא עברה.
ואמי שתקה... שתקה... ושתקה.

אמי הותירה לי טלאי צהוב
לזכר משפחתה שנכחדה
וקהילה ענפה שהושמדה
ואמי שתקה... שתקה... ושתקה.

אמי הורישה לי טלאי צהוב
מסגרתי אותו כמוזכרת יחידה
אמא, השתיקה הופרה
מאבקך הוא סיפור גבורה
את הטלאי הצהוב אשמור ואנצור
ומורשת הזיכרון תעבור מדור לדור.

¹ רחל נחום. אמא השאירה לי טלאי צהוב, בתוך: דור שני כותב שואה. פורסם ב קשר עין – ירחון ארגון המורים העל יסודיים, בסמינרים ובמכללות, ניסן-אייר תש"ע (אפריל 2010), 28.

שלמי תודה,

חלק זה של עבודתי אותו אתם קוראים כעת הינו החשוב ביותר בעבודה, לדעתי. בלעדי האנשים המדהימים הנמנים להלן מחקר זה לא יכולה היה לקרום עור וגידים.

ראשית ומעל לכל, אבי לוי, בעלי וחברי הטוב ביותר שבלעדי הרוח הגבית והתמיכה המתמדת אותן הוא סיפק לאורך כל הדרך לא הייתי מוצאת את הכוחות להגיע לקו הסיום. לבנותיי, מור, שיר ושני, אתן אלה שעבורן נכתבה עבודה זו. אתן אלה שמהוות את ההשראה שלי למחקר זה כדי שתכירו את שורשיכן המפוארים מהם תוכלו לבנות את עתידכן ולהנחיל את מורשתכן גם לדורות הבאים.

תודה מיוחדת לפרופ' תמר אלכסנדר שנוטה והאירה את דרכי עד סיומו וכתובתו המוצלחים של מחקר זה, צעד שהיה מורכב הרבה יותר ממה שהנחתי מלכתחילה.

לתמיכה מיוחדת במחקר זה העוסק בבניית עולמות חדשים עלי להודות באופן מיוחד להורי, מלי ושמעון גלעדי שמאז ומעולם אפשרו לי לבנות את עולמי בדרכי שלי גם אם היא לא תמיד תאמה את דרכם. הם ויתרו על דברים רבים כל כך למעני. אני בטוחה כי עבודה זו ממלאה אותם גאווה.

תודתי נתונה גם **לכל** הצוות הנפלא של משען – בית אבות הנגב על עזרתו, תמיכתו והיענותו לכל בקשה שלי על מנת להשלים מחקר זה ועל יצירת הקשר ביני ובין המספרים שאת חייהם קראנו בעבודה זו.

תודות עצומות לקבוצת אנשים מדהימה, המספרים שלי, שפתחו בפני את שערי ליבם ואפשרו לי דריסת רגל בעולמם הפרטי בשעותיו החשוכות אך גם באלה הקורנות והשמחות. בלעדיהם מחקר זה לא יכול היה לראות אור.

בזכות כל האנשים הטובים הללו, אותם פגשתי באמצע הדרך, התאפשר קיומו של מחקר זה שדרכו ניתנת גם אפשרות לדורות הבאים להציף אל תוך עברם כעם ואל חיי קרוביהם שלא תמיד נראו כפי שהם כיום.

תקציר:

נושא המחקר ומטרותיו:

עבודה זו עוסקת בסיפורים אישיים של ניצולות שואה מרומוניה. מטרת העבודה לחלץ את הקול הנשי ולעמוד על ייחודו מתוך השוואה לסיפורי גברים ניצולים.

שאלות המחקר:

א. מחקר זה מעלה את שאלת התמודדותן הייחודית של נשים אילו באמצעות ניתוח סיפוריהן האישיים בשונה ממאבקים של הגברים במצבים דומים לפני המלחמה, במהלכה ואחריה.

1. כיצד הן שימרו את נשיותן והשתמשו בה על מנת לשרוד במהלך המלחמה?
 2. כיצד השתקמו אחרי המלחמה תוך השתלבות במעגל העבודה ומציאת מקורות כלכלה מידיים?
 3. חשיבותה של ההשכלה עבורן והתייחסותן לרכישת מקצוען. כיצד בחרו את מקצוען?
 4. כיצד התמודדו עם הקמת תא משפחתי חדש, הריונות, לידות וגידול ילדים?
 5. באיזה אופן התייחסו וטיפחו את הוריהן (אם עדיין היו בחיים)?
 6. מהי תפיסת עולמן הכללית כאדם שחווה אירועים בלתי אפשריים שהתרחשו בשואה?
- ב. דרכי העיצוב הספרותי של הסיפורים האישיים (מבנה, דמויות, סגנון ולשון).
- ג. דרכי העיצוב של האירוע ההיגודי (תקשורת בין מראיין – מרואיין, ההקשר הסיטואציוני, אופן ביצוע הסיפור).
- ד. מקומה של החוקרת במחקר (מחקר תוך קהילתי ותוך משפחתי).

מתודולוגיה:

מחקר זה הינו בבסיסו עבודת שדה. ניתוח הסיפורים האישיים שתועדו באמצעות בכלי מחקר ותיאוריות המקובלות בחקר הספרות, הפולקלור, התרבות והפמיניזם. מחקרים אילו סייעו להכרת הרקע ההיסטורי, הווי החיים והתרבות המזרח אירופאית באותה תקופה, הגדרת הסיפורים האישיים שבעל פה והשוואתם לסיפורי חיים ויומנים אשר הועלו על הכתב. למקם את המחקר. התיאוריות הפמיניסטיות סיפקו כלי הבנה וניתוח לאופן תפיסת הנשים את עצמן וכיצד הן נראו עיני הגברים.

שלבי העבודה:

1. איתור המרואיינים בעלי יכולת סיפורית היגודית ונכונות לשיתוף פעולה.
2. עריכת 17 ראיונות פתוחים עם ארבע עשרה נשים ושלושה גברים. מטרתם של ראיונות אילו הייתה להציף נושאים לדיון ולקבל תמונה כללי של הזמן והמקום.
3. התמקדות בארבעה מידעני מפתח (שני גברים ושתי נשים) שסיפוריהם נותחו ועם מספריהם נערכו ראיונות עומק. מטרת ראיונות אילו הייתה לקבל תמונה עמוקה וחדה יותר של הזמן, המקום ודרכי הפעולה של המספרים עצמם.
4. נערכה השוואה בין סיפורי הגברים לאילו של הנשים ומתוכה הוסקו מסקנות המחקר.

תרומתו הייחודית של מחקר:

מחקרים רבים נערכו בנושא השואה, נוגעים בה מזוויות שונות כגון אירועים (היסטוריים), קבוצות (ילדים, פליטים, משפחות) וקהילות שונות, אולם רק בשנים האחרונות המחקר היפנה את תשומת ליבו לחקר מקומן של הנשים בשואה.

ייחודו של המחקר הנוכחי הוא בהתייחסותו באופן ספציפי לסיפורים אישיים מפי נשים בקהילת האם שלי, בה גדלתי וחונכתי ועליה לא נערכו די מחקרים והיא לא תועדה באופן מספק. אף ניתוח עדויות של ניצולי שואה כסיפורים הינו תחום חדש במחקר. קהילת היהודים יוצאי רומניה מורכבת מאנשים שקטים, לפעמים נחבאים אל הכלים, שכל מבוקשם הוא להתערות בחברה באופן מלא וללא חריגות. ואכן הם הצליחו בכך. ברוב המקרים יוצאי קהילה זו לא מסגירים את מוצאם, וחבל. באופן זה, עם חלוף השנים, הולכים ונבלעים יהודי קהילת יוצאי רומניה בחברה הישראלית לבלי הכיר. מחקר זה מאפשר לאמהותיה של קהילייה שקטה זו להשמיע את קולן ולומר את דברן כפי שהן בוחרות להשמיעו, מתוך התנסותן האישית והפרטית ביותר. עבודה זו באה לחדד ולהבליט את ייחודן ועברן מבלי להפרידו מתרבות וממורשת העם היהודי אליה הם היו ועדיין הינם קשורים בעבותות.

מבנה העבודה:

- עבודת מחקר זו נחלקת לשלושה פרקים העוסקים בזוויות ראייה שונות של "חוויות" השואה ומאורעותיה.
1. המבוא – בעבודה זו סוקר בצורה נרחבת מחקרים רלוונטיים מתחומי הפולקלור, הספרות והפמיניזם.
 2. הפרק הראשון - מוקדש כולו לקול הנשי ובו נערך ניתוח עומק של סיפוריהן של שתי נשים יוצאות דופן, גבי מוסקוביץ ופאני איצקוביץ. האחת מייצגת את תפקידה של האישה כאם והשנייה את מקומה של האישה בבניית קריירה אישית.

3. בפרק השני - מובאים סיפוריהם של שני גברים, שרידי שואה, שמעון גלעדי וחיים קאופמן. מטרתו של פרק זה הינה לאמת ולחזק את התפיסה כי אכן הנשים חוו את השואה אחרת מהגברים וכי דרכי פעולתן היו שונות ומיוחדות להן.
4. בפרק השלישי - נערך דיון המשווה ומנגיד את שני הפרקים הקודמים לו ונערכת בו הצלבה בין סיפורי הנשים לאילו של הגברים לאור נקודות מבחן ייחודיות לסיפוריהן. מתוך השוואה והנגדה זו הוסקו מסקנות העבודה. בפרק זה נכללים כל שבעה-עשר הראיונות אותם ערכתי, לצורכי השוואה וקבלת תמונה רחבה יותר של התקופה דרך נקודת ראותם של המספרים.
5. האפילוג – בעבודה זו עומד על מקומה של החוקרת במחקר כחוקרת תוך קבוצתית ותוך משפחתית ומפרט את התהליך שעברו החוקרת והנחקרים תוך כדי מחקר זה.

תוכן עניינים

V	תקציר
1	מבוא
3	סקירת ספרות מחקרית
<u>פרק ראשון – סיפורי נשים</u>	
- "כל אישה צריכה שיהיו לה ניירות".	
- גבי מוסקוביץ.	
17	א. 1. צמיחה אישית ומשפחתיות - סיפורה של גבי מוסקוביץ
32	א. 2. אימהות וקריירה - סיפורה של פאני איצקוביץ
<u>פרק שני - סיפורי גברים</u>	
- "עדיף להיות שען טוב מאשר רופא גרוע".	
- שמעון גלעדי.	
47	ב. 1. הישרדות וצמיחה מחודשת – סיפורו של חיים קאופמן
59	ב. 2. אהבת אם לעולם לא תכזיב – סיפורו של שמעון גלעדי
<u>פרק שלישי – בין גברים לנשים</u>	
- "את המוח צריך לתרגל כדי שיזכור אחרת הוא מתקלקל".	
71	- פאני איצקוביץ.
<u>אפילוג – בין החוקרת למחקר</u>	
98	- מבט רטרוספקטיבי וחשבון נפש אישי
102	סיכום
104	ביבליוגרפיה
<u>נספחים:</u>	
110	נספח מס. 1: - גבי מוסקוביץ – ראיון ראשון 22.1.09
128	נספח מס. 2: - פאני איצקוביץ – ראיון ראשון 11.2.09
137	נספח מס. 3: - פאני איצקוביץ – ראיון שני 13.7.09

141	נספח מס. 4 : - גבי מוסקוביץ – ראיון שני 26.7.09
148	נספח מס. 5 : - חיים קאופמן – ראיון ראשון 27.1.09
156	נספח מס. 6 : - חיים קאופמן – ראיון שני 19.8.09
163	נספח מס. 7 : - שמעון גלעדי – ראיון ראשון 15.4.09
174	נספח מס. 8 : - שמעון גלעדי – ראיון שני 25.9.09
181	נספח מס. 9 : - תמונות מגירוש היהודים וחציית נהר הבוג
182	נספח מס. 10 : - תמונת הבנק המסחרי כיום בבוקרשט
183	נספח מס. 11 : - כתבה : "מחקר : רומניה היא שיזמה את שואת היהודים במדינה".
184	נספח מס. 12 : - הרצאתו של יואן איליסקו מיום 12 לאוקטובר, 2004 (נשיא רומניה באותה תקופה)
190	נספח מס. 13 : - תמונות המרואיינים.

Table of Contents i
Abstract iii

"עלילתם של סיפורים... מבוססת בדרך כלל על נקודת מפנה... שב[ה] מסתיים שלב אחד של העלילה (הנפילה) ומתחיל השלב השני (העלייה). ראוי לייחד תשומת לב מיוחדת לנקודת מפנה זו, שכן בה ממוקדת תבנית העלילה כולה, ובה הגרעין של השקפת העולם, או המוסר של בסיפור"¹ כך הדבר גם כאשר ניגשים לבחון סיפורים שונים בעלי מטרות מוגדרות של הנחלה לדורות העתידיים לבוא והנצחה למען הדורות הבאים שלא יידעו את יוסף². סיפורי חיים הינם אחד הז'אנרים היותר אינטימיים, בעיני, בתחום הסיפור והפולקלור. הם בעלי אופי אישי המיוחד לכל מספר או מספרת, בעלי מבנה המייחד את המידען, במיוחד כאשר המדובר הוא בסיפורים הקשורים באירועים מיוחדים, קשים או ייחודיים למספרם. כך הם סיפורי השואה אותם ליקטתי, ובמיוחד אלה אותם הבאתי, בפניך קורא, במסגרת עבודת מחקר זו. כל כך שונים ומיוחדים הם הסיפורים הרבים אותם שמעתי עד כי נדמה כי כל אותם מיליוני יהודים שעברו ושרדו את התופת מתארים חוויות שונות שאינן קשורות כלל האחת לשנייה. כל אחד נושא באמתחתו חיים השונים תחליט השינוי משכנו, חברו או אפילו בן משפחתו איתו היה במהלך כל התקופה המדוברת. ישנו הבדל מהותי בין סיפורי נשים לבין סיפורי גברים, בין סיפור ילדים לאילו של מספרים שחוו את השואה כבוגרים יותר. ישנו גם צורך להתייחס למיקום ולזמן עליו מדובר. הסיפורים השונים הללו מהווים חלק מהפולקלור היהודי שנמצא בתהליך מתמיד של השתנות מהיותו סיפור שעובר בעל-פה מדור לדור – לסיפור כתוב. באופן זה "יתמסד" הפולקלור היהודי והסיפורים האישיים מתקופת השואה יתפסו את חלקם המכובד והחשוב מאוד. שאם לא כן, הוא עלול להיעלם יחד עם מספריו שכבר היום מתמעטים בקצב מהיר מפאת גילם. "הפולקלור [ש]אינו נחשב... כבעל קיום עצמי מחוץ לקבוצה חברתי מוגדרת... תלוי בהקשר החברתי המוגבל הגבלה גיאוגרפית, לשונית, אתנית... [ומורכב מ]קובץ של ידע, [ו]אופן של מחשבה"³ מסביר דן בן-עמוס. ואכן סיפורים אלה מוגדרים כחלק מתרבותם של יהודים מזרח אירופאים, מצד אחד, ומגדירים את גבולות הקבוצה ואת חוויותיה המשותפות מצד שני כפי שמסבירה החוקרת תמר אלכסנדר, תוך תהליך של תרומה וקליטה "מהחברה הכללית ומקבוצות אחרות... [תוך] תהליך תדיר של התערות והתבדלות"⁴. סיפורים אילו והתהוותה של ספרות מיוחדת זו מאפיינים "לא רק את ה'אני' היוצר הראשון... כי-אם גם את ה'אני' של יוצרים רבים, יוצאי העם ונציגיו"⁵, בדור הנוכחי ובדורות הבאים. מתוך האוסף הנרחב של הסיפורים אותם קיבלתי ממרואייני, בחרתי להתמקד בסיפוריהן של נשים יהודיות, שרידי השואה, יוצאות רומניה ובחוויות הייחודיות להן תוך הבלטת וייחוד הקול הנשי ביחס לסיפורי גברים יהודים, שרידי שואה, יוצאי רומניה. סיפורי השואה וההישרדות מזוהים בדרך כלל עם

¹ עלי יסיף. "הסיפור על האיש שלא נשבע מימיו" – מאויקוטיפ יהודי לאויקוטיפ ישראלי". בתוך: מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כרך ח-ט. ע"מ 21.

² שמות א, 8.

³ דן בן-עמוס. "הגדרת הפולקלור בהקשר תרבותי", הספרות – רבעון למדע הספרות, כרך ד מס. 3 יולי 1973 (תשל"ג).

⁴ תמר אלכסנדר. מעשה אהוב וחצי, ע"מ 48.

⁵ עורכים: תמר אלכסנדר ודב נוי. אוצרו של אבא – מאה סיפורים וסיפור מפי יהודי ספרד, ע"מ 19.

סיפורי גבורה פטריארכאליים⁶ ומגלמים בתוכם כוחות פיזיים ועמידה במצבים של התקוממות או התנגדות למשטר. נסיבות אילו אומנם קשות לנשים ומהוות איום רציני לגביהן, אך אין הדבר אומר כי הן לא התנגדו או לא לחמו נגדם. "האישה היא מעיין תת-קרקעי המשפיע בעוצמה רבה על חיים ואנשים אך לא בדרך המלך הגלויה, אלא באופן חרישי מתחת לפני השטח"⁷ מדגישה החוקרת דביר-גולדברג. עבודת מחקר זו באה להבליט קול זה על מנת להאיר, ולו במעט, את גבורתן של אותן נשים שקטות בעולמינו הפטריארכאלי. שינוי מהותי במצב יוכל להיווצר "רק [על ידי יצירת] שינוי בהשקפתם של הגברים על הנשים, ושל הנשים על עצמן"⁸ אמר אף טולסטוי בשלהי המאה התשע עשרה. בדברים אילו תומכת גם סימון דה בובואר באומרה כי "אין זה הטבע שמגדיר את האישה, אלא היא זו שמגדירה את עצמה במהלך התמודדותה... בדרכה שלה, במסגרת חיי הרגש שלה"⁹. למרות שפרויד טוען כי "הנערה הקטנה אינטליגנטית יותר ונערית יותר מהנער בן גילה"¹⁰ מסבירה דה בובואר כי "הוא [הגבר] מניח שהאישה חשה עצמה כגבר מסורס"¹¹. כולי תקווה כי מחקר זה אכן ישפיע במידה מסוימת על דעת שני הצדדים ויגרום לשינוי מסוים בתפיסתם כל אחד את עצמו ואת המין השני.

⁶ הסופרים המוכרים ביותר בתחום ספרות השואה הם הרי גברים, למשל: אלי ויזל, שמעון ויזנטל, פרימו לוי, ארון אפלפלד.
⁷ רבקה דביר-גולדברג. "קולו של מעיין תת-קרקעי: דמותה של האישה מבעד לסיפור החסידי". בתוך: מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כרך כא, ע"מ 29.
⁸ לב נ. טולסטוי. סונטת קויצר, ע"מ 63. ראתה אור לראשונה בשנת 1889.
⁹ סימון דה בובואר. *המין השני*, כרך ראשון – העובדות והמיתוסים. ע"מ 66.
¹⁰ זיגמונד פרויד. "הנשיות", *כתבי זיגמונד פרויד*, מבוא לפסיכואנליזה – סדרה חדשה להרצאות. ע"מ 272.
¹¹ סימון דה בובואר. *המין השני*, כרך ראשון – העובדות והמיתוסים. ע"מ 69.

לתוך תרבותו הענפה, המסועפת והעתיקה של העם היהודי נכנסה סוגה חדשה (יחסית) ומודרנית הכוללת מהמורות גדולות והצלחות כבירות של הישרדות וקיום בתנאים תת-אנושיים במהלך שואת יהודי אירופה. סיפורים רבים נשמרים ב"בטנם" של הניצולים רק משום שאין מי שיקשיב להם מפאת חוסר עניין, אי הבנה או הקושי הקיים בעצם ההקשבה לסיפורים מעין אלה. עבודה זו באה להאיר "נרדמים" אילו ולעזור לנשים מבין הניצולים לזעוק את זעקתן השקטה ולהעלות את סיפורי גבורתן על הנייר ובכך להפר את השתיקה מרצון, אותה גזרו על עצמן מפאת נסיבות חייהן.

"יצירת עם ישראל הנמסרת מדור לדור בעל פה... ליוותה באורח מקביל ובכל הדורות את ספרותנו שבכתב"¹², רבות נכתב על המפגש החשוב ביותר והמיוחד במינו שבין המספר למאזיניו¹³, על אופן ביצוע והעברת הסיפור¹⁴ לקהל. על אופן קליטתם של סיפורים מיוחדים וקשים אילו ואחרים, במסורת הסיפורית של התרבות היהודית, מסביר עלי יסיף, תוך הדגשת השלבים השונים בקליטתם¹⁵. החוקרת הדה יזון מביאה את דבריו של ולדימיר פרופ הטוען כי מעבר להיות תהליך הסיפור וההיגוד חד פעמי ומיוחד הוא אף "יצירת אומנות בפני עצמה, והוא בנוי אף לפי כללים של מבנה אומנותי"¹⁶. לעומתם האסכולה המרקסיסטית "מבליטה את הקונפליקט החברתי ואת הדיפרנציאציה המעמדית שבסיפורי [ה]עם"¹⁷ למשל: עשיר – עני, חזק – חלש, שולט – נישלט. על תודעת הז'אנרים השונים כתב בן-עמוס כי "חייב מחקר המערכת האתנית של הז'אנרים לשלב את המישורים התודעתיים, הלשוניים וההתנהגותיים של הז'אנרים בכל תרבות"¹⁸ על מנת שיורגשו ויצברו את הכוח הדרוש להשפיע ולכוון את הקורא. "מספרים [וסיפורים]... תפקידם אינו רק למסור את היצירה ולשמור עליה, אלא בעיקר לווסת ולסנן"¹⁹ את תכניה. "הטקסט נעשה מכתובות מרובות, הבאות מתרבויות שונות והנכנסות בתוכו לדיאלוג זה עם זה... אך יש מקום אחד שבו ריבוי זה נאסף... הקורא, הוא אותו מרחב שבו נרשמים כל הציטוטים מהם עשויה הכתיבה"²⁰. לכן, חשובה ביותר השפעת הטקסט ותכניו על הקורא או המאזין, שהרי הסיפורים שבעל-פה נועדו לשמר או לשנות תרבות ולהעביר מסרים גלויים ונסתרים באמצעות העלילה והדמויות השונות. לקחת חלק ולהזדהות עם קבוצה אתנית משמעו לדעת ולהיות מסוגל להשתמש בפולקלור שלה²¹. לכן, כאישה, החלטתי להאדיר ולהעצים את קולן של הנשים בקבוצתי האתנית ולהלל את כוחן המחשבתני, הרגשי והפיזי אל מול אויב אכזר ועולם בו הן יכולות להביע את עצמן דרך השיח הגברי בלבד, כדברי

¹² דב נוי. אנציקלופדיה למדעי החברה, כרך רביעי. ע"מ 606.

¹³ תמר אלכסנדר. "עד עצם היום הזה" – על אומנות ההיגוד של המספר העממי, ע"מ 133.

¹⁴ תמר אלכסנדר ומיכל גוברין. קווים להגדרת אומנות ההצגה של המספר העממי. עיתון 77, 1985. ע"מ 45.

¹⁵ עלי יסיף. "עיון מחודש בדרכי-הקליטה של סיפורי-עם בינלאומיים בפולקלור היהודי של הדורות האחרונים". בתוך: מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כרך יג-יד, ע"מ 277.

¹⁶ הדה יזון. "האסכולה הפורמאליסטית במחקר הספרות העממית". בתוך: הספרות – רבעון למדע הספרות, כרך ג, יוני 1971 (תשל"א). ע"מ 55.

¹⁷ דב נוי. "פולקלור – הגדרה ותיחום", בתוך: "עד עצם היום הזה" – על אומנות ההיגוד של המספר העממי. ע"מ 25.

¹⁸ דן בן-עמוס. "קטגוריות אנליטיות וז'אנרים אתניים", בתוך: הספרות – כתב-עת למדע הספרות, כרך 20, אפריל 1975. ע"מ 147.

¹⁹ עליזה שנהר-אלרעי. מספר, סיפור, קהל – הסיפור העממי היהודי והישראלי. ע"מ 11.

²⁰ רלוואן בארת. מות המחבר. ע"מ 17.

²¹ Eliot Oring. *Folk Groups and Folklore Genres – An Introduction*. p. 34

לקאן²². אורלי לובין מסבירה כי הנשים נאבקות כנגד "הסטריאוטיפיזציה של הנשיות כנטולת כוח ביקורתי וכוח פעולה"²³ אך בין הסטריאוטיפ לבין הפעולות הננקטות בשמו "מתקיים... איזון עדין מאוד ומתוח, שעשוי להיות מופר בתנאים מסוימים"²⁴. הנשים המספרות את סיפורי השואה שלהן הנכללות במחקר זה, ואילו שאינן נכללות כאן, מהוות לדעתי את אותה קבוצת נשים המפרות בדיוק את אותו האיזון. לובין מביאה גם את דבריו של רולאן בארת בנוגע למיתוס ולצורת פעולתו על תרבותנו. המיתוס, לדברי בארת, "נועד 'להפוך תרבות לטבע, או לפחות, את החברתי, התרבותי, האידיאולוגי, ההיסטורי – ל'טבעי'... [ובכך להפכו ל] 'שכל הישר', 'ההיגיון הבריאי', הנורמה' [ו]העמדה המקובלת'... לכן גם אין טעם לערער עליה ולמרוד בה... תפקידו של האינטלקטואל, אומר בארת, הוא לפרק את המיתוס: להראות שאין הוא בבחינת עובדה, אלא מוסכמה בלבד... [תפקידה של הקריאה הנשית החתרנית, אומרת גם לובין, הוא] פירוק המיתוס... המוצג בדרך כלל כסיפור האמיתי היחיד, שאין בלתו"²⁵. המספרות שנטלו חלק במחקר זה מפגינות כיצד, באופן בלתי מודע, ורק מתוך הצורך להמשיך ולהתקיים, הן לחמו כנגד המיתוס המקובל בחברה המערבית ופרקו אותו תוך כדי עשייה ומלחמת קיום אישית.

נשים ונשיות הוא נושא שנחקר רבות, על ידי חוקרים רבים ונכתב בו הרבה על מנת לנסות ולהגדירו, להבינו ואף להסבירו לקורא. פרויד, שביקש להבין את תופעת הנשים והנשיות, ניסה למצוא את הסבר ה"תופעה" תוך הנגדה לגבריות והניח כי האישה חשה את עצמה כגבר מסורס ובעל דחפים פסיכויטיים כבולים ולכן התנהגותה היא סבילה, בעוד התנהגותו של הגבר היא פעילה²⁶. סימון דה בובואר רואה את האישה כמהססת בין "תפקיד ה'אחר' המוצע לה, לבין העמידה על זכותה לחירות"²⁷. לוס איריגארי משתמשת בספקולום כדי להגדיר את האישה והנשיות בעבודת הדוקטוראט שלה, "ספקולום" פירושו מראה, המשקפת במדויק אך גם במהופך את המתבונן בה"²⁸. הגברים המתבוננים במראה זו רואים את עצמם במהופך ולכן לא ניתן להגדיר את האישה והנשיות שלא דרך המבט או השיח הגברי. בספרה *מין זה שאינו אחד* טוענת איריגארי "שהדומיננטיות של הערכים הגבריים הינה הרסנית לרבגונית ולנזילות של המין הנשי"²⁹. חוקרות אחרות אף טענו לצורך במחקר פמיניסטי הרואה בגינדר קטגוריה אנליטית לגיטימית. החוקרת ניצה ינאי טוענת, כי ניתן להגדיר מחקר כפמיניסטי אם הוא מודרך על ידי "רגישות פמיניסטית". דבריה מתבססים "על הבנה אמפאטית של חוויות הנשים במציאות פטריארכאלית... ומאפשרת הבניית... קטגוריות המייצגות את הטקסט הסמוי של היחסים בין המינים"³⁰. מאמר זה נכתב כתגובה לחוקר סם ש' רקובר הטוען כי "הסיבה המרכזית לביקורת הפמיניסטית היא

²² לוס איריגארי. *מין זה שאינו אחד*, ע"מ 8.

²³ אורלי לובין. *אישה קוראת אישה*, ע"מ 9.

²⁴ שם. ע"מ 9.

²⁵ שם. ע"מ 11-12.

²⁶ זיגמונד פרויד. "הנשיות", *כתבי זיגמונד פרויד*, מבוא לפסיכואנליזה – סדרה חדשה להרצאות. ע"מ 270.

²⁷ סימון דה בובואר. *המין השני*, כרך ראשון – העובדות והמיתוסים. ע"מ 80.

²⁸ לוס איריגארי. *מין זה שאינו אחד*, ע"מ 10.

²⁹ לוס איריגארי. *מין זה שאינו אחד*, ע"מ 10.

³⁰ ניצה ינאי. "קווים להבנת החקירה המדעית הפמיניסטית – תגובה על מאמרו של סם ש' רקובר". בתוך: פסיכולוגיה ג', תשנ"ג – 1992.

ע"מ 13.

פוליטית. המדע נתפס בעיני הפמיניזם כמוסד מאיים... שיצר הזכר הלבן, השליט³¹. מאז ומעולם המיניות הייתה משולבת בפוליטיקה ושניהם יחד סיפקו דרכים ואפשרויות רבות ביותר למשתמשים בהם. אך על דבר אחד, לדעתי, מסכימים רוב החוקרים הפמיניסטיים והוא כי "נשים זקוקות לקיום חברתי נפרד מתפקיד האם"³² על מנת להצליח וליצור לעצמן מעמד עצמאי בתוך תחומי הכוח הפוליטי. אין, לדעתי, צורך בכל אותן הגדרות מיותרות אותן מחפשים החוקרים משום שהגדרה אומנם תספק את התוכן בין הגבולות אותם היא מציבה אך, מצד שני, היא גם תגביל תנועה של תכנים לתוכה וממנה ובכך תיתחם את הנושא ותשלול אפשרות לשינויים בתוכן או במעמד. ישנם נושאים, שאולי עדיף לא להגדיר על מנת להמשיך ולאפשר להם תנועתיות, גיוון ונזילות לפי צורכם.

אחת הדרכים המאפשרת שימור תכנים שונים היא העלתם על הנייר והעברתם לכתב. הכתיבה אומנם מקבעת כמעט לחלוטין את הסיפור והאמירה ביחס לנזילותם כשהם נשמרים בעל-פה, אך פעמים רבות היא מהווה, עבור המספר ובני תרבותו, את ההבדל בין זיכרון לשכחה, בין קיום לאי קיום או בין חיים למוות. החוקרת הלן סיקסו מדגישה כי הכתיבה עבורה מהווה:

"A way of leaving no space for death, of pushing back forgetfulness, of never letting oneself be surprised by the abyss... There are so many boundaries, and so many walls, and inside the walls, more walls... quarantines, cages, 'rest' homes"³³.

נקודת המוצא של סיקסו היא כי על האדם לאהוב את עצמו על מנת לרצות מספיק לכתוב את חייו ואת עברו כדי שגם אחרים יוכלו ליהנות ממנו. הכותבות הן, לדעתה אנשים מיוחדים והיא מסבירה להן:

"If you want to grow, progress, stretch your soul, take infinite pleasure in your bodies, your goods, how would you position yourself to do so? You are, you too, a Jewoman"³⁴.

הקיום של הניצולים נמצא וטמון בתוך הכתיבה ורק בעזרתה יוכלו להישאר בחיים ולשרוד, אך לא כל אחד יכול לכתוב, על הכותב לעבור תהליך של גדילה וצמיחה נפשית על מנת להצליח ולהגיע למצב של כתיבה. רק מי שנפשו יוצאת והוא מצליח ליהנות מעצמו ומרכושו יוכל להגיע לאותה כתיבה נכספת. למרבה הפליאה דבריה אלה של סיקסו מופנים לאישה היהודייה המחפשת פורקן לנפשה ולמטענה הפנימי. אך כתיבת הזיכרונות כיום, למעלה משישים שנה, אחרי המלחמה מהווה בעיה בפני עצמה כי זיכרון האדם בוגד בו אחרי תקופות ארוכות כל כך.

³¹ סם ש' רקובר. "האם יש ממש בביקורת הפמיניסטית על המדע?". בתוך: פסיכולוגיה ג', תשנ"ג – 1992. ע"מ 5.
³² לוס איריגארי. מין זה שאינו אחד, ע"מ 11.

³³ Helene Cixous. *Coming of Writing and Other Essays*. p. 3.

³⁴ Helene Cixous. *Coming of Writing and Other Essays*. p.7.

"Memorized knowledge is information which in general is retained by man unwritten in his memory: information tied up with the human mechanisms of memory, and for that reason prone to different transformations. Those changes may result from the failure of memory"³⁵.

אחד הגורמים לקשיים בזיכרון היא הדחקתם של אירועים ומצבים הקשים מידי לזיכרון קצר הטווח, על כן מאחסן אותם האדם בזכרנו ארוך הטווח ו"מדחיק" אותם. "מהות ההדחקה היא בעכבה או באחסון של תכנים רעיוניים ורגשיים... [ו] מתייחס לצורת הארגון של התוכן הנפשי"³⁶ כדי שהאדם יוכל להמשיך ולתפקד בחיי היום יום שלו ויצליח לקיים חיים חדשים ונורמאליים עד כמה שניתן. האנטישמיות אינה המצאה חדשה של המאה העשרים או העשרים ואחת, זהו נגע חברתי המזהם את חברת האדם עוד מימים ימימה. כבר בימי המקרא, עוד בטרם התגבשה חברת האדם כפי שאנו מכירים אותה כיום, אמר פרעה:

"וַיִּקַּם מֶלֶךְ-חֲדָשׁ, עַל-מִצְרָיִם, אֲשֶׁר לֹא-יָדַע, אֶת-יֹסֵף. וַיֹּאמֶר, אֶל-עַמּוֹ: הִנֵּה, עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל--רַב וְעָצוּם, מִמֶּנּוּ. הֲבָה נִתְחַכְמָה, לוֹ: פֶּן-יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם-הוּא עַל-שְׂנְאֵינוּ, וְנִלְחַם-בָּנוּ, וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ. וַיִּשְׂמְעוּ עָלָיו שְׂרֵי מִסִּים, לְמַעַן עַנְתּוּ בְּסַבְלָתָם; וַיָּבֹן עָרֵי מִסְכָּנוֹת, לְפָרְעָה--אֶת-פְּתֹם, וְאֶת-רַעַמְסֵס.³⁷

בעקבות מורא זה של פרעה מפני היהודים מוטלות על היהודים גזרות קשות שכללו עבודת כפייה ואף השמדת התינוקות. מקרה מובהק אחר של גילוי אנטישמיות כלפי העם היהודי, על לא עוול בכפו, הוא בממלכת פרס כאשר המן הרשע מתבטא מול אחשוורוש, כנגד היהודים:

"ח וַיֹּאמֶר הַמֶּן, לְמֶלֶךְ אַחַשְׁוֵרוֹשׁ--יִשְׁנֹנוּ עִם-אֶחָד מִפְּזָר וּמִפְּרֹד בְּיַם הָעַמִּים, בְּכָל מְדִינֹת מְלָכוֹתָי; וְדַתִּיהֶם שְׁנוֹת מִכָּל-עַם, וְאֶת-דַּתִּי הַמֶּלֶךְ אֵינָם עוֹשִׂים, וְלִמְלָךְ אִין-שְׁנָה, לְהִנָּחֵם. וְאִם-עַל-הַמֶּלֶךְ טוֹב, יִכְתֹּב לְאַבְדָּם; וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְהַמֶּן, הַכֶּסֶף נָתוּן לָךְ; וְהָעַם, לַעֲשׂוֹת בּוֹ בְּטוֹב בְּעֵינֶיךָ"³⁸.

במקרה זה המן אינו מסתפק באמירה כללית כנגד היהודים אלא אף מציע קווי פעולה להשמדת העם. מעניין לראות ששתי הדמויות האלה פשוט בישרו את הבאות. וכפי שאמר קהלת:

³⁵ Juha Pentikainen. *Oral Representation and World View*. p. 20.

³⁶ ישראל אור-בך. עולמות נסתרים – התבוננות בתת ההכרה, ע"מ 69.

³⁷ ספר שמות. פרק א' 8-11.

³⁸ מגילת אסתר פרק ג', 8-11.

”מה-שְׁהִיָּה, הוא שְׁהִיָּה, ומה-שְׁנַעְשָׂה, הוא שְׁנַעְשָׂה; וְאֵין כָּל-חֲדָשׁ, תַּחַת הַשָּׁמַשׁ.

יֵשׁ דָּבָר שְׂיֵאמַר רְאֵה-זֶה, חֲדָשׁ הוּא: כְּבָר הָיָה לְעֵלְמִים, אֲשֶׁר הָיָה מְלַפְּנֵנוּ”³⁹.

שנאת היהודים והשטנה כנגדם היוותה את הרקע גם ליצירות אומנותיות המשקפות את אותם מצבים משפיליים. שילוק, למשל, נוצל והושפל אף הוא רק בשל היותו יהודי הדורש את כספו שלו בחזרה.

”אנטוניו: שים לב, בסניו, השטן

יודע לצטט את התנ”ך

לפי הצורך. נפש מגונה

נשענת על עדות קדושה – כמוה

כנבל אשר חיוך על שפתיו,

תפוח נהדר ולב רקוב לו....

לאנצלוט: האדון שלי הוא יהודי מאוד. מתנה לתת לו? חבל תליה לתת לו!”⁴⁰.

מעבר ליצירות אדירות מעין אילו של שייקספיר, אשר פרסמו והפיצו את שנאת היהודים, היו גם מנהיגים פוליטיים אשר הפכו עוינות זו למצעם הראשי. כבר בשנת 1367 גורשו היהודים מוואלאכיה שממוקמת מצפון לנהר הדנובה ודרומית לרכס הדרומי של הרי הקרפטים⁴¹. במאה השש-עשרה הגיע גל של יהודים ממגורשי ספרד. ב-1866 כשעלה לשלטון המלך קרול I האיכרים הרומנים ערכו הפגנות סוערות בעקבות כוונתו לתת ליהודים זכויות אזרח, והרדיפות חודשו – ”היהודים גורשו מכפרים ומעיירות, אחרים הוגלו מרומניה והוטלו הגבלות במישור המקצועי... 1893 הורחקו ילדיהם [של היהודים] מבתי-הספר הממלכתיים...ב-1910 נוסדה המפלגה הלאומית הדמוקרטית שמצעה היה אנטישמי גלוי... ב-1927 נוסד ”משמר הברזל” – ארגון אנטישמי קיצוני... מ-1933 השפיעה המשטר הנאצי ישירות על כל המפלגות ברומניה, ובמצעיהן נכללו סעיפים אנטי-יהודיים... ב-1940 אומצו חוקי נירנברג... באפריל 1941 הגיע לבוקרשט גוסטו ריכרד, נציגו של אדולף אייכמן, ונטל חלק בחקיקה נגד היהודים”⁴². ”מדוע שנאו איכרי רומניה את היהודים כל כך? מדוע לא הסכימו שתינתן להם אזרחות [...]... רב היה הפחד של האיכרים מפני מתן זכויות אזרח ליהודים, שמה יקחו מהם את כל רכושם”⁴³. הסברים נוספים למערכות יחסים שהתקיימו בין היהודים לכפריים ברומניה ניתן למצוא בדבריו של דב נוי המתייחסים לסיפורי אגדות מהרי הקרפטים, שם הוא מאיר מערכות אילו באור שונה ומסביר כי היהודים חשו ”רחמים... ויחס של השתתפות בצער הנוכרי [בגלל מצבו הכלכלי הירוד]... נציג העולם הלא-יהודי הוא הכפרי, איכר מדוכא, עבד כנעני”⁴⁴. מסתמנת כאן מעין התנשאות של היהודים כלפי האיכרים המקומיים אשר יתכן ונתנה יד

³⁹ קהלת פרק א', 9-10

⁴⁰ וויליאם שייקספיר. הסוחר מוונציה. מערכה ראשונה – שנייה, ע"מ 55-65.

⁴¹ האנציקלופדיה העברית. ערך – רומניה. ע"מ 821.

⁴² האנציקלופדיה העברית. ערך – רומניה. ע"מ 821-824.

⁴³ דוב נוי. יחד שבטי ישראל. ע"מ 6.

⁴⁴ דב נוי. אגדות הבעש"ט בהרי הקרפטים, בתוך: מחניים, כרך מו', ע"מ 70. 1960.

לשנאה שהתפתחה כנגדם מאוחר יותר. מצבם של היהודים ברומניה רק הלך והחמיר, עלילות-דם רבות וסבל רב הוטל עליהם. כמו בחברות נוצריות אחרות, גם ברומניה היהודים הואשמו "בשימוש בדם נוצרי בימי חג הפסח לצרכים פולחניים"⁴⁵ למשל. אם כך, מדוע היהודים נשארו ברומניה ובפזורה? מדוע לא ברחו ומצאו לעצמם פתרונות טובים יותר? "יש לשער כי ההנמקה המקורית הקדומה... היא כלכלית – המצב הטוב בארצות הפזורה"⁴⁶. אך על מאזן חיובי זה שילמו היהודים מחיר כבד מנשוא. צבי יעבץ מביא את מחקרו של החוקר הגרמני היינץ אשר מתאר בפרוטרוט את חייו של קודריאנו⁴⁷, שונא היהודים הגדול ביותר ברומניה, שהקים את "משמרות הברזל"⁴⁸. במחקר זה⁴⁹ מתואר כל תהליך הצמיחה והבלבול של האיבה שהתפתחה כלפיהם והשלכותיה עד היום. במחקר אחר שערך יעבץ הוא מדגיש כי:

"האנטישמיות הרומנית במאה העשרים לא הייתה צריכה להפתיעה איש, כי היא לא באה מן החוץ, אלא צמחה בצורה אורגנית על 'אדמת המולדת'. [יעבץ מגיע למסקנה כי]... האנטישמיות ברומניה לא הייתה מקבלת את מימדיה המפלצתיים במאה העשרים לולא סלחנות השלטונות, אשר במקרים רבים אף עודדו אותה ותמכו בה – בגלוי ובהסתר... קוזה⁵⁰... הסביר לשומעיו כי מקורות הפרנסה ברומניה מוגבלים, כי היהודים שודדים אותם וכי זהו מקור סבלותיהם של הרומנים... תרומתו המקורית [של קוזה]... התבטאה באימוץ סמל צלב הקרס שנים רבות לפני שהנאצים עשו זאת, כבר בשנת 1907"⁵¹.

נתונים אלה ורבים אחרים⁵² מובילים למסקנת מחקרו של ז'אן אנצ'ל הקובעת כי "מכל בנות בריתה של גרמניה הנאצית, 'תרמה' רומניה יותר מכולן לחיסול העם היהודי... הכנסייה והמדינה הרומנית, בשם הנצרות וערכי הלאומיות, שיתפו פעולה בדה-הומניזציה של היהודים בעיני הציבור, ובכך הכשירו את הקרקע לחיסולם"⁵³. תהליך זה נמשך והוחרף במהלך המלחמה והשואה כאשר היהודים נשארו ללא כל, הן מבחינה פיזית והן נפשית-רגשית. אחרי שנות עינויים רבות, בהם הורגלו היהודים לסבול הם נאספו ורוכזו במחנות עבודה והשמדה. חפציהם נשדדו מהם, יקיריהם הופרדו מהם, שיערם נגזז בגסות, הם חוטאו ממזיקים בדרך שמחטאים בהמות ולסיום, אף שמם נילקח מהם ובמקומו ניתן להם מספר

⁴⁵ דב נוי. עלילות-דם בסיפורי העדות, בתוך: מחניים, כרך קי', ע"מ 32. 1967.

⁴⁶ דב נוי. סיפורי גולה בסיפורת העממית, בתוך: מחניים, כרך סד', ע"מ 95. 1962.

⁴⁷ המלך קרול הקים את המפלגה הפשיסטית האנטישמית בשם "משמר הברזל" בראשות קורנליו קודריאנו, והגנרל יון אנטונסקו. חברי "משמר הברזל" שאפו להפיל את המלך ולכרות ברית עם גרמניה הנאצית.

⁴⁸ "משמרות הברזל" מוזהים עם רעיונות לאומניים, אנטישמיים, ופאשיסטיים ועם הימין הקיצוני.

⁴⁹ צבי יעבץ. קודריאנו ומשמר הברזל בראי מחקר חדש, בתוך: סוגיות בחקר יהדות רומניה – ערב עיון שהתקיים ביום 8 בדצמבר 1988 בבית התפוצות. ע"מ 25.

⁵⁰ אלכסנדר יואן קוזה (1820-1873). פוליטקאי רומני שנוגד בנסיכות מולדובה והחל מינואר 1862 היה ל- דומניטור (שליט) רומניה המאוחדת.

⁵¹ צבי יעבץ. אנטישמיות ותהפוכותיה – החיים הפוליטיים ברומניה בימי המלך קרול השני 1930-1940, ע"מ 38-44.

⁵² למען הרחבת הידיעות העוסקות באנטישמיות ברומניה ניתן לקרוא את הספר בעריכתו של צבי הרטמן

Goldstein-Goren Centre for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv University. *Antisemitism in Romania: the image of the Jew in the Romanian society.*

⁵³ לכתבה המלאה ראה נספח 11.

שהטבעתו בזרוע השמאלית חיללה אף את גופם. היהודים שהיו בדרך כלל במעמד כלכלי טוב ביחס לאוכלוסייה הנוכרית היו גם בעלי רכוש והורגלו, כנראה, לרמת חיים מעט מעל הממוצע. לכן, כאשר רכושם הפיזי והנפשי נשלל מהם הסבל היה רב מאוד. מסבירים החוקרים אסתר ורוברט כהן כי "יסוד המוחשיות היתרגם בקרב הבורגנים [היהודים] עוד יותר מאשר בקרב הכפריים לחפצים מסוימים, כגון סוגי לבוש ותכשיטים, שהיו סימנים ברורים של מיקום חברתי"⁵⁴. מכאן, אולי, ברור יותר אחד ממקורות סבלותיהם הנפשיים הגדולים ביותר של היהודים. אלן דאנדס מדגיש אף הוא כי:

"No doubt, one of the most gruesome forms of the substitution of numbers for personal identity were the concentration-camps which survivors still wear"⁵⁵.

אך גם עובדת הפרדת היהודים, קריעת משפחותיהם לגזרים ושליטת האפשרות לקיום איזו שהיא שיגרת חיים, תרמה רבות לרמיסתם הנפשית. החוקר יהודה ברגמן מסביר כי בחיי האדם ישנן שלוש נקודות מפנה חשובות לקיומם של החיים; הלידה, החתונה והמיתה⁵⁶. אי הנצחת כל שלושת הנקודות הללו נראית לי כפוגעת בתפיסת האדם האישי את חייו ובאיזונו כאדם מתפקד בחברה. בזמן שהותם במחנות הופר איזון זה וחייהם סבבו רק סביב המיתה דבר אשר דחק את כל הווייתם של היהודים לכיוונים שליליים ומדכאים. התרכזות זו של רגשות שליליים שירתה מאוד את צרכי הנאצים ואת הקטנת מאמציהם של המרצחים, בביצוע עבודתם.

פרימו לוי תאר את תחושותיו כאשר יצא מהמקלחות באושוויץ באומרו:

"כלו כל הקיצין, אנו חשים כאילו היינו כבר מחוץ לעולם הזה, ולכן לא נותר לנו אלא לציית... [בסופו של תהליך הקליטה במחנה] הגענו לשפל המדרגה, למטה מזה אי-אפשר לרדת. לא נותר לנו דבר: לקחו את הבגדים, את הנעליים, ואף את שיערותינו לא הותירו לנו. אם נדבר לא יקשיבו לדברינו, ואם יקשיבו לא יבינו. עוד מעט גם שמותינו יטלו... אדם כזה לא יהיה אלא קליפה ריקה, לא נותר לו דבר, הוא אומלל וחסר אונים; לא נותר לו כבוד עצמי; הוא לא יכול יותר להבחין בין טוב לרע. מי שניטל ממנו הכל בהינף יד, גם אישיותו ניטלת ממנו בקלות יתרה"⁵⁷.

עדות מזעזעת זו היא רק אחת מתוך עדויות רבות, מדהימות ומעיקות המתארות בפני הקורא את קורותיהם של יהודי אירופה בתקופת השואה. אחת העדויות המרכזיות על סבלם של הילדים בשואה הוא

⁵⁴ אסתר ורוברט כהן. תרבות עממית ותרבות עילית: אשליית הניגודים, בתוך: התרבות העממית – קובץ מחקרים. ע"מ 20.
⁵⁵ Alan Dundes. *Folklore Matters*. p. 33.

⁵⁶ יהודה ברגמן. הפולקלור היהודי – ידיעת עם ישראל, אמונותיו, תכונותיו ומנהגיו העממיים. ע"מ 24.
⁵⁷ פרימו לוי. *הזהו אדם*. ע"מ 22-26.

יומנה של אנה פרנק⁵⁸ המתאר את חייה עם משפחתה במסתור בהולנד. הלינו אותי הלילה⁵⁹ הוא יומנה של נערה אשר לא הצליחה למצוא מקום מסתור ונדדה בין הכפרים. הרב אלכסנדר שפרן⁶⁰ המתאר בספרו את חייו ואת חיי הקהילה באותה תקופה חסרת היגיון. דוד גלעדי⁶¹ מתאר את הקורות את יהודי טרנסילבניה. ש. אבני⁶² פורס בפני הקורא את קיומה של קהילת יהודים מתחילת היוסדותה ועד להכחדתה הסופית. אהרן אפלפלד מספר את סיפור חייו כילד בשואה ברומניה וניזכר בדברי אביו לאימו, בדממת הלילה, "ההפרדה הזאת שבין החיים למתים היא הפרדה מדומה. המעבר הוא קל יותר משאנו משערים. זה רק שינוי מקום ועלייה בדרגה... [אהרן הילד זוכר כי] העצב היה נוקב והכאב רב, אבל לי לא הייתה מילה כדי להסביר אותו"⁶³. מיכאיל סבסטיאן מביא בסיפורו האישי, אותו לא הספיק לראות יוצא לאור, את הקורות אותו בבראילה, עיר נמל על הגדה המערבית של הדנובה, במחוז בראילה, בדרום מזרח רומניה, ובריחתו לבוקרשט שם מצא את מותו. יומנו של איש רוח זה ניצל מהשמדה רק בזכות חבר טוב שהבריח את כתב היד מחוץ לגבולות רומניה והצליח והוציאו לאור⁶⁴. גם אנשים יראי שמיים כתבו את זיכרונותיהם ואת סיפורם מנקודת מבטם המיוחדת והמורכבת באותה תקופה. החוקר אבני מסביר כי "לאחר מה שעבר עלי מני אז ועד היום, אני מפקפק אם אומנם קיים גבול לסבל האדם... [אך בהמשך הוא חוזר למהותו ואומר ש] בעצם, חיי כל ניצולי השואה מתת-אל הם". אבני מתלבט בינו לבין עצמו ומחפש את הדרך הנוחה לו ביותר להתמודד עם עירוב הרגשות שבין האמונה באל ו"בגידת" האל באדם, כפי שהגדיר זאת שמעון גלעדי⁶⁵ באחד מראיונותי עימו. ניצול נוסף שהתמודד עם נושא הדת במהלך השואה הוא דוד הלבני שמביא בפני הקורא את חיי לימוד התורה בצל המוות⁶⁶ ברומניה המעורערת. עדות אישית קשה ביותר ונוקבת על קורות את יהודי רומניה המאמינים והתמימים היא עדותו של הסופר אלי ויזל. ויזל פורס את סיפורו של נער כבן שלוש-עשרה, יהודי דתי מאוד, מהעיירה סיגט, אשר עובר את השואה ואת אושוויץ כאשר הוא עד להתמוטטותו של אביו ולמותו לבסוף. הוא מתמודד עם טענות וקובלנות קשות ביותר כנגד האל המאפשר שכך יעונה לעמו הנבחר וכאשר נשאל "היכן אלוהים, היכן הוא? [הוא ענה]... היכן הוא? הנהו – הוא תלוי כאן, על הגרדום הזה..."⁶⁷, שם הייתה תלוית גופת ילד שהוצא להורג בתליה.

עדות מתוך העיר דורוחוי, בה גדל שמעון גלעדי, מובאת גם בספר *Orasul Umbrelor*⁶⁸ (עיר הצללים), ומתארת את התפתחות הזוועות ואת התגלגלות כדור השלג הרומני-נאצי גם בעיירה קטנה ושקטה זו.

⁵⁸ אנה פרנק. יומנה של נערה.

⁵⁹ מניה הלוי. הלינו אותי הלילה.

⁶⁰ הרב אלכסנדר שפרן (1920-2006). הרב הראשי של יהדות רומניה בתקופת השואה. בתקופת מלחמת העולם השנייה הנהיג את יהדות רומניה. ב-1997 נבחר כחבר כבוד של האקדמיה הרומנית. פרסם יותר ממאתיים ספרים, עבודות ומאמרים בתחומי מחשבת ישראל והיהדות. ספרו אל מול פני הסערה, בעריכתו של ז'אן אנצ'ל, הוא אחד מהם.

⁶¹ דוד גלעדי. ההרג האחרון.

⁶² ש. אבני. אגדות סטרימטרה – סיפורה של קהילה יהודית מראשיתה ועד אחריתה.

⁶³ אהרן אפלפלד. סיפור חיים, ע"מ 20-32.

⁶⁴ מיכאיל סבסטיאן. יומן; 1935-1944.

⁶⁵ גלעדי שמעון. אחד משני הגברים המרואיינים במחקר זה.

⁶⁶ דוד הלבני. עלה לא נדף – חיים של לימוד בצל המוות.

⁶⁷ אלי ויזל. הלילה, ע"מ 83-84.

⁶⁸ I. Voledi-Vardi. *Orasul Umbrelor*.

את לב התופת מתאר לא רק דנטה בקומדיה האלוהית, אלה גם יוסף גוברין⁶⁹ אשר שרד את טרנסניסטריה, חבל ארץ על גבול רומניה ואוקראינה בין נהר הבוג הדרומי ובין הנהר דניסטר במערב, בין חוף הים השחור בדרום ובין העיר מוגילב פודולסקי מצפון. שטח שהכיל מספר רב של גטאות, מחנות ריכוז ומחנות מעבר אליו הגלו גם את היהודים הרדופים ממחוז מולדובה. מתוך העיר מוגילב עצמה מתאר ומדווח לקורא המהנדס היהודי רומני Siegfried Jagendorf אשר ניהל בה את חיי הקהילה והצליח אף להציל כמה מאות יהודים ממוות בטוח. Jagendorf מתאר איך הקים מקומות עבודה בתוך הגטו ושכנע את השלטונות הרומנים בנחיצות בידיים עובדות על מנת לקיים את מקומות העבודה במחנה. ספרו *Minunea de la Moghilev* (הנס במוגילב) הוא עדות מפורטת, מתוך ארץ הנשייה, לסבל אותו מנסה לתאר פרימו לוי אך מגיע למסקנה כי "שפת אנוש דלה לבטא את... אובדן צלם האנוש"⁷⁰. מסקנה זו שאליה מגיע לוי מחווקת על ידי החוקר ג'ון סקוט הטוען כי למילים אין משמעות יחידה וקבועה ולכן על האדם למזוג לתוכן משמעות⁷¹. אך השואה, כמאורע יחיד במינו ומזעזע במיוחד היה מהיר מבחינה היסטורית, ודרמאטי מידי על מנת להצליח לחולל שינוי מעין זה⁷².

במסגרת תהליך בלתי פוסק של עוררות הזיכרון האישי והלאומי, השואה הונצחה בהזדמנויות שונות ובדרכים שונות; אנציקלופדיות, ספרות היסטורית ופרוזה, ראיונות, מחקרים, מאמרים וכו'... אזכור והנצחה אילו משרתים שתי מטרות עיקריות, האחת משרתת את הדורות הבאים ומתארת בפניהם את שעברו הוריהם או סביהם לפני פרק זמן כל כך קצר מבחינה היסטורית. כולי תקווה שרענון זה של העובדות והפרטים אכן ישיג את מטרתו; לא להישכח ומתוך כך גם לא לאפשר למצבים דומים להישנות. המטרה השנייה נועדה לשרת את בני הדור ששרד את התופת ולהרגיעם כי הזוועות אותן חוו לא היו לשווא והעולם לומד מהן ומשכיל, או מנסה לפחות, ללכת לאורן. אנציקלופדיות שלמות נכתבו למטרה זו וחלקן מתארות את השואה ואת השתלשלות האירועים שהובילו אליה, מבחינה היסטורית⁷³. סגנון זה של כתיבה ותיאור עוזר מאוד בלימוד התקופה ובהבנתה. אנציקלופדיה אחרת אשר עוסקת יותר בפן הרגשי של אותם מצבים בהם הרגש נוטרל כליל היא אנציקלופדיית שמע ישראל⁷⁴ אשר כוללת ברכות ותפילות קצרות, מילות געגוע לאנשים ולחיים שהיו תוך הודיה לאל על הצלתם מציפורני השאול. על מנת להגיע ללימודה ולהבנתה של אותה תקופה בלתי נתפסת חוקרים רבים עסקו בה ומחקרים אין סוף נכתבו. רבים מהכותבים והחוקרים עצמם הם בני הדור השני או השלישי לשואה ומרגישים את עול

⁶⁹ יוסף גוברין. בצל האבדון – זיכרונות של טרנסניסטריה ועל ההעפלה לארץ-ישראל.
⁷⁰ פרימו לוי. *הזווה אדם*, ע"מ 26.

⁷¹ Joan W. Scott. Deconstructing Equality-Versus-Difference Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism. In: *Feminist Studies* 14, no. 1 (Spring 1988).

⁷² להרחבת הקריאה בנושא תיעוד השואה והתיאוריות סביבה ניתן לקרוא את ספרו של דומיניק לה-קפרה. *לכתוב היסטוריה, לכתוב טראומה*. העוסק בין היתר ביחס שבין הכתיבה ההיסטורית ובין הכתיבה התיאורטית, על ובעקבות השואה, בשאלת האמפתיה בעבודת ההיסטוריון וחוקר העבר, בצורות של עיבוד קולקטיבי של הטראומה – בין אבל למלנכוליה – בתפקיד ובמשמעות העדות בהבנת העבר הטראומטי.

⁷³ *האנציקלופדיה של השואה*, עורך ראשי: ישראל גוטמן.

⁷⁴ כ"ק אדמו"ר מקאליב שליט"א. *אנציקלופדיה "שמע ישראל"* – לתייעוד ולהנצחת מעשים של מסירות-נפש בשנות הזעם תרצ"ט-תש"ה (1939-1945) בגטאות, במחנות-העבודה, במחנות-הריכוז ובמחנות ההשמדה.

עירור הזיכרון על כתפיהם בראותם את דור הניצולים הולך ונמוג עם השנים. תופעת הגטאות, כיצד ומדוע נתהוו ברומניה, נחקרה על ידי דן מכמן מהמכון הבין-לאומי לחקר השואה. המסקנה הראשונה אליה הוא מגיע היא כי הסיבה להקמת הגטאות "מצויה ביסוד מנטלי ולא בירוקרטי... הדימוי התרבותי השלילי והמאיים (שהיה קיים עוד קודם בתרבות הרומנית)... קיבל אסמכתא מכרעת, מדעית-כביכול, בספרו של חוקר מכובד בדמותו של פרופ' פטר-היינץ זראפס, *היהדות במרחב המזרח-אירופאי*, שהתפרסם בתזמון הרה חשיבות מבחינת תולדות הרייך שלישי"⁷⁵. סגנון מחקר נוסף הוא דרך סקירת ולימוד תעודות ורשימות מאותה תקופה אשר ממחישות הלכה למעשה אילו פקודות ניתנו וכיצד, כך שהקורא יכול לחוש את עוצמת ההתנגשות בין השלטונות הנאציים והרומנים ביהודים המותשים עד מוות. שמעון הרן מציג מחקר מסוג זה ומלווה אותו בצילומים רבים, מפות של האזור ומדגים בהן את תנועת וכוון היהודים שרוכזו בגטאות. התיעוד מלווה גם בחלק מפואמה מרגשת שנכתבה בשנות השישים של המאה התשע-עשרה ומתארת, כבר אז, את סבלות יהודי רומניה⁷⁶. המהנדס אינג' מרקו רוזן מציג נתונים דמוגרפיים-השוואתיים החל משנת 1930 ונתונים סטטיסטיים מהשנים 1940 ועד לשנת 2000. רוזן, ששרד את טרנסניסטריה אך איבד בה את כל משפחתו, מתאר את הכחדתם של 40% מכלל יהודי רומניה הן מבחינה רגשית והן מספרית וממחיש את עוצמתה של אותה תקופה והנזק אותו היא גרמה⁷⁷. בשנת 2004, בעקבות כוונתיה של רומניה לחזור ולהיכלל בעולם הנאור אחרי השנים החשוכות של השלטון הטוטליטארי ששרר בו, ביקש יואן איליאסקו, נשיא רומניה דאז, לקבוע יום זיכרון לאומי לנספים בשואה. איליאסקו פותח את דבריו בתיאור היסטורי של המלחמה ושל תוצאתה העיקרית – שואת היהודים ברומניה, ומבקש להאשים את גרמניה של היטלר כמו גם את השלטון באיטליה הפשיסטית בלחצם על רומניה והבאתה להתנהלות חסרת מוסר מעין זו. נקודת מפנה חשובה בהלך החשיבה הרומנית עולה מתוך דבריו כשהוא מודה, בשם השלטון הרומני, בכישלונה של המדינה הרומנית להגן על אזרחיה היהודיים.

"Romanian state's leadership... did not manage to rise up to its essential mission, namely, to ensure the security of all its citizens, regardless of their ethnic origins... There is no excuse for those who cynically and cold-bloodedly sent their fellow citizens to death, who discriminated, humiliated, and excluded them from society"⁷⁸.

נושא השואה נחקר, נבדק ומשמש בימינו גם כמגשר בארץ בין היהודים לערבים מתוך כוונה לקרב את שני הצדדים. מסע מיוחד של משלחת מטעם אוניברסיטת בן-גוריון בנגב נערך בשנת 2001 ובו השתתפו יהודים

⁷⁵ דן מכמן. *הגטאות היהודיים בימי השואה: כיצד נתהוו ומדוע?*, ע"מ 116.

⁷⁶ שמעון הרן. *דאראבאן – מבחר תעודות ורשימות*, ע"מ 78.

⁷⁷ מרקו רוזן. *יהודי רומניה בשנים 1940-2000*, ע"מ 49.

⁷⁸ Ion Iliescu. Speech given by Mr. Ion Iliescu, President of Romania' at the meeting dedicated to the Holocaust Remembrance Day in Romania – October 12, 2004, pp. 5-6.

לנאומו המלא של נשיא רומניה דאז, יואן איליאסקו ראה נספח 12.

וערבים כאחד. המסע השיג את מטרתו "[ו]ההיכרות עם נושא השואה והמחשתה דרך ביקור במחנה-ההשמדה אושוויץ נגעו עמוק לליבם של כל המשתתפים, מעבר לכל שיקול אישי ופוליטי"⁷⁹. כיום משלחות רבות של נוער ומבוגרים יוצאות למחנות ההשמדה והריכוז כמשלחות לאומיות ייצוגיות של מדינת ישראל. משלחות אלו לא מאפשרות לעולם, ובעיקר לאירופה, לשכוח את עברה החשוך ומחדדות לנוער היהודי את הידע וגאוות עמו. אך עיקר כוחן של מסעות אלה הוא בזיכרון החזותי הממחיש בפני הנוער שלנו את הסבל האישי של משפחותינו ושל העם כולו⁸⁰, שהרי עם שאינו יודע את עברו, לא ידע גם את עתידו, "דע מאין באת ולאן אתה הולך"⁸¹. אך כדי ללמוד נושא קשה וייחודי זה יש צורך במחקר נרחב ומעמיק הכולל בחובו תחומים רבים וזוויות ראייה ייחודיות וממוקדות שירכיבו, בסופו של תהליך, תמונה רחבה ומדויקת של התקופה והתופעה.

מחקרים שונים נערכים בדרכים שונות בהתאם לצרכי המחקר וחומרים הקיימים המאפשרים את קיומו והמביאים אותו לכלל ביצוע. מחקר מסוג זה, המובא כאן בפני הקורא, הינו עבודת שדה המסתמכת על סיפורים של ניצולי שואה מרומניה. מחקר זה משמש למטרה כפולה, הראשונה הינה הנצחת סיפורי הגבורה המפוארים של פלח אוכלוסיה זה ההולך ונעלם תוך הנצחת הווי חייהם בשלבים המסוכנים ביותר לקיומם. יש להבין כי "על מנת להגיע לספרות העממית ולהבין את משמעותה, יש להכיר ולהבין את המניעים האישיים ואת הקונטקסט התרבותי שיצרו אותם... שחלקם גלויים וחלקם סמויים... חלקם אישיים... וחלקם... [תלויי חברה] ומשקפים נורמות וערכים תרבותיים"⁸². לכן מועיל הרבה יותר, לדעתי, אם החוקר הוא בן או בת הקבוצה מאחר וכך הוא יכול להעמיק את מבטו ולהבין את הקונטקסט באופן יסודי ומתאים יותר לאופי התרבותי והחברתי של הקבוצה הנחקרת. המטרה השנייה, של מחקר זה, היא להעצים את הקול הנשי ולהזים בכך, לפחות באופן חלקי, את קביעתו רבת התהודה של המיתוס ה"מקובל" בימינו. כל זאת תוך העלאת המודעות לנושא זה והדגשת "המאבקים והניגודים שנתרו בלתי מודעים בגלל הדחקתם על ידי לחצים פסיכולוגיים [ו]אחרים"⁸³. גם לוי-שטראוס משתמש במיתוס התרבותי, אך בניגוד לבארת, הוא אינו מנסה לפרק אותו או להביאו לדלגיטימיטיזציה, אלא טוען כי המיתוס "מייצג משאלה לזכירת דברים שחלפו"⁸⁴ ואגב כך הוא מצהיר כי המקום היחיד בו המיתוס יכול לקחת חלק ולהתקיים, בתרבות התעשייתית בה אנו חיים כיום, הוא "בתוך האדם פנימה"⁸⁵ בלבד.

רבות נחקר ונכתב בתחום הנושא המוגדר כ"סיפור האישי", אך שלב ראשון בתחום זה חייב להיות, לדברי החוקר ג'ף טוד טיטון (Tition), ההבחנה בין סיפור חיים אישי לבין ההיסטוריה אותה הוא מספר. החוקר

טיטון (Tition) טוען כי :

⁷⁹ חיים זלקאי. מזיכרון לשלום, בתוך: אבג – עתון אוניברסיטת בן-גוריון, גיליון 46. ע"מ 12.

⁸⁰ "את אחי אנוכי מבקש..." – לאורך המסלול, סיור בני נוער בפולין. ערכה: נילי קורן.

⁸¹ משנה, אבות ג א.

⁸² ציפי זבה-אלרן. הסיפור האישי כהצלה מן השכחה. בתוך: מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כב. ע"מ 69-70.

⁸³ קלוד לוי-שטראוס. יעילותם של סמלים, בתוך: פרקים באנתרופולוגיה חברתית. ע"מ 235.

⁸⁴ שם. ע"מ 244.

⁸⁵ שם. ע"מ 244.

"A tradition bearer; he will look to the life story as an expression of personality and self-conception – the *who* and the *why* are rather just the *what* and the *how*... personality is the main ingredient in the life story...[therefore] life storytelling is a fiction, a making, an ordered past imposed by a present personality upon a disordered life".⁸⁶

כל זאת משום שזכרוננו של האדם ואישיותו שהשתנתה עם השנים, מתעתעים בו בניגוד לרצונו.⁸⁷ גם אם יספר את סיפורו בצורה האמינה והכנה ביותר לא יוכל להתגבר, ואולי אף לא ירצה להאמין כי השתנה במשך הזמן, ולכן פרטי דבריו השתנו יחד עם זווית ראייתו כיום את המצבים שלפני כשישים שנים. טיטון (Titon) מביא את דבריו של המשורר ייטס (Yeats) האומר:

"I have changed nothing to my knowledge, and yet it must that I have changed many things without my knowledge"⁸⁸.

כך גם מסכם את דבריו החוקר דן בר-און המצטט את דברי אחת המרואיינות שלו בהציגה את נושא הזיכרון והשכחה, שנראה לנו כיום כחד כיווני וחד ערכי, "את מי אזכור, את החיים? את המתים? את מי אשכח, את המתים, את החיים? מה עוד אני יכולה לעשות חוץ מאשר לזכור ולשכוח, למות ולחיות, לחלופין?"⁸⁹. מתוך דברים מרגשים אילו נובע כי אין דרך להפריד בין הזיכרון לשכחה כמו שאי אפשר להפריד בין סיפורו האישי ואישיותו של המספר ובין העבר והעובדות אותן הוא מתאר. לכן חייבים אנו, לדעתי, לקבל את הסיפורים כמו שהם מסופרים ומועברים לדורות הבאים מפי המידענים ללא עוררין וללא בחינת דיוקם ההיסטורי והמדעי של האירועים. עלינו לקבלם והתייחס אליהם כמו למתנה ייקרת ערך – לחייך ולהגיד תודה, מבלי לבדוק קודם את ערכה בחנות.

אחת החוקרות שנוהגת כך היא אלנה רוזן אשר בחנה את סיפוריהם של ניצולי שואה (מהונגריה) וחקרה אותם⁹⁰ ללא התייחסות יתרה לנכונותם ולדיוקם העובדתי. החוקרת חזן-רוקם מסבירה כי "כדי להרחיב את אפשרויות המחקר של סיפורים אלה יש [לגלות]... פתיחות לשאלה באיזה סיפור או גוף של סיפורים מדובר, [ול]אפשר ניתוחים הרגישים לייחודיותם של הטקסטים והמספרים"⁹¹. החוקרת מתייחסת לא רק לקושי של המאזינים אלא גם לקשיים העומדים בפני המספר אל מול קהלו. "יש לציין גם את הקושי שבהתנסחות כלשהי על השואה, שכן מי שחוה את השואה ומספר עליה מניח כי שומעיו ממילא לא יוכלו להבינו כיוון שלא יהיו שם ואילו השומעים מתקשים לראות את המאורעות שלא במסגרת זמנם, מקומם,

⁸⁶ Jeff Todd Titon. *The Life Story*. pp. 290-292.

⁸⁷ Nechama Tec. *Resilience and Courage – Women, Men, and the Holocaust*. p. 7.

⁸⁸ Jeff Todd Titon. *The life story*. p. 290.

⁸⁹ דן בר-און. בין פחד לתקווה: דו-שיח מתמשך של השואה, בתוך: פסיכולוגיה של השואה – מקראה. ע"מ 238.
⁹⁰ אלנה רוזן. השואה במרכז החיים: ניתוח פולקלוריסטי של סיפורי חיים מפי ניצולי שואה דוברי הונגרית, חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה".
⁹¹ שם. ע"מ 14.

עולמם המתקוק והשיפוט המוסרי הנובע ממנו"⁹². למרות זאת, הצורך לספר ולשמוע סיפורים קיים גם כיום במגזריה השונים של כל חברה, "מתקדמת ומתוחכמת ככל שתהיה"⁹³.

בפנותי לחפש, ללמוד ולהדגיש את הקול הנשי בגוף הסיפורים שלפני פניתי לדבריה של סימון דה בובואר המסבירה כי "אין זה הטבע שמגדיר את האישה, אלא היא זו שמגדירה את עצמה במהלך התמודדותה עם הטבע בדרכה-שלה, במסגרת חיי הרגש שלה"⁹⁴, טענה הנוגדת את זו של פרויד ה"מניח שהאישה חשה עצמה כגבר מסורס"⁹⁵. אדלר, שהיה ממתנגדיו של פרויד, לא השכיל להבין, לדברי דה-בובואר⁹⁶, כי "המיניות עצמה כרוכה בערכים ולכן גם לא השכיל להכיר בחשיבותם"⁹⁷. למעשה החלק העיקרי באישיותן ובהווייתן של אותן ניצולות שואה, שנרמס עד עפר, היה הערכים והמוסר לאורו ובתוכו צמחו והתחנכו. אחת הדרכים בהן ביקשו הגרמנים לשבור נפשית את היהודים בכלל ואת הנשים בפרט היה על ידי סירוסן⁹⁸. ראשית הוציאו מהבית את הגברים אשר תפקדו הן כמפרנסים ראשיים והן כחומת מגן מפני העולם המשתולל בחוץ⁹⁹. הנשים מצאו עצמן כלוחמות על פרוסת הלחם ועל קיומן כלפי חוץ, ומבית הן היו אלה הממונות של האיחוד וקיום החיים באיזו שהיא מסגרת שפויה. כאשר לא הצליחו הגרמנים לשבור את הנשים היהודיות בדרך זו, פנו לדרכים אחרות. כשלב שני ב"פתרון הסופי" נאספו גם הנשים במחנות עבודה והשמדה וחלק לא קטן מהעיניים אותם עברו היו על רקע מיני (נשים שכתמי דם נראו על בגדיהן בגלל המחזור החודשי – הוצאו להורג, איסור ההיריון והלידה, רציחת התינוקות, אונס, שיעבוד מיני...). בתוך עולם זה נאלצה האישה להגדיר את עצמה כל יום מחדש על מנת שלא תצטרך "להפוך את כל-כולה לאובייקט ולהציב את עצמה כ'אחר'"¹⁰⁰. מכאן גם נובעת חשיבותו של מחקר זה והמשקל הרב הניתן לעריכתו בצורה מאוזנת המדגישה לא רק את הפן האימהי והמיני של הנשים. לעשות זאת משמעו, טוענות החוקרות וייצמן ועופר, יהיה לחזק את עמדתה ומעמדה של האישה בשולי החברה, למרבה האירוניה. על מנת למנוע זאת יש לשים לב לאירועים אותן חוו בני שני המינים¹⁰¹ ולהשוות בניהם. חוויות אילו כוללות בחובן קשיים ומכשולים רבים ועבורי הצירוף "של ניצולי שואה [מרומניה] הוא רב-עוצמה של מוכר וזר, ידוע ונעלם, מביך ו'מכובד', אישי ומקצועי גם יחד"¹⁰². החוקרת ג'ודית טידור באומל (Judith Tydor Baumel) מתארת את הנשים הלוחמות אשר ניצלו את מראן הארי ושימשו כנושאות מידע לטובת

⁹² שם. ע"מ 19.

⁹³ אילנה רוזן. מעשה שהיה... ע"מ 23.

⁹⁴ סימון דה-בובואר. המין השני – העובדות והמיתוסים, כרך ראשון. ע"מ 66.

⁹⁵ שם. ע"מ 69.

⁹⁶ גישה מנוגדת ומצמצמת להבנת מהות הערכיות הינה "גישת ההבדלים" אותה המציגה ג'וזי רפפורט בספרה *חוצות הקווים – נשים נגד נשים*. גישה זו טוענת כי "כי... לנשים אין טעם להיאבק לביטול אפליות גלויות וסמויות ולפתיחת אפשרויות בתחומים 'גבריים', שכן מימושם הוא סיפור של כישלון ידוע מראש", גישה זו לדעת רפפורט הינה מצמצמת ולכן גם לא מומלצת. ע"מ 70.

⁹⁷ שם. ע"מ 73.

⁹⁸ Esther Fuchs (Editor). *Women and the Holocaust – Narrative and Representation*. p. XI.

⁹⁹ האישה בשואה, חלק ב'. אסף וערך: אסף אייבשיץ. ע"מ 6-7.

¹⁰⁰ שם. ע"מ 77.

¹⁰¹ Editors: Dalia Ofer and Lenore J. Weitzman. *Women in the Holocaust*, p. 16.

¹⁰² אילנה רוזן. *אחות לצרדה*, ע"מ 6.

המחתרת¹⁰³. על הופעת הבנות במראה ארי מדברת גם תמר אלכסנדר בהרצאתה כאשר היא מסבירה את חוויותיה של ניצולת שואה מסלוניקי¹⁰⁴. נשים אילו נאלצו לפתח אסטרטגיות שונות להישרדות ולתפקוד באותם התנאים. "ללא גברים בבית, ללא בעלים, נותרנו חשופות: נפחדות, חסרות בטחון... מולנו השתרעו רק שבילים אפלים... שהוליכו לתוך הגיוגל"¹⁰⁵, הן נאלצו "לשמור על החיים ולו גם במחיר של סיכון וסיכול הוראות שלטון הכיבוש"¹⁰⁶. לשם כך הן נאבקו בכל מה שעמד לרשותן ומוגדר כמיומנויות נשיות; ניקיונות, תיקון ועיצוב מחודש של בגדיהן, חיסכון באוכל והכנת מאכלים ממנימום מצרכים¹⁰⁷. הנשים נטו לעזור האחת לשנייה יותר מאשר הגברים נהגו האחד כלפי השני, תכונה שלעיתים קרובות, עזרה להן להתקיים בתנאים שהיו אף קשים יותר מאילו של הגברים¹⁰⁸. לא מעט נשים אף הקריבו עצמן למען ילדיהן ומשפחתן¹⁰⁹. מעדויותיהן של הניצולות והניצולים ניתן, אולי, להבין את שאמר פרימו לוי בקשר לאי יכולתה של שפת האדם להכיל ולתאר את שעבר עליהם במחנות וכפי שמחזקת טענה זו גם החוקרת מרלן היינמן (Marlene E. Heinemann)¹¹⁰ באומרה כי שפת האדם לא נדרשה מעולם לתאר כזו דרגה של פשע מאורגן. ולמרות כל הקשיים יש צורך אמיתי להמשיך ולספר סיפורים אילו מאחר ואין דרך אחרת לשמר אותם – אלא רק דרך השפה, ובעזרתה. את חשיבות ההנצחה מסביר שאול פרידלנדר באומרו כי "לכתוב פירושו להעלות את זכר העבר בקו שהוא אולי פחות קצר ימים מן השאר; פירושו לשמר בכל זאת נוכחות מסוימת; פירושו גם לספר שהיה ילד שראה איך שקע העולם וגם איך נולד עולם אחר"¹¹¹.

¹⁰³ Judith Tydor Baumel. *Double Jeopardy*, p. 13.

¹⁰⁴ תמר אלכסנדר. לצעוד על פתקים של אהבה – קשרי משפחה בסיפוריה של ניצולת שואה מסלוניקי. ההרצאה הייתה בנושא 'נשים בשואה' וניתנה בגרנדה שבספרד, נובמבר 2008.

¹⁰⁵ קולט דאולינג. תסביך סינדרלה – פחדן החבוי של נשים מאי-תלות, ע"מ 24.

¹⁰⁶ דליה עופר. אסטרטגיות של נשים במאבק לחיים בתקופת השואה, בתוך: נשים ומשפחה בשואה, ע"מ 28.

¹⁰⁷ Roger A. Ritvo and Diane M. Plotkin. *Sisters in Sorrow – Voices of care in the Holocaust*, p. 5.

¹⁰⁸ Judith Tydor. *Gender and Family Studies of the Holocaust: The Development of a Historical Discipline*. In: *Life, Death and Sacrifice – Women and family in the Holocaust*. p. 24.

¹⁰⁹ מניה הלוי. הלינו אותי לילה, ע"מ 42.

¹¹⁰ Marlene E. Heinemann. *Gender and Destiny – Women Writers and the Holocaust*. p.2

¹¹¹ שאול פרידלנדר. עם בוא הזיכרון... ע"מ 127.

"כל אישה צריכה שיהיו לה ניירות"

מתוך סיפורה של גבי מוסקוביץ

משפחתיות והתפתחות אישית –

1.א

סיפורה של גבי מוסקוביץ

אחת הילדות שהתמודדה עם התמוטטות העולם הישן ובנייתו של החדש היא גבי מוסקוביץ (ראה נספח 13) שנולדה באפריל 1934 להוריה בטי ודוד הלפרין. אביה היה בעל עסק עצמאי. ברחוב הראשי של העיר בירלד בה הם התגוררו, הייתה להם חנות לממכר מוצרים שונים מבהמות בית (כבשים, סוסים ופרות). הבהמות הוחזקו וטופלו בחלקן בחוות מחוץ לעיר שם הועסקו מספר רומנים גויים בטיפול ועבודה עם החיות, בחליבתן ובייצור מוצרים שונים, כגון: חלב, גבינות, צמר, בשר... חלק אחר של החיות הוחזק בחצר האחורית של ביתם וטופל על ידי צוות אחר של עובדים רומנים גויים.

המשפחה התגוררה בבירלד, מחוז טוטובה, מולדובה. גבי מעידה כי שני הוריה לא רכשו השכלה פורמאלית בתחום המסחר אך על מנת להרוויח בכבוד ולחיות ברמה גבוהה המאפשרת נוחות וביטחון כלכלי היה עדיף ליהודים להיות סוחרים עצמאים. "איליה" היה שמה של חנות מפורסמת זו שנודעה בעיר כולה. וכמו שגבי אומרת "ואפילו אף אחד לא קרה לו דוד הלפרין [לאביה] – אלא כולם קראו לו 'איליה', זה היה השלט של החנות"¹¹². יותר מכך, גבי מדגישה כי מאחר והיא דמתה מאוד לאימה אנשים עצרו אותה ברחוב ושאלו: "נכון שאת הבת של אשתו של איליה?"¹¹³.

בטי, אימה של גבי, אומנם לא הייתה אשת עסקים במקצועה אך עבדה יחד עם בעלה בחנות ועשתה רבות לכלכלת המשפחה בדרך זו. אך, בכל זאת, הייתה לה ילדה קטנה שהיה צורך לגדלה ולחנכה ו"ככה נולדתי, עם אישה [אופר / מטפלת צמודה] – צצה גרפינה, לאמא לא היה זמן כמובן, שהיה החנות וגדלתי עם כלבה קטנה שהייתה מביאה אותי לבית ספר ומחזירה אותי מבית ספר"¹¹⁴. גבי גדלה כבת יחידה למשפחה עשירה מאוד, במונחים של אותו המקום והזמן, בלי שום פרופורציה לסובבים אותם. מאחר ואימה לא יכלה להשקיע בה את הזמן הדרוש היא גדלה עם צצה גרפינה, המטפלת הצמודה ששימשה כאם ואב עבורה.

למזלה הרב הצליחה גבי לסיים את חוק לימודיה ואת מבחני הבגרות ברומניה עוד לפני פרוץ המלחמה (בגיל 16) ומיד אחר כך עלתה המשפחה ארצה. עוד ברומניה "התחלתי ללמוד בבית ספר עברי, למדתי 4 שנים... עברית - לא למדתי, אפילו לא "שלוש", אבל בית ספר עברי - למדתי.... אז גמרתי את זה ועברתי

¹¹² ראה נספח 1, ע"מ 111.

¹¹³ שם. ע"מ 111.

¹¹⁴ שם. ע"מ 111.

אחר כך לתיכון לבנות, ולמדתי שם עד כיתה עשירית. בעשירית נתתי את הבגרות חצי שנה אחרי זה הייתי בארץ¹¹⁵. על הקורות אותה בין שלבי חיים עיקריים ומשמעותיים אלה מספרת גבי בשפה עשירה, מדויקת וצבעונית מאוד כאילו מעלה היא אותם שוב לנגד עיניה שלה ולנגד עיני.

כיום גבי הינה אישה בת 75 בעלת ביטחון עצמי גבוה מאוד, דעתנית ובעלת חוש הומור כבד וטוב. היא מתגוררת ב"משען - בית אבות הנגב" בבאר – שבע, בדירת חדר וחצי המרוהטת בריהוט פשוט אך חם וביתו מאוד. על הקירות תלויות תמונות רבות, בעיקר של שלושת בניה שאחד מהם מתגורר בארה"ב בשנים האחרונות, ושל נכדיה. אך לא ניתן לפסוח על תמונותיהם של הוריה שאליהם היא מפנה את תשומת ליבי ואומרת "אני דומה מאוד, לא דומה – כאילו קופי של אמא שלי, את יכולה לראות את התמונה פה על הקיר"¹¹⁶. גבי הנה אישה שמחה ומלאת חיות המדברת באופן חופשי ותמיד שמחה להכיר אנשים חדשים. היא מוקפת חברות מהמקום, מקיימת איתן מערכת יחסים פתוחה וחיובית, דלת ביתה תמיד פתוחה והיא תמיד מוכנה לעזור אם יש ביכולתה. שיחה זו עם גבי התנהלה ב-21.1.09 ליד שולחן המטבח שלה באווירה שקטה ורגועה כאשר גבי דופקת עם ידה על השולחן בעדינות בכל פעם שהיא מסיימת רעיון חשוב או אמירה מרכזית. שפת הגוף שלה מביעה חשיבות עצמית, החלטיות וביטחון עצמי גבוה, דבר שעוזר לבטוח בה ומסיר את הספיקות באשר לאמינות זכרונה. נעם לי מאוד לשהות במחיצתה ולשוחח עימה ואת סיפורה אני מביאה בפרק זה.

להלן אנתח את עדותה האישית של גבי מוסקוביץ אשר נולדה, גדלה וחונכה ברומניה ואף שרדה בה את השואה. גבי הייתה כבת 8 כשהמלחמה הגיע למחוזותיה של משפחתה. אך סיפור אישי זה אינו מתחיל ומסתיים באותה תקופת השואה הנוראית. סיפורה מתחיל עוד קודם כשהיא הלכה לבית ספר עממי עברי, ממשיך לאורך השנים והמאורעות דרך סיום חוק לימודיה, העלייה לארץ ישראל, פגישתה בקיבוץ עם בעלה לעתיד, תחילת חייה העצמאיים בארץ ולקחת הסמכות והאחריות על זוג הוריה המבוגרים שגם הם עלו ארצה בעקבות האירועים הגזעניים והאנטישמיים ברומניה שאחרי המלחמה. אנחנו גם נראה אותה עולה כאישה וכרעיה צעירה אשר בונה את חייה המשותפים עם בעלה כזוג צעיר ונעקוב אחריה גם כאם לשלושת בניה. כיום גבי היא סבתא לשלוש נכדות, דבר המוסיף לחוקר פן חדש של התבוננות ולימוד התנהגות אל מול דור העתיד שלה שהשליטה שלה עליו נחלשה בגלל מרחק הזמן והשינויים החברתיים שעברה המדינה בה אנו חיים. מתוך כל מגוון התפקידים והאירועים שחלו בחייה של גבי אחלץ את הקול הנשי, הייחודי לה, העולה מתוכם ואבחן את תפקודה במצבים ובתפקידים שונים בחייה.

השיחה עם גבי נפתחה בשיחת חולין על התקופה שמיד אחרי עלייתה ארצה וגבי החליטה להתחיל את הצגת עצמה דווקא מתוך תחום היהדות, היא מסבירה כי "אבא שלי וסבא שלי בוגרי ישיבה גבוהה ברומניה... הם אומנם את הקמץ קראו או וזה... אשכנזי, אבל הם ידעו [עברית]"¹¹⁷. חשוב לגבי להנכיח את

¹¹⁵ שם. ע"מ 111.

¹¹⁶ שם. ע"מ 111.

¹¹⁷ שם. ע"מ 110.

היהדות בסיפורה, היא מדגישה זאת אולי דווקא משום שהסיפור ייסוב סביב תקופת התנכלויות קשה מאוד על רקע יהדותה של משפחתה. מתוך רמה גבוהה זו של יהדות ואדיקות דתית ניתן היה לחשוב כי גם גבי עצמה ידעה ודיברה עברית כבר מגיל צעיר, אך לא כך היה הדבר, גבי הגיע לארץ כנערה וללא כל שליטה בשפה העברית. כאשר היא מבקשת להסביר מצב מוזר זה היא מיד מתקשרת לדבריה של אימה ולהנחיותיה המושכלות. "הגעתי להחלטה, יותר נכון להגיד שאמא שלי הגיע להחלטה, שכל אחד צריך חתיכת נייר [תעודה מקצועית]"¹¹⁸ מסתבר כי היהדות עמדה, בעיניה ובעיני משפחתה, במקום משני בלבד ביחס לרכישת מקצוע. רכישת השפה לא היה כלל פרמטר שיש להתחשב בו – ברור היה לה שצריך לדעת עברית קודם. אך בגלל אופי החיים השונה וצורת הלימוד המשונה בארץ "אמרתי לה – לא. אז היא אמרה לי – לא גברת, לא מספיק, את לא יודעת איך את מתגלגלת בעולם ואת צריכה חתיכת נייר, קצת יותר מה'בגרות'. כעבור כמה שנים אמרתי לה תודה, אבל..."¹¹⁹. גבי הודתה לאימה גם בהזדמנויות מאוחרות יותר בחייה ומאירה בכך את חשיבותם של דבריה והדרכתה של בטי את גבי לאורך כל הדרך. אך מערכת יחסים אמיתית, כנה ומיוחדת זו לא החלה בבגרותה של גבי אלא עוד בהיותה ילדה קטנה בבית הוריה לפני המלחמה ולפני הטראומה אותה ספגה הקהילה היהודית בכללותה.

גבי חוזרת אחורנית ומציגה את עצמה ואת הוריה כאשר היא מדגישה את שמותיהם, "בטי ודוד הלפרין"¹²⁰, יש לשים לב כי ההורה הראשון המוזכר הינה אימה, אולי משום שהיא ההורה הדומיננטית מבחינתה או סתם מפאת הנימוס, אך העובדה הינה אותה עובדה. בהמשך דבריה היא מציגה את פרנסתם של הוריה ומדגישה כי מוצרי האוכל לא היו כשרים וכמובן גם לא שימשו את המשפחה שהייתה מנצר רבנים. המוצרים הוכנו על ידי הגויים בחווה שמחוץ לעיר והובאו לחנות המשפחה אך ורק על מנת להימכר בה. שני הוריה של גבי עסקו במסחר והיו עסוקים מאוד בחנות ובחווה, גבי כאילו מתארת בסיפורה את המשפחה המודרנית של ימינו. שני הוריה שהיו עצמאיים ובעלי עסקים גדולים ומשגשגים, הפרוסים על פני מרחקים די גדולים האחד מהשני ומהבית שכרו "אופר", מטפלת צמודה, רומניה גויה שגרה בביתם וכל עיסוקה ואחריותה היו הילדה והבית. אביה של גבי מוזכר עוד פחות כבעל השפעה בחינוכה או גידולה של גבי הילדה כי הוא כמעט ולא נכח בבית. אך לא נראה כי דבר זה הפריע לגבי לגדול ולהתחנך בדרך מיוחדת משלה כפי שנראה בהמשך.

את הדמיון הרב שלה לאימה חושפת גבי כבר בתחילת השיחה כשהיא מסבירה שכל פעם שעברה ברחוב אנשים מיד זיהו אותה "כבת של אשתו של 'איליה'". אך הדמיון הפיסי לאם הוא רק התחלת הדרך כי נראה בהמשך כיצד גבי היא "קופי" של אימה גם בדרך החשיבה, ההתנהגות וההתנהלות.

גבי נולדה, גדלה וחונכה בסביבה כמעט נשית לחלוטין – אמא (כדמות דומיננטית), מטפלת כעזרה בחייה יומיום שלה וכלבה אשר הייתה חברה טובה ובת לוויה בשנותיה הראשונות. יש לציין גם כי בזמן המלחמה

¹¹⁸ שם. ע"מ 110.

¹¹⁹ שם. ע"מ 110.

¹²⁰ שם. ע"מ 111.

גם דודתה של גבי גרה איתם באותה דירה בגטו, בנוסף לסבתא ולסבא. את שנות הלימוד הראשונות למדה בבית ספר עברי עד שפרצה מלחמת העולם השנייה והפרה את שיגרת חייה. כאשר הסתיימה המלחמה היא עברה ללמוד בתיכון ובסוף כיתה י' היא נגשה למבחני הבגרות וביזה סיימה את חוק לימודיה ברומניה.

את אופייה המיוחד מאוד, הדעתני והעיקש של אימה, מתארת גבי על פי אירוע מעניין שהתרחש בין אימה לבין אשת השוחט המקומי¹²¹. באחד הימים אתליה, בת השוחט, חלתה בדלקת ריאות, מחלה שנחשבה אז כחשוכת מרפא. הטיפול והריפוי לדברי הרופא היה כרוך, בין השאר, גם באכילת שומן חזיר וברור שאשת השוחט התקוממה נגדו. אבל בטי הפגינה חברות אמיתית ולקחה את אתליה אליה הביתה, טיפלה בה למופת ושיקמה את בריאותה כאילו הייתה בתה שלה, למרות שהיה מדובר בשימוש בחומרים שאינם כשרים, שהרי פיקוח נפש דוחה תורה. אך באותה מידה של נחישות היא סירבה למכור לגבי רוקח, אשת הרב, את חמאת החזיר הנחוצה להבראתה שלה מאוחר יותר, כאשר חלתה "הגברת" (הדגשת המספרת). אשת הרב שלא נתנה את הסכמתה לטיפול של בתה בחמאת חזיר והעדיפה את מותה על פני הטיפול, ומנגד היא קיבלה את אישורו של הרב לטפל בעצמה באותה חמאה טרפה. התנהגות דו-פרצופית ולא הוגנת זו עוררה את חמתה של בטי ולכן היא סירבה, למכור לגבי רוקח, "שתלך לקנות איפה שהיא רוצה, לא ממני"¹²². הן לבטי והן לגבי ברור היה כי יש לפעול לטובת הילדה החולה במקום הוריה, שתיהן היו מוכנות להקריב את נושא הכשרות על מנת להציל חיים ואף לסכן את בריאותה של גבי, באופן זמני, לטובת העניין.

החוקרת אסתר הרצוג מסבירה כי "מתבררת התחזקותה של האישה והתרחבות תחומי השפעתה במשפחה בעת שהגברים נעדרו ממנה [בגלל עבודה או כורח]"¹²³. זה היה המצב בביתה של גבי אף לפני המלחמה שהרי האב ניהל את העסק הפרטי אליו האם הצטרפה ועזרה. אסתר פוקס מסבירה כי נערה בשלב זה בחייה מגדירה את זהותה ואת תכליתה כאדם, כפועל יוצא מהאינטימיות המשפחתית ומתוך היחסים הבין אישיים שבין בני המשפחה, דבר זה מאפשר לה לפתח ולנהל מערכת יחסים עם אנשים מחוץ לתא המשפחתי¹²⁴. מכאן גם שאין זה מפתיע כי ההחלטות החשובות בחייה, גם כאישה נשואה, נפלו על כתפיה אם מבחירה ואם לאו. יש לשים לב לכך כי האישה הופכת למקבלת ההחלטות בהיעדר דמות גברית שתעשה זאת.

גבי מחברת את אופן פעולתה של אימה למסקנה אותה היא הסיקה באופן אישי – "אני יכולה להגיד שזו ההדרכה שלי לחיים דתיים, למרות שאצלנו בבית עם אבא וסבא וזה [שהיו בוגרי ישיבה גבוהה]"¹²⁵. גבי הסיקה כבר בגיל צעיר זה את מסקנותיה האישיות לגבי הדת ואנשים הדתיים החיים אותה. בעקבות הלקח אותו למדה בילדותה היא כיום אינה שומרת את הדת כלל ואינה מתביישת להודות בכך, אופייה העיקש והעקבי שהחזיק אותה בחיים בזמנים קשים ומשמש לה מנחה ומדריך גם כיום. אך יתרה מזאת,

¹²¹ שם. ע"מ 112.

¹²² שם. ע"מ 112.

¹²³ אסתר הרצוג, נשים ומשפחה בשואה. ע"מ י"ג.

¹²⁴ Esther Fuchs, Ed. *Women and the Holocaust*. p. 38.

¹²⁵ שם. ע"מ 112.

גבי השתמשה בלקח זה גם לדור הבנים שלה והנחילה גם להם את אחת המסקנות מאירוע זה. "אמא לימדה אותי דבר יפה שאני, תודה לאל, עשיתי אותו הדבר עם הבנים שלי, להיות חברים מקטנות"¹²⁶. מתוך תקרית זו למדנו על אופייה של בטי כאישה נחושה, כנה, החלטית ולא פוחדת מנשיאה בתוצאות. בתה, גבי, ספגה את אותן תכונות אופי, כפי שהיא מעידה, ואף מיישמת והנחילה את הבנתה וראית עולמה לדור הבנים. ניתן ליחס צורת תקשורת ייחודית זו לעובדה שאבי המשפחה היה מחוץ לבית שעות מרובות והילדה תפסה את מקומו כבת שיחה עבור האם איתה יכלה לדבר ולהתייעץ¹²⁷ בכל דבר שהפריע לה. דבר זה עזר לה מאוד לפתח צורת חשיבה עצמאית וחדה באופן בו גם תהיה מסוגלת להסביר את עצמה כילדה בפני המבוגרים בצורה ברורה והגיונית – דבר שארגן לה את המחשבות בצורה מובנית. לכן, גם אין פלא כי צורת חשיבה לוגית זו הביאה את גבי לאהוב מאוד ואף להמשיך וללמוד ולעסוק בהוראת המתמטיקה, מקצוע הדורש לוגיקה ומחשבה בהירה.

חייה של משפחת הלפרין המשיכו בשגרתם הרגילה עד שגבי הגיעה לסוף כיתה ד' והגרמנים הגיעו עד לאזור מגוריהם. משפחת הלפרין נאלצה לנטוש את ביתם במרכז העיר ולעבור לגור בפרוורי העיר ולחלוק את ביתם עם עוד משפחות יהודיות אחרות אך למזלם הם חלקו חדר אחד עם משפחה אחרת אותה הם הכירו עוד קודם וגבי למדה יחד עם ביתם בבית הספר, הצפיפות הייתה קשה אך נסבלת. גבי מציינת בגאווה רבה כי בעצם זכתה ביחס מועדף ולא סבלה כמו ילדים אחרים בתקופת השואה וזאת אודות ל – איליה. אביה היה מוכר ושירותיו היו נחוצים עדיין למקומיים ולכן הם דאגו לשמר משפחה זו במידה מסוימת. גבי נסעה כל יום לבית הספר בכרכרה רתומה לסוסים או בכל דרך אחרת אך היא מציינת במפורש כי לא הפסידה אף יום אחד של לימודים. נושא הלימודים והמקצועיות חשובים מאוד בעיני גבי כבר מהיותה ילדה שהרי רק כך יכלו היהודים לרכוש ולשמור על מעמדם הגבוה והמיוחד בחברה הרומנית. אך, בעקבות אירועי השואה, הסתבר כי מעמדם החברתי והכלכלי הגבוה של היהודים היה בעוכריהם והם סבלו רבות בגללו. הגויים קנאו בהם והערימו קשיים דווקא משום היותם מצליחים ועשירים. גבי ספגה תובנה זו של חשיבות רכישת המקצוע והידע מאימה, וזה בא לידי ביטוי גם בחייה כאישה מבוגרת כשהיא ממשיכה ללמוד ולרכוש מקצוע רציני ומכובד כמורה למתמטיקה ומלמדת אף סטודנטים באוניברסיטה. אך הפגיעה והחולשה העיקרית של גבי הילדה בבית הספר היסודי נבעה דווקא מהעובדה שאביה נלקח באותה תקופה מהבית למחנה עבודה ואף אחד לא ידע דבר על גורלו. גבי ואימה חיו במשך כמעט שנה בחוסר ידיעה מוחלט באשר לגורלו של אבי המשפחה. הן המשיכו לנהל את חייהן מתוך איזו שהיא שיגרה שונה מהרגיל. מתוך הרצון והצורך לשרוד את התופת הנאצית. דליה עופר מדגישה את מקומן המרכזי של הנשים במאבק ההשרדות ואומרת כי "המאמץ היומיומי לשרוד היה בעל משמעות מעבר לפת הלחם וכדי להחזיק מעמד בתנאי ההשפלה, הרעב והסבל הפיסי והנפשי, נדרשה מידה עצומה של דבקות בערכים

¹²⁶ שם. ע"מ 112.

¹²⁷ על שינויים שונים שתחום השיח הגברי והנשי כתבה לוס אריגיארני בספרה מין זה שאינו אחד בו היא מרחיבה על חילוף השיח הנשי מתוך ובשונה מהשיח הגברי.

ובתמונת עתיד¹²⁸. החוקרות וייצמן ועופר מסבירות כי האחריות על ההישרדות הפיסית של המשפחה הייתה של הגברים כל עוד הם היו בבית, ואילו האחריות על בריאותם הנפשית והרוחנית של בני המשפחה נחה בזרועות הנשים¹²⁹. חוסר הידיעה לגבי שלום אבי המשפחה, למעשה, ליווה את גבי כל חיי מאחר והוא חזר בתום התקופה וסירב לדבר על הקורות אותו במחנה, בדרך זו שם אביה את עברו מאחוריו והמשיך הלאה בחייו. בעיני גבי, הילדה, בזה "אנחנו גמרנו את הצד הגרמני... הסבל שלנו הגדול..."¹³⁰. כפי הנראה הכאוס שהיה חלק מחייה באותה תקופה הפריע לה מאוד. היא נושלה מחדרה ומביתה, מהאומנת הצמודה שלה, מחפציה האישיים. החוקרת דליה עופר מדגישה כי "עוזרות [גויות] לא היו רשאות לעבוד אצל היהודים [ובדרך כלל] מצבם הכלכלי לא אפשר העסקת עוזרת"¹³¹. כיום מסבירה גבי שעל הכל אפשר להתגבר כי "אם יש כסף אין בעיה באף מקום, גם שם לא הייתה לנו בעיה"¹³², אך יש לזכור כי המספרת שולפת אמירות אילו מתקופת ילדותה עם יכולת הניתוח וההבנה של ילדה מוגנת מאוד בבית עשיר. כבת יחידה להורים עשירים מאוד ניסו, ללא צל של ספק, לספק לה את כל צרכיה אף במצבים ובמקומות הקשים ביותר אך גבי קיבלה זאת כמובן מאליו כי, כנראה, לא לקחה חלק בכל ההתלבטויות הכלכליות ומלחמת ההישרדות היומיומית שאפיינה את אותה התקופה. גם אם היה ברשותו את סכס הנחוץ, עדיין לא תמיד יכל היהודי להיכנס לכל חנות ולקנות כפי צורכו או לקבל את השירותים הנחוצים לו ולכן יש להניח כי בטי גוננה במידה רבה על בתה, בהיותה אישה חזקת אופי ודעתנית, על מנת לחסוך ממנה לפחות חלק מזוועות שרווחו אז.

משפחת הלפרין עברה את תקופת השואה כאשר כולם גרו יחד באותו הבית בפרוורי העיר. באותה דירה משותפת "היינו דודה, אמא סבתא וסבא ואני"¹³³. המעניין הוא כי קודם הוזכרו הנשים המבוגרות והקרובות אליה ביותר ואילו סבא הוזכר רק אחר כך. אופן זה של הצגת קרובי המשפחה מעלה סימני שאלה מאחר ובמשפחות דתיות (והוא היה רב) יש לכבד את הגבר קודם ולתת לו עדיפות. האם במשפחה זו סדר העדיפויות הגינדרי היה אחר בגלל הרוב הנשי "ש"לט" בו? קשה לענות על שאלה זו במסגרת חיבור זה, אך אולי נוצר כאן מקום לבדיקה עמוקה יותר, בעלת פן חברתי-סוציאלי, שיכולה להשתלב בתחקיר מסוג אחר. יתרה מזאת, כאשר גבי מתארת את הפינוי מביתם, כשאביה כבר היה במחנה עבודה, יותר הדאיג אותה מצבה הבריאותי של אימה, אליה הייתה קרובה יותר, ולא של סבה. גדילתה ומעורבותה של גבי בין נשות המשפחה חיזקה אצלה את הקשרים והנאמנויות הנשיות ולכן היא מציינת ומתארת את מצוקתה של אימה אשר הייתה עם יד שבורה כשהגיעו הגרמנים לפנותם מביתם. גבי מתארת את הקושי הרב שהיה לה להתלבש מהר ולכן היא הוצאה מביתה, בעזרת הדודה, רק עם שמיכה שמכסה אותה.

¹²⁸ אסתר הרצוג – עורכת. נשים ומשפחה בשואה. ע"מ יט.

¹²⁹ Dalia Ofer and Lenore J. Weizman, Ed. *Women in the Holocaust*. p. 3.

¹³⁰ ראה נספח 1, ע"מ 114.

¹³¹ דליה עופר. אסטרטגיות של נשים במאבק לחיים בתקופת השואה. בתוך: נשים ומשפחה בשואה. עורכת: אסתר הרצוג.

¹³² ראה נספח 1, ע"מ 114.

¹³³ שם. ע"מ 114.

לעומת זאת מצוקתו של סבה לא מוזכרת, אולי משום שלא סבל מכל בעיה בריאותית אך בכל זאת, יש להביא בחשבון כי המדובר הוא באדם מבוגר, כנראה גם לא ממש בריא והנמצא במצוקה רגשית עמוקה בעקבות הגירוש מביתו – אין ספק כי סבל מכך רבות. אך גבי המחוברת מאוד לפן הנשי במשפחה לא זכרה, ואולי לא ראתה זאת כלל כילדה, ולכן ציינה רק את מצוקת אימה, הדמות המרכזית בחייה. אולם תחושת הלכידות המשפחתית בעיני גבי בכל זאת נפגעה מאחר והאומנת הצמודה שלה, איתה גדלה ועל ברכיה חונכה, צצה גרפינה, לא הייתה עימה מבלי לחוש בצורך של הזכרת סבלותיו של הסב. גלאס וויקרשאם (Glass Wickersham) שחקרה את הנושא מסבירה כי אמהות מיוצגות כסוכנות של סבל, כקורבנות הנושאות חלק גדול יותר של הסבל ובכל זאת נראות כמי שיכולות לעבור תהליך של שינוי לרפא [ולעזור] אחרים¹³⁴. לכן, אולי גם היה לגבי יותר ברור, אינטואיטיבית, כי יש לציין את סבלה של האם והדודה יותר מאשר את זה של הסב הזקן.

כאשר תקופת ההגליה עברה והמשפחה חזרה לביתה המקורי, חזר גם אבי המשפחה ממתנה העבודה, וגם צצה גרפינה חזרה אל גבי ולמשפחה. אך לרוע גורלם, בדיוק כאשר חשבו כי הכל נגמר והם כבר עומדים לחזור לחיים הרגילים אותם שלפני המלחמה, הגיעו הרוסים שהחרימו את ביתם ודחקו את כל בני המשפחה לחדר אחד, את שאר הבית הפכו למפקדה הראשית שלהם באזור. איליה נאלץ, בהוראת הרוסים, למסור להם חפצים יקרי ערך, כמו שעוני כיס מפוארים ואף למכור את החנות או פשוט לסגור אותה. פעולה זו אילצה אותו, בהתייעצות עם בטי, למכור את כל הדיר והחיות שהיו שם ולצאת לעבוד לפי מקצועו, כמנהל חשבונות שכיר. ביום בו החליט איליה לגשת ללשכת העבודה על מנת למצוא מקום עבודה כשכיר חלה התפנית הגדולה ביותר בחייה של משפחת הלפרין ובחייה של גבי בפרט¹³⁵.

מהר מאוד אביה של גבי הבין כי אין לו יותר סיבה להישאר ברומניה מאחר וגם אם יצליח לעבור את תקופת המלחמה בשלום, ואם פרנסתו וחייה החברתיים של המשפחה ישתקמו, עדיין, יהיה שנוא על הגויים סביבו בגלל גלי האנטישמיות ההולכים וגוברים (שאגב עד היום לא פסקו לחלוטין). אך החלק היותר מפחיד היה כי גם היהודים שנאו אותו ואת משפחתו, כנראה משום הצלחתם הכלכלית שהייתה מעבר לכל פרופורציה באותה תקופה ומקום, כפי שמתארת גבי. קנאת הסביבה כלפיהם הייתה עזה וממושכת אך כל עוד המשפחה הייתה בעמדת מפתח מבחינה כלכלית לא היה כדאי ואולי גם בלתי אפשרי היה לפגוע בהם. ההבדל המעמדי והכלכלי בין משפחת הלפרין לשכירים היה עצום. השכירים עבדו תמורת שכר זעום ביותר, דבר שלא אפשר למשפחותיהם להנות ולחיות בנוחות. באופן כללי, העוני ברומניה היה רב ועמוק, והוא נגע בכל שכבות העם למעט העשירים ביותר שהיו גם בדרך כלל אילו "המקורבים לצלחת", לשלטונות הרומניים שממילא היו שנואים על העם בשל המשטר העוין אותו הנחילו, ובשל גזל העם ממנו התקיימו ברווחה ובראוה גדולות מאוד. החוקרת נחמה טק מביאה את תפיסתו של מקס וובר (Max

¹³⁴ Esther Fuchs. Ed. *Women and the Holocaust*. p. X.

¹³⁵ לסיפור המלא ראה נספח 1. ע"מ 115.

Weber) האומר כי הוא [מבין] את הכוח כמידת יכולתו של האחד לכפות את רצונו על אנשים מבלי להתייחס לרצונותיהם¹³⁶. מערכת יחסים כפייתית המובילה, ללא צל של ספק, לשנאה עמוקה בין הצדדים המעורבים. מכאן גם נבעה שנאת האזרח הפשוט לשלטונות ולכל המקורבים להם, בכל דרגת קירבה אפשרית.

כך נוצר מצב על פיו איליה קרא את המפה מהר ונכון, והחליט כי המשפחה כולה עולה לארץ. "תוך 24 שעות היינו בארץ. [אבא] נסע לעיר עם העגלה שלנו מלאה שקים של כסף.... תוך חצי שעה סידר שם הפספורט של כל אחד מאיתנו. חזר הביתה, נסענו לקונסטנצה, נכנסנו לאוניה והגענו לארץ"¹³⁷. השינוי המהותי, המהפך האדיר אותו חוותה גבי התחולל תוך פרק זמן קצר ביותר, כמעט מידי. קשה לי להאמין כי כל עריכת המסמכים והנסיעה ערכה "חצי שעה" בלבד אך כנראה כי הכל סודר במהלך אותו היום ובערב אפשר היה כבר לנסוע כאשר כל הניירת מוכנה והכרטיסים ביד. אפילו כך הפרוצדורה המורכבת הזו עברה מהר מאוד בהתחשב בעובדה כי אזרחי המדינה, היהודים והלא יהודים כאחד, לא אחזו את הדרכונים שלהם בבית אלא המשטרה אחזה בהם עבורם, דבר שהצריך תהליך ארוך של הסבר, שכנוע ואף "תשלום מהצד" על מנת לקבלם. מהלך ארוך ומורכב המכיל בחובו סיכונים רבים ולכן לא מתאים לאותה "חצי שעה" עליה גבי מספרת. אך כנראה שבזיכרונה הוא נחרט כמהיר בגלל השינויים הרבים שעברה המשפחה באותו פרק זמן קצר. על הזיכרון הבוגד בנו נכתב רבות ובמיוחד על זיכרונות אותם מעלים אחרי שישים וחמש שנים של הדחקה כדרך אפשרית להתמודדות עם אירועים טראומטיים. החוקרת נחמה טק מסבירה כי ככול שפער הזמן גדול יותר בין החוויה עצמה לבין אירוע ההיגוד, כך יש להיות יותר חשדניים בכל הקשור לאמיתות הזיכרון. הזיכרון עלול לאכזב¹³⁸.

ובבוקרו של יום המחרת מגיעה גבי כילדה בת 14 וחצי בלבד ל"שער העלייה" בחיפה דרכו "היו נכנסים כל העולים שיעשו להם דיסאינפקציה עם ד.ד.ט."¹³⁹. מעמד טראומטי זה השאיר משקעים כבדים מאוד בליבה כילדה ועד היום היא אינה יכולה לשכוח את התהליך המשפיל והבלתי אנושי אותו נאלצו לסבול. יש לזכור את רמת החיים ממנה היא הגיעה ובה היא חייתה כל חייה. המעבר החד והמשפיל חרץ עמוקות את ליבה של הילדה המתבגרת, ואולי אף המפונקת, שהייתה עד לאותו הרגע. אך השינוי הגדול עדיין לפני – כבר למחרת בבוקר נשלחה גבי, בנפרד מהוריה, לקיבוץ על מנת להיקלט בארץ וללמוד את השפה. יחד עם שאר בני הנוער של השומר הצעיר היא הועלתה לאוטובוס שלקח אותם, כפי שגבי ידעה, לקיבוץ על יד תל-אביב, אבל הנסיעה מתארכת מידי וגבי מתחילה לפתח חששות וספקות. כאן מתעורר חוש העצמאות ודעתנות של גבי, שתפקד טוב – כנראה כמו אצל אימה, והיא נגשת לנהג ומבקשת לדעת "איפה זה התל-אביב הזה? זה עוד רחוק? – והנהג אומר: איזה תל-אביב גברת? אמרתי לו – אמרו לנו שמביאים אותנו לתל-אביב... מה

¹³⁶ Nechama Tec. *Resilience and Courage*. p. 9

¹³⁷ נספח 1. ע"מ 114.

¹³⁸ Nechama Tec. *Resilience and Courage*. p. 9.

¹³⁹ נספח 1. ע"מ 115.

פתאום, את נוסעת ליד פרדס חנה, קיבוץ משמרות"¹⁴⁰. כאן לראשונה נחשפת יכולת השיפוט וההחלטיות של גבי הילדה כאדם עצמאי. היא אינה נכנעת לחינוך המזרח אירופאי המנומס והשקט אלא היא מבקשת להבין את הלא ברור לה ודורשת מידע מאדם מבוגר וזר לה לחלוטין. פעולתה זו של גבי, כנראה, עזרה ותרמה שקט נפשי להרבה מאוד נערים ונערות אחרים שהיו באותו האוטובוס, דבר שתואם את דרך מחשבתה והתנהלותה לאורך כל חייה. גם כאן תואמת התנהגותה של גבי את המקובל והמצופה מאישה בתרבות המערבית בתקופות דחוקות במיוחד. באופן אינטואיטיבי לחלוטין היא הרגיעה את כל הצעירים שנסעו איתה בכך שבררה עבורה, ועבורם, את יעד הנסיעה ואת מיקומו. בכך הביאה מרגוע נפשי נחוץ מאוד לאנשים שעברו תקופה לחוצה ביותר עד לא מזמן.

דבר נוסף שהיה דומיננטי מאוד בחייה של גבי, לאורך כל הדרך, היו הלימודים והחינוך. כילדה שספגה את הרצון והצורך לעצמאות עוד מהבית בו הורגלה לחשוב קדימה ולתכנן את מהלכיה, הבחינה בצורך לקידום עצמה מבחינה מקצועית ולכן חיפשה ללמוד, להשכיל ולפתח את עצמה כבר כילדה ומאוחר יותר גם כנערה וכאישה. כאשר נשאלה האם היה להם טוב לגור ברומניה התשובה הייתה חד משמעית – "היה לנו מצוין, דירה פנטסטית, פרנסה יוצאת מן הכלל, אני למדתי – מה עוד היינו צריכים...?"¹⁴¹. זו הייתה, כנראה, גם הנחת היסוד של המשפחה כי מעמדך החברתי והערכתך העצמית נובעים מתוך השקעתך כאדם בעצמך, כגון, לימודים ומקצועיות. אסתר פוקס מעמידה, גם היא, את התחום המקצועי כתנאי לבניית הזהות העצמית, משמעות ומטרה לעצמי ולחיי¹⁴². גם אחרי שעלתה משפחת הלפרין לארץ ישראל וגבי הועברה לקיבוץ, אביה היה מאוד מאושר שבתו תלמד עברית בקיבוץ, כלומר, היא תלמד את העברית הנכונה והמתאימה ביותר להקלטות "חלקה ומהירה". גבי הצטרפה לכל שאר בני תנועת הנוער והגיעה לקיבוץ משמרות. אחרי שלמדה את אורח החיים שם וקראה מהר מאוד את "מפת ההערכות" במקום היא מסבירה כי "אני ידעתי מהבית שצריך לעשות משהו [ללמוד]...ומתי לומדים? [היא שאלה את המדריכה]"¹⁴³. גם כאן מפגינה גבי את אישיותה הברורה והעקבית. היא הפנימה דברים בבית הוריה ועכשיו, כשהיא "עומדת ברשות עצמה" היא מחצינה את אותם הדברים. גבי מבקשת להמשיך את חייה כמה שיותר קרוב למוכר ולידוע לה מרומניה ומבית הוריה על ידי כך שהיא מנסה להחזיר את הדברים החשובים, כפי שהיא הבינה אותם, חזרה למקומם המרכזי בחייה. בזאת גבי מפגינה את כושר המנהיגות, הצורך והרצון שלה לשלוט במהלכים בחייה דבר המנוגד ליהדות האורתודוקסית בתוכה וממנה גדלה. רחל אלדר מסבירה כי מאחר ולנשים לא הייתה גישה לתפקידים קהילתיים, הנהגה וחינוך דתי... [הן] הוצאו מתוך תהליך הלמידה¹⁴⁴. מכאן ניתן ללמוד כי גבי פעלה באופן אינטואיטיבי ולעיתים אף בניגוד לערכים שאפיינו את היהדות (למרות שערכים אלה לא נגדו את החינוך שקיבלה בביתה) אשר שימשה לה קרקע

¹⁴⁰ נספח 1. ע"מ 116.

¹⁴¹ נספח 1. ע"מ 115.

¹⁴³ נספח 1, ע"מ 116.

¹⁴² Esther Fuchs. Ed. *Women and the Holocaust*. p. 41.

¹⁴⁴ Rachel Alder. *Engendering Judaism: An Inclusive Theology and Ethics*. p. xvii.

מזון לצמיחה. החזרה לנורמאליות אותה ידעה קודם לא בדיוק התאפשרה לה מאחר ובקיבוץ באותן שנים הייתה חשובה יותר העבודה ופחות הלימודים. כשהגיענו לקיבוץ "באה איזו קטנטונת כזו ומקבלת את פנינו... היא אומרת לי ככה: בבוקר עובדים בשדות. בצהריים באים לאכול. אחרי הצהריים אנחנו עובדים בבתי הילדים....ומתי לומדים? [אני שואלת].... בתוך כל זה לומדים [היא עונה]"¹⁴⁵. כמו במקרה שהיה באוטובוס כך גם כאן, גבי הילדה הדעתנית שחייבת לספק את סקרנותה ולאשש כי אכן הבינה נכונה את הלך הדברים, צועדת לפני המחנה ושואלת שאלות שאינן טריוויאליות לבני גילה, שהרי בני נוער לא ממש מתעניינים בלימודים אלא יותר ב... איך לא ללמוד.

מסגרתה המשפחתית של גבי לא רק אוימה על ידי המלחמה אלא ממש התפרקה, במיוחד בעקבות תהליך ההגירה לכן גם השתנה מערך הכוחות בין המינים והגילים במשפחה¹⁴⁶. הבלבול שנפל עליה היה, כנראה, נוראי מאחר והמהפך הוא גדול וחד כתער. מבת יחידה ומפונקת, למשפחה עשירה מאוד היא הפכה כמעט בין ליל לחברת קיבוץ בודדה, ללא משפחה קרובה, הטובלת במנהגים, חברים ומנטאליות זרים לה והייתה מחויבת לדאוג לעצמה. אומנם קיבלה אוכל בחדר האוכל אך זה לא האוכל של אמא, ומיטה הייתה לה אך גם זו לא אותה מיטה מוכרת מהבית וכבר אין מי שידריך, יכוון וינחה כמו שאמא או צצה גרפינה עשו... היא לבדה בעולם. נחמה טק מבהירה כי אף היטלר בעצמו טען בעקביות כי הנשים פועלות באופן אינטואיטיבי, בניגוד לגברים.... לנשים, מוסיפה טק, סבירות גבוהה יותר להשיג את משאלותיהן ורצונותיהן בדרכים עקיפות.... ובגלל אופיין של הנשים הן תתאקלמנה בקלות רבה יותר מגברים, לשינויים טראומטיים¹⁴⁷. ומתוך חלל זה שנוצר בחייה שהיה מנוקד בחשש למצבה הנוכחי, לחייה בעתיד ובצורך בהנחיה של אדם אמין שיתפוס את מקום משפחתה הקרובה היא הכירה את בעלה בזמן ששירת כחייל במשטרה הצבאית ובא לבקר את חבריו בגרעין הנח"ל שבקיבוץ. "בעלי גידל אותי מאותו רגע ועד שהוא נפטר. הוא אמר: לאף אחד אין זכות דיבור להגיד משהו עליך או לך, חוץ ממני – אני היחיד שגידלתי אותך"¹⁴⁸. סגנון אמירה וקביעה זה מחצין בצורה קיצונית את הצורך שהיה לגבי בדמות בוגרת, מנחה שאותה אפשר לחכות ועליה אפשר לסמוך. מעברים מעין אלה אותם חוותה, ממצב קיצון אחד למשנהו, מהווים נקודות תורפה ללחץ, מתח ואי בהירות בחיינו וברור לגמרי הצורך שנוצר בחייה ובנפשה של גבי להפוגה, למנוחה.... שמשוה אחר ייקח עליו את האחריות לחייה קצת, שימלא את תפקיד ההורה האחראי, כדי שהיא תוכל להירגע ולחזור להיות קצת ילדה / נערה. לשאלתי הדורשת הבהרת נקודה זו של חוסר עקביות בהתנהגותה של גבי, השיבה כי "כנראה, בתת הכרתי, אהבתי אותו כל כך מיום שהכרתי אותו...רבע מילה לא אמרתי... לא אמרתי כלום... אני הרבה לא מבינה... מאותו רגע נפסק מסביבי הכל"¹⁴⁹. נראה כי בעלה הפך, למעשה, לתחליף להוריה ומשפחתה המגוננת. "יצירת התחליף, מבלי לדעת

¹⁴⁵ שם. ע"מ 116.

¹⁴⁶ אסתר הרצוג – עורכת. נשים ומשפחה בשואה. ע"מ יג.

¹⁴⁷ Nechama Tec. *Resilience and Courage*. p. 10.

¹⁴⁸ נספח 1. ע"מ 116.

¹⁴⁹ נספח 4. ע"מ 147.

שאכן נוצר תחליף והתהליכים המעורבים בכך – היא מהותה של ההדחקה [מסביר החוקר ישראל אור-בך]. המנגנון, המבטיח את יציבותה של ההדחקה, טמון בהעדר מודעות על צורת ההתארגנות של רעיונות תת-הכרתיים ועל תחליפיהם¹⁵⁰. למרות אופייה החזק והברור של גבי מתגלה כאן נקודת חולשה שבין המעבר מילדות לבגרות והצורך בלקיחת אחריות משמעותית ובוגרת על חייה. המעבר שלה היה חד, קשה ואכזרי – ללא כל ספק, ובסופו היא מגלה כי כוחותיה אוזלים ויש לה צורך אמיתי בדמות בוגרת לצידה. מרגע שהכירה את בעלה "זהו – לא החלפתי חברים ולא כלום"¹⁵¹. ברגע שהצורך שלה התמלא היא הייתה אסירת תודה, היא האמינה בו בצורה עיוורת ולא נולד בה הצורך לערער על הדמות הסמכותית והבוגרת. מזלה של גבי שיחק לה פעם נוספת כי בעלה היה אדם טוב שאם לא כך היה הדבר, יכול היה לנצלה לרעה בצורה אכזרית ולפגוע בה מאוד.

אך למרות הצורך של גבי בדמות בוגרת ומנחה היא לא מיהרה להינשא, זאת עשתה רק בגיל 25. כאן עולה וצפה דמותה הבוגרת והשואפת ללמוד את העולם. לא עוד הילדה הקטנה בחיקה של אמא או המטפלת אלא אישה צעירה בעלת דעות, רצונות והיא יודעת בדיוק מה חסר לה בחיים וכיצד היא רוצה שחייה ישתלשלו. היא דוחה את נישואיה, שהיו משאת נפשם של הוריה, כי "קודם אני רוצה ללכת לצבא מפני שאני רוצה לראות מה זה"¹⁵². גבי מגדירה את רצונותיה בצורה רהוטה וברורה ואף מבקרת את פעולותיה שלה בראיה רטרוספקטיבית – "ועל חשבון הצבא למדתי שנתיים אוניברסיטה... מתמטיקה והטעות שלי הייתה שלא רצייתי לחתום קבע. היום אני יודעת שעשיתי טעות"¹⁵³. מתוך פריסת קורות חייה עולה דמות אשר גדלה ומתפתחת עם השנים מ"הילדה הקטנה, הטובה והמפונקת" של הבית העשיר עד לאישה חושבת, דעתנית ופעלתנית הן לפי חשיבה לוגית מובנית והן בהתאם ל"תחושות בטן" שהוכיחו את עצמן כנכונות. כל החלטותיה של גבי הובילו את משפחתה הגרעינית (הורים) והן את המשפחה אותה היא הקימה כבר בארץ, לשיקום מוחלט מהתופת הנאצית. למרות זאת גבי לא מוותרת לעצמה ומותחת ביקורת על מעשיה והחלטותיה. במבט רטרוספקטיבי בהיר וצלול הכולל הטלת ספק בכך שאילו פעלה אחרת אולי היה להם קל יותר, וכי אם הייתה צריכה לפעול כיום, כנראה, שהייתה פעולת קצת אחרת. אך זאת היא אומרת בראיה לאחור ומתוך הסקת המסקנות האישית שלה אחרי שנים של חשיבה בנושא. כעובדה היא פעלה אחרת בזמן ובמקום הנתונים ועשתה זאת בצורה מיטבית. אסתר הרצוג מסבירה כי "השינויים והמאבק על ההישרדות היו כרוכים בהתחזקות הנשים בתוך המערכת המשפחתית והשתלבותן [בחברה]"¹⁵⁴. בשלב זה בחייה עולה וצפה דמותה של גבי הבוגרת הצעירה בעלת מסלול חיים מובנה ומטרות מוגדרות. היא "מכינה" לעצמה תוכנית עבודה כאשר היא מסוגלת גם להסביר את הרציונאל העומד מאחורי כל שלב. "אמרתי לו [לבעלה לעתיד על מנת לדחות את הנישואין], אחד – אני צריכה להיות חיילת שאני אראה מה

¹⁵⁰ ישראל אור-בך. עולמות נסתרים: התבוננות בתת-ההכרה. ע"מ 74.

¹⁵¹ נספח 1. ע"מ 116.

¹⁵² שם. ע"מ 116.

¹⁵³ שם. ע"מ 117.

¹⁵⁴ אסתר הרצוג. נשים ומשפחה בשואה. ע"מ יד.

זה. בעולם הזה צריך לדעת כל מה שקורה. שניים – אני צריכה לגמור ללמוד, חלמתי על 4 שנים... אחר-כך, אני צריכה לראות את ההורים שלי בדירה עם פריגיידר, גז וחדר שינה... השאר זה לוקסוס... את המינימום צריך שיהיה להם – שיהיה להם את הרווח (הרווחה)¹⁵⁵, ההדגשות הן שלי. במסגרת הראורגניזציה של חייה במקום חדש, עם אנשים והרגלים חדשים גבי מגדירה מחדש את חלומותיה כ"צורך", יתכן כי הגדרה שונה הייתה מביאה לאו דווקא לתוצאות הרצויות או אף לתוצאות חלקיות. על מנת להגשים את חלומותיה היא מגדירה אותם בצורה הקיצונית והחריפה ביותר כ"צורך", וככה - לא ניתן להתקיים בלעדיו. גבי "מרגישה" את כל כובד העול כבת היחידה, הבוגרת והאדם החזק ביותר במשפחה באותו הזמן. היא אינה מתייחסת לעובדת היותה אישה, שיכולה להוות מגבלה, היא מגדירה את רצונותיה/צרכיה בצורה סובייקטיבית, בהירה וברורה בלי כל קשר למיניותה. כך יש לנהוג וכך על כל אחד לפעול אילו היה במקומה בין אם הוא גבר או אישה. המספרת אינה מתייחסת כלל לעובדה כי "להבדל בין נשיות לגבריות יש תפקיד פוליטי קריטי במאבק לשינוי יחסי הכוח בין גברים לנשים"¹⁵⁶, היא התוותה לעצמה דרך ודבקה בה. שפתה וסגנון דיבורה של גבי מהווים חלק מהדיאלקט האקטיבי של השפה, בשום שלב בתיאור סיפור חייה גבי אינה מדווחת על כישלון, נסיגה או כוונה לוותר.

כך, בהתעקשה על רצונותיה היא הצליחה לשקם את חייה כבוגרת ולשקם את חיי הוריה שבאותה תקופה כבר היו מהגרים, עולים חדשים מבוגרים המתקיימים מסכום לא גדול שהמדינה הקציבה, שהרי כל רכושם האדיר נשלל מהם במלחמה. גבי חשה את החובה המוסרית והרגשית לקחת את הוריה תחת חסותה ולדאוג לכל צרכיהם עוד לפני שהיא דאגה לשיקום חייה שלה. יתרה מזאת, גבי העמידה את שיקום חיי הוריה כתנאי לשיקומה העצמי – "אני בינתיים הייתי עובדת, לומדת ומלמדת... ואז קניתי להורים שלי ברמת-גן דירה ברחוב אבא הלל 118 ושם הם גרו עד שנפטרו. ובעלי... הוא היה גר בצריף – אז עוד אפשר היה לגור בצריף"¹⁵⁷. ברור בהחלט כי בית ההורים המבוגרים נקנה על ידה עוד לפני שביתה שלה נקנה. ניתן לחוש כאן בהקרבה העצמית של גבי שאינה כבר ילדה או נערה אלא חשה את כל עומס המטען אותו קיבלה מהוריה במהלך החיים ונוצר בה הצורך לעזור ולתמוך בהם מפאת גילם, מצבם הכלכלי והטראומה אותה הם חוו תוך כדי איבוד כל רכושם ובריחתם המאולצת מארצם. הוריה הצילו את חייה בהקרבת כל שארית רכושם בעלייתם ארצה ומכאן בא גם הצורך של גבי להקדיש את כל רכושה הראשוני לקניית דירתם ולדאגה לרווחתם עוד לפני שהחלה לדאוג לעצמה כאדם בוגר. אך מתוך דבריה מתבהרת גם תפיסתה את נושא עצמאותה הכלכלית, ויש לזכור כי המדובר הוא בשנות ה-60 בארץ כאשר הנשים לא היו מעורות בתהליכים כלכליים אלא היו אחראיות יותר על הנעשה בבית פנימה. גבי לא פחדה מעבודה קשה או מרובה, היא עבדה במשך שנים על מנת לחסוך ומתוך חסכוניות אילו הצליחה לרכוש בעצמה את דירת

¹⁵⁵ נספח 1. ע"מ 117.

¹⁵⁶ מירי רוזמריין. מהיות גבר להתהוות אישה: תיאוריית ההבדל הבין-מיני של לוס איריגיארי. בתוך: לוס איריגיארי, מין זה שאינו אחד.

ע"מ 81.

¹⁵⁷ נספח 1. ע"מ 117.

ההורים. לא נראה כי בעלה לקח חלק גדול במיוחד בכל הנושא הזה, אלא נראה כי היא עשתה הכל ביוזמתה ופעלה לבד.

חשוב מאוד לבחון גם את כישוריה של גבי בתחום הכספים הכלכלי מאחר ואם ממקדים את בחינת התנהגותן של הנשים רק לתחום הבית והמשפחה אנו ממעיטים מערכן. החוקרות וייצמן ועופר מסבירות כי באופן זה אנו מחזקים את הצד הגברי-פטריארכאלי בכל סיפור ההתאוששות מטראומת המלחמה ומתוצאותיה¹⁵⁸. אך עובדת היותה אישה "נגעה" בה בכל זאת ובעלה הטיל ווטו. הילד הראשון נולד בשנת 1959, שנה אחרי שנישאו. כמו שגבי מסבירה "הילד הראשון – בא!"¹⁵⁹ מתוך הרגשת בחילה שאובחנה בהתחלה על ידי הרופאה כקלקול קיבה¹⁶⁰. במצב חדש זה גבי נאלצה לבחור בין העבודה ובין הבית. שעות העבודה המרובות וההשקעה המרובה הקשו כבר על קיום חיי משפחה כפי שהיו מוכרים להם עוד מהוריהם ומילדותם. כמובן שהיא בחרה במשפחה ונשארה בבית כדי לגדל את הילד. כישוריה של גבי לכל נושא הכספים מתבהרים ועולים על פני השטח גם באירועים מאוחרים יותר כאשר היא כבר נשואה ומחפשת דרך להוציא את בעלה ואותה מצרה כספית גדולה מאוד. אחרי החלטות משותפות שגויות מבחינה כלכלית, של גבי ושל בעלה, הם פתחו עסק פרטי בעזרת 3000 הלירות שקיבלו מהוריה כמתנת חתונה, במקום לקנות דירה לעצמם. העסק התנהל כשותפות עם שלושה חברים נוספים והם הפסידו בשנת 1962, 25,000 לירות כל אחד, "את לא יכולה להבין מה זה – זה היום מיליונים"¹⁶¹. כדי לחלץ את משפחתה מצרה זו מגייסת גבי את כוחותיה הנפשיים העצומים ואת כישוריה בתחום הכלכלי ומתחילה לפעול בנושא. "אז ישבתי וחשבתי – מה נותן כסף? אוכל. מה זה אוכל? מסעדה. אני לא ידעתי להכין כוס תה אבל רציני לפתוח מסעדה. פתחתי.... המסעדה הייתה בכניסה לרסקו הישן בכניסה למשרדים... נכון שזה היה ריזיק (סיכון) מה שאני הולכת לעשות אבל אני סומכת על עצמי"¹⁶². גבי האישה הבוגרת ולמודת הניסיון מופיעה במלוא הדרה ו"מצילה" את משפחתה על ידי תושייה, אינטואיציה טובה וחשיבה בריאה. וכאילו הדבר לא היה ברור עד כה היא מסבירה, "כשאני צריכה אני עושה כל דבר, אני לא מתביישת בשום דבר"¹⁶³. דבריה של גבי במקרה זה מנוגדים לדבריה של החוקרת נחמה טק הטוענת כי נשים נוטות יותר להגיב למצבים נתונים מאשר ליזום פעולות חדשות¹⁶⁴. נכון שפתיחת המסעדה הייתה תגובה למצב כלכלי קיים אך יש לזכור כי ישנן מספר דרכים להגיב במצבים מסוג זה. אפשרות אחת למצוא עבודה כשכירה במקום קטן ובטוח ללא אתגר ושאיופות להתקדמות מהירה. הדרך האחרת, זו שגבי בחרה בה, היא תפנית חדה ופתיחה בדרך חדשה על מנת להתקדם ולשקם את עצמה ואת משפחתה באופן המהיר והיעיל ביותר. גבי הייתה מונחית מטרה – "אז ישבתי וחשבתי – מה נותן כסף?" בהתאם לכך פעלה באופן

¹⁵⁸ Dalia Ofer and Lenore J. Weizman, Ed. *Women in the Holocaust*. p. 16.

¹⁵⁹ נספח 4. ע"מ 141.

¹⁶⁰ את הסיפור המלא על הריונותיה וגידול הילדים ניתן לקרוא בנספח 4, ע"מ 1-4.

¹⁶¹ נספח 1. ע"מ 118.

¹⁶² שם. ע"מ 119.

¹⁶³ שם. ע"מ 119.

¹⁶⁴ Nechama Tec. *Resilience and Courage*. p. 10.

נמהר. היא הפעילה את גלגלי המסעדה והמקום עבד יפה. בשנה הראשונה בעלה עבד גם הוא במסעדה אך כנראה שהאינטראקציה הקרובה והממושכת מאוד בין בני הזוג הפריעה להתקדמותה ואז אילצה את בעלה לצאת ולמצוא עבודה לעצמו והמשיכה להפעיל לבדה את המסעדה עוד כ-4 שנים בהצלחה רבה. יש לשים לב לכך שגם היוזמה לעבודת בעלה הייתה שלה, בהשראתה ובעידודה. אך אל לקורא לשכוח את הצהרת בעלה שטען כי 'הוא מגדל אותה' ולכן רק לו יש את זכות השיפוט על מעשיה. ישנה אפשרות כי הערה זו מגיעה דווקא ממקום של חוסר שליטה או אי-התמצאות שלו בהקמת חיים ואמרתו מהווה רק כיסוי לתחושותיו העמוקות יותר.

על גבי הוטל אז עול משולש, האחד הוא כאם לתינוק שכבר היה בבית והיה צורך לגדלו ולחנכו, לפי הבנתם כאשר האם בבית איתו ואינה עובדת. השני הוא בשיקום התא המשפחתי מבחינה כלכלית. אך את השיקום הכלכלי יש לעשות באופן בו גם הוריה של גבי יוכלו להתקיים ממנו. גבי חשה את כובד משקלם של הוריה על כתפיה והיא רואה עצמה כאחראית על שיקומם כחלק מתהליך התיקון העצמי שלה ושל משפחתה אחרי המלחמה. החוקרת סוזן נואק מסבירה כי כחלק מתהליך השיקום, על האדם לעבור תהליך של תיקון עצמי מבחינת זהות, משמעויות, מטרות ועליו להגיע להיות אדם הראוי לקבל כבוד והערכה מאחרים¹⁶⁵, למעמד זה ביקשה גם גבי להביא את עצמה ומשפחתה. יש לשים לב כי כל התהפוכות, השינויים וההתחלות המחודשות לא הרפו את ידיה של גבי, לא שינו את גישתה לחיים או את דעותיה. שפתה הברורה והחדה ואופן מחשבתה הבהיר רק הוקצנו והוחרפו בעקבות תהפוכות גורל אלו.

שש שנים אחרי סגירת המסעדה ושהייה בבית בשל מחלתו הקשה של בעלה, נאלצה גבי לצאת שוב לעבוד על מנת לממן את המשפחה ואת הטיפולים הרפואיים של בעלה וכך הגיעה לראיון עבודה בביטוח לאומי. אך גבי, אשר אינה יודעת ימינה או שמאלה מהאמת הסבירה כי היא מחפשת עבודה לשישה חודשים בלבד, כי כך התחייבה בתשלומים לטיפולים הרפואיים של בעלה. סגן מנהל הסניף החליט שאינו מעוניין לקבלה לתקופה קצרה כל כך אך החלטתו שונתה על ידי מנהל הסניף אשר קיבלה רק בגלל כנותה והיושר אותו הקרינה. כעובדת, גבי הייתה מסורה וקפדנית למרות שלא אהבה את תפקידה. אך היא עבדה ברצינות ובמקצועיות ולמרות הכל קודמה בעבודה וכעבור ארבעה חודשים, יצאה ללימודים על חשבון העבודה והמשיכה לעבוד בביטוח לאומי 26 שנים עד צאתה לגמלאות. "זה סיפור חיים!"¹⁶⁶ היא מסכמת בהחלטיות.

דמותה של גבי מתגלה כדמות מורכבת, עוד מילדותה, שהלכה והתפתחה עם חלוף השנים והאירועים בחייה. גבי החלה את סיפורה כשהייתה בבית הספר היסודי. מתוך סיפורה עולה דמותה של ילדה קטנה ועצמאית, בוגרת מאוד בנפשה ושלא פעם שימשה כאשת השיחה של אמה והייתה חברתה הטובה. המספרת גם מזדהה כדמות אסרטיבית שיודעת להציב לעצמה מטרות ברורות, להגדיר את דרכה

¹⁶⁵ Susan E. Nowak. In *a World Shorn of Color: Toward a Feminism Theology of Holocaust Testimonies*. In *Women and the Holocaust*. Ed. Esther Fuchs. p. 41.

¹⁶⁶ שם. ע"מ 121.

אליהן ואף להשיגן. במהלך כל חייה היא היוותה את חוט השדרה של משפחתה. כילדה הוריה היו בעלי ממון רב ולכן יכלו לספק לה את כל צורכה ואף יותר אך מהר מאוד כל הפאר הזה הגיע לקיצו וגבי צריכה הייתה למצוא דרך לקיים את עצמה וגם את הוריה הזקנים ומחוסרי הכל אחרי שעלו ארצה. כאשר בעלה נקלע לצרות כספיות גדולות מאוד היא הייתה זו שיזמה את פתיחת המסעדה שלה שהיוותה מקור כלכלי חשוב ביותר לכל משפחתה. אך למרות עקשנותה ודבקותה במטרה היא גם טובת לב ומתחשבת שהרי אם לא כן לא הייתה לוקחת הלוואות על שמה בבנק עבור בנה. למרות כל תכונות האופי הברורות הללו ניתן למצוא בה גם ניגודיות מסוימת. אף-על-פי שתמיד הייתה עצמאית ודעתנית כאשר פגשה את בעלה לעתיד והוא "תבע עליה בעלות" – באומרו שאף אחד לא יכול לבוא בטענות כי היא שלו והוא גידל אותה, גבי לא אמרה דבר ולא התנגדה. בשלב זה של הסיפור נבנית ציפייה מסוימת מהמספרת שתגיב ותדרוש את עצמאותה חזרה אך היא לא עשתה כך ולכן הפתיעה את הקורא. גבי מצטיירת כאן כדמות מתפתחת של גיבורה מרכזית בסיפורה ושוטחת בפני הקורא את דמותה המורכבת לא רק מכוחות יוזמה עצומים אלא גם מכוחות נפש של אדם אוהב, חושב ומתחשב בנוסף לקונפליקטים הפנימיים אותם אף היא לא יכלה להסביר.

גבי, כשמה כן היא. המלאך גבריאל מתואר כאחד מארבעת המלאכים העומדים לצד כס הכבוד ותפקידם לשמור ולהשגיח על הארץ. גבריאל מתואר כמלאך העומד לשמאלו של האל ומייצג את מידת הדין והגבורה. כך גם גבי מוסקוביץ, היא הייתה המלאך המושיע של הוריה, של בעלה ושל משפחתה כולה. אין ספק בליבי כי אישיותה של גבי עברה תהליך של התחשלות והתחזקות נפשית ורוחנית כאחד וכי אינסטינקט הקיום וההישרדות שלה התחזק והתפתח תוך מחשבה, מודעות ורגישות למקורביה ולאלו התלויים בה, כמו שמרחיבה דליה עופר על חיי האישה בתוך הספירה המשפחתית שלה¹⁶⁷. לכן גם לא ניתן לשייך את גבי לקטגורית ה"צאן לטבח" של קובנר¹⁶⁸. פעולותיהם השונות של גבי ושל משפחתה במהלך חייהם ברומניה, ומאוחר יותר בארץ ישראל נעשו "כנגד חוקים ידועים או לא ידועים, או כנגד כוונות של הגרמנים ותומכיהם הפוגעים ביהודים" כהגדרתו של באואר¹⁶⁹. לכן הן נחשבות לפעילות המתנגדות לשלטון הנאצי והן בעלות משקל זהה לאותן פעולות שנעשו על ידי חיילים לובשי מדים או פרטיזנים. מנקודת מבט זו גבי נחשבת לפעילה ולוחמת בשלטונות הרשע תוך כדי מלחמתה הפרטית לשיקום חייה ומשפחתה. אך פעולות אלה של הנשים כמתנגדות למלחמה לבשו צורות רבות כפי נלמד גם מסיפורה של פאני איצקוביץ.

¹⁶⁷ ראה הערה 3. שם. ע"מ 36.

¹⁶⁸ ראה הערה מס. 2.

¹⁶⁹ כפי שמובא על ידי דליה עופר. ראה הערה מס. 3 ע"מ 28.

סיפורה של פאני איצקוביץ

פאני איצקוביץ (ראה נספח 13) נולדה בשנת 1915 בוינה להוריה ג'נט ושאוול איצקוביץ'. כילדה בבית הספר היסודי הלכה פאני, לבית ספר פרטי השייך לרשת "אליאנס" הצרפתית, דבר המעיד על כך כי משפחתה השתייכה למעמד כלכלי די אמיד אשר הרגיש בנוח עם התשלומים לבתי ספר פרטיים. פאני היא הילדה הרביעית לבית משפחת איצקוביץ'. אחיה הבכור, יוסף, נולד בסוף שנת 1904, היו לה גם שתי אחיות גדולות ממנה, בבט שנולדה בשנת 1906, ומינה שנולדה בשנת 1914. אחיה היה מוזיקאי וכתב מוזיקת רקע לסרטים אילמים בהוליווד. אך הוא לא היה המוזיקאי היחיד במשפחה, גם פאני למדה ולימדה מוזיקה ובגיל 19 קיבלה את תעודת הבגרות והמשיכה ללימודים אקדמאים בפדגוגיה מוזיקאלית בעקבותיהם לימדה מוזיקה בבית ספר יסודי בוינה. אך בשנת 1940, אחרי שהספיקה לעבוד כשנתיים בלבד בבית הספר, משפחתה ברחו מוינה בעקבות עלייתו של היטלר לשלטון בשנת 1938. משפחת איצקוביץ' ברחו לצ'רנוביץ והתגוררה שם כשנתיים עד שהגרמנים הגיעו גם לשם "וזה קלקל לנו את הקריירה"¹⁷⁰. פאני הינה אישה חביבה שהחיוך לא נמוג מפניה, היא מדברת ומספרת לכל מי שרק מעוניין להקשיב והיא מעידה על עצמה, כפי שאפשר עדיין לראות בהתנהגותה כיום, כי הייתה מלאת מרץ, פעילה בעלת מוטיבציה ואשת מקצוע. מתוך סיפורה של פאני עולה גם כי לא פחדה לפעול אל מול האויב הנאצי האימתני ולא פחדה להגיע עד לקצינים הגרמנים ולדבר איתם בגרמנית הרהוטה שבפיה ועם המראה הארי שהיה לה כילדה בלונדינית עם אף סולד ועיניים כחולות. כיום פאני היא אישה קטנה, מבחינה גופנית, עם אישיות גדולה אשר בנתה את חייה בעצמה "עם האופי שלי החזק"¹⁷¹. היא מתגוררת בדירת חדר וחצי ב"משען" – בית אבות הנגב. את חייה היא מנהלת ביד רמה ובהקפדה על כל פרט קטן כגדול ויודעת בדיוק מה ואיך לבקש מהמטפלת שלה המגיעה פעם ביום למספר שעות. את רוב שעות היום מבלה פאני בטיפול בעצמה, בהקשבה למוזיקה, באכילה בריאה, קריאה בשפות שונות וכתביה, אך בעיקר היא אוהבת לנגן בפסנתר. בנוסף לפעילותה במשך היום גם יורדת פאני לפעמים לפסנתר הכנף המוצב בקומת הקרקע של בית האבות, ושאותו היא תרמה למקום, ומנעימה את זמנם של הנוכחים במקום ביצירות אותן היא זוכרת בעל פה עוד מימי צעירותה.

כיום פאני הינה אישה לבבית בת 95, בעלת זיכרון צלול ויכולת ביטוי טובה מאוד בעל פה. הראיון הראשון עימה נערך בתאריך 11.2.09 ואילו השני נערך בתאריך 13.7.09. שניהם התקיימו בחדרה בבית האבות, סביב שולחן המטבח שלה. השיח שלה מתאפיין בשפה רהוטה, מגוונת ובביטויים ואמרות רבות מתוך כל השפות אותן היא מכירה: הונגרית, גרמנית, צרפתית, אנגלית, רוסית ועברית. פאני הינה אישה משכילה אשר רכשה את השכלתה עוד בתחילת המאה כאשר נשים לא נהגו ללמוד או להתפתח מבחינה

¹⁷⁰ ראה נספח 2. ע"מ 129.¹⁷¹ ראה נספח 3. ע"מ 137.

אינטלקטואלית. למרות תפיסת הנשיות המגבילה מאוד באותה תקופה היא למדה וקיבלה את תעודת הבגרות שלה בגיל צעיר. אחד הסממנים של שיחתי עם פאני היה סגנון ההיגוד שלה. תוך כדי דיבור ותיאור פאני משתמשת רבות בקולה על מנת להדגיש נקודות שונות, היא לפעמים מדברת בקול חזק וברור ופעמים היא ממש לוחשת עד שכמעט ואי אפשר לשמוע אותה. רטוריקה זו מעניינת מאוד ומעוררת את המקשיב לשים ליבו לכל פרט בסיפור, קטן כגדול לפי רצון המספרת. אופן דיבור זה יכול לנבוע מתוך העובדה שפאני למדה גם קאנטו והשתמשה בקולה באופן מוזיקאלי בדיוק כמו שנהגה לנגן בפסנתר, פעמים ב- forte ופעמים ב- piano או pianissimo על מנת למשוך את תשומת לב המאזינים. השיחה עם פאני וההקשבה לה לקחה אותי למסע בזמן העובר בין מקומות רחוקים והמתובל בצבעוניות רבה בשלל ביטויים, אמרות ושפות שונות אשר האירו את סיפורה בגוונים המיוחדים לה והמאפיינים אותה. שמחתי לשוחח עימה ואני שמחה עוד יותר לראותה כיום עוברת במסדרונות בית האבות מחייכת לעברי ודורשת בשלומי. אחרי השיחות שלי עימה אני מרגישה כי זכות גדולה נפלה בחלקי כאשר היא הסכימה לפתוח בפני את דפי חייה ולשתף אותי בחוויותיה ואני שמחה עוד יותר להביא בעבודה זו את סיפורה של פאני ולשתף בו, גם אתכם, הקוראים.

בחלק זה של העבודה אנתח את סיפורה האישי של פאני לאורך השנים והמאורעות אותן חוותה בעיקר במהלך מלחמת העולם השנייה למרות שסיפורה אינו מתחיל או מסתיים עם המלחמה. פאני מביאה בפני הקורא סיפור ארוך, מפותל ורב גווני של קורות חייה כבת למשפחה יהודית נרדפת בידי הנאצים, כאישה צעירה המצליחה להשתקם ולחזור לחייה טרום המלחמה ובעיקר כאשת מקצוע המבינה את משמעותה של המקצועיות, החיה בצילה של המוזיקה והמחדשת את חייה וחיי בנה, הדמות המרכזית החיה, בעזרת מקצועיותה. פאני השקיעה רבות בלימוד, רכישת השכלה ומקצועיות באופן בו יכלה בשלב מאוחר יותר להרים את עצמה ואת בנה ממקומם הנמוך ביותר אחרי המלחמה ולחזור לחיים נוחים ושלמים בהמשך. במעשייה ובאופן התנהלותה הישיר והשוואף לגדולות, מתריסה פאני כנגד "גישת ההבדלים" הטוענת "כי... לנשים [אין טעם להיאבק לביטול אפליות גלויות... ולפתיחת אפשרויות בתחומים 'גבריים', שכן מימושן הוא סיפור של כישלון ידוע מראש"¹⁷². המספרת מוכיחה, דרך סיפור חייה, כי היא חושבת ומבינה את החיים כמו רפפורט וכי "ההגבלות שהוטלו על נשים [הן] כמעשה עוול, חמור לא פחות מכליאת אדם חף מפשע"¹⁷³. החוקרת קולט דאוליג מסכימה עם תפיסת עולמה של פאני ומסבירה כי מרגע שאמרת, "אני יכולה לדאוג לעצמי! [זו] יהירות אדירה!... משהודית **בזה** [הדגשת המחברת], כאילו הרמת ידיים, ויתרת על שארית **זכויותיך לחוסר אונים** [הדגשה שלי]"¹⁷⁴. מאותו הרגע הופכת האישה לאדם עצמאי בעל דעות, רצונות ושאיפות המתקבלות שלא בקלות על החברה בימינו, אך

¹⁷² גיזי רפפורט. חוצות הקווים. ע"מ 70.

¹⁷³ שם. ע"מ 71.

¹⁷⁴ קולט דאולינג. תסביך סינדרלה. ע"מ 26.

בלעדיהן נשים בעלות אופי דומה לזה של פאני לא יכלו להתקיים. את הפן הלוחמני והבלתי מתפשר הזה בחייה של פאני אבחן בחלק זה של החיבור.

שיחתי עם פאני נפתחה בכך שהתיישבנו ליד שולחן האוכל במטבח ופאני עשתה את סידוריה האחרונים עם המטפלת, נתנה לה הוראות אחרונות וזו יצאה מהחדר והשאירה אותנו לבד. פאני מיד לקחה את ההובלה ובקשה לדעת בדיוק מהי שאלתי ומה אני מבקשת לדעת. אחרי שהגדרתי לה את תחומי הזמן והעניין לקחה לעצמה פאני כדקה לחשוב וסיפרה את סיפורה. אך להפתעתי שמת לי לב כי בראיון הראשון אין אזכור של שמם של הוריה ואחיה או אחיותיה אך מתוך הסיפור מתקבל הרושם שהם היו משפחה מלוכדת וחמה. פרטים אילו הוספו בראיון השני הממוקד יותר. אם ניתן ליבנו לפרטים אותם פאני כן בוחרת לספר, ניתן לראות כי פאני בוחרת לפתוח את סיפורה בנושא המעסיק אותה ביותר – הלימודים והמקצועיות. חשוב היה לפאני לציין כי בית הספר בו למדה היה פרטי וכי חובה היה ללמוד בו שפות זרות רבות. עובדת היות בית הספר פרטי מעידה בעיקר על רמת הלימודים הגבוהה בו בניגוד לשאר בתי הספר הציבוריים. גם כיום ניתן למצוא הבדלים אילו בין בתי הספר הפרטיים באירופה ובין אילו הציבוריים, הממשלתיים והפתוחים לקהל הרחב. "שמה היה אובליגטורי (חובה), כמו שכאן English אז שם היה French, צרפתית, גרמנית ורומנית, זה היה בית ספר פרטי"¹⁷⁵. את אותה פיסקה ראשונה מסיימת פאני בהערה כי "כש[הייתי בת 11.5-12 אז עשיתי קבלה לתיכון, 8 שנים] [הדגשת המספרת]...היה התיכון, עד שהגעתי לגיל 19, אז עשיתי את הבגרות, אבל אני אספר לך עד אז [בהמשך]"¹⁷⁶. למרות שפאני לא הציגה מראש את הדמויות שלקחו חלק בחייה בצורה מפורטת היה לה חשוב מאוד להנציח אותם כ"משפחה שלי כולם מוזיקאים"¹⁷⁷. חשיבות מקצועם ומעמדם החברתי, וכנראה שגם הכלכלי כתוצאה מכך, היה בעדיפות עליונה על פני אישיותם ועצמיותם או מיקומם בתוך המשפחה. "הגבלתן [של הנשים] לתפקידי הבית ולעוד כמה תפקידים מצומצמים היא המקור לחולשתן"¹⁷⁸, טוענת רפפורט ואילו פאני מראה במעשיה כי כבר אז הבינה, אינטואיטיבית, טענה זו ופנתה לתחום עיסוק שאינו שיגרתי ומחייב יציאה מהבית להופעות וקונצרטים בפני קהל. פאני מצטיירת כאישה עצמאית ודעתנית עוד מראשית דרכה. אך כל זה תוך שמירה על המוסכמות החברתיות של אותה התקופה והחברה, "פעם אני הלכתי בלי כפפות?... אוי ואבוי, אמא הייתה עושה לי אני לא יודעת מה"¹⁷⁹. אומנם היא חצתה גבולות מסוימים אך נשארה עדיין בתוך קווי המתאר של חברתה השמרנית.

בשלב זה של סיפורה המאזין עדיין לא התוודע להרכב המשפחתי של בית הוריה של פאני אך הוא כבר יודע כי "אח יש לי שהוא לימד באקדמיה בברלין... לפני המלחמה והוא [היה] קומפוזיטור בשביל המוזיקה

¹⁷⁵ נספח 2. ע"מ 128.

¹⁷⁶ שם. ע"מ 128.

¹⁷⁷ שם. ע"מ 128.

¹⁷⁸ גיזי רפפורט. חוצות הקווים. ע"מ 68.

¹⁷⁹ נספח 3. ע"מ 138.

לסרטים שחורים... הוא ברח לאמריקה... וקיבלו אותו להוליווד"¹⁸⁰. רק כאשר סיימה להציג את האח כדמות המצליחה מבחינה מקצועית היא ממקדת את המאזין ומודיעה: "אז עכשיו אנחנו באים אלי... גם אני למדתי פדגוגית יש התעודות, אני מקבלת מגרמניה... פנסייה לאקדמאים לפדגוגית, לא מורה ולא פרופסור אלא פדגוגית"¹⁸¹. מתוך דבריה ניתן לחוש כי פן ההצגה החשוב לה ביותר לפאני הוא הפן המקצועי שלה. פחות חשוב לה ההרכב המשפחתי, גילה שלה ביחס לשאר האחים, מיקומה בתוך היררכיית המשפחה... אולם מיקומה המקצועי ולימודיה ביחס לאחיה המצליח הם במקום הראשון והחשוב לה ביותר. יש לשים לב גם לעובדה כי פאני מסבירה ש"גם" היא למדה ו"יש לי התעודות" המוכיחות זאת. היא יוצרת כאן מעין תחרות מקצועית בינה לבין אחיה ומבקשת להעמיד את הדברים על דיוקם בכך שהיא אינה נופלת ממנו. סגנון הסברתי מתריס זה מצוין גם בדבריה של לוס אריגארי על אנטיגונה, המהווה סמל מרכזי לפמיניסטית נאורה מתקופה קדומה, באומרה כי "אנטיגונה מועלית על נס... כמי שמגינה על עקרון ההתרסה הפמיניסטית נגד המדינה וכמופת של התנגדות לסמכות"¹⁸². פאני מציינת בדבריה לא רק את העובדות היבשות לפיהן היא למדה את מקצועה אלא שגם יש לה את התעודות המוכיחות זאת ואף יותר מזה – בניגוד לרצונם, הגרמנים משלמים לה עד היום את הפנסייה לאקדמאים. אותם גרמנים שביקשו את מותה, כיום הם המממנים והמתחזקים אותה עד יום מותה. מתוך דבריה אלה, מצטיירת פאני כאישה הנותנת משקל רב לפן המקצועי שבה, דמות תחרותית ביותר שאינה יודעת לוותר ומוכנה להיאבק. היא גם צריכה מראש להעמיד את הדברים על דיוקם ולהראות למאזין כי היא טובה בתחום מקצועה ואפילו לרשויות הגרמניות, השונאות יהודים, לא הייתה ברירה אלא להכיר בעובדה זו. פאני מודה ואומרת כי "החיים שלי, אני בניתי אותם... עם האופי שלי החזק"¹⁸³. סגנון דיבורה מהדהד את סגנון דיבורה של אנטיגונה, זהו "מין דיבור פוליטי... [מסבירה באטלר], המזעזע בתנועה שערורייתית את קו התיחום האמור להכיל"¹⁸⁴. תוך כדי דיבורה, אומנם שומרת פאני על קווי הגבול והמוסכמות המקובלות, אך יוצרת מעין זעזוע וסדר פנימי חדש של הדברים. באופן זה היא מפנה לעצמה מקום המתאים ונוח לה בתוך אותה חברה עצמה.

אך פאני אינה מסתפקת בהדגשת הצלחתה המוזיקלית אלא היא גם מבקשת להאיר את הצלחתה בלימודים התיכוניים. האמת צריכה להיאמר – לא היו אז, בסוף שנות ה-20 ותחילת ה-30 של המאה העשרים הרבה בנות שהקדישו את עצמן ללימודים יסודיים ותיכוניים ועוד פחות מזה ללימודים על-תיכוניים. רוב הבנות סיימו את בית הספר היסודי או התיכון, ולא הרבה אחר כך נישאו והקימו משפחות שהרי היהדות אומרת כי גיל 18 הוא לחופה. אריגארי, הטוענת כנגד תפיסה זו אומרת "כי נשים זקוקות

¹⁸⁰ נספח 2. ע"מ 128.

¹⁸¹ שם. ע"מ 128.

¹⁸² ג'ודית באטלר. טענת אנטיגונה: יחסי שארות בין חיים ומוות. ע"מ 7.

¹⁸³ ראה נספח 3. ע"מ 137.

¹⁸⁴ ג'ודית באטלר. טענת אנטיגונה: יחסי שארות בין חיים ומוות. ע"מ 11.

לקיום חברתי נפרד מתפקיד האם, שכן מאז ימי קדם צורפה האמהות לטבע ולחומר הלא חושב"¹⁸⁵. באופן זה מרחיקה עצמה המספרת מאותו "חומר לא חושב" ומגדירה את עצמה שוב ושוב כאקדמאית, כבעלת תעודות מקצועיות וכמי שמסוגלת להתמודד מול הגברים במקצועה (אחיה) ויכולה להם. למרות זאת מסבירה החוקרת קרול גילגאן כי נשים לא רק מגדירות את עצמן בקונטקסט של יחסי אנוש אלא גם שופטות את עצמן במונחים שמגדירים את יכולתן לטפל באחרים¹⁸⁶. כך נפתח מאבק בין תיאוריות פמיניסטיות שונות שמטרתן המשותפת היא "המשגת הנשיות"¹⁸⁷ כפי שמסבירה אריגארי, והפרדתה מעולם ההגדרות והמונחים הפאלוצנטרים.

פאני סיימה את לימודיה התיכוניים ואף קיבלה תעודת בגרות – הצלחה גדולה, יש לציין. אך ב-1 לספטמבר 1938 היטלר הכריז על המלחמה "וזה קלקל לנו את הקריירה אבל אני עבדתי שנתיים... כל אחד עם האופי שלו... אני מלאה מרץ הייתי... הייתי מאוד חזקה והרצון שלי הלך על [כל דבר]"¹⁸⁸. כך מגדירה פאני את עצמה ומסבירה כי היא נראתה כמו כל ילדה גרמניה רגילה (לא יהודיה), "אני הלכתי עם הפריזורה, אני בלונדינית הייתי פעם, עם האף שלי (מראה אף קטן וסולד)"¹⁸⁹. הופעתה החיצונית והגרמנית הרהוטה השגורה בפיה, עוד מבית הוריה, הצילו את פאני לא פעם מזיהויה כצעירה יהודיה. בזכות הופעתה העיזה פאני לגשת, בחוצפתה הנערית, לקצינים גרמניים ולדבר עימם ולהציל את עצמה ממצבים מסוכנים. אך נראה כי מראה חיצוני ארי היווה גלגל הצלה לכל אלה ששפר עליהן מזלן ונראו כילדות גרמניות. גם עליזה ברוך, שאת סיפורה מנתחת תמר אלכסנדר, מספרת כי "מהר מאוד היא למדה לנצל את מראה החיצוני, גבוהה עם צמות בלונדיניות, לא נראיתי יהודיה' ולקבל במשטרה תלוש למזון"¹⁹⁰. כמו בכל מצב קיצוני ישנם אילו שיש להם קצת יותר מזל ולפעמים הם מצליחים להפעילו לטובתם.

בשנת 1940 או 41' פאני עברה עם משפחתה מסע רגלי באורך של 400 קילומטר, עד בסרביה. כאשר הגיעו לנקודת היעד אותה קבעו הגרמנים הושמו היהודים בדיר חזירים שם הם נאלצו "לגור". המבנה היה פרוץ לרוחות ולקור ומידי יום ולילה נפטרו עשרות אנשים וערימת הגופות הלכה וגדלה ללא הפסק. המסע נערך בחורף והקור בדיר היה נוראי, 45-50 מעלות מתחת לאפס, המבנה לא סיפק הגנה מפני הקור מכאן גם מספר הנפטרים הגבוה. ברור שתנאים סניטאריים לא היו בנמצא וכן הרבה אנשים לא שלטו בצרכיהם והתלכלכו, אך פאני לא הסכימה להשפיל את עצמה לדרגה תת אנושית זו. גם במצב קשה זה פאני שמרה על כבודה העצמי וכדי לעשות את צרכיה היא התחמקה בזהירות, כאשר היא הולכת על ברכיה וידיה על מנת לצאת החוצה ולשמור על את עצמה נקייה. אז גם הבינה פאני כי הגרמנים מחכים שכל היהודים פשוט יגוועו ברעב ובקור, לכן לא נתנו להם אוכל ומים. "לא רחוק היה שמה fantana (באר) ... אז נתנו poison

¹⁸⁵ לוס אריגארי. מין זה שאינו אחד. ע"מ 11.

¹⁸⁶ Roger A. Ritvo and Diane M. Plotkin. *Sisters in Sorrow: Voices of Care in the Holocaust*. p. 7.

¹⁸⁷ לוס אריגארי. מין זה שאינו אחד. ע"מ 11.

¹⁸⁸ ראה נספח 2. ע"מ 129.

¹⁸⁹ שם. ע"מ 129.

¹⁹⁰ תמר אלכסנדר. לצעוד על פתקים של אהבה: קשרי משפחה בסיפורה של ניצולת שואה מסלוניקי. ע"מ 1.

[רעל במים] ואמרו: תשתו, אם אתם רוצים...¹⁹¹ אבל ברור שאף אחד לא שתה. אילו היו הצרות הקטנות יותר של פאני כי מתוך הכפר הסמוך באו מקומיים, רעי נפש, ובזזו את רכושם של היהודים הכלואים שם תמורת חייהם. נראה כי טבעי הדבר שבעיני פאני שהיא תשרוד את תנאי הרעב והיובש הנוראיים הללו. החוקרים ריטבו ופלוטקין מסבירים שנשים הפגינו מיומנויות הישרדות וטכניקות הסתגלות לסביבתם המחרידה.... נראה כי הנשים עמידות יותר מבחינה פסיכולוגית ופיזיולוגית להשפעות הרעב¹⁹². בשלב זה של מלחמת ההישרדות של פאני מתגלה שוב הפן הנשי והדאגני שלה. על מנת לשרוד בתנאי החורף הקשים של אירופה ללא בית חם יש צורך בביגוד מתאים למזג האוויר, "היה לי מעיל בפנים פרווה, לא בחוץ, וגם נעליים סגורות למעלה... אז היה לי בצד אחד תפור כזה [כיס] מה ששמתי... חתיכה סוכר... ובצד השני היה לנו כלים, מה זאת אומרת כלים? לא סכין אלא כפית, כף... וככה תרופות... מאוזן, מאף, מעיניים..."¹⁹³. החוקרים ריטבו ופלוטקין מסבירים במפורש כי נשים ניצלו את יכולות התפירה ואלתור הביגוד שלהן על מנת ליצור מחסנים או מקומות מסתור לדברים שהיו חשובים ביותר להישרדותן¹⁹⁴. פאני מסבירה כי היא תפרה כיסים פנימיים במעילה, מעל הפרווה שהייתה בצד הפנימי, על מנת שתוכל לשאת עימה כלים שלא יסולו מפז באותם ימים טרופים; כף – על מנת שיתאפשר לה לאכול משהו במידה ויזדמן, הסכין לא היה חשוב לתהליך האכילה והוא אף נתפס ככלי נשק, לכן היא וויתרה עליו מראש. חשובה ביותר הייתה קובית הסוכר שהמתינה בכיסה כי זה שימש כמקור אנרגיה בימים ארוכים ללא מזון או במסעות רגליים פיזיים קשים. נודע לי מפי מספר ניצולי שואה נוספים עימם שוחחתי כי קוביות הסוכר הללו הצילו את חייהם בנקודות קריטיות בחייהם באותה תקופה. קובית סוכר אחת יכלה להוות את ההבדל בין להיות או לחדול במקרי קיצון. פאני ניצלה לטובתה גם כישורים נשיים נוספים, "המקומיים] הביאו לנו משהו חם [לאכול] אבל אני... עבדתי ועשיתי זה על המטפחות... פרחים... אני עבדתי ועשיתי את הצמר שלהם, אני לא אכלתי **בחינם** (הדגשתה של המספרת)"¹⁹⁵.

קשה להאמין, אך למרות התנאים התת-אנושיים והבלתי נתפסים על ידינו כיום, לא הייתה פאני מוכנה לוותר על כבודה העצמי. יש לציין, גאוותה האישית לא נתנה לה מנוח גם באותה תקופה קשה והיא עבדה תמורת מעט האוכל אותו קיבלה מהמקומיים – היא רקמה פרחים על מטפחות פשוטות ושידרגה את מראן וגם עזרה בעבודות בית קשות יותר, כמו טווית הצמר שהייתה מתבצעת ידנית. החוקרת יהודית באומל מסבירה כי אחת הפעולות הראשונות בהן נקטו הנאצים על מנת לשבור את רוח הנשים הייתה השפלתן ורמיסת כבודן האישי כיהודיות בכלל, וכנשים בפרט. תהליך הדרגתי זה, הבונה את עצמו נדבך על גבי נדבך עמוק בתוך נפש האדם והאישה בפרט, כלל את כל נושא הביגוד שהיה קרוע, מלוכלך, לא מתאים למידות,

¹⁹¹ נספח 2. ע"מ 129.

¹⁹² Roger A. Ritvo and Diane M. Plotkin. *Sisters in Sorrow: Voices of Care in the Holocaust*. p.5.

¹⁹³ נספח 2. ע"מ 130.

¹⁹⁴ Roger A. Ritvo and Diane M. Plotkin. *Sisters in Sorrow: Voices of Care in the Holocaust*. p. 5.

¹⁹⁵ נספח 2. ע"מ 130.

דהוי וחסר צורה ואת נושא גילוח כל שיער הגוף על ידי ספרים גרמניים שעבדו לצד הנאצים¹⁹⁶. כל אילו לא שברו את גאוותה העצמית ולא גרמו לה להשפיל את עצמה "כמתוכנן", להיפך, פאני הרוויחה ביושר את לחמה הדל ונעזרה ביכולותיה הנשיים בתפירה ובטוויית צמר על מנת להודות לאותם אנשים רחמניים שכנראה הצילו את נפשה ממות.

תחום אחר עליו לא ויתרה פאני אף לרגע אחד הוא התחום המקצועי שלה. כזכור, פאני היא פדגוגית למוזיקה ומורה לקאנטו (שירה). ה"בל קאנטו" (שירה יפה) לקוחה מאסכולת השירה האיטלקית המסוגנת והגיעה לשיאה בתחילת המאה ה-19. קווי האופי הטיפוסיים של ה"בל קאנטו" הינם עמוסי קישוטים ומסובכים, דורשים גמישות קולית ושליטה מוחלטת בגובה הצליל. ועל תחום אומנותי ומקצועי מדהים זה לא הייתה פאני מוכנה לוותר בשום תנאי ואופן. גם בלילות הקרים של החורף האירופאי כאשר אוחסנה עם עוד קבוצת יהודים בדיר חזירים פרוץ לקור ולרוח, מצב שאינו עוזר כלל למיתרי הקול, היא המשיכה להתאמן בערבים ולתרגל את קולה. "אני עשיתי קאנטו... אני שרתי אז בערב היה לי מכל היום... והייתי צרודה אז הייתי מכינה אינהלציה מספירט ולמחרת זה היה טוב"¹⁹⁷, וכך כאשר היא שומרת את כל החומרים הדרושים לה לאינהלציה בתוך אותם כיסים פנימיים נסתרים אותם תפרה במעילה, פאני מצילה לא רק את חייה (בעזרת קוביות סוכר שהיו בכיסים) אלא גם את אחד מכלי עבודתה העיקריים – קולה. היא השתמשה בכישוריה הנשיים על מנת להציל גם את חייה המקצועיים ועתידה הכלכלי כאישה עצמאית. אך בנוסף לניסיון הממשי להצלה פאני גם מצאה בשירה, ובאורך חייה המיוחד, דרך לברוח מן המציאות הבלתי אפשרית אליה נקלעה. החוקרת ג'ודית תיאודור בומל מסבירה כי בין היהודים הלכודים ניתן היה להבחין במספר דרכי בריחה מן המציאות. חלק מהדרכים היו ייחודיות לגברים, כגון: בריחה פיזית מהמקום, וחלקן ייחודיות לנשים, כגון: בריחה תוך כדי השארות במקום, כלומר: הסתתרות או אימוץ זהות אחרת מזו של האדם. אבל דרך בריחה אחרת שהייתה משותפת לגברים ונשים כאחד הייתה יצירת עולמות דמיוניים. עולמות אילו היו פסיכולוגיים או רוחניים ויצרו, עבור האדם הכלוא, עולמות אלטרנטיביים מהעבר או מהעתיד¹⁹⁸. נראה לי כי עבור פאני שימור אמנות הקאנטו, החזרות על השירה ושימור הקול מתאימות מאוד לסוג הבריחה האחרון שתואר. פאני מעולם לא ויתרה על חלומה מאחר וחייה במעין "בועה" ובמציאות שאולה בה היא ידעה כי תחזור לחייה הקודמים ומתוך כך תחזור למוזיקה. סגנון זה של חשיבה היה ייחודי ומיוחד מאחר והחיים באותה תקופה ומקום היו חסרי וודאות ואיש לא ידע מה צופן לו המחר, לא כל שכן העתיד הרחוק – סוף המלחמה. השירה והחזרות תרמו רבות לכוח הדמיון הפעיל של פאני, ליכולת הבריחה שלה מהמציאות האיומה, ותמכו ביכולתה ובכוחה לשרוד ואף לעזור לאחרים.

¹⁹⁶ Judith Tydor Baumel. *Double Jeopardy: Gender and the Holocaust*. pp. 22-23.

¹⁹⁷ נספח 2. ע"מ 130.

¹⁹⁸ Judith Tydor Baumel. *Double Jeopardy: Gender and the Holocaust*. p. 27.

פאני, כנראה, ירשה את שיקול דעתה הבריאה ואת חוסנה הנפשי מאימה. כאשר הם "גרו" בתוך אותו צריף ששימש בעבר כדיר חזירים הייתה פאני, הנערה הצעירה, בצד אימה ואילו אחותה עם בעלה והילדים היו קצת יותר מרוחקים אך עדיין באותו מבנה. מזג האוויר התקרר מאוד, "החלונות היו עם קש אבל יש רוח לא היה דבק... היה לבריגיט [אחותי] ילדה בת 4 חודשים, אז היא באה אלי איזה בוקר מהמקום שלה... והתחילה לבכות עם הילדה על השד היא קפאה לה על היד. אז אמא אמרה לה: יש לך עוד שתיים [בתקיפות]"¹⁹⁹. בתיאור קצר, אך כואב מאוד, זה מתגלה האם במלא עוצמתה כאישה חזקה, הרואה בבירור את מטרתה – הישרדותה שלה ושל משפחתה. ללא כל ספק האם מודעת לכאב שבאובדן ילדה קטנה בגיל זה ואחרי הכל הרי זו נכדתה, אך היא גם מודעת לכך שלבריגיט היו שני ילדים נוספים שהיו זקוקים לה כאם אוהבת, מחממת ומגינה. הבנה זו רק מדגישה יותר את המאמץ אותו השקיעה ז'ינט באמירת דבריה. למרות שכנראה, היא חשה את הצורך לנחם ולהרגיע היא עושה את הפעולה ההפוכה היא מוכיחה ודוחפת את ביתה להמשיך הלאה ולהקדיש כמה שפחות תשומת לב לאובדנה. ז'ינט כנראה חשבה שבאופן זה, בו יושקע מינימום המאמץ, הפיסי, הנפשי והמנטאלי באובדן, כך יהיה קל יותר לכולם להתגבר ולעבור משבר עמוק זה. אני משוכנעת כי ז'ינט כאבה בכל רמ"ח עבריה את אובדן הנכדה התינוקת הקטנה אך כאם וכמנחה היא סגרה פרשה זו בדרך המהירה והיעילה ביותר שיכלה והפנתה את ביתה חזרה לשאר הילדים שעדיין בחיים וצריכים אותה יותר מאשר התינוקת המתה. יכולת עמידתה התקיפה של האם מול כאבה ואבלה של בתה ומול כאבה שלה עצמה, מעידה על כוחות נפשיים אדירים שאולי אף הצילו את חייהם של הנכדים האחרים. וגם כאן בתוך אותו מקום מוזנח, מלוכלך וקפוא לא מוותרת פאני על נשיותה ובבוקר שלמחרת "אני הייתי עם מעיל ארוך, היה אז מודרני, צעירה הייתי וחליפה בורדו עם... [קישוטים – מדגימה בידיה]"²⁰⁰ וכך היא יצאה וברחה מתוך הדיר לכפר ששכן למרגלות אותה גבעה עליה הם היו. פאני אינה שוכחת להעיד כי "אמא... הייתה מאוד פקחית"²⁰¹ ועל כך מעידה גם מערכת היחסים בניהן. בהמשך דבריה מדגימה פאני כיצד בזמן שאימה קלעה את צמותיה הבלונדיניות של פאני, הילדה שלפני המלחמה, נהגה לשיר לה שיר בגרמנית על פרח קטן בצד הדרך ומיד פאני מנקה את גרונה ושרה את השיר²⁰² כפי שזכרה אותו מאז הייתה בת 12. השיר מספר על פרח קטן ויפה, בעל ריח נעים מאוד, שהחל את חייו בחצרו של הקיסר האוסטרי הנערץ פרנץ יוזף. הפרח צמח שם תקופה אך מצא את סופו בצידי הדרך כשהוא מלוכלך ומרוט לרגלי העוברים והשבים. המסר אותו העבירה האם לפאני הוא כי גם המסכנים הנמצאים בצידי הדרך זקוקים ליחס חם ואהדה מצד האחרים, החזקים יותר. "זה היה השיר שאמא שרה לי... כדי שתשמרו ואם אתם רואים משהו יפה על הרצפה אל תדרכו, כי זה היה פעם ריח יפה והיא גידלה במקום יפה וטיפלו בה יפה, והיום תראי את הסוף (הדגשה שלי)"²⁰³. יש לשים לב כי בתחילת

¹⁹⁹ נספח 2. ע"מ 130.

²⁰⁰ שם. ע"מ 131.

²⁰¹ ראה נספח 3. ע"מ 137.

²⁰² ניתן לקרוא את מילות השיר המתורגם על ידי פאני עצמה בנספח 2, ע"מ 131.

²⁰³ נספח 2. ע"מ 131.

דבריה על השיר דיברה פאני, כמצופה, בגוף שלישי יחיד **זכר** אך בהמשך השתנו פני הדברים והיא עברה לגוף שלישי יחיד **נקבה**. יותר מכך, פאני מפנה את אמירתה בסוף אלי כמאזינה, באופן אישי. הסוף עליו מדברת פאני הוא סוף אותו אני יכולה לראות במו עיני, **"והיום תראי את הסוף"**. מכאן נובעות שתי אפשרויות עליהן מבקשת פאני להצביע בעזרת השיר. האפשרות הראשונה היא שפאני, בזוכרה את עברה ואת הסבל דרכו עברה אימה בזמן השואה, עליה דיברנו זמן קצר קודם לכן, הופכת את **האם** למושא השיר. אותה אם שגדלה בבית מכובד בשכבה סוציו אקונומית גבוהה בקיסרות האוסטרית המפוארת כאשר כל פינוקי העולם לרגליה והיא נראתה והרגישה טוב, סיימה את חייה, למעשה, בדיר חזירים מזוהם וקפוא – **"תראי את הסוף"**. האפשרות השנייה היא שפאני הופכת את **עצמה** למושא השיר ומדברת על זקנתה ועל איך שהיא נראית ומרגישה כיום בגילה המופלג (95). פאני, כנראה, אינה אוהבת את מראה כיום (כמו רוב האנשים המבוגרים) וכאן היא מוצאת אפשרות להציף רגשות אילו של חוסר שביעות רצון בצורה עדינה ואלגנטית, כמו שרק היא ידעת לעשות – **"והיום תראי את הסוף"**. אם הכוונה שלה לראייתי הפיזית אותה, יש להניח שאותה אישה אצילת נפש, אלגנטית ומשכילה, שהייתה בזמנים עברו, אינה מרגישה נוח עם עצמה בהיותה בגיל מתקדם זה. אך גם היום למרות מוגבלותה, מפאת גילה, היא גאה מאוד ביכולותיה המקצועיות והיא שרה לי בהנאה מרובה את השיר בדיוק כמו שהיא נהנית מפסנתר הכנף העומד בבית האבות.

מסקנת השיר, מסבירה פאני, היא כי אי נתינת צדקה ונדבה לעני "זה עברה הכי גדולה שיש... זה למדנו בבית מאמא. היא אמרה: תשמרו צדקה [כי]...כשאת פותחת את היד נכנס משהו, כשתמיד היד סגורה – לא יוצא ולא נכנס"²⁰⁴. מתוך כך עולה כי המספרת גדלה בבית בעל תפיסה חיובית לחיים והתחנכה על ידי הוריה שהיו אנשים פתוחים העוזרים לחסרי המזל, כנראה שגם הפרוטה הייתה מצויה בכיסם שאחרת לא יכלו להיות נדיבים ונותני צדקה על בסיס קבוע.

בשלב זה חוזרת המספרת להמשך הרצף הסיפורי שלה ומסבירה כי את בעלה הרגו כאשר היה רק בן 28. כאן חלה מעין קפיצת דרך בסיפורה של פאני מאחר והיא אינה מזכירה עד כה את כל נושא נישואיה. המספרת אינה מרמזת כלל כי נישאה וכי נולד לה בן, אולי משום שחלק זה בחייה היה כה מינורי וקצר עד כי לא הספיק להטביע בה את חותמו בצורה משמעותית. פאני תמיד ראתה עצמה כמנהיגת המשפחה וכסמכות היחידה בה. "המשפחה נתפסת... כמערכת פעילה ולא פסיבית, כזו שאין לראותה במונחים של "קורבנות" ו"חידלון" מסבירה אסתר הרצוג בשם החוקרת אניטה טרסי²⁰⁵. ואכן, מיד אחרי המלחמה הבינה פאני כי אין לה על מי לסמוך משום שנותרה אלמנה ולכן עליה לכלכל את עצמה ואת בנה הקטן, והיא פונה לתחום שליטתה הטוב ביותר – הוראת הנגינה בפסנתר. אחרי שהיא חזרה הביתה בסוף המלחמה החלה פאני ללמד את נגינת הפסנתר רק לילדים שהוריהם יכלו לשאת בהוצאה. אך גם כאן היא מדגישה את אופייה האצילי ואת כבודה העצמי שהיה חסר גבולות ופשוט. "ואני לא ישבתי על המקום

²⁰⁴ נספח 2. ע"מ 132.

²⁰⁵ אסתר הרצוג. נשים ומשפחה בשואה. ע"מ כ.

והתחלתי לתת שיעורים בפסנתר. אבל למי?... בנות אצל רוקח... [בן] של מהנדס... [הילדים] של ד"ר ברגר... וכשאני באתי היה שולחן יפה עם צלחת יפה, את המשכורת אף פעם לא נתנו ביד, שמו יפה בצלחת עם שתי פרחים"²⁰⁶. אופייה האצילי של המספרת דורש ממנה להדגיש כי כל לקוחותיה בשיעורי הפסנתר היו, גם הם, ממעמד סוציו אקונומי גבוה מעל הממוצע בדיוק כמו שהיא עצמה הייתה ולכן יכלה להבין אותם ואת דרישותיהם / ציפיותיהם באותה מידה בה הם הבינו אותה. פאני גם מציינת שכל תהליך התשלום במזומן נעשה בצורה מאוד מכובדת ולא שילמו לה כמו שמשלמים לפועלים פשוטים כאשר נותנים להם את הכסף ביד. פאני מסבירה כי "זה לא רק הכסף, הסתכלו עלי עם עיניים כמו שהיה מגיע לי"²⁰⁷, היא חיפשה ראשית, לחזור לאותו מעמד חברתי שהיה קודם המלחמה, אותו מעמד בו היא גדלה וחונכה ועל כל גינוניו אותם ידעה ולא רצתה לוותר. אך היא גם ביקשה לחזור לאותו מעמד כלכלי שאותו הכירה בחייה הטרום מלחמתיים אולם כאן היא נאלצה לעבוד קשה יותר עד שבסופו של דבר, הצליחה. על מנת לחזק את עמדתה מדגישה שוב המספרת כי "אני למדתי מהם [מהאוקראינים] ואני עבדתי [בזמן המלחמה].... אף אחד לא נתן לי **בחינם** כוס מים"²⁰⁸ (הדגשת המספרת). היום, בהסתכלות רטרוספקטיבית, המספרת מהרהרת בכוחותיה הנפשיים ומתקשה להאמין ומביעה את הגיגיה בקול, "אני עם האופי שלי החזק, עם איזה כוחות? אני לא יודעת... אז מה מחזיק? מחזיק אותי האופי שלי"²⁰⁹. גם היום פאני אינה בטוחה ואינה מצליחה להסביר לעצמה, באופן מלא, מאין שאבה את הכוחות הפיסיים והנפשיים העצומים שהיו לה בצעירותה.

אחרי תום המלחמה שבה פאני לבוקרשט על מנת לאסוף את שברי חייה ולחברם לתמונה אחת שלמה, והדבר הראשון אותו הלכה פאני לחפש הוא, כמובן, שני הפסנתרים שלה. למספרת היו שני פסנתרים בבית ובפרוץ המלחמה הם נלקחו ממנה על ידי האנשים שנכנסו לגור בביתה, אותם היא הכירה כי היו משכניה. ועכשיו, כשתמה המלחמה, היא חזרה אליהם ודרשה לקבלם חזרה, וכך היה²¹⁰. מהר מאוד פאני חזרה ללמד את נגינת הפסנתר גם בביתה ומיד אחרי שחייה התרבותיים החלו להשתקם היא הופיעה גם בקונצרטים. כבר בחנוכה של שנת 1950²¹¹ הופיעה פאני בקונצרט שכלל את היצירה "בר-כוכבא" ומאחר ובלטה מאוד בנגינתה נגשה אליה סטודנטית לרפואה ובקשה ללמוד אצלה, פאני מיד הסכימה וענתה לה "אנושקה, אני ייקח לי זמן [ללמד אותך] אבל היתר אני צריכה לעבוד משהו כי אני צריכה לחיות"²¹². ברור היה לפאני כי ללא המקצוע אותו רכשה קודם המלחמה לא יכלה לכלכל עצמה גם אחריה, ובכך הנגינה והפסנתר הצילו את חייה ואת עתידה. אך גם באותו קונצרט לא שקטה פאני על שמריה ויצרה קשר עם מספר סטודנטים לרפואה ולמדה מהם שיש מחסור גדול מאוד בפניצילין בקלוז' (שם ישנה, עד

²⁰⁶ נספח 2. ע"מ 132.

²⁰⁷ שם. ע"מ 132.

²⁰⁸ שם. ע"מ 132.

²⁰⁹ נספח 3. ע"מ 137.

²¹⁰ נספח 3. ע"מ 140.

²¹¹ נספח 3. ע"מ 140.

²¹² נספח 2. ע"מ 133.

היום, פקולטה גדולה לרפואה). "אז אמרתי, במה אפשר להרוויח?... [הם אמרו] אנחנו צריכים פניצילין"²¹³. פאני ניצלה את הופעתה כאישה קטנה, אמינה ומכובדת והבריחה סוגים שונים של אנטיביוטיקה לקלז' כאשר הסוכן שלה היה בן-דודה האופטיקאי מבוקרשט. כך נסעה פאני הלוך ושוב ברכבות, תחת עינם הפקוחה של השלטונות, ונשאה עימה חומרים "לא חוקיים" מהם הרוויחה את לחמה תוך ניצול מעמדה החברתי ומראה הארי המכובד. על כך מביאה אסתר הרצוג את דבריה של החוקרת אירית קנבל-דובלון המדגישה כי "העובדה שקיום הילדים תלוי בהמשך קיומן של האימהות שימשה מוטיבציה משמעותית במלחמתן של הנשים על הישרדותן"²¹⁴. הרצוג מרחיבה ואומרת כי "לנשים יכולת הסתגלות בולטת... החל מנטילת תפקידים... נטילת אחריות... [ו]השגת מקורות קיום אלטרנטיביים. התפקידים... המשתנים של הנשים מתוארים כקשורים באופן הדוק למציאות הסובבת והמשתנה, אשר מייצרת את האפשרויות והאילווצים עבור הנשים"²¹⁵. כך גם פאני, מלחמת ההישרדות האמיתית שלה החלה, למעשה, בתום המלחמה כאשר נותרה לבד עם בנה ונאלצה לגדלו ולפרנסו כאם יחידה וכאלמנת מלחמה.

אחרי שמצבה הכלכלי השתפר מעט והיא כבר ביססה את קשריה החברתיים עם הסטודנטים ועם הסגל האקדמי הבכיר באוניברסיטת קלז' היא הבינה כי תנאי הלימוד של הסטודנטים שם אינם טובים. המספרת, בהיותה ניצולת שואה "טרייה" מצאה כי לסטודנטים הלומדים באותה אוניברסיטה אין מספיק אמצעים לקנות אוכל וגם אין להם איפה לאכול במשך היום. "אז... אמרתי אני צריכה לעשות משהו שלא כל אחד יכול לעשות, מה?... מנזה סטודנטיאלית"²¹⁶. דרך אותם סטודנטים אותם פגשה פאני ברומניה היא יצרה קשר עם רופאים שעבדו באוניברסיטה והגיעה אליהם עם מספר פרוספקטים והצעות להקמת מנזת הסטודנטים "לאלה שאין להם איפה לאכול שיהיה להם קפה, תה ואוכל"²¹⁷. כניצולת שואה, פאני יודעת טוב מאוד את טעמו של הרעב וכיצד אדם רעב חש, לכן, החליטה לעשות מעשה. מיוזמתה, תוך איסוף תרומות וכספים למען מטרתה הצליחה פאני לפתוח את המנזה הסטודנטיאלית באוניברסיטת קלז'. ניתן לראות כי אופייה הרחום וליבה הרחב, למרות כל מה שעבר עליה במולדתה, הובילו אותה גם להיות אשת עסקים רצינית ומצליחה וגם לעזור בכך לפלח אוכלוסייה שהפרוטה בדרך כלל אינה מצויה בכיסו. "וכאן בקלז' יש מים באמצע האוניברסיטה [מזרקה] וזורקים שמה money, little money ... אז אמרתי: מקום יש, רצון יש לי ועשיתי מה שעשיתי [הקמתי את המנזה]... ואז, כשהרימו את הדגל אני פתחתי את המנזה בשמלת נשף"²¹⁸, "אני לבשתי שמלת ערב... ושמה שמו לי את התרי-קולור [דגל רומניה בסרט אלכסון] על השמלה"²¹⁹. כאן במיוחד לא וויתרה פאני על מראה ההדור והאירופאי ולכבוד האירוע

²¹³ נספח 2. ע"מ 133.

²¹⁴ אסתר הרצוג, נשים ומשפחה בשואה. ע"מ י"ט.

²¹⁵ שם, ע"מ י"ח.

²¹⁶ נספח 2. ע"מ 133.

²¹⁷ שם, ע"מ 134.

²¹⁸ שם, ע"מ 134.

²¹⁹ נספח 3. ע"מ 140.

לבשה שמלה מפוארת ביותר כפי שהיה נהוג בחברתה בכל טקס מיוחד כגון זה. אך מיד בהמשך דבריה לא שוכחת המספרת להסביר כי מעמד מיוחד זה אליו היא הגיעה, היה רק נקודת זינוק להמשך חייה ועשייתה. "זה נתן לי ציאנס [הזדמנות] להתחיל"²²⁰. פאני מסבירה כי גם אם יש לך את החומרים הנחוצים לאפיית עוגה נהדרת עדיין האופה צריך את המרכיב הנוסף והמיוחד שיעניק לו את ההזדמנות, המקום, הכלים ומצב הרוח על מנת להוציא את העוגה מהכוח אל הפועל ולאפות אותה. שהרי כולנו יודעים כי השלם שווה, למעשה, יותר מסך כל חלקיו. פאני ידעה זאת אינטואיטיבית אך לא ידעה כיצד להגדיר תופעה זו במילים. היא הרגישה כי המעשה יוצא הדופן שלה והמעמד המיוחד אליו הוא הוביל סיפקו לה את אותו מרכיב נוסף הנסתר מהעין והוא – שעת הכושר לפרוץ קדימה ולשקם את חייה ואת חיי בנה בצורה מדהימה. דליה עופר מרחיבה ואומרת כי "השכלתן ונגישותן [של הנשים היהודיות] למערכות התרבות הלא יהודיות ולמוסדות בהם למדו הילדים הפכה אותן לסוכנות השינוי"²²¹. צדקה המספרת באומרה כי פרשת המנזה והפרסום אותו רכשה בעקבותיה יצרו עבורה שעת כושר והזדמנות מיוחדת. באחד הימים, אחרי שנרשמה לעלייה ארצה, פגשה פאני שתי נשים צעירות שישבו, כמוה, עם הילדים בתור בקופת-חולים. השיחה התגלגלה והן אמרו לה שהן מוכנות לעזור לה בנסיעתה לישראל. "תראי [הן אמרו], את אלמנה עם ילד ולך מותר להוביל 150 ק"ג ולילד 70-80 ואם את צריכה יותר אנחנו מוכנים לשלם לך את האוניה... את לא צריכה לשלם כלום, את עם הילד"²²². ברור שהמספרת קיבלה את הצעתן ברצון רב וגמלה להן אחרי שהגיעה ארצה.

כשנה אחרי פתיחת המנזה בקלוז', בשנת 1951, עלתה פאני ארצה עם בנה דרך "שער העלייה" בחיפה. משם ביקשו השלטונות לשלוח אותה ללמוד את השפה העברית אך פאני, בראייתה מונחית המטרה, הסבירה כי "אני לא יכולה עכשיו, אני רוצה ללכת איפה שאני יכולה להרוויח"²²³. כך מצאה המספרת את עצמה במחנה עולים, מתגוררת באוהל יחד עם בנה אך זיכרונותיה מהמחנה בנס ציונה הם נעימים, "[היו] כל כך אנשים נחמדים שמה, בחורים שהם באו עם אמא והם עזרו לי והם נתנו לי שורה ראשונה בין עוד כמה משפחות"²²⁴. כעבור תקופת מה בנס ציונה קיבלה פאני מכתב מירושלים בו נאמר "שיש לי אולפן לשישה חודשים בגלל שאת אקדמאית... בלי כסף, אוכל ובית ללמוד עברית... אז נסעתי לשמה עם הילד ואמרתי בגרמנית: כל המשפחה הלך לי, אין לי אף אחד וזה הקש בים – הבן. אני בלי הבן לא באה!"²²⁵. עד כה קראנו על הפאני הלוחמנית המקצועית שכל מבוקשה הוא להרוויח את לחמה ביושר וגאווה, אך כאן אני נתקלים בפאני האם. רק טבעי הדבר שלא תהיה מוכנה להיפרד מבנה, במיוחד לאור התלאות אותן עברו יחד אך משהו נוסף עולה וצף על פני השטח. פאני החזקה וההחלטית מוכנה לוותר על ההזדמנות הראשונה שלה לקידום ושיקום עצמי בארץ ורק לא להיפרד מבנה. היא מוכנה להקריב את

²²⁰ נספח 3. ע"מ 140.

²²¹ דליה עופר. "אסטרטגיות של נשים במאבק לחיים בתקופת השואה", בתוך: נשים ומשפחה בשואה. ע"מ 32.

²²² נספח 2. ע"מ 134.

²²³ שם. ע"מ 135.

²²⁴ שם. ע"מ 135.

²²⁵ שם. ע"מ 135.

עתידם המשותף על מזבח אחדות המשפחה והיותה אם. היא מסרבת להתחיל ללמוד באולפן ללא בנה ולמרות כל מה שעברה זמן מועט קודם לכן ברומניה, היא שמה את כל מבטחה באל "ואם אלוהים ירצה אני יתקדם"²²⁶. החוקרות ריטבו ופלוטקין מביאות את דבריה של החוקרת קרול גילגן הטוענת כי נשים מגדירות את עצמן לא רק בקונטקסט של יחסי אנוש אלא גם ביחס ליכולתן לדאוג לזולת²²⁷. ולדעתי פאני מאששת טענה זו במעשיה. לאחר שהצילה את עצמה ואת בנה מהתופת הנאצית היא מקדישה את עצמה להמשך הצלתו של בנה ועל פי קו מתווה זה היא פועלת בהמשך דרכה בחיים. פאני, האם, שמה את בנה לפני ומעל כל התקדמות אישית שלה, הן מקצועית והן כלכלית. היא מפגינה בכך רגשות אימהיים ומגוננים מיוחדים מאחר ויש לזכור כי כל התקדמות של האם היא למעשה גם התקדמות של הבן, אך פאני מציבה את הבן כתנאי להמשך דרכה. למרות כל זאת התקבלה פאני לאולפן וכך למדה במשך שמונה שעות ביום ודאגה כי הישגיה והצלחתה לא יפגעו – כפי שעשתה כל חייה.

בזמן ישיבתי אצל פאני במטבח תפס את עיני סידור התפילה הקטן שהיה מונח על השולחן בסלון (מקום מרכזי מאוד). כנראה שפאני הבינה כי הוא מעורר בי שאלות לכן הסבירה כי היא נוהגת להתפלל פעמיים ביום, בוקר וערב. בערב היא מודה לאל על היום שנתן לה ובערב היא מודה לו על הלילה שעבר בשלום ועל כך שפקחה שוב את עיניה. אמירה זו של פאני מעוררת את נושא האמונה באל השולט ממעל ומכוון את חיי עמו הנבחר. בעקבות השואה שחלה על רקע דתי-לאומני בלבד נוצר שבר אמוני עמוק בקרב היהודים שחוו אותה. רבים מהם נטשו את הדת, הפסיקו להאמין באל ואף שפטו אותו קשות על כל שהתיר שיעשה להם. פרנסואה מוריאק מסביר כי עבור אלי ויזל הנער הרומני, הדתי ההדוק "היתה צעקתו של ניטשה מציאות של ממש, כמעט פיזית: אלוהים מת, אלוהי האהבה, החסד והרחמים"²²⁸, "לעולם לא אשכח את הרגעים הללו שרצחו את אלוהי ואת נשמתו את חלומותי שהיו למדבר שממה. לעולם לא אשכח זאת, לו גם אהיה נידון לחיים ארוכים כחיי האלוהים עצמו. לעולם"²²⁹, אומר ויזל. למרות שבמאמרו של אילן שחר צועק בלחש, מנסה ויזל לעדן את האמירה ולהסביר כי "אנשים לא הבינו אותי נכון. אף פעם לא איבדתי את האמונה באלוהים. התקוממתי נגד שתיקתו של אלוהים... היו לי שאלות ומחאות.... התחלתי לריב אתו ואני רב אתו כל הזמן"²³⁰. אך גם כאן יש לשים לב כי "מריבה" זו של ויזל עם האל נעשית בדיעבד, ממקום רחוק ומזמן אחר לגמרי. כיום הרבה יותר קל לויזל לטעון את טיעונו בצורה לוגית ומושכלת אך כאשר כתב את סיפרו הלילה, שיצא לאור בשנת 1966, הרגשתו הייתה שונה לחלוטין וכואבת עד כי הוא אינו מסוגל להסביר בצורה לוגית אלא רק לצעוק אותה, אז אלוהיו ונשמתו הפכו למדבר שממה.

²²⁶ נספח 2. ע"מ 136.

²²⁷ Roger A. Ritvo and Diane M. Plotkin. *Sisters in Sorrow: Voices of Care in the Holocaust*. p. 7.

²²⁸ אלי ויזל. הלילה. ע"מ 7.

²²⁹ שם. ע"מ 7.

²³⁰ אלי שחר. הארץ, צועק בלחש. 9.6.2006.

מניח לוי ניצבה בפני אותה הדילמה בהיותה ילדה בשואה, "אלוהים, הרהרתי והבטתי לשמים זרועי הכוכבים. ובאמת, היכן הוא אלוהים הזה? ואולי יביט בעוד רגע קט למטה ויראה את המתרחש, ואז, ואז יקרה הנס..."²³¹. אבל אחרי מחשבה נוספת היא שוקלת את דבריה ומגיעה למסקנה כי "שבעתיים הכאיבה לי המחשבה על חוסר הצדק, שבו חילק אלוהים את גורלות האדם"²³². אבני, בניגוד מסוים לויזל, הגיע למסקנה כי "בעצם, חיי כל ניצולי השואה מתת-אל הם"²³³, אולם אז עולה השאלה מה עם אילו שלא שרדו את השואה, האם חיייהם ניתנו להם בטעות שלא כמתת-אל? אך הדיון בתחום זה הוא נקודת מחשבה המפנה לחקר בנושא אחר. גם דוד הלבני מנסה להתמודד עם שאלות קשות מסוג זה והאינטרפרטציה שלו היא כי השואה "כמו ניתקה עצמה... מן הזמן והועמדה ברשות עצמה... יחידת זמן סגורה, שיש לה חוקת חיים משלה, ושאינן לה כל חיבור לא אל הלפני ולא אל האחרי... [אך] המוסכמה חוזרת ואומרת כי השואה עקרה את האמונה באלוהים מאנשים שהיו מאמינים... כמעט ללא ערעור"²³⁴.

כל סגנונות ההתמודדות הללו וכל ניסיונות ההסבר לכאן או לכאן לא טשטשו את ראייתה ואת דרכה של פאני. אף על פי כן ולמרות הכל היא מתפללת לאל עד היום, "אני מתפללת כי אני אוהבת את זה"²³⁵. פאני מסבירה לי שהיא מתפללת פעמיים ביום; "אולי בגלל זה הגעתי לגיל 95" היא אומרת. למרות הסבל הרב והקשיים הבלתי ניתנים לתיאור אמונתה לא אבדה לה והיא ממשיכה לרוץ קדימה בחשיבה אופטימית ובלי כל כוונה או רצון לשנות ממה שעשתה כי שום דבר טוב לא יוצא מזה שהולכים קדימה ואחורה, "מה הולך וחוזר? רק מכונה מקולקלת הולכת לחוזרת.... [אז] תהיה אופטימיסטית"²³⁶. וכך, עם גישה חיובית זו לחיים ועם האמונה החקוקה עמוק בליבה לאורך כל הדרך כי הכל יסתדר לטובה בסופו של דבר, ממשיכה פאני את חייה ועובדת בצרכניה במשך שנה וחצי ומצליחה לפרנס את עצמם עד שראו "שאני אלמנט שאפשר לעשות משהו איתי"²³⁷. כשפתחו את המכון הביולוגי במכון וייצמן היא עברה לעבוד בו כלבורנטית ועבדה 26 שנה רצופות תחת הנהלתו של פרופ' אפרים קציר ז"ל. פאני הבינה, כנראה, כי מהוראת המוזיקה בארצנו קשה מאוד להתפרנס ולכן החליטה לנצל את ההזדמנות שניתנה לה ולשנות את תחום התמחותה. בכך שוב מגלה פאני תושייה וערנות ומפעילה את שיקול דעתה המכוון להצלת משפחתה – היא צריכה להרוויח בצורה מכובדת את לחמה. המספרת אינה מוכנה ליפול כעול על אחרים ואינה מוכנה לקבל נדבות, כפי שהצהירה עוד בתקופת המלחמה, לכן היא פותחת דף חדש בחייה, מתחילה לעבוד במכון וייצמן שם נשארה עד יציאתה לגמלאות.

מתוך סיפורה של פאני עולה דמות מורכבת הפועלת ועושה דברים רבים במשורים שונים. עוד בהיותה צעירה היא הצטיירה כאישה חושבת המתכננת את דרכה בחיים. בגיל צעיר היא סיימה את חוק

²³¹ מניח לוי. הלינו אותי לילה. ע"מ 18.

²³² שם. ע"מ 44.

²³³ ש. אבני. גאולים מיד צר, ע"מ 33.

²³⁴ דוד הלבני. עלה לא נידף, ע"מ 7-8.

²³⁵ נספח 3. ע"מ 139.

²³⁶ שם. ע"מ 139.

²³⁷ נספח 2. ע"מ 136.

לימודיה ומיד החלה לעבוד בהוראת המוזיקה בכוונה לפרנס את עצמה מאוחר יותר. במהלך המלחמה השתבשו חייה במידה רבה אך היא שמה לה למטרה והתעקשה להציל בכל מחיר את כלי העבודה העיקרי שלה – קולה. לעיני הקורא מתגלה דמות אסרטיבית אשר לא חוששת לנסות דברים חדשים ומרחיקי לכת כמו הברחת אנטיביוטיקה לבית הספר לרפואה, למשל. היא בעלת דעה ומכוונת מטרה, אולם למרות כל זאת היא גם אישה רגישה ומתחשבת בצרכי האחרים (לא רק בנה) ולכן היא הקימה את מנזר הסטודנטים באוניברסיטה בקלוז'. פאני הייתה למודת ניסיון בתחום המחסור והרעב וכשהבחינה במחסורם של הסטודנטים מיד קמה לעזרתם, גייסה כספים, הציעה תוכניות והביאה להקמת המנזר. דמות יוזמת ופעילה ביותר. פאני נחשפת בעיני הקורא כדמות חושבת ומתחשבת שמגיעה למטרותיה מתוך מטרה ברורה ויכולת הנהגת עצמה ואחרים סביבה. פאני מגלה בסיפורה גם את עולמה הפנימי לעיני הציבור ומסבירה כיצד היא נקשרת לדת, למה הדת משמשת אותה ובאיזה אופן. לכן פאני עולה בפני הקורא כדמות עגולה ומתפתחת של גיבורה פעילה ואינציאטיבית שאם לא היה הדבר כך אולי ראיון זה לא היה מתקיים כלל.

את מערכת חייה המורכבת מסכמת פאני במשפט אחד, "אני אמרתי: ילד אחד, אלוהים אחד ועין אחת [הבן] והוא יודע את זה!"²³⁸. כך מסכמת פאני את סדר העדיפויות בחייה; בראש הסולם עומד בנה יחידה ובבת עיניה, במקום השני נמצא את האל והאמונה בו, ואילו כל השאר אינם חשובים עד כדי כך שיש להזכירם כי אם יש את שני הפרמטרים העיקריים הראשונים, המשפחה והאמונה – כל השאר יסתדר מעצמו. אך משפחה ואמונה לא היו רק מנת חלקן של הנשים אלא גם של הגברים כמו שנראה בראיונות עם הגברים.

²³⁸נספח 3. ע"מ 139.

“עדיף להיות שען מעולה מאשר רופא גרוע”

מתוך סיפורו של שמעון גלעדי

הישרדות וצמיחה מחודשת –

1.1.

סיפורו של חיים קאופמן

חיים קאופמן (ראה נספח 13) נולד בשנת 1924 והיה האח החמישי מבין שישה אחים. החיים בבית התנהלו על מי מנוחות ו"היה בית כשר למהדרין"²³⁹. בתקופת ילדותו המוקדמת של חיים המשפחה התגוררה בעיירה קטנה בשם צ'רנוביץ, במחוז מרמורש הנמצא בצפון מערב רומניה. חבל ארץ זה נודע בתפאורה הכפרית המיוחדת לו הכוללת ישובים רבים הפזורים על שתי גדות הנהר "טיסה". מירב המבנים במחוז בנויים מעץ בעבודת יד. סגנון זה משרה אווירה שלווה, פסטוראלית ומיוחדת ואף אונסק"ו מצא לנכון להכריז על שמונת כנסיות העץ שבמחוז, שנבנו במאה ה-16 וה-17 כאתרי מורשת עולמית. ובתוך אטמוספירה מיוחדת זו נולד וגדל חיים יחד עם חמשת אחיו ושם הופרעה שיגרת חייו לראשונה כאשר המיתון הכלכלי של שנות השלושים פגע קשות במשפחה. אבי המשפחה נאלץ לעזוב את הבית ולנדוד באזור על מנת למצוא פרנסה. המיתון הורגש פחות במחוז בוקובינה ושם הוא אכן מצא עבודה כגזבר בבית הכנסת של העיירה זסטבנה. בתפקידו זה הוא היה אחראי על ניקיון בית הכנסת, על שלמותו ועל פתיחת השערים בזמן לטובת ציבור המתפללים.

כאשר עברה המשפחה לבוקובינה הבן הבכור, שאול, פנה ללימוד מקצוע על מנת לעזור בכלכלת המשפחה וכדי להתחיל את חייו העצמאים. עוד לפני שהגיע לגיל 18 ועמד בפני גיוס החובה לצבא הרומני הוא ניצל את הזמן בצורה היעילה ביותר "והוא בינתיים עשה את ההכשרה... [שבזכותה] הוא הצליח לקבל certificat ונסע... לפלסטינה"²⁴⁰ כפי שחיים מספר. שאול הצליח להתחמק מהשירות הצבאי ברומניה ועלה ארצה על מנת לבנות את חייו כאן.

האח השני, פרויס, "יזה היה אפרים של פאני, הוא היה חייט [במקצועו]. עבד כמה שעבד ואז פרצה המלחמה... הוא סבל הרבה. היה הראשון שסבל מכל מיני מחלות, בעיקר טיפוס. [אפרים גויס בעל כורחו לצבא הרוסי] וככה הוא נפל במלחמה בגרמניה"²⁴¹. כאן מתחילה להתחבר התמונה המלאה. "אפרים של פאני" היה בעלה של פאני איצקוביץ, נגנית הפסנתר הוינאית, שהיגרה עם משפחתה לצ'רנוביץ בעקבות אותו מיתון של סוף שנות השלושים במאה העשרים. המשפחות הוגלו יחד לאותם המחנות ו"פאני התאהבה בפרוים בלאגר עוד... התאהבו ושמה התחתנו, בלאגר, עשינו חתונה. עבדנו אבל היה לנו אפשרות

²³⁹ נספח 6. ע"מ 156.

²⁴⁰ נספח 5. ע"מ 148.

²⁴¹ נספח 6. ע"מ 157.

להכין אוכל בשביל אורחים"²⁴², מספר חיים בגאווה גדולה. מעניין לראות את התלאות שעברה משפחה מסועפת זו אשר שניים מנציגיה הגיעו להתגורר במשען – בית אבות נגב. כיום הם שכנים הגרים דלת ליד דלת והם חולקים בית זה בהנאה רבה.

חיים בוחר להתחיל את סיפור חייו ואת השתלשלות הקורות אותו בתיאור קצר ביותר של משפחתו הגרעינית ומעקב מפורט יותר של האירועים אותם עבר אחיו הבכור, שאול. עולה השאלה, מדוע הוא בוחר להתחיל כך, והרי זה סיפורו הפרטי של חיים ולא של שאול? ישנן שתי אפשרויות לכך, הראשונה היא שסיפור מתחילים מהתחלה. וההתחלה של חיים, שרואה את עצמו כחלק אינטגרלי מהמשפחה, מתחיל באח הבכור – שאול. הסיבה השנייה יכולה להיות, כי מעשיו והצלחותיו של שאול נראות בעיני חיים כגדולות או חשובות יותר מהצלחותיו שלו ולכן בוחר חיים להתחיל את סיפורו מנקודת מוצא חיובית של הצלחה. חיים מסביר כי שאול עלה לפלסטינה אחרי שעבר את תהליך ההכשרה אך השאיר מאחוריו, ברומניה, חברה שלה הוא "נתן את המילה שלו" (הבטיח) כי יחזור להוציא אותה משם. המספר ממשיך ומתאר את תהליך קליטתו של שאול בארץ, את עבודתו כסבל ואת התקדמותו בעבודה עד שהקים שותפות עם שני חברים נוספים. "וכשהרוויח הוא הביא את הבחורה, את הכלה"²⁴³. חיים מחזק ומאשש את חלקי סיפורו הקודמים באומרו כי "אני עליתי בשנת 1967 וראיתי את האוטו הזה (בבעלות אחיו והשותפים). הוא (שאול) היה נשוי והרוויח כשהביא את הבחורה, את הכלה... ואני הייתי אצלם כמה חודשים עד שהגיע הבגז' (הציוד) שלי מרוסיה"²⁴⁴. המספר מנסה לסיים כאן את הסיפור באומרו כי "זה בטח מיותר בשבילך הסיפורים האלה"²⁴⁵, אבל אז המראיינת מחזירה אותו "לסיפור האמיתי" ולתקופת המלחמה. האירוע הראשון שעולה בסיפורו של חיים הוא הסיפור על הפריץ הגוי שמגן על עובדיו היהודים מפני הפוגרומים שהגרמנים בקשו לעשות בהם²⁴⁶ אך מיד אחרי זה נכנסו הגרמנים "וגרשו אותנו לטרנסניסטריה"²⁴⁷. ההרגשה הראשונית שהתקבלה היא כי חיים מתכוון, בשלב זה, להתחיל לספר את הקורות את משפחתו אך התבדיתי. כוונתו של חיים הייתה "את כל היהודים היה עיירה 300 משפחות"²⁴⁸. חיים אינו מדגיש את תלאות משפחתו, הוריו, אחיו או שלו על פני היהודים האחרים בעיירה אלא כורך את כולם יחד לקבוצה אחת עד לשלב זה. כאן מתחיל המספר להעלות את סיפורו האישי, מתחילת המלחמה, כבחור צעיר שגורש "ברגל מכפר לכפר, מיער ליער, לא תיכף באנו למקום אחד"²⁴⁹. חיים מתאר את שיירות ההולכים, את הזקנים שמתו בדרך, את הרופא הזקן שלקח איתו יותר ציוד ממה שיכל לשאת ולכן הרגו אותו הגויים וזרקו אותו בצידי הדרך²⁵⁰. "זה היה הגירוש בזסטבנה ובשנת 1941, בחורף הגענו לעיירה

²⁴² נספח 6. ע"מ 159.

²⁴³ נספח 5. ע"מ 148.

²⁴⁴ נספח 5. ע"מ 148.

²⁴⁵ נספח 5. ע"מ 148.

²⁴⁶ לסיפור המלא ראה נספח 5. ע"מ 149.

²⁴⁷ נספח 5. ע"מ 149.

²⁴⁸ נספח 5. ע"מ 149.

²⁴⁹ נספח 5. ע"מ 149.

²⁵⁰ נספח 5. ע"מ 149.

קריז'ופול ושם היה גטו... היינו שמה כמה ימים... ואחר כך התחילו לגרש אותנו משמה עוד פעם, מכפר לכפר עד שהגענו לכפר פבלובקה ושמה עצרו אותנו²⁵¹. המספר מתאר את ה"חיים" ברפתות נטולות הדלתות והחלונות באותו חורף קשה של יותר מ-30 מעלות מתחת לאפס, כאשר כל הזמן אנשים נפטרו סביבם והר המתים הלך וגבהה ללא הרף²⁵², כפי שמתאר חיים את הזוועות. המשך הסיפור של חיים חוזר לתמונה הכוללת יותר של מצב היהודים כאשר כבר פתחו את הגטאות ואפשרו ליהודים לצאת לעבוד מחוצה להם ואף לשכור דירות בכפרים ובערים הגדולות.

האירוע הבא החשוב בסיפורו של חיים הוא חתונת אחיו אפרים עם פאני. "האח זה שמצא דירה הוא חייט הלך לעבוד ולקח את פאני הזאת ובקיץ, ככה ביחד והתחילו להתחתן... עשינו חתונה, הכינו מה שאפשר להכין... בינתיים נכנסה להריון... ילדה בן ואני הלכתי לגטו אחר והבאתי מוהל. חיים נמצא חיים כאח היחיד שהיה ביכולתו להביא את המוהל הדרוש "והוא נמול בזמן, ברוך השם"²⁵³, הוא מספר בגאווה ברורה. זה היה מסוכן לעבור לגטו ההוא²⁵⁴. חיים הצעיר והנמרץ מסכן את עצמו עבור אחיו ועבור דתו, הוא הולך לגטו אחר, מרחק של מספר קילומטרים כדי להציל את שני אחיו, אלי ופרוים, מאחת מעליות הגג אחרי שנולד לפרויים בן תינוק והיה צורך לערוך ברית מילה. אך לרוע מזלו של התינוק הקטן אביו נאסף ברחוב על ידי כוחות הגיוס של הצבא הרוסי, גויס בעל כורחו ונשלח ללחום כנגד הגרמנים בגרמניה. "הם [הרוסים] לקחו²⁵⁵ לחזית עם פטור או בלי פטור [משרות צבאי]... ופרויים גויס לצבא ולא חזר."²⁵⁶ חיים קשור מאוד לחיי משפחתו, כפי שעולה מתוך סיפורו, הוא שמח בשמחתם ועצוב על כל כישלון או אובדן. ניתן לחוש את רגשותיו של חיים גם כיום כשיושבים לשוחח עימו בנחת במרחק של למעלה משישים שנה מאותם אירועים, ובכל זאת ישנה מעין אווירה של אי נוחות כאשר חיים מספר על חייו הפרטיים והמאורעות הקשורים ישירות בו. סיפורו האישי של חיים עולה מתוך הסיפור הכולל של התקופה והאירועים ונברר מתוך כלל ההתרחשויות של אותה התקופה, אך על כך ארחיב בהמשך.

אחרי שאפרים, בעלה של פאני נפטר, "נסענו איתו [עם שאול התינוק] מציבובקה לצ'רנוביץ... הוא היה רוב הזמן אצל הבנים [האחים] בצ'רנוביץ ואחר כך כשהיא קיבלה דירה בנס ציונה, ארגנו לו בית ספר ואז הוא כבר היה "צבר" כי הוא גדל פה וידיש בקושי דיבר [אז הוא חזר לאימו]"²⁵⁷. פאני, כפי שמעיד חיים, "הייתה אישה משכילה... חיפשו אנשים משכילים שידעו שפות, והיא ידעה רומנית וגרמנית.... בקיצור... לקחו אותה למכון וייצמן והיא עבדה שם הרבה שנים, היא מקבלת משמה פנסיה"²⁵⁸. חיים אומנם מאשר ומספר את סיפורו של פאני (בשלב זה בחייה) כפי שהיא סיפרה אך התגברה בי אותה תחושה של אי נוחות הן מתוך טון הדיבור והבעות של חיים, שלא היו שלוות כמיקודם, והן מתוך המילים בהן בחר להשתמש;

²⁵¹ נספח 5. ע"מ 149.

²⁵² נספח 5. ע"מ 150.

²⁵³ נספח 6. ע"מ 160.

²⁵⁴ נספח 5. ע"מ 151.

²⁵⁵ נספח 5. ע"מ 152.

²⁵⁶ נספח 5. ע"מ 152.

²⁵⁷ נספח 5. ע"מ 152.

²⁵⁸ נספח 5. ע"מ 152.

"גם פאני הזאת שהתחתנה עם אחי"²⁵⁹. כאשר נשאל חיים כיצד זה ששם משפחתה כיום הוא איצקוביץ?
הוא ענה ש"הנשים, כבר כנראה רצתה להתחתן [שנית] והוא היה רומני, איצקוביץ"²⁶⁰, הדברים נאמרו
בהנחה מסוימת וקבלת המציאות שפאני, בהיותה בעלת דעה עצמאית, לא רצתה להישאר אלמנה ובחרה
להינשא בשנית.

חיים ממשיך את סיפורו ועובר לשנות ה-40 שמתוכן הוא היה מגויס לצבא הרוסי במשך "7 שנים... הייתי
היהודי היחיד"²⁶¹, וביקש להישלח לקורס סמלים בניגוד לחיילים הגויים שלא רצו, כי הם נאלצו לחתום
על תקופת שירות נוספת אחרי הקורס. "אני, לא היה לי אף אחד כבר הייתי לבד לגמרי, כולם היו
בארץ"²⁶². המספר נשאר כחייל בודד בצבא הרוסי ללא משפחה או קרובים דבר אשר פגע בו קשות מבחינה
רגשית וחברתית. כבר אז הוא היה מסורב עליה בגלל נישואיו לדורה, אשתו שהיא ילידת רוסיה. כאשר
הגיש את מסמכי הבקשה לעלייה לארץ "אמרו [לן]: 'פה אתה תתבגר... אתה לא תעלה לארץ'. פעם הוא
[נציג השלטונות ברוסיה] הוציא את הקדח ואמר: 'אתה לא יוצא מפה, תשכח מזה'"²⁶³. לכן החליט חיים
שעל מנת להשיג שכר הולם ולהתקיים עד שיאתרו לבקשותיו לעלייה, ומאחר ולא היה לו מקצוע לעבוד בו,
הוא מתגייס לצבא. כדי להגדיל את משכורתו הוא יצא לקורס הסמלים אותו הוא סיים בהצלחה ואחרי
תום תקופת שירתו הצבאי הוא השתחרר. אך חיים לא התיימשק אלא המשיך לכתוב מכתבים רבים ככל
שרק יכול היה לשלטונות על מנת לקבל את אישורם לעלות ארצה. חיים נקרא למיליציה ושם שאלו אותו
"אתה תמשיך עוד הרבה זמן לכתוב מכתבים? – עד שתשחררו אותי.... אני כבר רציתי לנסוע להתאחד עם
כל המשפחה, אני כבר הייתי נשוי לדורה, אז הם התחילו "לעבוד" על דורה, את סובייטית, הוא לא משלנו,
הוא משטחים הכבושים לא סובייטי... אז היא אמרה – לא! אנחנו סבלנו יחד, היו לנו ילדים ומתו"²⁶⁴.
אחרי תקופה מסוימת מקבל הזוג קאופמן זימון למיליציה ואת ההודעה שהעלייה שלהם ארצה אושרה.
בשנת 1967 הם עלו ארצה והתאחדו עם שאר המשפחה שעלתה כבר מספר שנים קודם.

הרושם הראשוני אותו קיבלתי בנוגע לילדים שאינם עוד היה כי מדובר בילדים שנפטרו במהלך השואה או
מיד אחריה וכי למרות האובדן דורה וחיים הצליחו לשקם את התא המשפחתי המצומצם שלהם וקיימו
את המשפחה עם הילדים הנותרים. אך בראיון השני שערכתי עם חיים התברר לי גודל האסון. לדורה וחיים
אכן נולדו "ארבעה אינגלך (מלאכים). ובמשך חודש – חודשיים, שלושה מתו. בשנות החמישים לא היו להם
תרופות. אחרי המלחמה היה עוד יותר גרוע"²⁶⁵. בהיותו יהודי מאמין, סירב חיים לניתוח לאחר המוות
ללא כל סיבה כאשר נפטר הילד הרביעי. אך כאשר הוא עזב לרגע את מיטת הילד ויצא לחדר המדרגות
לעשן הרופאים לקחו הילד לחדר הניתוח. "אני צעקתי... אבל לשמים. אחר כך הרופא הזה קרא לי

²⁵⁹ נספח 6. ע"מ 159.

²⁶⁰ נספח 6. ע"מ 160.

²⁶¹ נספח 6. ע"מ 162.

²⁶² נספח 6. ע"מ 162.

²⁶³ נספח 5. ע"מ 152.

²⁶⁴ נספח 5. ע"מ 152.

²⁶⁵ לסיפורו המלא של חיים ראה נספח 6. ע"מ 158.

ואמר: "... לקחנו בדיקות מראש ועד כף רגל. הילד היה בריא. 'אז למה?' (שאלתי) - זה הרפואה שלנו, אין תרופות (ענה הרופא). ועם זה גמרנו"²⁶⁶.

חיים סבל קשות מכך שלא היו לו ולדורה ילדים. הוא מתאר ומדגים בידיו את התנועות אותן עשה, כיצד הסתיר את עיניו ולסתום את אוזניו על מנת שלא לשמוע את בכיו של תינוק בעגלה שעבר עם אימו בכביש. חיים בכוונה לא להלך לטייל במקומות ציבוריים היכן שידע מראש כי יש שם אמהות עם ילדיהן משחקים או מטיילים. במהלך אותה תקופה הציעו לדורה וחיים לאמץ ילד, "הרבה סבלתי ואני לא רוצה... אם לא הצלחתי עם שלי אני יודע איזה ילד אני ייקח... ילד זר"²⁶⁷. וכאן שוב מתעוררות בי אותן תחושות שאפפו את שחתינו על פאני. כאשר דורה וחיים עלו ארצה "באנו לפה והמשפחה, גם הפאני הזאתי... היו לה קשרים ברחובות בבית חולים"²⁶⁸. פאני קישרה אותו עם הפרופסור המתאים בנושא הפוריות בבית החולים קפלן וחיים הסכים, בדיקות נלקחו והובטחה תשובה כעבור שישה חודשים. בתאריך המיועד חיים חוזר לבית החולים "והילד איננו"²⁶⁹, התיק הרפואי אבד ולא נמצא. ברגע זה חיים ויתר על כל אפשרות של הבאת ילד לעולם ולא היה מוכן לנסות שנית. הוא התאכזב מאוד מכל מה שאירע בבית החולים ולדעתי תלה לא מעט מכך בפאני, שלה הוא אפשר להפיח בו תקווה חדשה לילד משלו. יש לשים לב גם לבחירת המילים של חיים – "הילד איננו"²⁷⁰ כאשר האנלוגיה היא ברורה והמדובר הוא על יוסף שהושם בבור על ידי אחיו ולא נמצא שוב, אבד לאביו האוהב והאבל. אל לקורא לשכוח שילדים אלו אבדו גם לאימם אך כאן מסופר סיפורו של האב ולכן, האם אינה מוזכרת בו, כמו גם אחותו של חיים. החוקרת צפי זבה-אלרן ראינה במשך תקופה ארוכה את סבתה ניצולת השואה ונתחה את דבריה. הגיבורים בסיפוריה של הסבתא היו כולן נשים; אחות או אם. "אני סבורה שהדבר נובע מכך [מסבירה החוקרת] שהמספרת הייתה קרובה אל הנשים בבית יותר מאשר אל הגברים, לפחות בילדותה, ושהמרחב שבו פעלו הנשים היה מרחב מוכר לה, ועל כן היא מספרת עליו"²⁷¹. מאחר והיהודים באותה תקופה גדלו במשפחות דתיות בעלות קשרים הנובעים מתוך החיים על פי הדת ניתן להבין כי אם הבנות היו קשורות בינן לבין עצמן במנותק מהבנים במשפחה – גם הבנים היו קשורים יותר האחד לשני ופחות לבנות. לכן גם ניתן להבין מדוע כאשר חיים מספר את סיפורו הוא מתרכז רק בפן הגברי של הבית ומספר רק את הקורות אותו ואת אחיו. אחותו של חיים כלל אינה מוזכרת מאחר והייתה קרובה יותר לאימה ולהוריה.

המשך סיפורו של חיים עוסק בעלייתו ארצה בשנת 1967 כשהוא בן 44-45. "הייתה לי קליטה קשה. אני לא ייחלתי לאף עולה שיעבור את מה שאני עברתי"²⁷². תהליך קליטתו היה ארוך וקשה; תחילה הוא לא מצא מקום עבודה כלל רק ובעזרת קשרים משפחתיים הצליח להיכנס לתחום היהלומים וללמוד את מקצוע

²⁶⁶ נספח 6. ע"מ 158.

²⁶⁷ נספח 6. ע"מ 159.

²⁶⁸ נספח 6. ע"מ 159.

²⁶⁹ נספח 6. ע"מ 159.

²⁷⁰ בראשית ל"ז, 29-30: "וַיָּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם, וַהֲגִידָהּ... הִלְלָהּ אֵינְנוּ, וְאֵי אֵנָה אֵינִי-בָא".

²⁷¹ צפי זבה-אלרן. הסיפור האישי כהצלה מן השכחה. בתוך: מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כב. ע"מ 79.

²⁷² לסיפור המלא של קליטתו של חיים בארץ ובעבודה ראה: נספח 5. ע"מ 5-7.

הליטוש. תהליך הלימוד היה ארוך ומיגע גם בגלל תנאי השכר וההעסקה הלא הוגנים שהיו שם. אך גם בגלל שהיה לו קשה מאוד להתמודד עם לימוד המקצוע ועם הילדים בני ה-18 בהם התחרה. כשדורה שאלה אותו בסוף יום העבודה: "נו איך התקדמת?... שהיא לוקחת סכין והיא נותנת לי (בלב) – לא היה יוצא דם ולא היה כואב. ככה אני בכיתי והיא בכתה"²⁷³. כעבור תקופה של שנתיים בערך השתפר מצבו הכלכלי והנפשי של חיים, בעזרת חברו, כאשר הוא מצא מקום עבודה, כפועל ולא כמתלמד. אז גם קיבל הזוג קאופמן מהסוכנות היהודית דירה ברמת אליהו והמשיכו לעבוד והרוויח למחייתם.

כאן מסיים חיים את סיפורו המרתק עם חיוך רחב האומר – נתתי לך כל שיכולתי לתת.

יש לשים לב כי במהלך הסיפור עולים קטעי סיפורים ואנקדוטות שונות המתקשרות לחלק מבני משפחת קאופמן. מירב הקישורים נעשים בעיקר לאחיו הבנים או לפאני, אשתו של פרויס. המספר מזכיר את האופן בו הוא הציל את שני אחיו הגדולים ממנו, אלי ואפרים, מעליית הגג של בית באחד הלאגרים ועודד את פרויס החולה והמותש בכך שסיפר לו; "נולד לך בן יפה כזה, תתחזק בו"²⁷⁴. חיים מבטא כאן, לדעתי, את הצורך העמוק מאוד שלו במשפחה קרובה, במיוחד אחרי הסבל בגטו. הוא הולך מרחק רב מאוד ברגל, באזור עוין ומסוכן עבור כל אחד ובמיוחד ליהודים, מאחר ולוחמים גרמנים הסתתרו ביערות ובבתים נטושים כך שאי אפשר היה לדעת מאין הם יצאו ויתקפו. אסור לשכוח שבנוסף לכך גם המקומיים היו אנטישמים מאוד או "שונאי יהודים", במילותיו של המספר. המספר, בהיותו בחור צעיר באותה התקופה יכול היה לעשות את המאמץ הגופני והנפשי הזה על מנת לאחד מחדש את משפחתו. לאורך הסיפור מסביר חיים מי מהאחים לא שרד את המלחמה ומתוך שפת גופו ניתן לראות כי הוא כואב את האובדן עד היום, כצפוי. אך יש לציין כי המספר לא מזכיר כלל את אחותו, שושנה, שגם היא שרדה את הגירוש והמחנות וכנראה שהייתה איתם לאורך כל הדרך. "שושנה, היא שמה בבת ים בבית אבות"²⁷⁵ כפי שחיים אומר ולא מוסיף דבר. יתכן שהסיבה לכך היא האופן שבו התפתחה מערכת היחסים בבית ההורים משום הרקע הדתי החזק שהיה בבית שקשר את הבנים יחד ויצר בניהם קרבה עזה ומשמעותית יותר מאשר עם אחותם. ניתן גם להניח כי בהיותה בת יחידה בין חמישה אחים, שושנה נשמרה קרוב לאמה בעיקר, על מנת לאפשר לה ללמוד את כל שהדת דורשת מבת או מאישה לעתיד, לדעת. יתכן גם שהייתה מפונקת יותר ולכן חברה פחות לאחיה ולקחה חלק קטן יותר בחייהם מאשר כל אח אחר. אינני חושבת שבמקרה זה מדובר בשכחת האחות אלא יותר בחוסר מתן הדעת לנושא או לאדם, מתוך הרגל מתמשך שהוטמע באדם במהלך גדילתו בבית זה ובאווירה הייחודית שהייתה בו. החוקרת מרלן היינמן מסבירה כי התנסותו וחוויותיו של אדם הם הבסיס לסיפור חייו אך הם מזוקקים דרך זיכרונות, רגשות, והנטייה ליצירת המשכיות ואחידות בסיפור²⁷⁶. יתכן כי השילוב בין ההנחה לפיה האחות הייתה קטנה ומפונקת

²⁷³נספח 6. ע"מ 159.

²⁷⁴נספח 5. ע"מ 151.

²⁷⁵נספח 6. ע"מ 157. זה הדבר היחיד שידוע לקורא מתוך הסיפור על אחותו של חיים, שושנה.

²⁷⁶Marlene E. Heinemann. *Gender and Destiny: Women Writers and the Holocaust*. p. 6.

והעובדה כי חייה התנהלו, יחסית, במנותק מחיי המספר הביאו להעדרה מספרו. הצורך של המספר בסיפור בעל אהדות והמשכיות גרם, לדעתי, להזכרת האחות ולא יותר מכך.

בנוסף לכך חיים אינו מדבר הרבה על הוריו, עובדה שהפליאה אותי לא מעט. מסיפורי חיים רבים, מפי ניצולי שואה להם האזנתי, עולה כי בדרך כלל ההורים, אם היו בריאים יחסית בגופם ובנפשם, היו אלה שהובילו את המהלכים עבור המשפחה כולה. ההורים דאגו למחסורם של הילדים עד כמה שיכלו, הובילו אותם בדרכים השונות על מנת להגן עליהם מפגעי המקום והתקופה. אך במקרה של חיים אין כל אזכור לכך שההורים אכן עשו זאת לאורך כל אותה תקופה נוראית. בהתאם לסיפורו, אביו היה סנדלר במקצועו אך לפני פרוץ המלחמה, בשנות השלושים של המאה העשרים, היה מיתון קשה מאוד באזור מרמורש ברומניה, היכן שהמשפחה התגוררה ושם גם נולד חיים. קריסטיאן פופיסטינו מתאר את רומניה בין שתי מלחמות העולם ומסביר כי חוסר יציבותה הפנימי של המדינה הביא להחלשות כלכלתה והפך אותה "לקרקע פורייה לתנועות ימניות לאומניות"²⁷⁷, אליהן משתייכות גם התנועות האנטישמיות והנציונאל-סוציאליסטיות שהעלו על נס את נושא ה"גזע". המצב הכלכלי של המשפחה היה קשה ו"פרנסה הייתה בצמצום"²⁷⁸, כפי שחיים מתאר בזהירות רבה מאוד, לכן אבי המשפחה נאלץ לעזוב את העיר ולחפש מקורות פרסה במקום אחר. "בבוקבינה לא היה המיתון הזה, אז הוא נסע לשם ומצא עבודה והעבירו אותנו [הילדים] לשם"²⁷⁹. אך גם שם, במקומם החדש, לא נהנתה משפחת קאופמן מחיי מותרות מאחר ואבי המשפחה נטש את מקצועו ועבד "בקהילה כגזבר ושמר על בית הכנסת שיהיה נקי ושיפתח בזמן"²⁸⁰. שמשי בתי הכנסת ידועים כמי שאינם מרוויחים הון למחייתם ולכן, כנראה, שגם אחרי המעבר הדרמטי של המשפחה לבוקובינה עדיין פרנסתם הייתה מצומצמת וחייהם קשים. במיוחד אם יש צורך להאכיל שמונה אנשים ממשכורת אחת של שמש.

פרט נוסף על אביו חושף חיים בהמשך סיפורו כאשר הוא מדגיש כי "אבא אמר [דבר חכם]: מי שהיה לו מלאכה אז תמיד בעולם איפה שהוא בא... יש לו פנסיה והוא מרוויח עוד קצת, ככה זה תמיד היה"²⁸¹. כוונתו של חיים הינה לכך שאדם האוחז מקצוע יישומי בו ניתן להשתמש בחיי היום יום, תמיד יוכל למצוא לעצמו פינה קטנה בה יוכל לעבוד להרוויח עוד קצת למחייתו. אך נראה לי, מתוך דבריו של חיים, כי חל כאן ערוב במידה מסוימת בין דבריו של חיים, המספר, לבין דברי אביו – כפי שהוא זכר אותם. נראה לי כי המילה והמושג "פנסיה" אינם יכולים להיות דבריו המדויקים של האב. בתקופה ובמקום שאבי המשפחה עבד וילדיו גדלו לא היה מוכר נושא הפנסיה ותנאי העסקה הכוללים אותה. כמו שפופיסטיאנו מסביר "עד ערב מלחמת העולם השנייה היו יותר מ- 80% מתושביה [של רומניה] כפריים"²⁸², כלומר עצמאיים העובדים בחלקות קטנות שנועדו לספק את צרכי הבית ואולי קצת יותר מזה. את עודף התוצרת הם יכלו

²⁷⁷ קריסטיאן פופיסטינו. האנציקלופדיה של השואה, כרך חמישי, ערך: רומניה, ע"מ 1136.

²⁷⁸ נספח 6. ע"מ 156.

²⁷⁹ נספח 5. ע"מ 148.

²⁸⁰ נספח 6. ע"מ 156.

²⁸¹ נספח 5. ע"מ 150.

²⁸² קריסטיאן פופיסטינו. האנציקלופדיה של השואה, כרך חמישי, ערך: רומניה, ע"מ 1136.

למכור בשווקים ובצידי הדרך ולעזור מעט בכלכלת הבית. הפנסייה, מאידך גיסא, הינה "שכר קבוע המשתלם על ידי הממשלה או על ידי מוסד, לעובד ותיק שפרש לאחר שהגיע לגיל פרישה או אחרי שאבד את כושר עבודתו"²⁸³, לפי הגדרתו של אבן שושן. לכן, נראה לי כי אילו מילותיו של חיים שנטמעו בדברי אביו וזכרונו, במקרה זה בגד בו באופן חלקי, לדעתי. החוקר ישראל אור-בך טוען כי "ההשוואה על ידי התחליפות היא המנגנון העיקרי, שדרכו עולים תכנים תת-הכרתיים [המובילים להדחקה]"²⁸⁴. יתכן כי חילוף זה בזיכרונו של המספר מהווה רק חלק מתהליך ההדחקה וההשלמה שלו עם המציאות בה הוא חייב להמשיך ולהתקיים בסימביוזה עם זיכרונותיו.

אימו של חיים, בהשוואה לאביו, מוזכרת פעמיים בסיפור. האזכור הראשון הוא בצמוד לאזכורו של האב, מיד אחריו. חיים עובר מתיאור האב, מקצועו ומשפט המפתח שלו, לתיאור מצבם של היהודים בכלל אך מיד נזכר וחוזר ומתאר את האם, "לאמא ז"ל, תמיד היה לה אובן שאופים לחם... תמיד היה לה קמח. מי שבא קיבל תמיד חתיכת לחם... היא יודעת איך שהילדים שלה אהבו וקיבלו משהו לאכול"²⁸⁵. במילים מואטות מתאר חיים אישה חמה שידעה לנהל את כלכלת ביתה הדל באופן בו תמיד היה בו אוכל לכל אורח למרות הפרנסה המצומצמת. למרות העוני, ממנו מתחמק חיים באלגנטיות רבה, תמיד היו בבית מוצרי היסוד כגון: קמח, מלח, סוכר... מהם ניתן להכין לחם ביתי. האם מתוארת כמי שמכירה את אופיים של ילדיה ויודעת מה כל אחד אוהב ובהתאם הם גם "קיבלו משהו לאכול". הילדים הגדולים יותר, שכבר היו עצמאיים ועבדו למחייתם, העדיפו לפעמים לקנות אוכל מחוץ לבית כי מאכליה של אמא לא תמיד מצאו חן בעיניהם, מפאת הצמצום הרב. לכן הם גם נחשבו לילדים "פחות טובים" כי לא העריכו את מאמציה של אימם להאכיל שמונה אנשים בתקציב נמוך מאוד. לכן היא גם אמרה "את חיים אני אוהבת, מה שאני מכינה הוא אוכל, אין לו טענות, הוא ילד טוב"²⁸⁶. אין פלא איפה שאמא "אהבה אותי יותר מכולם"²⁸⁷ כפי שחיים מספר. מאחר והוא היה בנוי טוב, גם מבחינה פיזית, חיים היה זה שגם עזר לאמא עם עבודות הבית לקראת שבת וניקה את החצר בה הייתה גינה והיו גם עופות. המעניין הוא כי חיים עובר בנשימה אחת ובהמשכו של אותו המשפט, מתיאור החיים הרגועים בבית לפני המלחמה, לתקופה רחוקה שאחרי עליית המשפחה ארצה אבל טרום עלייתו של חיים לארץ. אימו חלתה "במחלה הארורה הזאת"²⁸⁸ (סרטן) ותמיד קיוותה כי היא תספיק עדיין לראות את בנה האהוב לפני מותה. חיים עלה ארצה אחרי שחרורו מהצבא, ברגע שקיבל את כל האישורים לכך, אך לא הספיק לראותה ועל כך הוא מיצר עד היום, לפי שפת הגוף והבעת עיניו. מכאן ממשיך חיים לספר על מסלול לימודיו וגדילתו כילד.

קריאה זו של הדברים שנאמרו על ידי המספר בראיונותיו השונים, וגם אילו שלא נאמרו עוררו בי תמיהה רבה מאחר ופרט אחד חשוב ביותר חמק מזיכרונו של חיים מלהזכיר והוא אינו מופיע בהם – שמות הוריו.

²⁸³ אבן שושן. המילון העברי המרוכז. ערך: פנסייה. ע"מ 567.
²⁸⁴ ישראל אור-בך. עולמות נסתרים: התבוננות בתת-ההכרה, ע"מ 68-69.
²⁸⁵ נספח 5. ע"מ 150.
²⁸⁶ נספח 6. ע"מ 157.
²⁸⁷ נספח 6. ע"מ 157.
²⁸⁸ נספח 6. ע"מ 158.

יש לשים לב לכך שחיים לא מוצא לנכון להזכיר את שמותיהם באף אחד מהראיונות. אור-בך מסביר כי "שכחת השם... לא הייתה מקרית: זו... שכחה שנגרמה על ידי מקור תת-הכרתי, משום ששם זה היה קשור באירוע מעורר חרדה... ובתוקפנות"²⁸⁹. יש להניח כי חיים לא שכח, ולו לרגע אחד, את שמות הוריו ואם היה נשאל שאלה ישירה – היה אומר את שמותיהם. אך אי ציון שמם באופן ספונטאני משקף אולי את הדחקת האירועים הקשים בחייו של המספר מאחר והדחקה זו "משקפת את אי-היכולת להיזכר ואת אי-היכולת לשכוח, בעת ובעונה אחת... ומהותה של ההדחקה... טמון בהעדר מודעות על צורת ההתארגנות של רעיונות תת-הכרתיים"²⁹⁰. מכאן, שהמספר לא רק שאינו מזכיר את שמות הוריו, הוא אף אינו מודע לכך שהחסיר מידע אינטימי, מרכזי וחשוב זה מהסיפור ובכך "הסגיר", אולי, נקודה כואבת בעברו כנער וכמתבגר.

המספר מתאר בפני המאזין את האירועים המשמעותיים ביותר, לדעתו, בחייו. אילו הם כנראה אותם אירועים שנחקקו באופן העמוק ביותר בזיכרונו ואולי גם היוו את הגורם המעצב ביותר בחייו באותה תקופה. ולמרות זאת כל התיאורים והשתלשלות העניינים מסופרים במעין ניתוק מסוים מבני המשפחה. אף כי המספר גדל במסגרת של משפחה דתית ו"הבית [היה] כשר למהדרין"²⁹¹ ואורך החיים היה סגור ותחום בתוך אותו תא משפחתי קרוב, חם ותומך אין הרגשה זו עולה מתוך השורות ובניהן, במהלך הסיפור. ישנה תחושה של ניתוק הגוררת אחריה תחושת קרירות מעצם העובדה שהמספר לא קושר את סיפורו בחיי הוריו אשר הגינו ושמרו על חייו במהלך המאורעות הקשים בשואה. בעיני לא מתעוררת אותה תחושה של "ביחד נתגבר" בכל הקשור להוריו בניגוד לקשרים אותם ניתן למצוא בסיפור בין המספר לאחיו. במהלך האירועים השונים המתוארים בסיפור יכול הקורא לחוש בקשרים עמוקים ומחייבים הקיימים בין המספר לבין אחיו המעידים כי ישנה שם נוכחות של תחושת משפחתיות ומחויבות העומדת מעבר לחברות רגילה. למשל, כאשר נולד לאפרים בן והוא הסתתר בעליית גג באחד הגטאות, חיים היה זה שהלך לחפשו. המרחק היה רב והסכנה הייתה גדולה, "ללכת לשם בלילה אז היה כמה קילומטרים ללכת. לא ראיתי אבל אני ידעתי את הכיוון"²⁹². למרות החושך והסיכון הרב ידע חיים את הכיוון והצליח למצוא את דרכו בחשיכה, אולי בעזרת ההארה שבלב. אותה תחושה שמובילה אותנו אל קרובינו הנמצאים בסכנה למרות כל המכשולים והקשיים. חיים הובל על ידי "תחושות בטן" וקשרים חזקים אל שני אחיו והצליח להציל אותם ולהביאם הביתה לא בריאים אבל שלמים.

מספר ימים אחר כך היה צורך לערוך ברית מילה לתינוק שנולד ושוב היחיד שנמצא כשיר, הן גופנית ונפשית, לחפש מוהל היה רק חיים. "אחר כך כשהוא נולד [אני] הייתי צריך לחפש מוהל. אז הלכתי לאיזה גטו.... בערך עד 10 קילומטרים.... והיה מסוכן ללכת אבל הצלחתי ללכת והבאתי מוהל והוא נימול בזמן,

²⁸⁹ ישראל אור-בך. עולמות נסתרים: התבוננות בתת-ההכרה, ע"מ 73.

²⁹⁰ ישראל אור-בך. עולמות נסתרים: התבוננות בתת-ההכרה, ע"מ 74.

²⁹¹ נספח 6. ע"מ 156.

²⁹² נספח 5. ע"מ 151.

ברוך השם"²⁹³. שוב עולה חשיבות קיום אורך החיים הדתי היהודים שבעבורו סיכן חיים את חייו. אבל הסתכנות זו הייתה עבור אחיו. כל מטרתה הייתה לעזור לאח הגדול שהיה זקוק לדבר מה אותו לא יכול היה להשיג בגלל בריאותו הרופפת. המספר מגדיר את מעשיו לא כהתנדבות או רצון לעזור – "[אני] הייתי צריך לחפש מוהל"²⁹⁴. באופן זה מדגיש חיים כי הוא לא ראה דרך אחרת להבנת המצב וכי לקח את האחריות לכך על עצמו באופן הטבעי ביותר. יש לזכור כי היו עוד אחים במשפחה שיכלו לבצע משימה זו ואולי ביתר קלות כי היו גדולים יותר ואולי הכירו טוב יותר את האזור. חשוב לשים לב כי גם גבי מוסקוביץ, שהראיון עימה פותח עבודה זו, מציבה לעצמה מטרות שעליה לעשות בצורה דומה: "אני צריכה...". יתכן כי זהו אופן הצגת דברים המקל על הנטל הכבד ומציב את האדם במצב של חוסר ברירה ולכן הוא יעשה את אשר התחייב כי אין לו מנוס מכך. אולם גילויים של מחויבות והקרבה אישית מעין אלה לא נמצאים בסיפור זה בכל הנוגע להוריו או לאחותו. האם זה מעיד על חוסר תקשורת בינו לבין הוריו? או על מערכת יחסים קלוקלת בניהם? אינני יודעת וגם לא אבחן תחום זה בעבודה זו אך בהחלט ישנו כאן פתח לבדיקת הנושא של יחסים בין אישיים בתקופות קשות ולחוצות בכל הקשור לקשרים משפחתיים המתקיימים בהן.

בנוסף יש לשים לב כי כל תקופת ההיכרות שלו, עוד לפני הנישואין, עם דורה, אשתו, חסרה. המספר מחסיר גם את השינוי הגדול ביותר בחייו כאדם דתי או חילוני – הנישואין והמעבר למגורים משותפים עם אשתו הטרייה. החלק הארי של מערכות היחסית המתוארות בסיפורו של חיים סובבות סביבו וסביב אחיו, כמעט ללא קשר לעולם הסובב אותם. אין בסיפור קשרים עם אנשים מחוץ למשפחה כמצופה, שהרי חייבים היו ליצור קשרים עם גורמי חוץ (גויים, בעלי מלאכה, בעלי חנויות...) על מנת להתקיים. סיפורו של חיים מצביע על התכנסותו היתרה בתוך ד' אמותיו ללא כל ניסיון לפרוץ החוצה למעט בתום המלחמה כאשר המספר מתגייס לצבא הרוסי על מנת לפרנס את עצמו ואת דורה שאז כבר הייתה אשתו.

התוספת של מערכות יחסים חיצוניות מתווספת רק עם תום המלחמה – הגיוס לצבא ואחרי עלייתו ארצה כאשר הוא מחפש עבודה ומתחיל לעבוד במלטשת יהלומים. אך גם אז אין אזכור של ההורים, הקשיים אותם עברו בעלייתם ארצה קודם לכן, מסכת הסתגלותם לחיים בארץ (אם בכלל הסתגלו), חסרים גם תאריכי הלידה או הפטירה שלהם, נסיבות פטירתם (למעט נסיבות פטירת האם בקיצור רב), מקום פטירתם או מקום קבורתם – דבר שנראה תמוהה מאחר וכל נושא הפטירה מהווה נקודת ציון משמעותית בחיי כל יהודי מאמין. החוקרת מרלן היינמן רואה בסיפור הממעיט בפרוט קשרים בין-אישיים את אחד המאפיינים של סיפור גברי והיא טוענת שפעמים רבות הדגשת מערכות יחסים אישיות מורגשת יותר

²⁹³ נספח 6. ע"מ 160.

²⁹⁴ נספח 6. ע"מ 160.

בסיפורי נשים מאשר בסיפורי גברים באותו סוג טקסט (סיפורי שואה)²⁹⁵. גם פרט זה צריך להילקח בחשבון על ידי מי שיחקור את נושא מערכות היחסים הבין-אישיות בתקופות קשות.

תחום נוסף, אשר הפריע לי בחסרונו, הוא היעדרותם של תיאורי המקומות והאנשים. נראה לי כי ישנו מחסור בפרטים תיאוריים המוסיפים נופח לסיפור ואלמנט של אמינות. למרות שאיני מטילה כל ספק באמינות הסיפור ובפרטיו, עדיין, פירוט נוסף ותיאורים מתלווים לסיפור יכלו להפיח בו "רוח חיים" ולהפכו לבהיר, נתפס ומציאותי יותר באזני המאזין בן ימינו. לדעתי, המחסור בתיאורים ובפרטים נלווים נובע משלוש סיבות. האחת היא, העובדה שהמספר הוא גבר מבוגר ועייף מהחיים, אשר אינו מייחס חשיבות רבה לפרטים "שוליים" שלדעתו רק מקשים עליו את הסיפור ומכריחים אותו להגיע לרמות התעמקות והזכרות שאינן מורגל בהן או שאולי אינן מעוניין בהן. ויליאם לאבוב מסביר עניין זה באומרו כי "טכניקות הראיון האפקטיביות ביותר [ה]יוצרות סיפורים על חוויות אישיות, גורמות [ל]מעורבות עמוקה של המספר החוזר על אירועים מן העבר, או אפילו חווה אותן מחדש בסיפורו"²⁹⁶. הסיבה השנייה, הינה העובדה כי המספר הוא אדם דתי שגדל על סיפורי התורה ועל טקסטים מקראיים אשר גם בהם אין תיאורים מיותרים או מילים עודפות. מהות הסיפורים במקרא הינה העברת המסר העיקרי בכמה שפחות מילים על מנת לא לסטות מהאמת ומהעיקר. ידוע הוא כי סיפורי המקרא הינם קצרים, תמציתיים ולפעמים הם מקוצרים יתר על המידה ועל הקורא להשלים את חוסרים ופערים בטקסט על ידי שימוש בדמיונו. החוקרת זבה-אלרן מדגישה את דברי בובר באותו הנושא; "הלב נמשך לצייר נופים. מצבים, טיפוסי בני-אדם... אבל כל ציור שאינו מסייע לדינאמיקה של הסיפור הרי הוא עוצר אותה... שיחה, שאינה חלק הכרחי של המאורע, היא פוגמת בו"²⁹⁷, כדברי בובר. ישנה גם האפשרות השלישית, שהחסרת כל אותם פרטים "מיותרים" חוסכת למספר נבירה והתעסקות "מיותרות" ברגשות קשים ובלתי נעימים מהם מנסה המספר להתחמק בהמשך, לטענתו של לאבוב. החסרת נושאים אילו חוסכת למספר עיסוק נוסף ולא רצוי באותו טווח של רגשות קשים ולפעמים קשים מנשוא. החוקרת מרלין היינמן מסבירה כי משמעות ההישרדות בשואה היא, פעמים רבות, לשאת זיכרונות ורגשות קשים מאוד לתיאור ולמרות זאת, הם דורשים את תיאורם והסברם בפני אילו שלא היו שם²⁹⁸. ישנה אפשרות שמכאן גם נובע הקושי של חיים לספר על חלק ממשפחתו הקרובה ביותר, על הוריו. יתכן כי העיסוק בהזכרתם והעלאת הסיפורים הקשורים בהם, מעומקי זיכרונו, מהווים קושי גדול מידי עבורו. קושי עליו הוא לא יכול, או לא מעוניין, להתגבר, על אף חשיבות כתיבת סיפור חייו.

כאשר מתייחסים לדמותו של חיים ביחס לשתי הדמויות הקודמות לה (גבי ופאני) מצטיירת לעיני הקורא באופן ברור דמותו של אנטי-גיבור. המספר מתאר את חייו כצנועים מאוד ואף שקועים עמוק בעוני.

²⁹⁵ Marlene E. Heinemann. *Gender and Destiny: Women Writers and the Holocaust*. p. 7.

²⁹⁶ ויליאם לאבוב. טרנספורמציה של חוויה לתחביר סיפורי, בתוך: הספרות: כתב עת למדע הספרות, ע"מ 60.

²⁹⁷ צפי זבה-אלרן. הסיפור האישי כהצלה מן השכחה. בתוך: מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כב. ע"מ 79.

²⁹⁸ Marlene E. Heinemann. *Gender and Destiny: Women Writers and the Holocaust*. p. 2.

חיינו אינם מתוארים כמשתלשלים מתוך פאר והדר בעברם, מאז ומתמיד המשפחה הייתה ענייה והמלחמה רק הוסיפה על קשיי חייהם וכדרכם הכללי. חיים מצטייר כדמות מופנמת אשר אינה מורגלת סיפורים ואינה פתוחה לאוזן הקשבת. פעמים רבות נאלצתי לשאול שאלות ישירות על מנת לקבל את השלמת הפערים בסיפור כפי שקרו במציאות מפאת החסרת הפרטים וצורת הדיבור המקוצרת והתמציתית של המספר. בנוסף לכך, לאורך כל הסיפור חיים מקרין מעין חוסר אוניס אשר נרמז מתוך דבריו ומתוך בחירת המילים בסיפור. ניתן לחוש זאת כאשר חיים מסביר כי הוא היה זה שצריך היה לצאת לחפש מוהל לאחינו ולא הוא היה זה שרצה לעשות כך. בתקופה מאוחרת יותר בחיינו חיים אומנם יזם את עלייתו ארצה יחד עם אשתו אך מהלך זה התבסס על העובדה כי הוא אז כבר נשאר לבדו בברית המועצות, ללא משפחה כלל. כולם עלו ארצה לפניו, אפילו הוריו הזקנים והחולים. בשלב מאוחר יותר בחיינו לא הוא היה זה שפתר את בעיות הפרנסה שלו אחרי שעלה ארצה. חיים נזקק ראשית לעזרת קרובי משפחה כדי למצוא מקום עבודה ראשוני, שמאוחר יותר הסתבר כי הוא מספק תנאי שכר ועבודה גרועים. אך על מנת להוציא את עצמו ממצב קשה זה הוא שוב נזקק לעזרת אחרים – חברו לעבודה עמל קשות על מנת לשכנע אותו שיעזוב מקום זה ויחד ימצאו מקום טוב יותר. מכאן נובעת דמותו של חיים כדמות הראשית בסיפור אך היא מצטיירת כדמותו של אנטי-גיבור ולא כגיבור, כפי שהיה צפוי. לעומתו, שמעון גלעדי מצטייר באור שונה במקצת.

סיפורו של שמעון גלעדי

ראשית, לפני שאתחיל את הדיון בסיפור החיים של שמעון גלעדי (ראה נספח 13) ברצוני לציין כי בראיון עימו נשמעים שלושה קולות. קולו של שמעון עצמו אשר מתחיל את הריאיון, מציג את סיפורו ופותח את השיחה, בשלב מאוחר יותר במהלך השיחה משתלבת גם אשתו של שמעון, מלי, אשר בתחילה רק הקשיבה לשיחה אך כאשר זכרוננו של שמעון החל מתעתע בו וכבר לא היה מדויק, נכנסה לשיחה ויישרה את ההדורים. כיום שמעון הינו בן 79 ובעברו סבל משני אירועים מוחיים בשנים-עשרה השנים האחרונות. בעקבות אירועים אלו נפגע כושר דיבורו וככל שהוא מדבר יותר כך הוא מתעייף והדבר מקשה על המספר והמאזין. בנוסף על כך גם זכרוננו נפגע מעט. אומנם שמעון זכר את החלק הארי של סיפורו בצורה מדויקת אך נדרשה התערבותה של מלי על מנת לסדר חלק מהאפיזודות בסדר כרונולוגי נכון ולהוסיף פרטים, קטנים כגדולים, אשר נשכחו ממנו. יש לציין כי במהלך כל השיחה נכחו שניהם, שמעון ומלי, ולמרות שישנם קטעים בסיפור אותם מלי מספרת הדבר נעשה באישורו של שמעון המאזין והמתקן, לפעמים. הקול השלישי שנשמע הוא קולה של המראיינת.

הראיון עם שמעון נערך בביתו שבמשען – בית אבות הנגב, בתאריך 15.4.09 במהלך חג הפסח של

אותה שנה. שמעון מתגורר בדירת חדר, מרוהטת לחלוטין והתואמת את צרכיו.

ברצוני לציין כי עובדת קיומו של הראיון במהלך חג הפסח, חג החירות, מראש, הוסיפה נופך מיוחד לאווירה הכבדה והמיוחדת שנוצרה. אף בתקופת פרעה ויציאת מצריים היהודים יצאו מעבדות ומעניינים קשים, אותם סבלו בשל היותם יהודים, לחירות ולחופש כעם וכאנשים בפרט. החופש להאמין, לחיות ולקיים את חייהם באופן בו הם מצאו לנכון. ראיון זה, גם הוא התקיים על אותם הנושאים, מבחינה רעיונית. אותה כניסה ל"עבודות" בשבי הגרמני, תחת עינויים קשים, סבל ומחסור רק בשל היותם יהודים. בסוף סיפור החיים של שמעון הוא ומשפחתו יצאו מתנאי קיום קשים ביותר, שהרי אי אפשר לכנות זאת 'תנאי מחייה', מרעב מחפיר שהביאם ממש על סף מוות, לחרות ולחופש בו יכלו להמשיך לקיים את חייהם לפי הבנתם ורצונם כיהודים וכאנשים חופשיים. יש לזכור כי גם אחרי המלחמה התנאים הפוליטיים באותה תקופה, כפי שיעלה מתוך הראיון, לא תמכו בהם כיהודים, ובסופו של דבר גרמו להם לעזוב את מולדתם ולנטוש את מחוז ילדותם. משפחת גילודי עלתה לארץ ישראל, והתחילה חיים חדשים שהבטיחו תנאים טובים יותר לדור ההמשך שלהם כיהודים בארץ ישראל וכאנשים חופשיים.

ברצוני לציין דבר נוסף, ראיון זה, כמעט לכל אורכו, נערך ברומנית, מפאת נוחותו של המספר, ותורגם על ידי בזמן כתיבתו. קורה כי בחירת המילים בעברית לא תמיד תואמת את התרגום המדויק מבחינה מילולית ברומנית (שפת האם) אך זאת משום מגבלות השפה. לאורך ניתוח הראיון ניסיתי ללכוד יותר את רוח הדברים מאשר להיצמד למילים המדויקות וזאת על מנת להישאר נאמנה לכוונות המספר וגווני הסיפור השונים.

שמעון נולד במרץ 1931 ברומניה, בעיירה קטנה באותה תקופה (גם כיום היא מונה רק כ-31.000 תושבים) בשם דורוחוי השוכנת במולדובה בחלקו השמאלי של עמק סירט. העיר הינה עתיקה ומוזכרת לראשונה במסמך משנת 1407. במחצית השנייה של המאה השבע עשרה, אחרי מספר אירועי בזיזה על ידי הפולנים והטטרים, וירדה מחשיבותה. בשנת 1930 חיו בדורוחוי כ-15,800 תושבים מתוכם כ-5,700 יהודים. ביום ה-1 ביולי 1940 ביצע הצבא הרומני פוגרום ביהודי דורוחוי עוד לפני שרגל חייל גרמני דרכה על אדמת רומניה וזאת הודות לאנטישמיות היוקדת שהייתה שם עוד מימים עברו²⁹⁹.

שמעון גר כילד עם אימו ברחוב Spitalu מס. 1. הוא מעולם לא הכיר את אביו הביולוגי מאחר והוריו התגרשו עוד בהיותו ילד צעיר בן שנה או שנתיים. "עזרו במיוחד הדודים שלי שחשבו עלי הרבה כי אמא הייתה גרושה והם הכירו אותי וטיפלו בי טוב"³⁰⁰. שמעון היה בן יחיד לאימו ולכן טופל ו"גודל" על ידי מספר בני משפחה אשר תרמו ועזרו הן מבחינה כלכלית והן מבחינה חינוכית והיוו עבורו את דמות האב שלה כל ילד זקוק במהלך גדילתו והתחנכותו. חשוב גם להזכיר כי באותה תקופה תהליך הגירושין לא היה נפוץ כלל ואישה גרושה הייתה תופעה נדירה. מכאן ניתן להסיק מעט על אופייה החזק של טיליה, אימו של שמעון, אופי שבהמשך חייו הציל את המשפחה כולה מרעב וממות, אך על כך אדון בהמשך. כילד קטן, מספר שמעון, "התקבלתי לגן הילדים בדורוחוי ושם התחלתי ללמוד גם עברית, בין השאר"³⁰¹. העובדה כי למד עברית כבר בגן הילדים מצביעה על מידת יהדותם של יהודי דורוחוי. בבית הוריו של שמעון הכשרות נשמרה על ידי האם, "היא הייתה מדליקה נרות כל יום שישי... [ו]בשבת אנחנו הולכים עם סבא לבית כנסת"³⁰². בדרך כלל, עולה מראיונות אחרים שערכתי, כי גם אם הילדים נשלחו לגני ילדים או אפילו לבתי ספר יהודיים, לא מחויב המציאות כי למדו שם עברית או התחנכו על פי דרכי היהדות³⁰³. יש להניח כי בביתו של שמעון נשמרו קווי היסוד של היהדות במידה רבה, "אנחנו היינו בדרך כלל מסורתיים אבל לא חרדים"³⁰⁴, הוא מדגיש. "אני לא זוכר באיזו הזדמנות אמא הכירה את אבא (האב המאמץ – ישראל גילודי) ... אבל... הוא גידל אותך, הוא דאג לך לבית ספר הוא עשה הכל (הוסיפה מלי)"³⁰⁵. המספר אומנם נולד בדורוחוי אך בגיל צעיר מאוד הוא עבר עם משפחתו לקונסטנצה בגלל עבודתו של אביו כפקיד בבנק הלאומי (Marmorosh Blank), ומלי מסבירה כי "בפעם ראשונה הגעתם לקונסטנצה בגלל הנישואין של אמא לאבא"³⁰⁶. מאחר ומלי מדברת באופן ברור ומדויק יותר משמעון אני מבקשת לשים לב לבחירת המילים שלה. מלי מדגישה כי הנישואין היו של האם, טיליה, לבעלה, ולא ההיפך. נהוג להתייחס לנישואין כאקט או תהליך הדדי המתבצע בצורה שווה בין שני הצדדים. במקרה זה ההטעמה היא כי הנישואין הם

²⁹⁹ קריסטיאן פופיסטינו. האנציקלופדיה של השואה, כרך חמישי, ערך: רומניה, ע"מ 1136.

³⁰⁰ נספח 7, ע"מ 163.

³⁰¹ נספח 7, ע"מ 163.

³⁰² נספח 8, ע"מ 174.

³⁰³ ראה עבודה זו, ע"מ 17, בדבריה של גבי מוסקוביץ. או נספח מס. 1, ע"מ 111.

³⁰⁴ נספח 8, ע"מ 174.

³⁰⁵ נספח 7, ע"מ 163.

³⁰⁶ נספח 8, ע"מ 176.

של האם לבעלה ולא כשני צדדים שווים בעניין. גם כאן ניתן לחוש בעוצמה הרבה המונחת לזכות אימו של המספר כאדם דעתן היודע בדיוק מה הוא רוצה, כיצד להשיג אותו ואכן היא עושה זאת. עבודתו של ישראל הייתה מכובדת וחייהם היו טובים עד שיום אחד הודיע לו מנהל סניף הבנק בו עבד כי הלגיונרים מחפשים אותו, כנראה בשל היותו יהודי ובשל שמו הבולט והמובהק מאוד – ישראל. בעקבות הודעה מחרידה זו "לקחה [משפחת גילודי] את כל 'הפעיקלאד' עם כל המשפחה לדורוחוי כי זה רחוק ושם לא יקרה כלום"³⁰⁷ ... "אבל נפלנו מהפח את הפחת כי הרוסים פלשו לבסרביה וזו הייתה הסיבה לזה שהיהודים היו עוד יותר רדופים מאשר קודם... כל הזמן הם [הרומנים] קנאו ביהודים ואמרו שהם [היהודים] הביאו את הקומוניסטים לרומניה"³⁰⁸, מסבירה מלי. ההיסטוריה מראה כי באותה תקופה העם הרומני אולץ לוותר על חלקים נרחבים מארצו, על בסרביה וחלקים מבוקובינה בגלל אולטימאטום סובייטי מיוני 1940. והרומנים שהזדעזעו עמוקות מוויתור בלתי מקובל זה, חיפשו שעיר לעזאזל ומצאו אותו ביהודים. הם חיפשו דרכים לנקום ביהודים, ומצאו אותן בהתפרצות הפוגרום הידוע מה- 1 ליוני 1940 בו נרצחו, לדברי היהודים המקומיים, 165-200 יהודים ועוד עשרות נפצעו³⁰⁹.

אחרי המעבר לא הצליח אביו של שמעון למצוא מקום עבודה מאחר ו"לא לקח הרבה זמן כי מיד התחילו לאסוף שוב את היהודים"³¹⁰ לקראת מאורעות מלחמת העולם השנייה. שמעון היה אז כבן 8 או 9, "לא זוכר אם גמרתי [כיתה ג'] כי זרקו אותי מבית הספר היהודי... היה לי מזל כשהתחילה המלחמה ואנשים נורו בשכונה שלנו.... עברה איזו שכנה שלי והיא ראתה אותי [ליד הקיר] ופשוט עברה את קו האש, לקחה אותי ביד והוציאה אותי. ככה נשארתי בחיים כי אני הייתי בתור להיירות"³¹¹, כילד בן 9 שפשעו היחיד היה היוולדו לאם יהודייה. שוב משתלבים חיייו של המספר בצורה עמוקה וקריטית ביותר בחיי דמות נשית אשר מצילה אותו ממות. השכנה הנאמנה של המשפחה לא עמדה במחזה, העמידה את חייה בסכנה ממשית וחצתה את קו האש על מנת להוציא את שמעון משורת המוות. אין ספק כי אין זה אירוע נפוץ או סטנדרטי ולכן גם הפתיע מאוד את החיילים אשר לא ירו ונתנו לגברת להוציא את הילד מתחום האש. במקרים רבים אחרים במהלך השואה ידוע כי משתפי הפעולה ומצילי היהודים נורו למוות יחד עם היהודים שאותם הצילו לא פעם³¹².

כחלק מחוויות הילדות של ילד קטן, זוכר שמעון ומציין את האירוע המיוחד שחוה סבו, לייב אלטר בירמן, אביה של אימו. "אבל [אומר שמעון] **לסבא היה מזל** כי הוא קיבל עיטור במלחמת העולם הראשונה, וכשבא הצבא שיירה באנשים, סבא עצר [אותם מלהרוג אותו] והלך להביא את העיטור ואמר [להם]: זו התודה

³⁰⁷ נספח 7, ע"מ 176.

³⁰⁸ נספח 7, ע"מ 164.

³⁰⁹ ד"אן אנצ'ל. האנציקלופדיה של השואה, כרך שני, ערך: דורוהוי, ע"מ 315.

³¹⁰ נספח 7, ע"מ 164.

³¹¹ נספח 7, ע"מ 164.

³¹² ראה סיפורה של אנה פרנק והמשפחה שהסתירה אותם, וגם סיפורו של ד"ר רינגלבלום שנהרג יחד עם משפחתו ועם המשפחה הפולנית שהסתירה אותם בתוך גטו ורשה. למשל: דליה עופר. "אסטרטגיות של נשים במאבק לחיים בתקופת השואה", בתוך: נשים ומשפחה בשואה. ע"מ 47.

שלכם על מה שעשיתי עבור המדינה? והם עזבו אותו. זה היה המזל שלי"³¹³, "אבל בכל זאת תפסו אותם [מאוחר יותר] ולקחו אותם לבוג ושם הרגו את כולם"³¹⁴. אך דבר רב-עניין מתבהר ועולה מתוך אמירה תמימה זו שהוצפה מזיכרונו של ילד בן 9. פתיחת הדברים במילה "אבל" שמהווה מילת קישור ניגודית לדברים שנאמרו לפניו. לפני האירוע של סבא, מציין שמעון, כי הוא עצמו ניצל ממוות ליד הקיר על ידי השכנה טובת הלב ומיד אחר כך הוא מציין כי: "אבל לסבא היה מזל", ומיד מגיע סיפור הישרדותו של סבא לייב אלטר. שמעון מדגיש את מזלו הגדול של סבו בניגוד למזלו שלו. נראה כאילו שמעון אינו מעריך את מזלו באותה מידה בה הוא מעריך ומוקיר את מזלו של סבו. נשאלת השאלה, מדוע? האם הישרדותו של ילד קטן וחסר הגנה הינה פחות חשובה או פחות מיוחדת מזו של גבר מבוגר? או שמה עובדת היות סבו אדם מבוגר ובעל מעמד במשפחה ובקהילה היהודית והרומנית כאחד, מספקת בסיס לכך שבזכות זאת הוא עצר את הצבא מלרצוח אותו? אך האפשרות שלישית נראית לי כמדויקת ביותר, כי דמות מיוחדת זו של סב שזכה בעיטור גבורה מהצבא נחרטת בזיכרונו של ילדים רבים כאדירת מימדים, טובת לב וחכמה, הצליחה להציל את עצמה פעם נוספת ביושר, בזכות ולא בחסד. דבר המצביע, אולי, על כך שהצדק עומד לצד היהודים בכל המצב הלא הוגן הזה. אך למרות הכל, הרומנים, האויב הרע והאכזר, הצליח בסופו של דבר להשמיד אפילו אותו, על אף התרומה האמיתית אותה תרם לארצו, למולדתו ולעמו הרומני. יש לציין כי יהודי רומניה ראו את עצמם כרומנים לכל דבר פרט לנושא האמונה אשר לא הפריע להם כלל מאחר ולא היו להם סממני יהדות מובהקים כגון, כובעים שחורים, מעילים או כיפות בחיי היום יום, פרט לקהילות החרדיות שהתרכזו באזורים נידחים יותר של המדינה. שמעון מדגיש ואומר "היינו... מסורתיים אבל לא חרדים"³¹⁵. הרגשה זו מעמיקה ומחדדת עוד יותר את השנאה והתיעוב כלפי הרומנים הגויים ומעמידה באור נוראי עוד יותר את אשר התרחש באותה תקופה מחרידה. אין לי ספק כי חוסר הצדק, והעיוות החברתי פגע קשות בנפשו של שמעון, הילד שאיבד את סבו עטור העיטור, הגבורה והתהילה על לא עוול בכפו. סבו שנהג ללכת לבית הכנסת בשבתות ולהתפלל לאל לשלום ואחוה וכך גם ביקש לחנך את נכדיו. כאן שוב עולה ומשתלב הנושא של חקר מערכות היחסים בין חברי משפחה בתנאי לחץ³¹⁶ והדרכים להתמודדות קשה זו, אך לא אני האדם שיחקור נושא מעניין ועמוק זה.

שמעון ממשיך ומספר שמיד אחרי זה החל הגירוש הגדול של היהודים. ראשית "חלק גדול התאספו בעיירה והחלק השני עברו את הניסטר... נסענו ברכבת שזה היה עינוי, הכניסו ערמות של אנשים בקרונות בקר, bouwagon, ובקושי היה לך מקום לעמוד ליד החלון כדי לקבל פה של אוויר. ככה לקחו אותנו ל-bak³¹⁷ (מצוף גדול, מעיין מעבורת) ... ומשכו אותנו לצד השני"³¹⁸. שמעון, יחד עם כל בני משפחתו תומרנו

³¹³ נספח 7, ע"מ 164.

³¹⁴ נספח 8, ע"מ 178.

³¹⁵ נספח 8, ע"מ 174.

³¹⁶ נושא חשוב העולה גם מתוך דבריו של חיים קאופמן, ראה עבודה זו, ע"מ 56.

³¹⁷ לתמונות הממחישות את המצב ראה נספח 9.

³¹⁸ נספח 7, ע"מ 165.

והועברו ממקום אחד למשנהו בתת תנאים וללא כל התחשבות, כמו שמצטייר מסיפורי שואה רבים ה"מעטרים" תקופת זוועות זו. בהמשך דרכם הגיעו יהודי אותה קבוצה לנהר הניסטר שגם אותו הם יועדו לעבור. "עברנו אז לטרנסניסטריה"³¹⁹ וכשעברנו את נהר הניסטר היו שם יהודים, בצד השני של הנהר, שצעקו לנו ביידיש: תברחו משם כי לאן שלוקחים אתכם זה עוד יותר גרוע, זה רע מאוד... אז אנחנו ברחנו... והצלחנו להצטרף שוב לטוני (האחות הצעירה של אמא) אחרי יומיים או משהו כזה, במוגיליב"³²⁰. מתוך דבריו של המספר נראה היה כאילו בבריחה השתתפו רק הוא ואביו ולכן אימו לא מוזכרת (דבר שהתמיה אותי מאוד). אך לשאלתי הישירה בנושא מקומה של האם בבריחה הוא מסביר ומדגיש כאילו הדבר ברור מאיליו, " היא הייתה איתנו... היא לקחה אותי ביד"³²¹ כי לא תתכן דרך אחרת. כאן שוב שיחק המזל לטובתו של שמעון ומשפחתו כי "ככה נשארנו בחיים בינתיים (הוא מסביר)... האחרים- הבנו אחר כך, שלקחו אותם לבוג, זה איזה נהר, ומספרים עליהם שכולם נורו במקום בבור משותף, קבר אחים"³²². באותו בוג, ידוע לשמצה, מצאו את מותם גם סבא לייב אלטר בירמן וסבתא איטה בירמן שמילאו את עולם הילדות של שמעון כילד בן 9, יחיד לאימו. גם כאן יש לסמן לעצמינו את העובדה כי שמעון מעלה ומציין את דודתו (הצעירה מבין חמשת האחים לבית בירמן) כנקודת ציון בדרכו ובהצללתו. טוני, שהייתה אישה חמה ואוהבת, קטנת קומה ונמרצת מאוד תרמה חלק גדול להיסטוריה של משפחת בירמן במהלך השואה. בהסתמכה על אופייה וכוחותיה הנפשיים והפיזיים הצליחה טוני, אישה הרה באותה תקופה, לברוח משורות המוות ומציפורני הנאצים לא פעם ובכך להציל את ילדתה, תמר, שטרם נולדה אז. שוב נקודת ציון נשית חזקה בחייו של המספר.

מסיפורו של שמעון עולה כי את הורי אביו, ישראל, מעולם לא הכיר ולכן כנראה קל לו יותר להתמודד עם חלק זה של הסיפור. למרות שלשאלתי, גם במקרה זה הוא מביע צער שעולה מתוך אופן דיבורו ושפת גופו, על כך שלא הכיר אותם וגם הם כנראה שלא שרדו את השואה ועברו תלאות מחרידות דומות לסבו וסבתו. אחרי שחצה שמעון את הניסטר עם משפחתו "הצלחנו לברוח ולהישאר במוגיליב"³²³ (אחת מערי הגטאות בתחום חבל הארץ טרנסניסטריה) [ממש לפני שהגענו]... היה שם שיטפון וכל הבתים שבורים... עם חלונות שבורים... שם גם פגשנו את טוני והצלחנו לשרוד באיזה שהוא אופן, לצאת מזה כי היה כבר אביב, והיה קצת יותר חם. אבל אני זוכר שהיה בוץ... והיה שיטפון"³²⁴. משפחת גילודי הצליחה לשרוד ולהגיע למוגיליב שם תפסה לעצמה בית, יותר נכון מבנה שהיה פעם בית, והתמקמה בו. המפגש המחודש בין האחיות החזקות, המבוגרת ביותר והצעירה ביותר, יחד עם התחממות האקלים כתקופה שהייתה נסבלת יותר, אולי גם קלה ורגועה יותר. עד כה כל נקודות המפגש בחייו של המספר, הכוללות דמויות נשיות, היו נקודות מפנה לטובה ותפנית לתקופה רגועה יותר. מאחר שהקור החל לעבור והגיע האביב, כנראה, שהם

³¹⁹ ז'אן אנצ'ל. האנציקלופדיה של השואה, כרך שלישי, ערך: טרנסניסטריה, ע"מ 537.

³²⁰ נספח 7, ע"מ 164.

³²¹ נספח 8, ע"מ 176.

³²² נספח 7, ע"מ 165.

³²³ ז'אן אנצ'ל. האנציקלופדיה של השואה, כרך שלישי, ערך: מוגיליב-פודולסקי, ע"מ 668.

³²⁴ נספח 7, ע"מ 166.

ניצלו גם ממחלות קשות הקשורות בלחות גבוהה וקור, כמו דלקת ריאות, למשל. יש להניח שאם מישהו היה נופל למשכב קשה מאוד היה להצילו בגלל המחסור בתרופות או ברופאים. אך, רצה הגורל, ואחרי שהמשפחה התארגנה כפי שיכלה במקומה החדש "זה היה בלאגן, אני שיחקתי שם כדורגל (כמו כל ילד אז והיום) ונפלתי על היד והיא יצאה ממקומה. אז בא איש, רופא יהודי... אמא התעקשה שיבוא לראות את היד... כי לא היה רופא אחר.... עשו לי ניתוח על השולחן במטבח באחד המבנים ואני זוכר שהצליחו להשיג קצת אתר עם קצת צמר-גפן ועם זה הלכתי לישון... [ואני נשארתי] עם היד ככה [עקומה]"³²⁵. הרופא היהודי היחיד שהיה בסביבה היה למעשה, גניקולוג בהתמחותו ולכן לא מצא לנכון לעזור לילד בבעיה אורטופדית. אבל אחרי הפצרות רבות של האם, הוא התרצה והגיע. ברור שהעזרה אותה הגיש לא הועילה

כי לפי סיפורו של שמעון, וכפי שנראה כיום במציאות, ידו הימנית עדיין עקומה ותפקודה מעט מוגבל. אחרי תקופת מה של התאקלמות במקומם זה, מצאה טיליה (צילי) עבודה כתופרת מקצועית, (לפי מקצועה) אצל רופאה רוסייה, בשם זבצקה, שהתגוררה לא רחוק מהגטו. תחילת הקשר בין צילי לרופאה היה ביוזמתה של האם, שכנראה ראתה את בריאותו של בנה לנגד עיניה ופנתה לד"ר זבצקה על בסיס מקצועי והציע לעבוד עבורה כתופרת אישית. "הרוסים היו בצרות בכלל (באופן כללי) וזה מצא חן בעיניה (של זבצקה, הפאר שבהעסקת תופרת פרטית), ונתנו לנו אישור יציאה מהגטו כי היא הייתה רופאה והייתה לה פרוטקציה. אז יצאנו משם ואמא לקחה אותי אליה... (כי אורטופדיה) זה היה התחום שלה"³²⁶. לא רק שאימו של שמעון הייתה אישה בעלת תושייה והצליחה למצוא עבודה שבזכותה הצילה את משפחתה מרעב ומוות היא גם מצאה את מקום עבודתה, במכוון, אצל רופאה שכנראה הצילה את ידו של בנה ואף "הייתה מביאה לנו... אוכל ועם זה נשארנו בחיים"³²⁷.

בחלק זה של סיפורו מהלל שמעון את אימו על יכולותיה המקצועיות שהיו אמיתיות, ללא כל ספק, ואף את תפקודה כאם וכמלכדת המשפחה. אימו של שמעון, אישה קטנטונת ונמרצת שלא ידעה לקבל סירוב, כישלון או כל מכשלה אחרת, יוצאת מ"ביתה" בגטו ומחפשת עבודה על מנת לספק אוכל לבעלה ובנה. אך מכיוון שהיא הייתה מונחית מטרה, היא ידעה בדיוק איפה לחפש עבודה ופרנסה שלא רק תספק מעט כסף שהיה במעט חסר ערך, אלא גם טובות הנאה שהיו בלתי ניתנות לרכישה באותה תקופה, מעל לכל מחיר אפשרי – בריאות, תרופות ואוכל ממש. כך, היא מצאה עבודה ועבדה אצל ד"ר זבצקה, הרופאה האורטופדית הרוסייה אשר הייתה מוכנה לעשות הרבה על מנת להציל את התופרת שלה ממוות כי לא היו תופרות רבות ברמת מקצועיותה של צילי. מצד שני, מזלה של צילי שיחק לה שוב בכך שהרופאה האורטופדית לא הייתה רומניה. במקרה זה יכול להיות שהתוצאות היו אחרות לגמרי בגלל אותה איבה ששררה בין היהודים לרומנים במאות השנים האחרונות. יתכן כי צילי הייתה מצליחה לעבוד במקצת ולהרוויח מעט כסף לכלכלת משפחתה אך יש להניח שלא הייתה מצליחה להשיג את העזרה הרפואית לה

³²⁵ נספח 7, ע"מ 166.

³²⁶ נספח 7, ע"מ 166.

³²⁷ נספח 7, ע"מ 166.

היה זקוק בנה כדי להציל את ידו. כנראה שלכך התכוון חיים קאופמן כאשר חזר על דבריו החכמים של אביו, "אנחנו עשירים, אבא אמר, מי שיש לו מלאכה אז תמיד תהיה לו פנסיה"³²⁸. מי שיש מלאכה בידיו והינו בעל מקצוע, תמיד יוכל לפרנס את משפחתו גם במצבים הקשים ביותר.

העזרה אותה קיבלה המשפחה בתחום האוכל הייתה גם היא בלתי מבוטלת מאחר ומלאי האוכל בגטו היה מוגבל וגם אם הכסף היה נתון בכיסם של היהודים לא תמיד היה מה לקנות בו. מספר שמעון כי הוא "זוכר עוד סצנה חשובה. תפס אותנו שם הפסחא (של הנוצרים) ולא היה לנו מה לאכול, אני נשארתי לגמרי מורעב ואז בגלל שהיה לה אישור, אמא עברה מהגטו (יצאה) ובקשה להיפגש עם זבצקה שם. היא ספרה לה שיש לה ילד שנשאר שם והוא רעב מאוד, תוכלי לתת לי קצת לחם? זבצקה אמרה לה: לחם אין לי אבל יש לי עוגה (cozonak), קחי אותה. ואני זוכר שהביאו לי את העוגה והחזיקו אותי מהידיים שאני לא יטרוף את אותה כי הייתי רעב כמו כלב. עם זה הצלחתי לשרוד"³²⁹. כאן עולה ומתגלה מידת התרומה והעזרה של אותה רופאה רוסייה למשפחת גילודי. אותו סיפור מוכר של ילדים הסובלים חרפת רעב שהיה נפוץ כל כך בתקופת המלחמה עולה ומתגלה שוב כאשר להצלחתו מגיעה האישה הגויה, טובת הלב אשר מסכנת רבות בעצם הקשר שלה עם המשפחה היהודית ומצילה אותם מרעב. זבצקה מאמצת ומיישמת את משפטה של מרי אנטואנט, אשתו של לואי ה-16 מלך צרפת, כאשר הודיעו לה כי אזרחי ממלכתה רעבים ללחם, ממש לפני פרוץ המהפכה האזרחית. הוראתה מפורשת הייתה כי "אם אין לחם שיוכלו עוגות". בעשייה זו מקנה ד"ר זבצקה גלגל הצלה ותקופת הישרדות נוספת למספר הסיפור ולמשפחתו.

אך בזה לא מסתיימים, לא הסיפור ולא תרומתה של ד"ר זבצקה ליהודיה הקטנה שתפרה בגדים מתוך ז'ורנלים לפי הזמנה, כפי שמעון מדגיש³³⁰. "במוגילב היה בית חולים וזבצקה הצליחה להכניס אותי לשם עם היד (העקומה) והיא הצליחה לסדר לי את היד. היא שברה לו את היד (מוסיפה מלי) באותו מקום וסידרה לו אותה. פחות או יותר (אומר שמעון). אבל הכי חשוב שהיא הצילה לי את העצב ולכן נשארתי עם כוח ביד ויכולתי להמשיך לתפקד"³³¹. אז אומנם ידו של שמעון אינה ישרה לחלוטין עד עצם היום הזה, אך זה לא מפריע לו לתפקד בחיי היום יום ואם הוא אינו מסב את תשומת לב האנשים לעוות ביד ממש לא רואים אותו. נובע מכך שד"ר זבצקה, הצילה שלוש פעמים את שמעון; פעם אחת כאשר שכרה לעבודה את אימו כתופרת ושילמה לה משכורת לכלכלת המשפחה, פעם שנייה כאשר סיפקה להם עוגות כשהאוכל נגמר והילד היה מורעב, ופעם שלישית כאשר תיקנה את ידו השמאלית והצילה אותה מניוון תוך הצלת העצב המרכזי שאפשר לשמעון להמשיך ולהשתמש בידו במהלך כל חייו כמעט ללא כל מגבלה. נראה כי חייו ועצם קיומו של שמעון היה רק הודות לנשים שונות שהיו סביבו. ראשית הייתה השכנה טובת הלב שהצילה אותו מהקיר לפני שנורה למוות. שנית אימו שמצאה עבודה ופרנסה מחוץ לגטו וכלכלה את משפחתה ברעב ובמחסור הגדול במוגילב, ושלישית על ידי הרופאה אשר ניתחה אותו ותיקנה את העיוות

³²⁸ נספח 5, ע"מ 150.

³²⁹ נספח 7, ע"מ 166.

³³⁰ נספח 7, ע"מ 166.

³³¹ נספח 7, ע"מ 167.

בידו והפכה אותה לשמישה. יש לציין כי הרופאה תיקנה את מעשיו של הרופא הקודם (הגניקולוג) שלא הצליח להציל את ידו והשאיר בה את המום המעוות. הנשים בחייו לא רק הצילו אותו אלא גם תפסו את מקומם של הגברים שלא הצליחו או לא יכלו, לתפקד באותה תקופה נוראית, הרופא כמרפא והאב כמפרנס. חילוף התפקידים אף עמוק יותר מכך, מאחר והרופא בניתוח הראשון היה בהתמחותו גניקולוג שמטרתו הייתה, למעשה, לעזור ולהציל נשים כדי שהן, בתורן, תוכלנה לעזור ולהציל גברים אחרים, כגון שמעון.

מאוחר יותר "אני זוכר שחזרנו... כשהפסידו הגרמנים את הקרב בסטלינגרד... וחזרו למוסקבה וגם משם הם נסוגו". כאן שוב מתערבת היסטורית העולם המערבי בחייו הפרטיים של שמעון מאחר והתרגיל המלחמתי שהודות לו נסוגו הגרמנים והפסידו את המלחמה ברוסיה היה תרגיל שנוסה גם על נפוליאון כ-400 שנה קודם לכן על ידי הרוסים עצמם – "אדמה חרוכה". תרגיל זה הציל את רומניה מהמשך המלחמה והשמועה ירדה לעם מהר מאוד, "אני זוכר שאמרו במוסקבה: עוד ניצחון כזה והגרמנים נשארים בלי צבא כי הם פוזרו בכל האזור, והיה קר... משהו בסגנון של מה שעשו לנפוליאון – אדמה חרוכה? זה היה בדיוק זה (ענה שמעון)"³³². כשהגרמנים התחילו להרגיש שהסוף מתקרב בשנת 4-1943, מסביר שמעון, הם החלו לסגת ו"אספו שוב את היהודים בקרונות בקר כאילו מתבצעת חזרה לרומניה... בחזרה לא היינו כבר צפופים בקרונות, היה כבר יותר מקום. "אבא היה כבר כמו שלד בקושי עמד על הרגליים"³³³ וכך חזרה משפחת גילודי לרח' Spitalu מס. 1. "שם מצאנו כלום. אבל אמא הלכה מיד לגבי קיריל ממול, שלה השאירה את מכונת התפירה שלה, ולקחה אותה בחזרה כדי שתוכל לעבוד איתה וככה זה היה"³³⁴ (ההדגשים שלי). שוב משתמש שמעון באותה מילת הנגדה "אבל" על מנת להפריד את מהלכיה של אימו משאר הדמויות בסיפור. אביו, אינו מוזכר כבר זמן רב, למעשה לכל אורך תקופת שהייתם במוגיליב לא נרשם בזיכרונו של שמעון משהו מיוחד שהאב עשה או הצליח בו לטובת הצלת המשפחה. לשאלתי הסביר שמעון כי אביו עבד בבניית גשר העץ שהתמוטט מעל הניסטרו בשיטפונות שם עבדו האנשים ללא תשלום (כמובן) "היית מרוצה שאתה עוד נושם. שם יכלו להרוג אותך ואף אחד לא ידע ממך כלום"³³⁵. למרות מאמציו הגדולים של אביו להתקיים ולשרוד מופיעה המילה "אבל" המבליטה את מעשיו האם, אולי משום ששמעון דווקא כן ציפה מהאב לגלות איזו שהיא עשייה מיוחדת יותר, גדולה יותר או משמעותית יותר והוא לא בדיוק מצא זאת במעשיו, מתוך הבנתו כילד. כל זאת למרות שבשיחות אחרות שהיו לי עם שמעון התברר לי כי הוא אהב מאוד את אביו המאמץ, העריך אותו מאוד והוקיר לו תודה אמיתית על כל מה שעשה למענו במהלך חייו. ישראל היה גבר גבה קומה, בלונדיני בעל עיניים כחולות, טוב לב, סבלני ובעל ניב דיבור מיוחד. שמעון מעיד כי מאז ומעולם ראה בו את אביו ומעולם לא חש בצורך לחפש את אביו הביולוגי, למרות שהייתה לו האפשרות לעשות זאת.

³³² נספח 7, ע"מ 167.

³³³ נספח 7, ע"מ 167.

³³⁴ נספח 7, ע"מ 167.

³³⁵ נספח 8, ע"מ 177.

אחרי שחזרו לביתם, צילי חזרה לעבוד בתפירה וככה "הם אספו שם קצת כסף ומהר מאוד חזרו לקונסטנצה... אבא עבד שם (שוב בבנק)"³³⁶, "אבל אז כבר קראו לבנק " Banka Comerciala Romana"³³⁷. האב לא יכל לעבוד בדורוחוי כי שם לא היה בנק, ובטח שלא בנק ברמה לאומית כמו זה שבו עבד בקונסטנצה, לכן שוב נסמך על עבודתה של צילי, אשתו, שתפרה למחייתם עד שחזר לעבוד.

מכאן החיים נכנסו, פחות או יותר, למסלול חיים נורמאלי נכון לאותה תקופה ומקום. שמעון חזר ללמוד בבית הספר, למד שוב את כיתה ג' למרות שכבר היה בן 13 באותה תקופה. על מנת לעזור לאותם ילדים שהפסידו שנות חינוך ולימוד רבות, נערכה מערכת החינוך ולימדה אותם שתי כיתות בשנה אחת. הילדים כבר היו גדולים יותר ויכולותיהם היו בהתאם לכן לא היה טעם למשוך את הלימודים הנמוכים יתר על המידה. כך "עשיתי את כיתה ג' שוב ולמדתי שנתיים בשנה... [נ]יגשתי ל"מבחני היכולת" של סוף היסודי כדי להיכנס לחטיבה העליונה. אבל אני לא ידעתי כל כך טוב אז הבנים (הדודים שלי)"³³⁸ עזרו לו במורים פרטיים וחיזוקים כדי שיעבור את הבחינה וכך היה... ו"מכאן מתחילה תקופה נורמאלית"³³⁹, כפי ששמעון מגדיר אותה, מאחר ויחסית לעברו הלא רחוק, עכשיו חייו היו רגועים וסבירים. "למדתי בתיכון מירצ'ה בקונסטנצה בלימודי ערב כי עבדתי (בבוקר) בזמן הזה"³⁴⁰ שנחשב למצב נורמאלי באותה תקופה בה העוני היה עמוק וכולם חיפשו דרכים להתקיים. שמעון היה כבר גבר צעיר כבן 20, כפי שהוא מעיד, שכוחו במותניו לכן מצא לנכון לצאת לעבוד במקביל ללימודיו ולעזור בכך בפרנסת הבית. שהרי עד לא מזמן אימו עבדה קשה לפרנסתו ולמחייתו וכעת הרגיש, כנראה, את הצורך לעזור בעצמו ולתמוך בהוריו המתבגרים ויתכן שהיו גם חולים בעקבות המלחמה. תוך כדי עבודה והתמודדות עם החיים החדשים ובנייתם המתמשכת "התכוננתי ללימודים בפקולטה Mecano-Navala במח' להנדסת ציוד ימי כבד"³⁴¹ ומסביר כי לא סיים בציונים מצטיינים אך מספיק טובים ומכובדים. "אחרי שהוא סיים את הלימודים בפקולטה הוא חיפש מקום עבודה כמהנדס והוא מצא בוס טוב שקיבל אותו"³⁴² אבל אז החל כל נושא הגשת המסמכים לעלייה לארץ. כל יהודי שהגיש בקשת עלייה נחשב לבוגד במדינה ולנוטש אותה, לכן באותו משטר קומוניסטי, הוא מיד פוטר מעבודתו בבושת פנים תוך עריכת טקס העזבה בפני כל עובדי המקום למען יראו ויראו. וכך היה גם במקרה של שמעון ומהר מאוד אחרי שהגיש את בקשת העלייה לארץ, והוא כבר נשוי למלי ואב לתינוקת, הוא פוטר מעבודתו ללא אפשרות למצוא עבודה בגלל "בגידתו" במולדת. לעומת זאת, מציינת מלי, "אותי לא זרקו מהעבודה"³⁴³ וכך יכלה המשפחה הצעירה להמשיך ולהתקיים, אומנם

³³⁶ נספח 7, ע"מ 168.
³³⁷ נספח 8, ע"מ 175. ראה גם נספח 10.
³³⁸ נספח 7, ע"מ 168.
³³⁹ נספח 7, ע"מ 168.
³⁴⁰ נספח 7, ע"מ 168.
³⁴¹ נספח 7, ע"מ 168.
³⁴² נספח 7, ע"מ 168.
³⁴³ נספח 7, ע"מ 168.

לא ברווחה גדולה, אך הייתה איזו שהיא הכנסה קבועה. ושוב, יש להדגיש, כי המשפחה כולה מסתמכת על האישה כמפרנסת ראשית, לתקופה מוגבלת, בעיתות מצוקה ומתח.

בהמשך מפרטת מלי את כל הקורות אותם בסקוריטטה, הידועים לשמצה, שמהם היו צריכים להגיע מסמכי ההגירה. המסמכים היו למעשה מוכנים כמעט שנה לפני פרוץ מלחמת ששת הימים אבל הם עוכבו על מנת להקשות על חיי היהודים "הבוגדים" המבקשים לנטוש את ארצם. מלי ושמעון למדו כי ישנם שני הליכים מקבילים לנושא בקשות ההגירה. האחד המתבצע מול הסקוריטטה - הגוף המשטירתי, אשר כלל לא היו מעוניינים לעזור, לזרז או לסיים הליכים מסוג זה, בלי שום התחשבות ברמת הסבל הנגרם לאזרחים.

ההליך השני, היה משפטי לחלוטין והתבצע מול הפרקליטות בלבד. שני הליכים אילו נעו במעגלים מקבילים אך לא הצטלבו מעולם ולכן הסקוריטטה לא ידעה מה המצב המשפטי ואילו את הפרקליטות לא עניין כלל ההליך המשטירתי.

"אז, עם לב ככה (מכוון מאוד) הלכנו לנוטריון [פרטי] יום אחד... וחתמנו על הצהרה שהם כתבו, שאנחנו מוותרים על הדעה הזו של בקשת יציאה ועלייה לישראל, וחתמנו. את המכתב מסרנו לסקוריטטה כדי שיראה כאילו הליך העלייה לארץ נפסק מבחינתם, וכדי שלא נאבד את מקומות העבודה"³⁴⁴. באופן זה הפרקליטות המשיכה לעבוד על הבקשה והתוצאות הגיעו בשלושה העתקים: "העתק לנוטריון, העתק לו (לשמעון) לעבודה ועתק לי לעבודה, שלושה, זהו בסך הכל. לסקוריטטה לא הלך שום דבר"³⁴⁵. באופן זה הסקוריטטה לא ידעו כלום ומאחר וקיבלו את בקשת הביטול אפשרו לשמעון לחזור ולעבוד ולפרנס את משפחתו. לאחר זמן מה הגיעו אישורי העלייה לארץ עם הדרכונים לכל המשפחה יחד וכולם עלו לארץ, כמובן לא לפני ששמעון ומלי עזבו את מקומות עבודתם וקיבלו שניהם את ברכת הדרך מהמנהלים שלהם, למרות הכל. "היו לנו חיים טובים" מסכמת מלי ואילו שמעון עונה בהמשך דבריו: "שם היו לי חיים טובים, כיבדו אותי והיו לי תנאים ומכוננית (עם נהג) וכל מה שאת רוצה..."³⁴⁶. זאת למרות שגם בארץ לא היה להם רע כלל. אחרי עלייתם ארצה נשלחו למספר חודשים לערד על מנת ללמוד את השפה ומשם עברו לחיפה כדי ששמעון יהיה קרוב לים ולנמל – תחום התמחותו. שמעון עבד תחילה ב"צים", חברת הספנות הישראלית, כשנה לאחר מכן ירד ליבשה והתחיל לעבוד בנמל אשדוד שם נשאר עד יציאתו לגמלאות. מלי מצאה את מקומה במפעל "סנפרוסט" שם עבדה גם היא עד פרישתה. חייהם היו טובים, מלאי הרפתקאות וטיולים בעולם כך שלמרות הקשיים שבעזיבת ארץ המולדת, התחלתם של חיים חדשים במקום חדש – הם התגברו, הקימו בית יפה וחיו חיים מלאים. כיום הם מתגוררים במשען – בית אבות הנגב ואת האתגר המרכזי כיום מספקת בריאותם.

³⁴⁴ נספח 8. ע"מ 179.

³⁴⁵ נספח 8. ע"מ 179.

³⁴⁶ נספח 7, ע"מ 172.

מבחינה יהודית דתית, שמעון כיום הינו חילוני ומתקשה מאוד להתקשר לדת. למרות שכילד "בשבת אנחנו (הנכדים) הולכים עם סבא לבית כנסת... כמעט כל שבת"³⁴⁷, ובבית נשמרה הכשרות באדיקות רבה מאחר והמשפחה הייתה מסורתית, כיום שמעון ניצב בצידו השני של המתרס. תלאות ואירועי השואה אותם עבר אך ורק בגלל דתו ואמונתו – שיסעו עמוקות את נפשו ואת יכולתו להאמין. מבחינתו של המספר כיום – להיות אדם מאמין, דתי, מעמיד את האדם במצב פגיע המסכן את חייו. יתרה מזאת, אם האדם מעיז גם להפגין את דתו לעיני כל, כלומר ללבוש ביגוד המצהיר על אמונתו העמוקה, כגון: כיפה, מעיל שחור או להתהדר בזקן לבן וארוך, זה מעמיד אותו בסיכון גדול עוד יותר כי "מי שהיה דתי שרואים (מבחינת הופעה חיצונית) – היו הראשונים [שהלכו למותם]"³⁴⁸. לכן עזב שמעון את הדת "ו[אחרי שאני עברתי את השואה אני כבר לא מאמין, לא מאמין פשוט... בדת. לא מאמין... תראי, אם יש אלוהים הוא היה צריך לזעוק לזה (למה שקרה בשואה) אבל שום דבר לא עשה"³⁴⁹. במהלך חייו אחרי אותה תקופה נוראית עשה לעצמו שמעון, כנראה, חשבון נפש וניסה להסביר לעצמו את הסיבות שהובילו לסבל, לכאב ולטראומות אותם סבלו היהודים על לא עוול בכפם. המספר מגיע למסקנה כי לא ניתמך בשום דרך על ידי אלוהיו שנשאר אדיש לנוכח השמדת עמו שהאמין בו – ועם תחושת בגידה זו בליבו פורש שמעון מהדת "אז התברר לי שזה שום דבר בשבילי (הדת)"³⁵⁰. כיום שמעון שלם עם עצמו ועם החלטתו ואינו מתחרט על מהלך זה, יותר מכך, הוא גם לא חש שום צורך להסביר את עמדתו. לשאלותיו הוא ענה בכנות ובלי עקבות ונראה לו מוזר שתחום זה עלה בכלל לשיחה שהרי הנושא ברור וידוע מראש, לדעתו.

בשיחות אחרות שהיו לי עם הזוג עלה מידי פעם נושא הדת והאמונה, שמעון מבחינתו אמר את דבריו בדיוק כמו שהציג אותם בראיון. לעמתו מלי חשה איזו שהיא אי נוחות וניסתה להסביר. תראי, היא אמרה לי, מתוך ניצולי השואה יצאו שני סוגים של אנשים (מבחינה דתית), האחד שהתחזק באמונתו והחליט שזה היה רק עוד ניסיון של האל את עמו הנבחר. ניסיון שבו עמדנו בהצלחה (במידה מסוימת) כי אכן העם היהודי שרד את השואה, ייסד את ביתו בארץ ישראל ואף הצליח להקים מדינה לתפארת מבחינות רבות (רפואה, כלכלה, מדעים...). סוג האנשים השני ששרד את השואה הם אילו שאותם האל "אכזב". הם גדלו וחונכו כאנשים מאמינים באל (כמו מרבית היהודים באותם מקומות ותקופה) וחשבו כי בשעת צרה יש מי שיגן עליהם כי הרי הם היו "בסדר" ועשו כל שהאל ציווה עליהם. פלח זה של אנשים התפתחו להיות הרבה פחות מאמינים באל, אם בכלל, לכשבגרו. שמעון, אומרת מלי, הוא אחד מאותם יהודים המרגישים "נבגדים" על ידי האל. אך הוא שלם עם עצמו והחלטתו.

שמעון מגולל לפני את מהלך חייו מאז היותו ילד בגן ועד להיותו ראש בית אב במצליח להוציא את משפחתו מרומניה ולהצילה מציפורני הקומוניסטים והאנטישמים. מתוך סיפורו עולה דמות אדם שגדל והתפתח, עבר תלאות קשות והתמודד איתן בהצלחה, הוא רכש הבנה של העולם והגיע למסקנות לגבי

³⁴⁷ נספח 8. ע"מ 174.

³⁴⁸ נספח 8. ע"מ 175.

³⁴⁹ נספח 8. ע"מ 175.

³⁵⁰ נספח 8. ע"מ 175.

המשך חייו הבוגרים. דמותו של שמעון מצטיירת כדמות עגולה של ילד הממלא את תפקיד המספר. שמעון, לפי סיפורו למעשה, מעביר את שרביט ההנהגה לאימו ותוך כך הוא "ממנה" אותה לגיבורת הסיפור. מתוך סיפור חיים זה עולה, שמעון, הילד לעיני הקורא כאדם חושב המבין נכונה את מצבו ועמדתו, ילד שלמרות הפחדים הטבעיים והסיכונים הרפואיים היה מוכן לקחת את הסיכון ולהנתח שוב על מנת לשפר את סיכויו בעתיד. שמעון גדל ומתפתח מבחינה נפשית ורוחנית כאחד. כוחות הנפש העצומים איתם יצא מהמלחמה דחפו אותו להצלחות אדירות בלימודים והוא היחיד מבין כל מרואייני שהצליח ללמוד גם לימודים אקדמיים ולסיים בהצלחה. הוא גם בין הבודדים שהגיעו להצלחה כלכלית ולמעמד חברתי גבוה בזכות עצמו בהמשך חייו. מבחינה רוחנית ניתן לראות שינוי קיצוני בתפיסתו של שמעון את חיי הדת שבשמה ובגללה הוא כה סבל. למרות שגדל בבית שומר מסורת בצורה די קפדנית הוא שינה את מחשבתו והבנתו והגיע למסקנה כי אינו מעוניין ואינו יכול להאמין באל שבגד בו. לכן כשבגר הוא נטש את הדת לחלוטין. החלטה איתה הוא חי בשלום עד היום. היפוך זה בצורת מחשבתו של שמעון מחזקת את עובדת היותו דמות עגולה ומלאה שעוברת שינוי הגורם לה לראות המציאות באור שונה וחדש ולפעול בהתאם לו. בצעירותו היה שמעון מנהיג טבעי וגיבור בכל הקשור במהלך חייו וכיום הוא אדם עיקש היודע לעמוד על דעתו ורצונו.

על מנת ללמוד את הדמויות ולהראות את ההבדלים בניהן ערכתי את ההשוואה הרוחבית בפרק הבא.

“את המוח צריך לתרגל כדי שיזכור אחרת הוא מתקלקל”

- פאני איצקוביץ

על מנת להכיר ולהבין סיפור חיים של מספר יש צורך ביותר מאשר הסיפור עצמו. האופן בו אדם תופס את עצמו ואת עולמו נובע, לא מעט, מהאופן בו נהג לחיות, מרמת ומסגנון החיים שלו. לכן גם לא יפליא אם אדם שנהג לחיות חיי עושר, פאר ומותרות יסבול יותר מחסרונם מאשר אדם שמעולם לא אחז בהם.

בעבודה זו ראייתי שמונה עשר ניצולי שואה המתגוררים במשען – בית אבות הנגב. מתוך השיחות שלי עימם עולה כי רובם “הגיעו” למלחמה מתוך מצב חברתי ותרבותי טוב, כמעט כולם הלכו לבתי ספר יהודיים, חיי הקהילה היו שקטים ונוחים.

סופי דיקמן, אולגה גולדשטיין, רחל גרינברג, חיים קאופמן ושמחה רומר מספרים על בית יהודי ציוני מאוד בו הם כילדים לקחו חלק בפעילויות ציוניות מאוד ואף השתייכו לתנועות נוער ציוניות על מנת לשמר את יהדותם, תרבותם ובתקווה לעלות לארץ בהמשך. שמחה רומר מציין כי הציונות הייתה די מפותחת ברומניה באותה תקופה. החיים התרבותיים התנהלו בעיקר בתוך גבולות הקהילה היהודית. שתיים מהמראיינות, חנה לוזר ופאני איצקוביץ, ציינו במפורש שהיו מעורות גם בחברת הגויים וכי היחסים עימם היו טובים לפני המלחמה. שלוש עשרה נשים (86% מהמראיינות) ציינו כי חיי החברה היו פעילים, נוחים ולא היו בעיות מיוחדות לפני פרוץ המלחמה ועד החלת חוקי הגזע. נראה כי שתי המראיינות הנוספות, צבייה הרץ ומלכה קרוצ'י, באו מבתים קשים ומורכבים יותר או בתים בהם היה מספר ילדים רב לגדל ולא נותר זמן לחיי חברה או משחקים (מלכה קרוצ'י – עשרה ילדים במשפחה). המראיינת השנייה, צבייה הרץ – סיפרה על מערכת יחסים קשה ומגבילה ביותר בתוך המשפחה כך שלא נותר לה פנאי נפשי או זמן לפעילויות מחוצה לה.

שניים מתוך שלושת הגברים המראיינים הסבירו כי הם היו חברים בתנועות נוער והיו פעילים בקהילה כילדים מבחינה חברתית ותרבותית. המראיין השלישי, חיים קאופמן, הסביר כי חוסר המעורבות החברתית שלו נבעה מכך שהיה מיתון כלכלי עמוק באותה תקופה באזור מגוריו, דבר אשר השפיע מאוד גם על המצב החברתי והנפשי של התושבים בכלל ושל היהודים בפרט.

הנשים ניהלו את חייהן בקרבת הבית תוך כדי לימודים או ראשית שנות העבודה שלהן. מעט מאוד אמהות באותה תקופה עבדו כך שהבנות, גם הן, נשארו בבית ותכננו להינשא בתום שנות הלימודים ולהקים משפחות משלהן.

הגברים המראיינים פחות הציגו את חיי המשפחה והקהילה במצבם לפני המלחמה, הם התייחסו יותר לפעילויותיהם מחוץ לתא המשפחתי כחברים בתנועות נוער, כתלמידים וכחלק מהחברה היהודית בכלל.

נראה כי ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה היהודים ברומניה נהנים מחיי חברה ותרבות לפי בחירתם וללא כל הפרעה מהשלטונות. רבים מהם אף משתייכים באופן פעיל לתנועות נוער ציוניות שמטרתן הייתה ברורה, הבדלת היהודים מהחברה הרומנית-נוצרית בה הם חיו ומתן אפשרות לקיום חיי קהילה יהודיים מלאים. מעבר לכך סיפקו התנועות הציוניות מצע נוח וזמין ליהודים בכל הקשור לאפשרות עלייתם ארצה דבר שבשלב מאוחר יותר נתפס כבגידה במולדת הרומנית.

מעמדן הכלכלי של משפחות המרואיינים היה בעל השפעה משמעותית ביותר על ראייתם והבנתם את החיים. מתקבל הרושם כי רוב היהודים באותה תקופה (83% מתוך המרואיינים) ניהלו את חייהם בצורה סבירה מאוד מבחינה כלכלית ובמקרים מסוימים אף בעושר רב ביחס לאותו מקום ותקופה. אתלה ריבן, חווה גילני, גבי מוסקוביץ, פלורה פיפרגל, פאני איצקוביץ ולאחא רומר מספרות על משפחותיהם העשירות מאוד בהן 'חיינו כמו מלכים', כדברי חווה גילני, ללא דאגות כלכליות אך בסנוביזם מסוים מבחינה חברתית. נראה כי עודף הכספים והפרנסה המרובה גרם לחלקן להרגיש התנשאות מסוימת מעל הכלל מבחינה חברתית כך שזה אף יצר קושי מסוים לילדים בבואם להתחבר ולהיכנס לחברה הכללית וליהודית בפרט, כדברי פלורה פיפרגל.

גבי ופאני, כמו המרואיינות האחרות שהיו במעמד כלכלי דומה, נולדו לתוך משפחות שהיו במעמד חברתי גבוה מאוד לאותה תקופה. מצבם הכלכלי בבית היה טוב מאוד, הרבה מעל הממוצע שהיה מקובל אז ומבחינה תרבותית הן נחשבו למשפחות שהצליחו בחייהן המשפחתיים, החברתיים והכלכליים.

פאני איצקוביץ הייתה מעט מבוגרת יותר משאר המרואיינות במחקר זה בשנים בהן המלחמה פרצה והתחוללה, לכן התייעוד שלה את משפחתה וחייה הוא בוגר ומנוסח דרך עיניים ביקורתיות יותר. פאני הייתה בתחילת שנות העשרים לחייה כאשר פרצה מלחמה וכבר הספיקה לרכוש את השכלתה ולהתחיל לעבוד מעט לפני שנת 1940. כישוריה העיקריים של משפחת איצקוביץ היו בתחום המוזיקה דבר המתקשר באופן ישיר לעובדה כי מספר שנים קודם לכן הם היגרו מוינה לצ'רנוביץ (אז עדיין בשטח רומניה) בגלל המשבר הכלכלי שפקד את אירופה בתחילת שנות השלושים של המאה העשרים. וינה נחשבה תמיד למרכז תרבותי גדול מאוד החולש על נושא המוזיקה הקלאסית בעבר ובהווה. למרות כל הקשיים הצליחה משפחתה להתאקלם ברומניה, דאז, ולהביא עצמה לרמה ולפלא חברתי גבוה מאוד. יש לזכור שאחיה הגדול יותר של פאני היה "קומפוזיטור" והיגר להוליווד על מנת לעבוד שם, ואכן הצליח. אביה היה מנצח מוכר מאוד, והיא עצמה הייתה פדגוגית למוזיקה, כפי שהיא מגדירה את עצמה. בית ההורים היה גדול ומאובזר בכל טוב ופאני אף הצליחה להתקבל לעבודה שנתיים לפני פרוץ המלחמה.

גבי מוסקוביץ, לא שונה ממנה בהרבה למעט העובדה שהייתה הרבה יותר צעירה מפאני בזמן פרוץ המלחמה, וכתלמידת בית ספר יסודי חוותה את המלחמה ואת הטראומה מתוך עמדתו של ילד מוגן ומחובק על ידי משפחה חמה ואוהבת בעלת האמצעים המתאימים לכך. גבי נולדה כבת יחידה למשפחה בה האב היה סוחר מצליח שסחף גם את אשתו לעבוד עימו, דבר שהיה נדיר מאוד באותה תקופה מאחר

והאמהות נהגו להיות עקרות בית ולגדל את הילדים. בגלל שעות העבודה המרובות של שני ההורים גבי גדלה עם 'אופר' בבית, מטפלת אשר הייתה עימה במהלך כל היום מההתעוררות בבוקר ועד הכנת השיעורים והערב בבית. סגנון חיים זה המעיד על הכנסה ויכולות כלכליות מעבר לכל דבר ממוצע ומקובל אז מצביע גם על רמתה החברתית הגבוהה של המשפחה. באחת השיחות שלי עם גבי היא ספרה כי כאשר הכסף איבד כל ערך ונערס בשקים גדולים בבית (מעיד על הכמות שהייתה מלכתחילה ברשותם), הוריה אישרו לה לשחק עימו כצעצוע עם הבובות ושאר המשחקים שלה. זה אינו מצב נורמאלי המוכר לאנשים רבים והמעיד על עושרה, כוחה הכלכלי ומעמדה החברתי של משפחת מוסקוביץ.

שלושת המרואיינים שתיארו מצב כלכלי קשה בבית, הם חוו את חייהם כילדים בדרכים לא קלות. חיים קאופמן נולד לתוך משפחה מרובת ילדים שבה האב פרנס אך בקושי את כל הנפשות ממשכורתו כשמש בבית כנסת. יש לזכור גם כי המשבר הכלכלי של אותה התקופה היקשה מאוד על גיוס הכנסות המשפחה. שמעון גלעדי בניגוד אליו, נולד כבן יחיד במשפחה אך זו התפרקה מהר מאוד ואימו גידלה אותו לאורך תקופה של מספר שנים כהורה יחיד. תופעה זו הייתה נדירה ביותר באותה התקופה והקשתה מאוד על האם כמפרנס יחיד. מצבם הכלכלי בבית לא היה קל ולכן התגייסו אחיה של האם, מאיר ושלוש, דודיו של שמעון, לעזור בחינוכו ובכלכלתו של האחין הצעיר. תמיכתם של האחים לא הגיע דווקא בצורת כספים, מאחר ולא היו רבים כאלה במשפחה המורחבת, אלא בעיקר בצורת החיסכון בהם. לא אחת ה"בנים", כפי ששמעון מכנה אותם בגאווה, שמרו עליו, לקחו אותו תחת השגחתם וטיפולם כשהאם צריכה הייתה לעבוד ושמעון היה עוד קטן. כשגדל הנער העזרה הגיעה בהשגת מורים פרטיים שהיו גם חבריהם של הזודים ובכך חסכו כספים לאם. לעומת זאת, מתוך סיפורו של חיים לא עולה כלל האפשרות של קבלת עזרה למעט העובדה שכאשר אחיו הגדולים יצאו לעבודה בצורה עצמאית הם הרוויחו משכורות, אך אין כל ציון בסיפור כי תמכו בכלכלת המשפחה המורחבת.

שמחה רומר גדל בבית ממוצע בו היו ארבעה ילדים וההורים תמכו ודחפו להשכלה, לימודים, תחום אשר הפסיק לעניין את שמחה עם פרוץ המלחמה. התחום היחיד שהמשיך להעסיק אותו היה הציונות והעלייה לארץ תוך נקמה בגרמנים, 'רצייתי להרוג כמה שיותר גרמנים בגלל מה שהם עשו לנו' מסביר שמחה, אבל לא הצלחתי כי זה כבר היה מאוחר מידי והמלחמה נגמרה.

ישנו יחס ישר בין המצב הכלכלי לבין המצב החברתי. כאשר המצב הכלכלי היה טוב, בבית לא חסרה הפרוטה והילדים לא סבלו מחסור, ניתן לראות כי הם מצאו את הזמן גם לפעילויות חברתיות, תרבותיות וציוניות מחוץ לתא המשפחתי. התנהלות זו אינה חורגת משום התנהגות נורמטיבית הגיונית אף כיום. כמקובל בחברות רבות, היום כאז, שמקצועו של אבי המשפחה קובע בדרך כלל את מעמדה הכלכלי של המשפחה כולה. אבי משפחת קאופמן ניהל את ביתו ממשכורתו כשמש בית כנסת אשר כנראה לא הייתה

גבוהה או כפי שחיים מציין ה"פרנסה הייתה בצמצום"³⁵¹. קשה להחליט היכן העוני היה עמוק יותר מאחר ושמעון גדל תחילה כאשר אימו הינה מפרנסת יחידה ועבדה כתופרת מקצועית. בשלב מעט מאוחר יותר האם נישאה לבעלה השני שעבד כפקיד בנק, מקצוע אשר ללא ספק תרם להתרוממותה הכלכלית והחברתית של משפחת גילודי. זה היה המצב ערב פרוץ המלחמה.

במהלך המלחמה חרב עולמם של כל מרואייני. בתקופה המידית שאחרי המלחמה הם היו עסוקים, כמו שאר אירופה, בשיקום העצמי ובשיקום משפחותיהם. באותה תקופה רובם היו עדיין צעירים וחלקם היו ממש ילדים כך שלא תרמו רבות מבחינה כלכלית לשיפור מצבה של המשפחה אך ערכי העבודה המאומצת והעקבית לטובת עצמם והמקורבים להם נשאו מוטמעים בהם.

ניתן לזהות הבדל מהותי בין אופן השתקמותן של הנשים לבין הדרך בה השתקמו הגברים. ניתן לראות כי רק 40% מהנשים איתן שוחחתי תיארו תהליך שיקומי מובהק עם כוונה להגיע לכלכלה עצמית ועצמאית. הדרכים אותן ניתן לראות ולקבל כשיקום, לדעתי, קשורות מצד אחד ביכולתן להגיע למצב בו הן מכלכלות את עצמן ועוזרות בכלכלת המשפחה, אם היו מספיק מבוגרות. ומצד שני, ניתן לקבל כתהליך שיקומי את חזרתן ללימודים בכוונה לרכוש מקצוע ולצאת לחיים עצמאיים מחוץ לתא המשפחתי. אתלה, גבי, צבייה ומלי חזרו ללימודים כנערות צעירות ותיארו תמונה של 'חיים רגילים ושקטים בבית ההורים עד החתונה' כפי שמשבירה אתלה. לעומתן אדלה, חווה, אסתר, רחל ומלכה מתארות תקופה בה הן עבדו ועזרו בפרנסת המשפחה. נשים אילו היו מבוגרות מידי מכדי לחזור לספסל הלימודים או שמצבה הכלכלי של המשפחה הכתיב את הצורך בזוג נוסף של ידיים עובדות. חלקן אף מעידות כי עבודתן יועדה, בין היתר, לאפשר לאחיהן לצאת ללימודים על מנת לרכוש מקצוע. שאר המרואיינות כמו אולגה, סופי, חנה, פלורה ולאחיהן נשארו אומנם בחיק המשפחה אך הן אינן מציינות את תרומתן האישית בשום דרך פרט לעובדה שהיו בבית עד שנישאו ואז הבעל היה המפרנס הראשי של משפחתן.

בזמן המלחמה ואחריה ניצלו הבנות לא פעם את כישוריהן כנשים על מנת להינצל למרות שהדבר בולט יותר בסיפורה של פאני ופחות בזה של הנשים האחרות. בהשוואה בין חייה של פאני לאילו של גבי עולה כי בסיפור חייה של גבי, למשל, ניכרו המשברים, המעברים והירידה ברמת החיים בצורה בולטת אך הוריה גוננו ועזרו לה מאוד לעבור תקופה קשה זו, בזמן הגירוש מביתם ומגורים צפופים בפרוורים, בצורה אנושית ומתקבלת יותר על הדעת, כילדה. יש לשים לב לעובדה כי גבי גדלה בסביבה נשית מאוד כאשר רוב הדמויות שאיתן גדלה היו נשיות. אימה, דודתה, סבתה ואף המטפלת (גם הכלב היה נקבה למרב האירוניה) השפיעו על צורת חשיבתה ואופן פעולתה. גבי ירשה את יכולת השיפוט הקר וההגיוני מאימה שהייתה מעשית, חריפה ודעתנית באופן בו היא ניהלה את ביתה ואת מערכת היחסים שלה עם ביתה וסביבתה. ממנה גם למדה גבי את החשיבות הרבה של רכישת מקצוע בעתיד כבוגר.

³⁵¹ נספח 6. ע"מ 156.

פאני לעומתה, כבר הייתה אדם בוגר בעל חשיבה עצמאית, יכולת ניתוח, הבנה ופעולה משל עצמה. היא הדגישה את האופן בו נצלה את עובדת היותה אישה, כבר בנעוריה, לשם הצלת חייה או חייה משפחתה. ראשית, השתמשה פאני במראה כדי להערים על הקצינים הגרמנים כאשר תפסו אותה הולכת ברחוב מאחר ודמתה מאוד לנערה גרמנית מן השורה. שנית, היא ניצלה את כישוריה לשפות ודיברה עם הקצינים בגרמנית רהוטה, כפי שציפו ממנה, על מנת לבנות את ביטחונם בה כגרמניה. יש לזכור כי פאני גדלה בווינה ודברה גרמנית עוד מהבית – אך זאת הגרמנים לא ידעו. פאני גם ידעה לנצל את קומתה הקטנה ואת מראה הנערי על מנת להתחבר עם נערות גויות באזור מגוריה כדי שייסייעו לה להשיג קמח ומוצרי יסוד למשפחתה הרעבה.

כאשר התבקשה פאני להציג את חייה לפני המלחמה היא לא פסחה על אופן לבושה, שתמיד היה לפי צו האופנה האחרונה ועשוי מבדים שיובאו לרומניה מארצות מובילות בתחום. כאישה צעירה, פאני לא זנחה את מקצועה – הנגינה בפסנתר, ולכן לכל חליפה היה לה גם תמיד זוג כפפות תואם, שנועד להגן על ידיה, בלעדיו לא יצאה מהבית. אמה דאגה לבדוק את הופעתה לפני יציאתה ונתנה את אישורה למראה השלם והמוקפד³⁵². נושא הלבוש חוזר על עצמו ומודגשת חשיבותו גם בזמן המלחמה כאשר פאני הכינה לעצמה כיסי הברחה בתוך אותו מעיל איכותי, יפה ויקר מפז. בכיסים היא החביאה תרופות, כף וחומרים לאינהלציה על מנת לשמר את קולה כדי שתוכל להמשיך לשיר "בל-קאנטו" גם אחרי המלחמה³⁵³. נושא הלבוש וההופעה החיצונית עולה גם אחרי המלחמה כאשר היא מוזמנת לאירוע רשמי של חנוכת המנזה אותה פתחה באוניברסיטה, ומגיעה בשמלת ערב מפוארת שעליה מוסיפים המארגנים גם את ה"תרי-קולור", סרט אלכסוני בצבעי הדגל הרומני³⁵⁴. תחום זה כל כך קרוב לליבה שגם כיום בזמן ראיונות היא מדגישה כי היא שותה מיץ פירות טבעי כי זה בריא אבל גם שומר על "הפיגורה" שלה. גם צבע שיערה חשוב לה והיא אף רצתה לשמוע את דעתי על הצבע החדש והשונה בו הוא נצבע. אין ספק כי פאני מדגימה שימוש נרחב בתחומים נשיים של הופעה וכישורים ומשתמשת בהם עד היום. בתקופת המלחמה פאני לא דילגה אף על תחום עבודות היד כגלגל הצלה עבורה. היא מדגישה מספר פעמים כי היא לא קיבלה כלום בחינם מהמקומיים ובעבור הכל עבדה; בניקוי וסרוק צמר, ברקמה או סריגה – מיומנויות אותן הגברים לא יכלו לנצל או להיעזר בהן למחייתם. ולמרות זאת פחות נשים מגברים שרדו את המלחמה כתוצאה מתנאי קיום קשים בהם לא יכלו לעמוד מבחינה פיזית³⁵⁵.

מיומנויות אלה לא קיימות בסיפורה של גבי שהייתה ילדה קטנה תחת חסות הוריה אך היא כן מפגינה יכולות ניתוח מעמיק והבנת מצבים מעבר ליכולתם של ילדים רגילים בגילה דאז. גבי נהגה לשוחח עם אימה לנהל עימה שיחות עמוקות על בעיות אמיתיות ובכך רכשה ממנה את כישוריה. לכן גם בשלב מאוחר

³⁵² נספח 3. ע"מ 137.

³⁵³ נספח 2. ע"מ 130.

³⁵⁴ נספח 3. ע"מ 140.

³⁵⁵ Judith Tydor Baumel. *Double Jeopardy: Gender and the Holocaust*. p. 31.

יותר בחייה ניצלה גבי את יכולת הניתוח המובנית מאוד והברורה והלכה ללמוד מתמטיקה כמקצוע לחיים.

ניתן לראות כי מתוך חמש עשרה הנשים שרואינו במחקר זה רק שבע (47% מתוך המרואיינות) מציינות במפורש מקצוע בו עסקו או עבדו במהלך חייהן. כל המקצועות הנבחרים, ללא יוצא מהכלל, הינם מקצועות פרקטיים. אף אחת מהמרואיינות לא ניגשה ללמוד או לרכוש מקצוע בתחום מדעי הרוח למשל, מאחר וקו המנחה היה – עד כמה אפשר לעבוד במקצוע זה ועד כמה ניתן להרוויח ממנו באופן מיידי. למרות היותן המין החלש הפגינו נשים אילו חשיבה פרקטית ומאוד מעשית על מנת לקדם את עצמן באופן מיידי ולהכין עצמן להמשך חייהן. הנשים האחרות במחקר זה (53%) לא ציינו שום מקצוע או עבודה בה עסקו, כנראה שלא היה כזה. מתוך הנתונים עולה כי רק מיעוטן של הנשים הצליח לשקם עצמו מיידיית אחרי המלחמה, הרוב המשיך לחוות את הדיס-אוריינטאציה שנוצרה בעקבות המלחמה.

כאשר בגרו שלושת המספרים נאלצו לבחור במקצוע אותו ילמדו וממנו יפרנסו את עצמם ומשפחותיהם. אך ישנו הבדל אחד משמעותי ביניהם. למרות ששלושתם העריכו מאוד את רכישת המלאכה המעשית ואת יתרונותיה של עבודת הכפיים הם פנו לכיוונים די שונים כאשר היה מדובר בחייהם. חיים, לדעתי, נתן לזרם החיים לנהל אותו ולקבוע לו את עתידו. כאשר הגיע לארץ וחיפש עבודה הצליחו לשלבו בני משפחתו וחבריהם כמתלמד במלטשת יהלומים. תפקיד יפה ומקצוע מעניין אך עדיין העבודה הינה כפועל פשוט במפעל ומכך התקיים בכבוד יחד עם דורה, אשתו ובעזרתה. לעומתו, שמעון החליט שהוא יתקדם בחייו יותר מהוריו, אולי על מנת להיות בטוח יותר בסיכויו לשרוד כאיש מקצוע. אפשרות אחרת היא כי יוקרתם של הלימודים האקדמאים יחד עם המעמד החברתי המצטרף אליהם, קרצו לו מאוד ולכן התאמץ מאוד לסיים את לימודי התואר הראשון כמהנדס מכונות עם התמחות בתחום הציוד הימי הכבד. יש לשים לב כי גם מקצוע זה הוא מאוד פרקטי, מעשי וניתן למצוא לו אפליקציות רבות בשוק בעבודה. נראה, כי נקודת המוצא הכלכלית חברתית של שני מספרים אלה משקפת מאוד את בני אותו הדור והתקופה. היו מי שגורלם שפר עליהם, והבינו כי עליהם להיות שייכים לאליטה חברתית על מנת להמשיך ולהתקיים באותה בחברה שנוצרה אחרי המלחמה. לכן השקיעו את כל משאביהם הנפשיים, הרוחניים והכלכליים על מנת לצאת מהעוני ולעלות בסולם החברתי והמקצועי. מצד שני היו אלה השמרניים יותר אשר המשיכו במסורת אבותיהם ורכשו מלאכת כפיים שנתנה להם מעין תחושת ביטחון כי תמיד ובכל מקום, יוכלו לפרנס את משפחותיהם באופן מיידי גם אם אין זה ברמת הכנסות גבוהה. הן חיים והן שמעון היו אנשי קריירה רציניים שהחזיקו במשרותיהם שנים רבות (עד יציאתם לפנסיה) וגידלו משפחות לתפארת וברמת חיים טובה. שניהם, לדעתי, מייצגים את שני קצוות החברה כפי שאנו מכירים אותה כיום – מעמד הצווארון הכחול לעומת הצווארון הלבן. לא נראה לי כי הדבר שונה בהרבה, אם בכלל, בחברות הרווחות כיום במערב.

על מנת להרוויח את לחמו אחרי שנשאר לבד, ללא משפחה, בשטח הרוסי, שקל חיים ובדק כיצד יוכל לפרנס את עצמו ואת אשתו הצעירה באותה תקופה. הדרך הבטוחה ביותר הייתה להצטרף לגוף גדול, ממשלתי, אשר יספק לו מקור בטוח לעבודה והכנסה. התעשייה הייתה גם היא בשלבי התאוששות לכן קשה היה לכוח אדם בלתי מקצועי להתקבל לעבודה אזרחית. כך בחר חיים בהתגייסות לצבא הרוסי כפתרון. חיים לא נרתע מכך שהרי הרוסים נחשבו למושיעי היהודים ולא לה שסייעו רבות להבאת המלחמה לסיומה. מצד שני, הצבא השביע את רצונו וצרכיו גם מבחינה חומרית. במסגרת הצבאית חיים יצא לקורס סמלים, התקדם וזכה להערכה רבה מצד מפקדיו ואף הגדיל את משכורתו בעקבות הדרגה הגבוהה יותר.

שמעון, שהיה גם הוא איש מעשי ובעל יכולות, החליט ללכת בדרך שונה במעט. הדאגה הראשונה שלו הייתה להשלמת השכלתו היסודית והתיכונית. לימודיו התקדמו בקצב מואץ בתחילת הדרך על מנת לסיים את לימודיו בבית הספר היסודי ולהגיע, כמה שיותר מהר לחטיבה העליונה. מאחר וכל המדינה הייתה הרוסה, כלכלית וחברתית, רבים מאזרחיה נזקקות לסיועה בשיקומם. אחת הדרכים בהם מצאה המדינה לנכון לעזור הייתה על ידי פתיחת בתי ספר תיכוניים לבנות בשעות הבוקר ולבנים בשעות הערב. באופן זה הבנות, המין העדין יותר, יכלו לסיים לימודיים בנחת יחסית והבנים יכלו לעבוד בבקרים, לתמוך במשפחות המשוועות לכספים, ובערב הם למדו באותם מבנים שהבנות למדו בבוקר. כך היה המצב גם עם שמעון ואשתו, מלי. היא למדה בבוקר וסיימה את לימודיה בהצלחה יתרה ואילו הוא עבד בבקרים בשני מקומות עבודה ובערב למד והשלים את השכלתו התיכונית. אין ספק שמצב זה אינו אידיאלי אך הוא נתן אפשרות ופתח לאנשים לעזור לעצמם להשתקם.

אחרי שסיים שמעון את לימודיו התיכוניים בהצלחה, הבין כי על מנת לרומם עצמו מעל לשכבת העם הממוצעת וכדי להבטיח לעצמו מעמד חברתי וכלכלי טוב יותר, שאולי בעתיד יציל אותו מהעוני ממנו הוא בא, עליו להמשיך ללמוד. למרות המחסור הגדול, המשוכות הרבות והבעיות שהתעוררו, ניגש שמעון למבחני הכניסה לפקולטה, אחרי שלקח עשרה שיעורים פרטיים שהשאירו בו משקע עמוק ואף היום הוא מדבר עליהם. את המבחנים עבר בהצלחה ומכאן שוב ניטשה מלחמת הישרדות במסגרת הלימודים המשולבים בעבודה. רק כך יכל שמעון, בעיקשות והתמדה רבה לשקם את עצמו ולעלות בסולם הדרגות החברתי.

שמחה, המרואיין השלישי, בחר בדרך הכי פחות קונבנציונאלית – הוא החליט שלפני כל שיקום עצמי אישי שלו ושל משפחתו עליו קודם לנקום את מר גורלו בגרמנים ולנסות להחזיר לעצמו את כבודו הרמוס. שמחה עלה ארצה בשנת 1942, מעט אחרי פרוץ המלחמה, השתקע בקיבוץ והתגייס לצבא הבריטי. בארץ שלט אז המנדט הבריטי וזו הייתה דרכו היחידה להתגייס לצבא ולהלחם בגרמנית בצורה מאורגנת ויעילה. במהלך שירותו במסגרת הבריגאדה היהודית של הצבא הבריטי התאמנה היחידה בכלי נשק שונים, שיטות לחימה, מבצעים צבאיים ודרכי פעולה בעזרתם יכלו לעזור ליהודים בארץ ובאירופה שהייתה עדיין שרויה במלחמה עקובה מדם. במסגרת שירותו הצבאי הוטס שמחה אף לקהיר, מצרים, על מנת להתאמן ולעזור

שם ליהודים ואחר כך נשלח חזרה לאירופה (להונגריה / רומניה) במשימות צבאיות שונות. במהלך אותה תקופה באירופה, כשהיה במדי הבריגאדה היהודית הרגיש שמחה גאוה עצומה לשאת את מגן הדוד על מדיו ללא חשש אל מול אויבו בנפש – החייל הגרמני. יתרה מכך הוא שמח מאוד לכל גילוי של חשש או פחד מצד החיילים הגרמנים כאשר ראו אותו ברכבת או ברחוב. אך לצערו הרב הוא הגיע חזרה לאירופה קצת יותר מידי מאוחר מאחר והמלחמה הייתה כבר בשלביה האחרונים והגרמנים כבר היו עסוקים בנסיגה מהירה. לכן הוא לא הצליח להגשים את חלום חייו ו'להרוג כמה שיותר גרמנים'.

בשלב זה של חייו הלימודים לא עניינו אותו כלל למרות שהיה מודע לחשיבותם ולמחיר היקר אותו הוא ישלם בעתיד. שמחה הדגיש את בקשתו של אביו, בזמנו, כי ילמד בבית ספר טוב בעל רמת לימודים גבוהה אך כל זה לא הדאיג אותו כלל בפרק זה של חייו. הוא רצה לנקום! ברור כי מהלך זה בחייו השפיע ישירות על תהליך שיקומו אחרי המלחמה. לאה ושמחה רומר היו חברי קיבוץ במשך שנים רבות, כנראה, כחלק מהתפתחותם המשפחתית מאחר ולא יכלו להתקיים בעיר הגדולה מיד אחרי המלחמה. כעבור מספר שנים, כאשר ילדם הראשון נולד הם החליטו לעבור לגור בעיר אך גם אז אין שמחה או לאה מציינים במה עסקו. נראה לי כי לא היה מדובר בעיסוק מקצועי אלא בעבודת כפיים מסוג כל שהוא.

הן שמעון והן חיים עלו לארץ בגילים לא צעירים במיוחד והחלו מחזור חיים חדש בארץ זרה ולא פשוטה. שניהם עברו תלאות רבות עד שמצאו מקום עבודה קבוע ומסודר אשר יכלכל אותם בכבוד בהמשך הדרך, ושניהם הצליחו להשתלב במקום עבודה אחד, ולעבוד בו עשרות שנים, עד לפרישתם.

נדמה כי שלושת הגברים הללו הפגינו את חוזק אופיים ואת יכולותיהם האדירות של בני אותו הדור. הם שמו להם למטרה לצמוח מתוך העפר ולהתנקם באויב הגרמני תוך מלחמה שקטה אך אקטיבית מאוד בעת ובעונה אחת. בחירתם בחיים הייתה חד משמעית ולכן יצאו לנקום, לעבוד בצורה מאומצת, ללמוד, להקים משפחה ודור המשך (למרות שלצערי, הזוג קאופמן לא הצליח להעמיד צאצאים אף על פי שניסו ארבע פעמים). הם מייצגים, מבחינתי, את שתי הדרכים האפשריות היחידות לשיקום בריא, אמין ומלא, ובכך נקמתם המלאה. האפשרות השלישית הקיימת בתהליך ההשתקמות היא להרים ידיים ולוותר, לתת לחיים לנהל את מהלכם כפי שהם מתגלגלים – אינה קבילה בעיניהם מאחר וזו הדרך להפסיד במרוץ באופן בטוח ולהישאר במעגל העוני החומרי והנפשי כאחד. פרויד טען כי "לזכר התנהגות פעילה... [וכן] מיצוי הגורם הזכרי [מצוי] בגורם התוקפנות"³⁵⁶, ישנה אפשרות ששמעון, חיים ושמחה מפגינים את אותה התוקפנות עליה מדבר פרויד כאשר היא מתועלת בצורה מיטבית ובונה. בדרך זו התוקפנות מוסטת בצורה חיובית לבניה והתחדשות ומשמשת, עדיין, כמנוף לייצור ההתנגדות העמוקה ביותר לגוף שכל מבוקשו היה להרוס אנשים את הניצולים.

כחלק מתהליך השיקום היה על הניצולים למצוא מקורות פרנסה מידיים מהם יוכלו להרוויח את לחמם, לשקם את חייהם וסביבתם המיידית. ניתן לראות כי מתוך חמש עשרה הנשים איתן שוחחתי רק

³⁵⁶ זיגמונד פרויד, כתבי זיגמונד פרויד, מבוא לפסיכואנליזה – סדרה חדשה של הרצאות, ע"מ 269-270.

חלק קטן מהן (20%) פנו לעבודה ולעזרה כספית בכלכלת הבית. רוב הנשים (80%) פנו למישורי תעסוקה בתוך הבית, כלומר, נשאר בבית ועזרו בתפקודו השוטף. התנהלות זו של חזרת האישה הביתה ומתן תמיכה נפשית, תפקודית וחברתית בבית מתאימה לממצאי החוקרת אסתר הרצוג המסבירה כי "חזרתם של הגברים לקהילה ולמשפחה מחזירה את התלות של הנשים בהם ואת שוליותן בחברה"³⁵⁷. נשים ששרדו את המלחמה נשענו על מספר גורמים שיסייעו להן בקידומן בחיים, אפשרות ראשונה הייתה שהן היו עדיין ילדות די צעירות אשר הפסידו מספר שנות לימוד ולא יכלו לגשר עליהן לכן נשאר בבית כשאביהן חזר לעבוד ולפרנס את הבית. אפשרות אחרת היא כי הן היו נשים צעירות שכבר עברו את גיל הלימוד בבית ספר ולכן לא יכלו לחזור לשם. הן נשאר בבית עד שנישאו ואז הבעל קיבל את האחריות לפרנסתן ותחזוקתן. מכל מקום אחוז הנשים שבחרו בדרך פעולה פסיבית זו הינו גבוה ומצביע על הרס עמוק ויסודי של חייהן על ידי המלחמה באופן בו הן כבר לא יכלו לשקם את חייהן בצורה עצמאית. רק אחוז קטן מהנשים הרגיש מחויבות עמוקה הנובעת אולי מתוך חוסר ברירה לפרנס את עצמן ואת משפחתן בצורה עצמאית. מלי גלעדי, למשל, עברה את השואה כילדה צעירה ולכן נשענה על אביה לצורכי פרנסה ומחיה. בתום המלחמה היא הלכה לבית הספר, הייתה תלמידה מצטיינת וסיימה את לימודיה בממוצע הגבוה ביותר בשכבת כיתתה. מאחר וציוניה היו כה גבוהים היא התקבלה ללימודי רפואה וניגשה ישירות למבחני הכניסה. במהלך הבחינה נכנסו נציגים של משרדי הממשלה לכיתה וביקשו ממנה, ועוד מספר ילדים יהודים לצאת מהבחינה. כאשר נגשו למשרדים לשאול ולברר למה, נאמר לה כי היא אינה שייכת למעמד הפועלים הפשוט ולכן אין לה זכות לגשת ישירות ללימודים גבוהים (אביה היה טכנאי מזון). ברור היה לכולם כי כל מי שהוצא מהבחינה היה יהודי וזה היה רק תירוץ על מנת להבדיל את היהודים משאר הקהילה ולהקשות עליהם. באופן זה האנטישמיות "תרמה" את חלקה גם בקרב אילו שהצליחו יותר, היא לא חסה על אף יהודי. כך, גם אחרי התקופה הנוראית של המלחמה, היהודים לא מצאו דלתות פתוחות לעזרה וקידום. על הנשים שהצליחו לפרוץ קדימה היה להלחם באותם המכשולים שהוערמו לפני הגברים אם לא יותר מכך. שלוש הנשים שהיו בוגרות יותר פנו לקריירה ושיקום עצמי הן פאני, חווה וגבי. ניתן לראות שוני מהותי בניהן כאשר שתיים מהן ריאליות ובעלות חשיבה מובנית מאוד (גבי וחווה) והשלישית היא הומאנית (פאני) אך לכולן יש חשיבה מחודדת ובטוחה בעצמה. שלוש הציבו לעצמן כמטרה – את שיקומם ושיקום משפחותיהן, ולחמו, כל אחת בדרכה, על מנת להשיג את מטרותיהן. פאני פנתה לתחום המקצוע שלה, המוזיקה, אך תמיד חיפשה דבר אחד – איך אפשר לעשות כסף מהר, ולהתבסס עוד יותר מהר. תחילה אספה אליה חזרה את שני הפסנתרים שלה וחזרה לתת שיעורי נגינה, אך היא לא נחה על זרי דפנה ומיד המשיכה לחפש מקורות מימון רציניים יותר והחלה לסחור באנטיבייטיקה שהייתה בעלת ערך רב באותה התקופה. לשם כך נעזרה אף בבן דודה האופטיקאי מבוקרשט. בשלב מאוחר

³⁵⁷ אסתר הרצוג. נשים ומשפחה בשואה. ע"מ יג'.

יותר היא חסה על הסטודנטים מוגבלי התקציב והרעבים ללחם, השיגה מימון ופתחה עבורם את המנזה הסטודנטיאליית כי היא כבר ידעה את טעמו של הרעב.

חוה גילני תחזקה ושמרה על חייהם של בני משפחתה רק מתוך עבודתה שלה. חוה הבינה מהר מאוד כי לכסף אין כל משמעות באותה תקופה מאחר והוא איבד את ערכו כמעט כליל, לכן לא היה צורך לחפש עבודה שהכנסתה גבוהה אלא עדיף היה מקום עבודה שניתן לחיות ממנו – כלומר, מקום שמספק מזון. חוה עבדה בזמן המלחמה במאפיה שבה יכלה לקבל או לרכוש בהזלה מיני מאפים כולל לחם והיא מסבירה 'שאם יש לחם אז כבר טוב יותר'. אחרי שחזרו לעירם, קישיניאו היא שוב חיפשה עבודה ומצאה מקום עבודה במזנון. שוב, מקור ישיר לאוכל לכל המשפחה, ההכנסה הכספית לא הייתה בחשיבות עליונה גם כאן.

מעניין לציין כי גם גבי פתחה מסעדה ועבדה בתחום המזון על מנת להציל את משפחתה. אחרי המלחמה עלתה גבי עם משפחתה ארצה בתהליך מהיר מאוד, מאחר ויכלו "לקנות" את דרכם החוצה, הגיע לקיבוץ שם פגשה את בעלה לעתיד. שפתה של גבי, כמו שפתה של פאני מביעות את צורת חשיבתן ואת דרכי פעולתן. גבי מסבירה כי היא הייתה "צריכה" להתגייס, "צריכה" לדאוג להורים, "צריכה" ללמוד... ובכך הציבה את שלבי שיקומה העצמי מעל לכל דבר אחר על פי ניסוח הדברים באופן זה. אחרי שנישאה, ובגלל החלטות כלכליות שגויות ירדו פאני ובעלה מנכסיהם ונפלו לחובות גדולים. להצלת משפחתה באה גבי אשר חיפשה דרך מהירה ובטוחה "לעשות כסף" ופתחה מסעדה לעובדי בית המשפט בבאר-שבע. מעניין לראות שהאוכל הוא קו מנחה בשלושת המקרים שלפנינו ובשלושתם הוא פתר את הבעיה ועזר לצעירים רעבים. האם יש קשר בין העסוק באוכל לבין עובדת היותן ניצולות שואה? מחקר זה אינו בודק זאת באופן סטטיסטי אך רגשית ונפשית אני משוכנעת כי חיבור זה קיים.

השלמת ההשכלה היה התנאי הראשון להצלחת שיקומם של הניצולים אחרי המלחמה אך למרבה הפלא רק אחד עשר מתוכם (61%) אכן הצליחו להשלים את השכלתם לרמה תיכונית ועל-תיכונית כאשר רק אחד מהם הגיע ללימודים אקדמאיים מלאים. רק שבע נשים (47% מכלל הנשים במחקר זה) הגיעו להשכלה תיכונית או על-תיכונית שאר הנשים נשארן בבית ונסמכו על אבותיהן או על בעליהן בשלב מאוחר יותר.

שניים מתוך שלושת המרוויינים, חיים קאופמן ושמעון גלעדי (כפי ששונה שמו בזמן עלייתו ארצה) מייצגים נקודות מבט די דומות בנושא העבודה, המעמידות כל אדם כשווה מול חבריו. אין גבר או אישה, לצורך העניין, המוערכים בעיניהם יותר מהאחרים בגלל כספם, עושרם או מקצועם. שניהם מזהים את המקצוע הפראקטי כ"מתנה משמיים" מאחר ובעיתות צער, מצוקה וקושי רק הוא יכול להצילם ולהעניק להם הכנסה ממשית, אפילו אם היא הקטנה ביותר, על מנת לשרוד. בעיניהם, מי שהצליח לרכוש השכלה מעל הרמה התיכונית הוא בר מזל ונחשב כמי שהצליח לשקם את חייו לגמרי ואף מעבר לכך.

אך כאן מתבהר ההבדל המהותי בין חיים לשמעון. למרות ששניהם גדלו ברמות עוני עמוקות, כמעט ללא השכלה בסיסית, הם הבינו את העולם סביבם ואת עתידם בשני אופנים שונים. חיים, אשר כנראה, נזקק נואשות יותר לכספים על מנת לצאת מרוסיה, דאז, אחרי המלחמה, נאלץ למצוא עבודה מיידית ולהרוויח את כספו. לכן גם הוא החליט כי עדיף לו להתגייס לצבא הרוסי שבו המשכורת בטוחה ולא נדרשו כלל מיומנות או ניסיון קודם. את כל הידע הנחוץ לו הוא רכש בקורס צבאי וכך התפרנס בכבוד רב. הקושי הגדול החל עבורו אחרי עלייתו ארצה, כאשר ביקש לעבוד, אך מקצוע לא היה לו. גם אז למד מקצוע כפיים מעניין אך לצערו הרב לא סיפק לו אפשרות לקידום עתידי.

שמעון, שלא כמו חיים, עשה את תחילת דרכו במקומות עבודה "יציבים" מבחינה כלכלית, חברות גדולות מאוד, על מנת להשיג שתי מטרות יחד. האחת הייתה, כמובן, פרנסה מיידית לו ולמשפחתו על מנת לצאת מהעוני והרעב שהיו מנת חלקם אחרי המלחמה. השנייה, הייתה מכוונת לעתידו האישי של שמעון. הוא זיהה את קידומו ההשכלתי כמוצא היחיד ממצבו הקשה ולכן עבודתו המיידית נועדה, מעבר לפרנסה, גם לממן את לימודיו בהמשך. באופן זה הוא הבטיח את הצלחתו בחיים לטווח הארוך ואת שיקומו כאדם עצמאי ובעל סיכויי קידום בעתיד.

הנשים היו ברובן פאסיביות יותר בתחום ההשכלה והעדיפו לתת לחיים לנהל אותן. הן נשארו בבית למדו מקצוע יישומי כמו תפירה למשל, ובכך השלימו את השכלתן וגם יכלו לעזור מעט בכלכלת המשפחה.

יכולת עמידתן של גבי ופאני במצבים קשים בזמן המלחמה והן אחריה, מקרבת מאוד בין שני הסיפורים למרות השוני הרב שבניהם. הסיפורים משקפים את דרך פעולתן של נשים בשואה כאשר עזרו ונעזרו רבות במשפחותיהן, ואת העזרה אותה הם הציעו לאחרים אחרי התקופה הקשה. הן עבדו בחריצות, במשך שנים וחיפשו בצורה מובנית ביותר ובהירה את הדרך הקצרה והבטוחה ביותר ליציאה ממצבי קיצון שליליים. שתיהן עבדו במהלך כל חייהן, גידלו ילדים ומשפחה ואף דאגו להורים – כחלק טבעי ואינטגרלי מהחיים. יחד עם השלמת ההשכלה צריכה לבוא גם בחירת מקצוע לחיים ממנו יוכלו הניצולים לתחזק את חייהם החדשים ואת משפחותיהם העתידיות. מתוך חמש עשרה הנשים המרואיינות במחקר זה ניתן לראות כי רק שש מתוכן (40%) ציינו במפורש מקצוע אותו רכשו או עבדו בו. חשוב להתייחס לתופעה זו כי מתוך אותה קבוצת נשים היו שבע (46%) אשר השלימו את השכלתן לתיכונית ואף על-תיכונית. רק אחת מתוכן ויתרה על יכולת עבודתה ועל כישוריה. ניתן לראות כי כמעט כל הנשים שלמדו ונאבקו למען קידומן האישי אכן הגיעו לשלב הסופי של עצמאותן והצליחו אכן לפרנס את עצמן, ילדיהן ועזרו באופן משמעותי בכלכלת הבית.

המחצית השנייה של הנשים במחקר זה לא הצליחו להתאושש מהמלחמה, לחזור לספסל הלימודים ולבנות את עצמן שוב, הן נסמכו על האבות או על הבעלים שפרנסו אותן ואת המשפחה בכבוד. לקוראים כיום קשה, אולי, להפנים עד כמה עמוקה וקשה הייתה פגיעתה של מלחמה זו גם באנשים שניצלו, וכביכול, היו

חזקים מהחיים. נדמה לי כי ממצאים אלה מצביעים על חומרת מצבם גם של אלה שניצלו. נושא הראוי להערכה גם כיום.

מתוך שלושת הגברים שהשתתפו במחקר זה ניתן לראות כי למרות שרק אחד השלים את השכלתו לאקדמאית, הישג אדיר לדעתי בהתחשב במצב, כולם רכשו מקצוע וכולם עבדו בו בצורה עקבית ורציפה לאורך שנים רבות. נכון הוא כי שלושה גברים בלבד, במחקר מספקים תמונת מצב צרה יחסית אך האחוזים הם חד משמעיים. נדמה לי כי ניתן להסיק מכך שהגברים, מתוך רגשי מחויבות עמוקים, גאווה עצמית, עוצמות נפש והצורך להוכיח לעצמם ולאחרים את יכולותיהם, הם ייצרו כוחות דחף וקידמו עצמם להצלחה גדולה. כל בחירה אחרת שלהם, יתכן והייתה משיגה תוצאות שליליות ופגיעה עמוקה בחייהם הפרטיים באופן בו ניתן היה לומר כי הגרמנים שוב ניצחו אותם או שהם עדיין שולטים בחייהם. הצלחת הניצולים בחייהם הפרטיים מהווה הוכחה ניצחת להפסד הגרמני ולניצחון הרוח על הנשק.

בעקבות הצלחה מקצועית מצופה קריירה ארוכת שנים במקום עבודה מסודר, דבר אשר יספק רגיעה נפשית וכלכלית לכל אחד. בפרט, לאילו שחייהם נבנו מתוך חיים טורבולנטיים ואירועים סוחפים להם לא ניתן להתנגד אלה רק לעבור אותם ולשרוד. יש להבין כי בניין הקריירה האישית של אנשים אילו היוותה עבורם את קרש ההצלחה מתוך אותו שטף בלתי ניתפס של אירועים.

מתוך ששת הנשים שהצליחו לקדם את עצמן, לרכוש השכלה ומקצוע רק חמש (33%) אכן הגיעו למצב האופטימאלי בו הן גם פיתחו קריירה אישית. נשים אילו עבדו בין 26-36 שנים במקום אחד בו הן הוערכו וזכו לבנות מחדש את עצמיותן, כבודן האישי, הערכתן העצמית ומתוך כך זכו גם ל"תיקון עצמי"³⁵⁸.

הגברים, לעומתן, הפגינו הרבה יותר כוח התמדה. למרות ש – 66% מהם לא רכשו השכלה מקצועית הם הצליחו להשתלב בשוק העבודה בצורה מלאה. שלושתם עבדו שנים רבות במקום עבודה אחד אשר סיפק להם גם תנאי פרישה נוחים. נדמה לי כי גם כאן הגברים הוכיחו שהם אולי לא המין היפה אך ללא ספק הם המין החזק הן נפשית והן פיזית.

אך הרגשות והפגיעה הקשה בניצולים לא נרפאו שנים רבות אחרי תום המלחמה, למעשה, ניתן גם היום לחוש בכאבם של מרואייני כאשר עולה נושא הוריהם וגורלם בזמן המלחמה ואחריה. מתוך שמונה עשרה המרואיינים רק ארבעה (22% מכלל המרואיינים) לא הזכירו כלל את הוריהם. כל אחד מהאחרים מצא דרך להנציח את הוריו באותה שיחה, כנראה, מתוך הצורך העמוק לשמר גם את זכרם יחד עם זיכרונותיהם האישיים. אחת עשר נשים (73% מהנשים) סיפרו ושילבו את הוריהם בסיפורן האישי. חלקן עשו זאת משום שהיו עדיין ילדות בזמן המלחמה והן היו עדיין תלויות בהוריהן, וחלקן עשו זאת תוך אזכור גבורת אחד ההורים או שניהם. תיאור סבלותיהם הינו חלק בלתי נפרד מסיפורן האישי ויש להניח כי הטביע חותם עמוק בנפשו לנצח. מתוך סיפוריהן ניתן לראות כי כל מרואיינת המזכירה ומעלה את

³⁵⁸ על נושא "התיקון העצמי" ועל הנדרש מאישה על מנת להגיע אליו נין לקרוא במאמרה של Esther Fuchs. *Women and the Holocaust*. p. 41.

הנושא בדיוק התחום שבו השפעתם של ההורים הייתה הניכרת ביותר, כלומר, בנקודות זמן ומקום בהן ההורים היו לעזר רב או למעמסה גדולה במיוחד. המרואיינות אינן מתלוננות על הוריהן אלא מבינות אותם ומנסות לתאר את המצב בצורה האובייקטיבית ביותר, מנקודת מבטן.

למשל, אתלה ריבן סיפרה באהבה גדולה על הוריה ועל קשייהם הרפואיים, על הטיפול המסור שקיבלו מילדיהם אך היא עצמה נאלצה לעלות ארצה (כי אז הגיעו המסמכים שלה ושל משפחתה הגרעינית). כך השאירה את הוריה מאחור לטיפול המסור של אחותה. חודשיים אחרי שעלתה ארצה נפטרה אמה ושלוש שנים מאוחר יותר נפטר גם אביה. רק אחרי סידור נושא הקבורה הרשתה לעצמה גם האחות לעלות לארץ. כאשר סיפרה אתלה ותיארה את המצב הבריכו עיניה ורק בקושי הצליחה להתאפק לא לבכות שוב, כיום כאישה בת 82, על מר גורלם של הורי ועל המרידה המאולצת שלה מהם.

צביה הרץ, מלי גלעדי, גבי מוסקוביץ ומלכה קרוצ'י היו רק ילדות בזמן המלחמה לכן לא ייפלא כי סיפור חייהן כניצולות שזור בסיפוריהם של הוריהן כמקור לתמיכה ועזרה לחיים. צביה מציירת בפני המאזינה שלה סיפור של מערכת יחסים קשה ומגבילה בינה לבין הוריה, דבר שנבע מאופיים ומהמצב הכללי בבית. בכאב רב היא מסכמת ואומרת כי 'ילדות יפה – לא הייתה לי'. תוך כך משתנה הבעת פניה ומקדירה אך בשל היותה אישה חזקה שעברה תלאות רבות בחייה היא מיד מרימה ראש, מחייכת וממשיכה את סיפורה דרך נקודת מפנה לנושא אחר. צביה ציינה את קשייה של הוריה להתפרנס הן ברומניה והן בארץ דבר שהוביל אותה לצאת מהבית לקיבוץ לשם קליטה, מהלך שגם הוא לא צלח במיוחד, והיא חזרה הביתה אחרי תקופה לא ארוכה. צביה לא הייתה אמונה על קליטתם של הוריה בארץ אך ציינה כי שמחה מאוד להתגייס לצה"ל בגיל שמונה עשרה ולצאת מהבית.

מלי גלעדי לעומתה, הייתה ילדה בת שש כאשר פגשה לראשונה את אביה אחרי שחרורו ממחנה העבודה. 'הסתכלתי ימינה במעלה הרחוב, לפני שהלכנו לבית הכנסת, וראיתי שם שני אנשים (אביה ואחיו). לא הכרתי את אבא אבל הלב שלי אמר לי שזה הוא ורצתי ישר לידיים שלו'. מלי מציירת תמונת של משפחה חמה, מלוכדת ותומכת לאורך כל הדרך, גם בזמנים הקשים ביותר תוך התמודדות עם תקופות של אנטישמיות נוראית גם אחרי המלחמה. היא מתארת את דאגתם של הוריה לה, ביתם היחידה. בשלב מאוחר יותר, אחרי העלייה ארצה מלי מרחיבה באשר לעזרה אותה היא ובעלה סיפקו להוריה בתקופת השתקעותם בארץ וקליטתם בה. למרות שיש לציין כי להוריה של מלי הייתה קליטה יחסית קלה מאוד בארץ מאחר ואביה המשיך לעבוד בסניף הישראלי של אותה חברה בה עבד ברומניה, לפני ואחרי המלחמה. באופן זה פרנסה לא חסרה מרגע הראשון.

גבי, מצידה, מציגה בפני המאזינה והקוראים תמונה שונה לגמרי ומאירה את הוריה בתמונה מיוחדת משלה. הוריה של גבי שרדו את המלחמה, עלו עימה ארצה והשתקעו כאן. מכאן, במהלך השנים, מתהפכת תמונת המצב ומערכת היחסים בין ההורים לבת. בהיותה ילדה טופלה גבי על ידי אימה והאומנת האישית שלה, צצה גרפינה, אך עם עלייתם ארצה גבי נשלחה על ידי "עליית הנוער" לקיבוץ על מנת לגדול ולהתחנך

בו. בקיבוץ רכשה גבי הרבה מאוד ביטחון עצמי ולמדה להכיר טוב יותר את החיים והחברה הארץ ישראלית (תופעה מוכרת מאוד בקרב עולים חדשים בארץ) ולכן גם ידעה ויכלה להסתדר ולהתארגן טוב יותר בישראל, מהוריה. בעקבות זאת לקחה גבי על עצמה את תפקיד הבוגר וראתה לנכון לדאוג ולספק את כל מחסורם של הוריה. כבחורה צעירה ורווקה היא עבדה שעות רבות במספר מקומות עבודה על מנת לחסוך כספים בהם היא קנתה את דירת הוריה עבורם עוד לפני שרכשה דירה עבור עצמה. בשלב מאוחר יותר היא גם ריהטה אותה בדברים ההכרחיים ביותר למחייתם (מקרר, תנור בישול וריהוט לחדר שינה) ועל מה שנראה בעיניה כמותרות ויתרה³⁵⁹. גבי תפסה את שרביט ניהול החיים והבית למרות שהיו גם מקרים בהם ניתן, אולי, לפרש את התנהגותה כניסיון לפרישה מהמרוץ וכוונה לתת לחבר שלה, דאז, לנהל את חייה לזמן מה³⁶⁰. אך מהר מאוד המצב הראשוני חוזר לקדמותו ושרביט ההנהגה חוזר לגבי הודות לאופייה המנהיגותי וכוחות נפשה העזים. המספרת מקדישה חלק נרחב מסיפורה לדיון ולתיאור השתלשלות חייהם של הוריה ברומניה ובארץ כחלק אינטגרטיבי ממהלך חייה שלה. סיפורה של גבי נשזר בתוך סיפור הוריה באופן בו זה כמעט בלתי אפשרי להפריד בניהם או להתייחס לאחד מבלי להתייחס לשני. יתכן כי הדבר כך מאחר וגבי היא בת יחידה ולכן גם הייתה קרובה מאוד להוריה, ולאימה במיוחד, אך לדעתי, גם אופייה המיוחד של גבי לוקח כאן חלק חשוב בסיפור ובמאורעות חייה.

מלכה קרוצי מתארת משפחה מרובת ילדים (עשרה ילדים) שעברה את השואה יחדיו תוך סבל ועינויים אך כולם שרדו ולא איבדו אף בן משפחה. אבי המשפחה היה קצב והתמחה בהכנת מעדני בשר כך שאוכל לא חסר לפני המלחמה. בזמן המלחמה מלכה הייתה ילדה ולכן נסמכה על יכולותיהם של הוריה. המלחמה גרמה סבל פיזי ובריאותי רב לכל המשפחה ועל כך מרבה מלכה לספר במהלך כל הראיון. אין היא מזכירה את הוריה בארץ ולכן אני מניחה שהם נפטרו ברומניה לפני עלייתה ארצה. דאגתה הרבה של מלכה להוריה עולה מתוך ביטוי כאבה האישי כיום והסבל הבריאותי אותו היא חווה בעל כורחה.

פאני הייתה כבר בוגרת בזמן המלחמה אך גם כיום היא עדיין מספרת על הוריה בכאב רב. הוריה נפטרו במהלך המלחמה בהפרש קטן מאוד, של מספר ימים בלבד, האחד מהשני והיא סיפרה קטע זה של סיפורה בכאב ומתוך עצב גלוי אך מהר מאוד עברה הלאה והמשיכה בתיאור הקורות אותה ואת שארית משפחתה באותו מחנה. ניתן ליחס תגובה מוגבלת זו לעובדה כי פאני, שהינה אישה כבת 95 כיום, התרגלה מזמן למצב פרידה זה ואינה רואה בו יותר משהו מיוחד והרי הסיפור מסופר כיום, בהסתכלות רטרוספקטיבית של כ-65 שנה. יש לזכור שלא ניתן להפריד את המספר כיום מתוכן סיפורו מעברו הרחוק. הסיפור עובר מסננים רבים עד שהוא מגיע לכלל כתיבה או לתוך עבודות מחקריות ולכן יש לקחת בחשבון גם את מצבם ומקומם של המספרים כיום. החוקרת זבה-אלרן מסבירה כי ב"מגמתו הסובייקטיבית המכוונת של מנגנון הזיכרון... מעורבים... גם יסודות של שינוי ושכתוב... הדבר גורם לשינוי בתוכן זיכרונו [של המספר]³⁶¹.

³⁵⁹ נספח 1, ע"מ 117.

³⁶⁰ נספח 1, ע"מ 116.

³⁶¹ צפי זבה-אלרן. הסיפור האישי כהצלה מן השיכחה, בתוך: מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כב. ע"מ 98.

פאני לא הפגינה רגשות אהדה או כאב מעבר למצופה למרות שציינה ואמרה את הדברים כפי שקרו אז אך היא היום כבר ב"מקום ומצב אחר" לכן, אולי, ידמה למאזין כי אין היא מקדישה זמן ומקום לדיבור והסברים בכל הקשור להוריה. אך אם לשפוט לפי סגנון דיבורה והאינטונציה בקולה המעניקה חשיבות רבה לדבריה בנושא זה, לא כך הדבר. הניתוק הברוטאלי והעדות לסבלותיהם שמרו על מקומם המיוחד בליבה עד היום.

למרות שנשים אילו מדגימות התייחסות והתנהלות שונה ביחס להוריהן הן מדברות ומתייחסות אליהם אך רך ורק בחיוב ולטובה, בכבוד רב והערצה עמוקה.

ניתן היה להניח כי תחום הדאגה להורים יהיה בעיקר נחלתו של הצד הנשי בסיפורים בעיקר מאחר והן אילו שמגלות את רגשי האימהות החמים, הדאגה למשפחה והאחריות ללכידותה. אך מתוך הסיפורים האישיים בעבודה זו עולה כי הנחה זו לחלוטין אינה מדויקת. ניתן למצוא את רגשי החמלה ושימת הלב להורים אצל גברים בדיוק כמו אצל הנשים (לפי האחוזים בעבודה זו – אולי ישנה אף נטייה גדולה יותר לטובת הגברים).

שמחה רומר לא מספר על הוריו כמעט כלום במהלך הראיון כולו ומתקבל הרושם של מערכת יחסים רדודה שלא הצליחה לשרוד את טלטלות הזמן והמאורעות.

חיים קאופמן מעלה בפני המאזינה שלו ציור של משפחה קשת יום, גם לפני המלחמה, אך היא הייתה ונשארה מלוכדת מאוד. משפחה דתית המאמינה כי 'בגלל האמונה והדת הם שרדו את השואה'³⁶². במהלך אותה תקופה נוראית האחים של חיים התאהבו, נישאו ואף ילדו ילדים אשר כיום הם סבים לנכדים בעצמם. בכאב רב מתאר חיים את הקשיים של אימו לנהל משק בית כשר באותו מחסור נוראי והתמודדותה עם הקשיים שניכרו בדרכה. חיים מציין כי הוא היה הבן המועדף עליה כי תמיד עזר לה בניקיונות לשבת ו'היא אמרה לי – את חיים אני הכי אוהבת הוא לא עושה בעיות עם האוכל'. חיים התגורר מספר שנים כמסורב עלייה ברוסיה של אחרי המלחמה כאשר הגיעו היתרי העלייה שלו ושל אשתו, כל משפחתו הייתה כבר בארץ והוא נשאר בודד ברוסיה. הוא מתאר בכאב רב עם דמעות בעיניים, את דאגתו לאימו כאשר נודע לו כי היא חולה מאוד בארץ והוא לא יכול היה להגיע לראותה כלל. הוריו זכו לעזרה ותמיכה מתאימה מאחיו של חיים שהצליחו לעלות שנים קודם לכן ולהושיט את העזרה הכל כך נחוצה להורים.

שמעון גלעדי מעלה תמונה מפורטת של דאגה להורים שלו ושל אשתו לפני ואחרי עלייתם ארצה. הן שמעון והן מלי הם ילדים יחידים להוריהם, לכן, ברומניה התגוררו בקרבת מקום על מנת לעזור ולהיעזר בבוא העת. על מנת להקשות עוד יותר על יהודי רומניה, השלטונות נתנו היתרי יציאה ועלייה רק לחלקי משפחות והיו מוכנים אף לקרוע תא משפחתי גרעיני לחלקים אם המשפחה הסכימה. שמעון מעולם לא הלך בדרך זו. למרות שקיבל מספר פעמים היתר יציאה מסוג זה הוא חתם על וויתור והיה מוכן לעלות ארצה רק

³⁶² ראה נספח 6.

כאשר כל המשפחה יחד קיבלה אישור יציאה, לכן חיכה אחת עשרה שנים עד שהאישור המיוחד הגיע. גם אחרי עלייתנו ארצה הוא דאג לשכן הוריו בדירה טובה וראה לכל צרכיהם מבחינת הכנסה, זכויות אזרח וצרכים. שמעון דאג לשני הוריו עד יומם האחרון.

מתוך הסיפורים עולה כי הן הגברים והן הנשים היו מקורבים מאוד להוריהם, דאגו להם ותמכו בהם לאורך כל הדרך. לכן איני רואה אמת בטענה הרווחת בציבור כי אנשים יוצאי עדות אשכנז, והרומנים בפרט, דואגים פחות להוריהם המתבגרים ומעדיפים לראותם בבתי אבות או דיור מוגן על מנת לחסוך מעצמם קשיים רבים. סיפורי החיים והעדויות האישיות בעבודה זו מדגימים את ההפך המוחלט.

תחום נשי מובהק הינו ההיריון, הלידה וגידול הילדים. הפתעה גדולה ציפתה לי בנושא זה. בתום סבב הראיונות הראשון וניתוחם הבנתי כי חלק גדול מתוך מהלך חייהם של הניצולות שלי חסר – ההיריון, הלידה וגידול הילדים. כולן תיארו את מהלך חייהן הקשה, את התלאות אותן עברו, את התאוששותן המלאה או החלקית מתוך מצבים בלתי אפשריים אלה. לכולן יש כיום משפחות משלהן ואף אחת לא הסבירה לי כי בגלל ההריונות או הילדים היא וויתרה על שלב כל שהוא בחייה או בחרה שלא להתקדם והעדיפה להישאר ולגדל את הילדים בבית באופן קבוע. ברור מאליו שהנשים שבנו לעצמן קריירה שילבו את הילדים בחייהן ולא היו מוכנות לסגת בשל סיבה זו. אך גם הנשים שלא פיתחו קריירה מקצועית תלו מעט מאוד מכך בילדים. חלקן טענו כי לא עבדו בגלל סיבות בריאותיות והצורך בטיפול מתמיד בעצמן לא אפשר קידום מקצועי. חלקן לא השלימו את השכלתן אך עבדו בתפקידים לא מקצועיים אשר לא הופרעו על ידי הילדים. ראוי לציון כי אף אחת מהן לא סיפרה את סיפור הריונה ולידותיה כחלק מרכזי בחייה, חלק בעל משמעות ומעמד יוצאי דופן, כראוי לו. רק בראיונות עומק שערכתי עם גבי ופאני הנושא עלה והן סיפרו אותו לפרטי פרטים בניגוד להשמטתו מהראיון הראשון. נדמה לי כי תופעה זו נובעת מתוך חוזקן הפנימי הטבעי של נשים אילו. הילדים המתווספים לחיי המשפחה הם חלק טבעי מהתפתחות המשפחה ואין צורך לעצור את רכבת החיים עבור דבר שהוא ברור מאליו. זו תופעה שלדעתי מייחדת את נשות רומניה מכיוון שאף אחת מהנשים הרומניות אותן הכרתי במהלך חיי מעולם לא ויתרה לעצמה, עכבה עצמה או נסמכה על ילדיה כמקור לקשיים שפקדו אותה או לאי הצלחתה בחייה.

למרות שפאני אינה מספרת על הריונה ולידת בנה יחידה היא מכניסה ומשלבת את אותו לאורך כל סיפורה ומגדירה אותו כקש ההצלה של חייה. הילד מופיע ומשתלב באופן פתאומי בסיפור אך בכל שלב של הסיפור, בו הוא נמצא, היא מדגישה גם את האופן בו התחשבה בו ודאגה לטובתו. לא פעם היא מתארת אנקדוטות קטנות אשר גרמו לה הנאה וגאווה גדולה אשר מהן היא שאבה כוחות נפשיים על מנת להמשיך בדרכה הקשה נפשית ופיזית.

גבי מספרת את סיפורה בניגוד מוחלט לפאני וממוטטת בכך תיאוריות רבות. במהלך סיפורה של גבי עולים נושאים ותחומי שיחה רבים ומעניינים אך נושא אחד אינו עולה, ההיריון ולידת הילדים. סיפורה של גבי מתפרס על עמודים רבים מלאים וגדושים בהרפתקאות ותלאות בדרכה אך בנה הראשון מוזכר רק כדרך

אגב כאשר הוא פתאום נמצא ומשתלב בחייה. דבר זה נראה תמוהה בעיני וחזרתי אליה לשיחה נוספת שבה דיברה גבי על ילדיה, תיארה את לידתם ואת גדילתם ללא כל עכבות או חששות. גבי הסבירה כי לא התייחסה לנושא זה מאחר ולא חשבה שהוא מעניין או חשוב. תשובה זו, לדעתי, מייצגת את אופן חשיבתן ואופן התייחסותן של רוב הנשים בפלח חברתי זה לנושא. נכון שההיריון, הלידה וגידול הילדים נמצאים בתחום הנשי אך אין כל צורך מיוחד להתייחס אליהם. נשים אילו לא מייחסות לו חשיבות לא משום שאינו חשוב אלא משום שמעולם לא נתנו לו להפריע או לעקב את התקדמותן בחיים.

הנשים האחרות במחקר זה אינן מייחסות חשיבות רבה להולדת הילדים אלא הן מספרות על כך שבשלב מסוים בחייהן הילדים "הגיעו". לפעמים הן מזכירות את הילדים בשם הפרטי כך שהמאזינה כלל לא ידעה על מי מדובר, נוצר הרושם של הגעת אורח ולא של הולדת ילד. רק אחרי שאלה מפורשת לגבי הדמות שבסיפור התברר כי זו ביתה או בנה של המספרת. מאז ומתמיד ראו הנשים הרומניות בגידול הילדים חלק ברור וטבעי מחיי המשפחה, לא זלזלו בו מעולם אך גם לא הפכו אותו למרכז חייהן אלא עשו את כל שהיה נחוץ כחלק אינטגרלי ומובן מאליו מבלי לאפשר לו לגרום "נוק" או הפרעות להתפתחותה המקצועי והאישי של האישה.

הגברים המרואיינים במחקר זה מתייחסים עוד פחות לנושא ומזכירים את הולדת הילדים כנקודת ציון של זמן או תקופה. המרואיין היחיד שאר דיבר על ילדיו היה חיים קאופמן אשר תיאר את נסיבות מותו של אחד מילדיו בראיון העומק שערכתי עימו. אך בראותי את אופן התייחסות של הנשים לנושא היה מפליא אילו הגברים התייחסו אחרת.

בפעם הראשונה שפגשתי את חיים וניהלתי עימו את השיחה הראשונה שערכה כשעה וחצי לא הוזכרו כלל ילדים למעט במשפט אחד. במהלך אותו פגישה לא הקדשתי לכך מחשבה רבה מתוך תקווה שהוא יחזור לנושא מרצונו ורגשותיו השונים בנושא, אך הדבר לא קרה. חיים לא חזר ולא הזכיר את הנושא, כאילו נשכח ממנו. בפגישתי השנייה שלי עימו, כאשר הגעתי עם שאלות מכוונות וממוקדות יותר, שאלתי אותו לפרש המשפט, "היו לנו ילדים ומתו"³⁶³. רק אז נפתח הנושא לשיחה וחיים סיפר על ארבעת ילדיו אשר נולדו אחרי המלחמה אבל כולם נפטרו בגילאים צעירים מאוד בגלל חוסר תרופות וידע ברפואה. באותו מקטע של השיחה שפת הגוף ואינטונאציית השיחה הצביעה לכיוון של כאב וגעגועים רבים למשהו נחשק מאוד. בזמן הדיבור חיים הסביר את המאורעות וכיצד קרה הדבר, הוא כיסה את אוזניו ועצם את עיניו תוך כיווץ כל הגוף בכאב פנימי אדיר, כאשר הסביר עד כמה בכה התינוק בעגלת האישה האחרת בפרק. הוא עיוות את פניו במכאובים אמיתיים כאשר הסביר כי יעצו לו לאמץ ילד. המסקנה אליה הגיע הייתה קשה עבורו, וגם לדורה ללא ספק. חיים הסביר, כאשר ניתן ממש לראות את הכאב על פניו – כי אם הוא לא הצליח לגדל ילד משלו איך ייקח אחריות על ילד של משהו אחר שאינו מכיר. טעונו של חיים הוא הגיוני ונכון אך, נדמה לי, כי מתלווה אליו תוספת גדולה מאוד של תחושה דיכאונית ומידה רבה יותר של עצב

³⁶³ בספה 5. ע"מ 152.

עצור. עד היום חיים מצר על המצב ולדעתי הוא אינו מעלה נושא זה לשיחה משתי סיבות עיקריות. האחת, כדי לחסוך לעצמו את החזרה לתחומים שקשה לו להתמודד עימם בגלל התחושות הקשות המלוות אותם, השנייה, כדי לחסוך גם לדורה את הכאב המלווה נושא זה. בכל הזדמנות שהייתה לו הפגין חיים את הגנתו והתחשבותו בדורה מכל בחינה שהיא. למשל, הוא הפסיק את השיחה הראשונה שלנו כאשר דורה חזרה מקניות וניגש לעזור לה עם המצרכים, למרות שהמטפלת הייתה עימה וסייעה לה רבות. חיים הוא איש חם ואוהב, בעל חיוך רחב ואמיתי ואין לי ספק שיכול היה לספק בית חם ואוהב לילדיו, אילו היה מצליח להחזיקם בין החיים.

שמעון לעומתו, לא העלה כלל את נושא לידת ביתו, את גדילתה או את השתלבותה בחייו. זאת למרות שגם כאן לא הכל התנהל על מי מנוחות כי היא נולדה אחרי מספר הריונות לא מוצלחים ומיד חלתה מאוד (במגיפה שקטלה מאות תינוקות בזמן קצר) והייתה על סף מוות. את נושא הילדה והאינטראקציה של האב עימה מציינת דווקא אשתו, מלי, שבמקרה סיפרה חלק בסיפור במקומו כשהתעייף ולא זכר את כל הפרטים לאשורם. מלי סיפרה כי בזמן שקיבלה את הזימון לסקוריטה, שמעון בדיוק יצא לטייל עם הילדה במזחלת. כאשר אשתו תיארה את התמונה נראה כאילו זו קיבלה חיים משלה והתמלאה צבע. מלי תארה את המעיל הלבן, הכפפות ואפילו את המזחלת. מתוך תיאורה עלתה תמונה, בצבעי חורף, של אב וביתו המבלים זמן איכות יחד במזג אוויר לא מוכר לנו כאן בארץ. אך למעשה, יש לשים לב לעובדה כי שמעון כלל לא דיבר על נושאים אילו, יותר מזה, הוא כלל לא זכר את האירוע עד שמלי העלתה והזכירה אותו. מתוך שיחותיי עם שמעון לא עולה כל פן של הקשר שלו עם ביתו שלו. האם המדובר הוא בחוסר אזכור מתוך משובת לב בלבד? על כך לא אוכל לענות אך התוצאה נשארת בעינה.

מתוך שיחות וסיפורי חיים מרתקים אילו נובעות שתי תפיסות עולם עיקריות.

הראשונה, היא תפיסה האקטיבית והלוחמנית יותר אליה משתייכים שבעה מתוך מרואייני (39%). המרואיינים האוחזים בתפיסה זו חוו את המלחמה תוך השפלה, עוני ואימה, כמו כל שאר שרידי השואה. אך בניגוד לאחרים, מרואיינים אילו, החלו את מלחמתם האישית והקשה ביותר רק אחרי השחרור והחזרה לחיים רגילים. בתום המלחמה כולם היו עסוקים בשיקום משפחותיהם ובתיים באופן מידי כך שיוכלו להתקיים בהם ברמה כל שהיא המתקבלת על הדעת. מרכז העניין היה בהשגת עבודה, מימון ותקציב על מנת לשקם את עצמם, משפחותיהם ומקום מגוריהם. לכן עבודות מזדמנות היו מנת חלקם של ניצולים רבים והן סייעו רבות ברקונסטרוקציה של חייהם ההרוסים. אך מיד אחרי ששלב ראשון זה הסתיים החלו המרואיינים האוחזים בתפיסת העולם הלוחמנית והאמיצה, לחפש דרכים לקידום האישי ולשיפור סיכוייהם לחיים טובים ונוחים לטווח ארוך. כל שעשו היה מתוך הסקת מסקנות מהעבר הקרוב שלהם ומתוך ראייה כי רק אילו שהיו בעמדות מפתח חזקות מאוד, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה תפקודית, שרדו את השואה בצורה סבירה עם הרבה פחות פגיעות ונזקים מאחר ויכלו "לקנות" את חייהם

בצורה מזוּן, לבוש, דיור סביר יותר ועוד. אילו העניינים, כמו רוב מרואייני, סבלו הרבה יותר מאחר ולא יכלו לעזור לעצמם בשום צורה ונאלצו להישטף בזרם המאורעות המחרדיים.

אם נתבונן בתפיסת עולמן של גבי מוסקוביץ ושל פאני איצקוביץ למשל, נוכל לראות כי תפיסת עולמן מכוונת מאוד לתפיסה הלוחמנית. שתיהן הבינו ולמדו "בבית הספר של החיים", כי שום דבר לא ניתן בחינם או על מגש של כסף, לכן הן עבדו קשה על מנת לשקם את חייהן ואת החיי הקרובים להן. מעולם לא ויתרו לעצמן אלא תמיד דרשו וציפו רק ליותר מעצמן, כי הרי לא ניתן לבטוח באף אחד (גבי מודה כי שגתה כאשר סמכה על בעלה מבחינה כלכלית)³⁶⁴. שתיהן הבינו כי רק על ידי רכישת יתרון אקדמי יוכלו לנצח "מלחמה" פרטית זו ולכן דאגו לרכוש השכלה וידע, ומעולם לא זנחו את ההולכים עימם. אך בשונה מהגברים בחיים ובסיפורי חיים אלה בפרט, הנשים הפגינו, לדעתי, יכולות וכוחות נפשיים גדולים ומיוחדים יותר מאלה של הגברים. בעוד הגברים דאגו לעבודה ולפרנסה בעיקר, על הנשים הוטל עול נוסף גדול מאוד – הקמת המשפחה וגידול הילדים. אף אחת מהנשים איתן שוחחתי במהלך עבודת השדה ואיסוף החומר (שמונה עשר ראיונות בסך הכל) למחקר זה, לא התלוננה בכל דרך שהיא על הקושי המהווה תחום זה, כפי שכולם יודעים, נטל מורכב ובלתי מתפשר. פאני גידלה את בנה כהורה יחיד בתקופה קשה ביותר לה עצמה וגם לעם ישראל. לא הייתה בדבריה מילה אחת שלילית על מורכבות הדבר. יתרה מכך, גבי לא מצאה כלל לנכון להזכיר את שלושת בניה שנולדו בארץ ולפרט על מורכבות וקשיי גידולם. כאשר נשאלה באופן ישיר התגלה סיפור המציג קשיים ונפתולי דרך לא פשוטים, אך הכל היה טבעי ולא היה אפילו צורך, לדעתה, לדבר על כך כלל בשיחתנו הראשונה.

מתוך הגברים הלוחמניים בעבודת שדה זו אציין את שמעון גלעדי אשר לחם למען רכישת השכלה וקידום באופן ראוי לשבח. שמעון ניצל את העזרה המועטה שהוצעה על ידי שלטונות רומניה באותה תקופה הוא למד שתי כיתות בשנה אחת. קצב הלימודים המואץ שימש לו קרש קפיצה ללימודים בתיכון ולסיומם בצורה טובה שתאפשר לו המשך התקדמות בעתיד. יש לזכור כי כל זה נעשה במקביל לעבודה בשעות הבוקר, לימודי היסודי והתיכון שלו התקיימו בשעות אחר הצהריים והערב. גם לימודיו האקדמאיים לא היו קלים ודרכו לא הייתה סוגה בשושנים. לימודיו היו תחרותיים וקשים והוא נאלץ להתחרות על מקומו מול סטודנטים שלא ידעו רעב, עוני או שואה (אם היו רומנים נוצרים). למרות הכל הוא נלחם, עמד בתחרות בהצלחה רבה והצליח לשקם את חיו מעבר לכל דרגה מצופה.

רוב הגברים שצלחו ושרדו את השואה ברומניה התגבשו כאנשים חזקים, בעלי אופי יציב וכוחות נפשיים גדולים. אנשים שיודעים לנהל את מהלך חייהם ואינם משאירים דבר ליד הגורל. נדמה לי, שבעלי אופי אחר לא יכלו לשרוד את התופת שהייתה שם. כך גם שני המספרים בעבודה זו. למרות הדרכים השונות שנבעו גם מנסיבות החיים השונות במקצת, שניהם לחמו ועלו מתוך העפר והאפר למקומות גבוהים ומכובדים בחברה הישראלית, הלא פשוטה, שלנו כיום.

³⁶⁴ נספח 1, ע"מ 117.

תפישת העולם השנייה היא זו הוותרנית יותר והנוטה לזרום עם הלך הדברים והאירועים המתרחשים בחייו של אדם. גם בתפיסה זו החזיקו שבעה מתוך מרואייני (39%). ניתן לראות כי קבוצה זו של ניצולים אכן הצליחו לשקם את חייהם במידה טובה בה הם חיים כיום ברווחה כלכלית מסוימת, הם בעלי רכוש מועט ובעלי משפחות אוהבות ותומכות. מצד שני ניתן לראות כי אף אחד מהם לא הגיע להישגים מקצועיים או קריירה מפוארת במהלך השנים שחלפו בעקבות המלחמה. אם נבחן את סיפורה של פלורה פיפרגל נגלה אישה אשר מילאה את חובותיה כאישה, כלומר, נישאה וילדה שתי בנות, בנתה בית חם ואוהב עבורה ועבור משפחתה אך עבור עצמה לא עשתה כלום מבחינה מקצועית. פלורה נאחזה בשאריות התרבות המזרח אירופאית ולא יצאה לעבוד או ללמוד כי בעלה ראה בכך בושה עבורו, בעלה פירש זאת כהודאה בחוסר יכולתו לפרנס את משפחתו. ואכן, פלורה אמרה כי פרנסתם לא הייתה בשפע והיו קשיים רבים לאורך הדרך גם בנושא גידול הילדות מתקציב דל כל כך. למרות הכל פלורה הרגישה נוח עם אי יציאתה לעבוד ועם העובדה שלא צריכה הייתה להתמודד עם החיים האמיתיים מחוץ לכותלי ביתה, ונשארה לעשות לביתה פנימה בלבד.

מרואיינת נוספת שהחזיקה בתפיסה זו היא מלכה קרוצ'י, אישה חמה, מסבירת פנים ואוהבת אשר עברה את המלחמה יחד כל משפחתה ושרדה אותה. מלכה מעידה כי מאז המלחמה מצב בריאותה התדרדר והיא לא יכלה לעזור בכלכלת ביתה מאחר ונאלצה לעבור טיפולים וניתוחים רבים על מנת שתהיה בבריאות סבירה ותוכל לתפקד לפחות בבית. בלי כל כוונה לשפוט, נראה לי כי העובדה שמלכה לא הזכירה אפילו ניסיון אחד מצידה להשתלב בעבודה מעידה על כך שגם לה היה נוח, במידה מסוימת, להתייבב מאחורי מצב בריאותי לקוי ולא להתאמץ בכל הקשור להשלמת השכלתה או בניית קריירה.

שלוש המרואיינות הנותרות לא הזכירו את תפיסת עולמן או עד כמה הן היו המעוררות בפרנסת המשפחה. לכן, אני משייכת אותן לקבוצה השנייה של תפיסות העולם הנוטה לזרום עם החיים באופן אפאטי יותר ופחות לוחמני. בטוחני, שאם היו להן הצלחות גדולות אישיות בחיים הן היו מוזכרות ומונצחות בשיחתי עימן.

מתוך הסתכלות כוללת יותר על תפיסות העולם של ניצולי השואה העולות מתוך מחקר זה ניתן לראות כי שבעה מרואיינים היו לוחמניים ו"תפסו את השור בקרניו" כך שהם ניהלו והובילו את מהלך חייהם כפי שהם ראו לנכון, תוך שליטה באירועים ובהצלחתם בחיים. שאר המרואיינים, עשרה במספר, לא ראו לנכון או לא יכלו לתמרן את חייהן ולהביאם לשליטתם המלאה.

התמונה הכללית מראה כי 41% מהמרואיינים במחקר זה מחזיקים בתפיסה הלוחמנית ואילו 59% הנותרים העדיפו את תפיסת העולם הוותרנית. נראה כי חייהם של רוב ניצולי השואה נפגעו בצורה חמורה ועמוקה כל כך עד כי לא יכלו לשקם את חייהם בצורה יסודית, הן מסיבות רפואיות והן מסיבות נפשיות, ורק מיעוטם עמדו באתגרים שהחיים הציבו בפניהם והצליחו להתגבר עליהם בעצמם.

נתונים אילו משקפים, לדעתי, את חריפותה ועוצמתה של הפגיעה ארוכת הטווח של השואה ומלחמת העולם השנייה גם בשישים וחמש השנים שאחריה.

על מנת לחדד את ההשוואה בין אופן פעולתן של הנשים לזה של הגברים הצגתי את תחומי ההשוואה בטבלה הבאה. יש לציין כי לא כל המרואיינים מופיעים בטבלה זו אלא רק ארבעת הניצולים איתם ערכתי ראיונות עומק מפורטים.

	תחום השוואה	נשים	גברים
1.	מעמד כלכלי לפני המלחמה	מעמדן של שתי המשפחות (הלפרין ואיצקוביץ) היה מעל הממוצע המקובל באותה תקופה הודות לתחומי העיסוק של ההורים (מסחר ומוזיקה) אשר סיפקו פרנסה טובה מאוד.	משפחת קאופמן התקיימה בתנאי העוני המקובלים באותה תקופה. משפחת גילודי עלתה מעט מעל הממוצע רק אחרי שהאם נישאה בשנית לישראל גילודי, עד אז הם חיו בעוני שרווח אז בכל העיירות הקטנות.
2.	מעמד חברתי לפני המלחמה	מעמדם של שתי המשפחות היה גבוה והן היו מוכרות היטב במקומותיהן.	מעמדן של שתי המשפחות היה ממוצע ולא עמד מעבר לנורמאלי, ללא התבלטות מיוחדת.
3.	שיקום אחרי המלחמה	הן גבי והן פאני עלו ארצה, עם שרידי משפחותיהם כחלק הראשוני בתהליך השיקום.	משפחת קאופמן התפצלה, חיים נשאר ברוסיה, של אותה תקופה (שטחים כבושים מרומניה), ושאר משפחתו עלתה ארצה. משפחת גילודי נשארה ברומניה, שמעון חזר עם הוריו לקונסטנצה ועלה ארצה רק אחרי שנישא ונולדה לו בת.
4.	תחומי הכנסה מידיים	אחרי מספר שנים של התמודדות מצאו שתי הנשים כי הדרך הטובה ביותר להשיג הכנסה מהירה היא בתחום המזון. פאני פתחה מנזה לסטודנטים וגבי פתחה מסעדה לעובדי בית המשפט בבאר-שבע.	חיים מצא את מקור פרנסתו בצבא הרוסי אליו התגייס וקיבל משכורת לא גבוהה אך עקבית ומסודרת. שמעון בחר להשלים את השכלתו בלימודי ערב ולעבוד במשך היום, למרות הקושי העצום הכרוך בכך.

<p>5. השכלה</p>	<p>שתי המספרות ראו ברכישת השכלה ערך עליון ולכן פאני למדה לימודים אקדמאיים והייתה פדגוגית למוזיקה, רכשה שפות רבות ולבסוף למדה אף להיות לבורנטית. גבי ניסתה ללמוד לימודים אקדמאיים במתמטיקה אך לא סיימה. למדה את חוק הביטוח הלאומי במסגרת עבודתה. שתי המספרות לא הזכירו את השכלת בעליהן כלל.</p>	<p>לחיים לא התמזל המזל ללמוד אך הוא למד את סוד ליטוש היהלומים בצורה יסודית. שמעון עמד בלימודים אקדמיים וסיים בהצלחה על אף הקשיים הרבים שהיו בדרך. שני המספרים הזכירו במהלך השיחות עימם את השכלתן של נשותיהם, בניגוד למספרות.</p>
<p>6. מקצוע נבחר</p>	<p>גבי עבדה תחילה כמורה למתמטיקה וכעבור מספר שנים עברה לעבוד בביטוח לאומי. פאני עבדה תחילה כפדגוגית למוזיקה וכעבור מספר שנים עברה לעבוד לבורנטית במכון וייצמן. חשוב לציין כי שתי המספרות עסקו בהוראה בתחילת דרכן.</p>	<p>חיים החל לעבוד כסמל בצבא ואחרי עלייתו ארצה למד את נושא ליטוש היהלומים ובוה עבד עד פרישתו לגמלאות. לפני עלייתו ארצה עבד שמעון בחברת בניין ואחרי עלייתו עבד כמהנדס מכונות בנמל אשדוד והתקדם בדרגות עד פרישתו לגמלאות.</p>
<p>7. קריירה</p>	<p>שתי המספרות עבדו שנים רבות במקום עבודה קבוע שם התקדמו והתפתחו.</p>	<p>שני המספרים עבדו שנים רבות במקום עבודה קבוע שם התקדמו והתפתחו.</p>
<p>8. הריון ולידה</p>	<p>שתי המספרות לא הקדישו תשומת לב כלל לנושא ההיריון והלידה ובשני הסיפורים שולבו הילדים באופן פתאומי ללא הכנה מוקדמת של המאזינים. גבי שילבה את בנה הבכור בלבד רק לקראת סוף הסיפור, אך בשיחתי השנייה עימה סיפרה רבות על כל</p>	<p>שני המספרים לא הקדישו מקום בסיפורם לנושא הריונות ולידות בסיפורם. בסיפורו של שמעון הזכר, על ידי אשתו, טיול שערך עם ביתו בשלג כאשר הגיעה הודעה חשובה מהסקוריטה. חיים הזכיר רק במשפט אחד שתום את מותם של כל ארבעת התינוקות שלהם.</p>

<p>רק בשיחתנו השנייה הוא פרט יותר בעקבות שאלה מפורשת.</p>	<p>שלושת בניה. טענה כי לא חשבה שתחום זה יהווה כלל נושא חשוב ומעניין. פאני לא נגעה כלל בתחום ההיריון והלידה בסיפורה, אך הזכירה ושילבה את בנה פעמים רבות, הפגינה דאגה ורגשות אימהיים לבנה אין ספור פעמים ללא כל עידוד מצידו.</p>		
<p>אין כל אזכור של תחום זה בסיפורי הגברים.</p>	<p>גבי לא התייחסה כלל לגידול ילדיה במהלך השיחה הראשונה. בשיחה השנייה, כאשר הבינה כי זהו תחום חשוב שחסר, היא סיפרה ופרטה רבות על כל מהלך חייהם מילדות ועד הבגרות כיום ואף הרחיבה והוסיפה רבות על נכדיה וכיצד היא רואה את עצמה, כיום, כסבתא³⁶⁵. פאני מדבר על בנה ומזכירה אותו לאורך כל סיפורה ואף משווה אותו ל"קש ההצלה" של חייה. בלעדיו הייתה אבודה וחסרת מטרה בחייה.</p>	<p>גידול ילדים</p>	<p>9.</p>
<p>שני המספרים ניהלו את חייהם בצורה עקבית וברורה. שניהם עבדו שנים רבות במקום עבודתם, התקדמו והיו אלה שהחליטו, אומנם בעידוד ותמיכת הנשים, את הדברים החשובים בתוך התא המשפחתי.</p>	<p>פאני תמיד הייתה בעלת אופי דומיננטי והובילה את חייה ואת חיי בנה למקום מבטחים למרות כל הקשיים שהיו בדרכה וכנגד כל הסיכויים. גבי ניהלה את חייה בצורה פשוטה ועקבית והפגינה מנהיגות מדהימה וברורה לנערה ואף כאישה בוגרת,</p>	<p>עקביות בתיפקוד הכללי</p>	<p>10.</p>

³⁶⁵ נספח 4, ע"מ 145.

	<p>נשואה. היא אפשרה לבעלה לנהל את חייהם עד שנכשל כליל ואז שוב לקחה את שרביט ההנהגה שיקמה את משפחתה בתושייה רבה ועבודה קשה. תמיד טענה שאינה בוחלת בשום תפקיד אם הוא יאפשר לה פרנסה מכובדת³⁶⁶.</p> <p>כנערה, ניסתה לוותר על הנהגת חייה ואפשרה לבעלה "לגדל אותה" אך זה לא עבד ובמבט כללי ניתן לראות כי היא גידלה, נהלה והצילה את משפחתה תמיד.</p>		
<p>שמעון הציג דאגה רבה להוריו שהיו כבר מבוגרים כשעלו ארצה. הוא דאג לכל מחסורם הן מבחינה חומרית והן מבחינה רפואית.</p> <p>חיים לא זכה לחיות בקרבת הוריו אחרי המלחמה מאחר והם עלו ארצה כשהוא נשאר ברוסיה, דאז. אך הסביר את הרגשת החסר ואת כאבו האמיתי על כך שלא הספיק להיפרד מאימו כפי שרצה. אין כל אזכור בסיפורו על הצער שבפרידה מאביו.</p>	<p>גבי הדגימה דאגה רבה מאוד להוריה במיוחד אחרי עלייתם ארצה מאחר והם מצאו עצמם חסרי כל יכולת התמודדות עם החיים החדשים והשוניים בארץ. גבי העמידה אותם בראש סולם העדיפויות ושיקמה אותם עוד קודם שהקימה את חייה שלה. היא סירבה להינשא במשך שנים ועבדה רבות על מנת לקנות עבורם בית וריהוט נוח כדי שיוכלו "לחיות ברווחה", כפי שהיא מגדירה זאת.</p> <p>פאני לא הכלילה תחום זה בשיחתה עימי מאחר ושני הוריה נספו במהלך המלחמה.</p>	<p>11. דאגה להורים</p>	
<p>שני המספרים בעבודה זו מאמינים בעבודה קשה ועקבית אשר תניב פירות בהמשך החיים.</p>	<p>שתי המספרות חושבות בצורה מובנית ומחושבת, מחליטות החלטות קשות ועומדות בהן. מגלות אחריות</p>	<p>12. תפיסות עולם</p>	

<p>חיים מאמין יותר בגורל והשגחה העליונה שתנחה אותו בדרך הנכונה, מטבע היותו אדם מאמין מאוד.</p> <p>שמעון אינו תולה את גורלו כלל במזל או בגורל, אלא בונה את חייו בצורה עקבית ובטוחה ומאמין כי רק הוא יוכל לבנות את חייו ואת חיי משפחתו בצורה יציבה ולפי בחירתו.</p>	<p>רבה לסובבים אותן ותמיד מחפשות איך להתפתח בעתיד מבחינה אישית ומשפחתית.</p> <p>גבי תמיד ראתה את עצמה כעמוד המרכזי והיציב ביותר במשפחה, הופתעה לראות שכך גם לעת זקנה. מאמינה כי אם תמשיך ללמוד ולהתפתח תוכל לשמור על יכולותיה הקוגניטיביות והנפשיות, ועל חשיבותה כפרט תורם לחברה.</p> <p>פאני תמיד מבקשת ללמוד דברים חדשים, משננת רבות את עברה ואת הקורות אותה על מנת לא לשכוח תאריכים ופרטים. טוענת כי, כמו כל שריר בגוף, גם את המוח יש לתרגל דרך כתיבה ושינון, אחרת האדם מאבד את ערכו ואת יכולותיו. גם כיום פאני קוראת וכותבת בשפות שונות על מנת לא לאבד את כישוריה השפתיים והקוגניטיביים.</p> <p>בראיון עצמו פאני השתמשה בארבע שפות שונות (עברית, רומנית, אנגלית וגרמנית).</p>	
---	---	--

- מתוך פריסה השוואתית זו עולים מספר נושאים משמעותיים הדורשים את תשומת לב הקורא.
1. למרות שחלק גדול מאוד מהמרואיינות במחקר זה (87%) באו ממעמד חברתי וכלכלי גבוה וכתוצאה מהמלחמה חוו ירידה משמעותית בחייהן מבחינה זו, כמחצית מהן לא וויתרו לעצמן הן בתחום ההשכלה העצמית והן בתחום התעסוקה – למדו מקצוע חדש ועבדו בו שנים רבות על מנת לכלכל את משפחותיהן.
 2. כמחצית מהמספרות (53%) עלו ארצה עם משפחותיהן מיד אחרי המלחמה או בשנים הראשונות שאחריה. לעומתן, המספרים (66%) נותרו בארצם על מנת להתחיל שם את תהליך השיקום על ידי עבודה וקבלת משכורת ושמעון במקביל גם למד, התקדם ורכש מקצוע אקדמאי. יש להניח כי הנשים, שהיו צעירות בגילן, הונעו מתוך הקשר השורשי למשפחותיהם הגרעיניות ולכן עלו מידית ארצה יחד איתן. בניגוד לגברים אשר שהיו מבוגרים יותר ובעלי משפחות משלהם להן היו צרכים לדאוג כשלב ראשון בשיקום.
 3. גם הנשים לא וויתרו על השכלתן, כמחציתן (47%) רכשו השכלה, חלקן על-תיכונית, ובחרו לעבוד בתחומים מקצועיים פראקטיים. נשים אילו הדגישו את לימודיהן ואת מקצועיותן (כל אחת כפי גילה) לפני ואחרי המלחמה. יתכן כי הדגשה זו נובעת, לפחות בחלקה, מהעובדה כי המראיינת מייצגת את תחום הלימודים הגבוהים ורצונן להתקרב אליה, מבחינה זו, סיפק מניעה לדיון בנושא.
 4. יש לשים לב לעובדה כי חלק מהנשים המרואיינות במחקר זה (20%), כאשר נזקקו למקורות הכנסה מידיים, בחרו בתחום המזון - האם המחסור והרעב העמוק שהן חוו השפיע עליהן ודחף אותן דווקא לתחום זה? זאת לא בחנתי בעבודה זו אך אין ספק שהרצון למנוע מאחריים את תחושת הרעב שימש כמניע מרכזי, בעקבות חוויותיהן האישיות. ניתן אולי, להבחין גם כאן בחמלה ובדאגה לזולת החורגות מעבר לתא המשפחתי שלהן.
 5. תחום ההיריון, הבאת הילדים לעולם וגידולם לא מוזכר כלל הן בסיפורי הגברים כמו גם בסיפורי הנשים. תופעה זו נובעת מכך שהגברים ראו תחום זה כנשי באופן מובהק ולכן לא היה צורך לדון בו. עלתה בי גם התחושה כי הגברים הרגישו מובכים כאשר דיברו על נושאים אלה בעקבות שאלות ישירות.
- העובדה המוזרה יותר היא שגם הנשים לא הזכירו תחום זה בשיחתנו הראשונה. כנראה מאחר והן לא הרשו לעצמן להרגיש "מוגבלות" או בעלות חופשיות מצומצמת יותר מהגברים בשל הילדים.

הנשים צריכות היו להוכיח את עצמאותן הנפשית והפיזית בנוסף לצורך שלהן לקחת לעצמן את הכוחות על מנת להגדיר לעצמן את המציאות בה הן חיו³⁶⁷.

6. רק פחות ממחצית המספרות (33%) פתחו לעצמן קריירה ארוכת טווח ועקבית עם קידום בתפקיד כך שיכלו לתמוך בצורה משמעותית במשפחותיהן כמו הגברים. הנשים בעבודה זו עמדו בכבוד בהצלחתן בעולם הגברי הפטריארכאלי מבלי לוותר על זהותן הנשית וחוויותיהן כנשים (נישואין, הריון, לידה ואימהות).

7. נראה כי הדאגה להורים נכחה בשני צידי המתרס. הגברים, כמו הנשים, דאגו מאוד להוריהם והביעו רגשות עמוקים של אהדה והבנה כלפיהם. הן הנשים והן הגברים, שזכו לשרוד את המלחמה יחד עם הוריהם, דאגו לכל מחסורם ולצרכיהם בעולם החדש בו נאלצו לבנות חיים חדשים. נראה לי כי תחום זה של דאגה להורים הינו בעל זיקה עמוקה יותר לתרבות ממנה באו ובה גדלו המרואיינים יותר מאשר לתחום הגינדר.

נראה כי הקול הנשי העולה מתוך עבודת שדה זו מציב בפני הקורא והמאזין קול אמיץ של אישה חזקה היודעת בדיוק כיצד לנהל את דרכיה בעולם. אישה היודעת להציב לעצמה מטרות, לעיתים קשות ביותר, והיא אף עומדת בהן בהצלחה רבה. אישה אשר אינה מאפשרת לתהפוכות החיים להפילה או לשבור אותה הן נפשית והן פיזית. ניתן לראות במעשיהן והתנהלותן של נשים אילו "מאמץ של... [ה]היחיד לשמור על חייו, לא רק במסגרת הקבוצה, [כ]מעשה של התנגדות"³⁶⁸ [הן לשלטון והן לממסד]... לא היה זה אינסטינקט קיומי חייתי אלא הישרדות מתוך מחשבה, מודעות ורגישות לקרובים אליה"³⁶⁹. ולמרות הכל, נשים אילו ממלאות אף את תפקידן כמביאות צאצאים לעולם, מגדלות אותם באהבה תוך הקדשת זמן, מחשבה, חמלה, מאמץ ורגישות רבה לנושא.

³⁶⁷ ניצה ינאי. קווים להבנת החקירה המדעית הפמיניסטית. בתוך: פסיכולוגיה ג', ע"מ 14.
³⁶⁸ דליה עופר. "אסטרטגיות של נשים במאבק לחיים בתקופת השואה", בתוך: נשים ומשפחה בשואה. ע"מ 29.
³⁶⁹ דליה עופר. "אסטרטגיות של נשים במאבק לחיים בתקופת השואה", בתוך: נשים ומשפחה בשואה. ע"מ 32.

אפילוג - בין החוקרת למחקר

מבט רטרוספקטיבי וחשבון נפש אישי

מחקר זה, הקרוב מאוד לביתי³⁷⁰, מתבסס על עבודת שדה אותה ערכתי במשען – בית אבות הנגב, בו נמצאים אנשים רבים התואמים את הפלח חברתי הנחוץ למחקרי. לקבוצה מקסימה ומיוחדת זו של אנשים הגעתי רק במקרה אחרי שהורי עברו להתגורר במקום מפאת גילם ובריאותם הרופפת. תחילה נעזרתי במנהלי המקום ובמדריכים החברתיים על מנת לחדור את חומת חוסר ההיכרות, אך עד מהרה השמועה, שיש סטודנטית האוספת סיפורי חיים וכותבת אותם, עשתה לה כנפיים ומצאתי את עצמי כמי שמבקשים ממנה להגיע, לראיין ואף לשמש כאוזן קשבת לאותם אנשי הגיל השלישי. כעבור תקופה קצרה מצאתי עצמי כחלק אינטגרלי מהקבוצה ומשוחחתי איתם בפרטיות על הדברים הקשים ביותר אותם חוו ועל רגעים אינטימיים שכיום כבר אין להם עם מי לחלוק. כחוקרת ספרות ופולקלור וכבת הקבוצה הבנתי כי אני עומדת בנקודה רגישה וכי עלי לנהל מחקר אקדמאי "אובייקטיבי", אך מצד אחד עמדו מולי האנשים האהובים עלי אשר עוררו בי רגשות ותחושות מיוחדות במינן ואל לי לפגוע בהם בשום צורה ואופן. למרות זאת שאפתי לחדור ולשוחח עימם על הדברים הקטנים ורגישים ביותר, על תפיסתם את עצמם ואת התקופה. מצד שני, כחומה עמדה מולי עובדת היותי אדם זר. הניווט בין שתי עמדות אילו היה מרוצף מהמורות וקשיים עדינים אותם עברתי בהצלחה רבה, לדעתי. צד זה מהווה את הצד ה"סובייקטיבי" של מחקרי וכחוקרת עלי למצוא את שביל הזהב המפריד בין שתי פנים אילו של עבודתי. הקושי נבע בעיקר מכך ש"בכל הערכה [אובייקטיבית] מעורבת מידה מסוימת של סובייקטיביות"³⁷¹. תחילה ניתחתי את הסיפורים והראיונות בצורה אובייקטיבית, שכלתנית במנותק מרגשותיי אך נשארתי נאמנה למספרים ולרוח הדברים בהם הם סופרו³⁷². קיימים שני זרמים מרכזיים בתחום מחקרים מעין אילו, אחד סבר כי מחקרים צריכים להיערך בצורה אובייקטיבית לחלוטין כאשר המרחק בין החוקר לנחקר נשמר לאורך כל הדרך.

מצידו השני של המתרגם סברו תומכי הזרם השני שאין ספק כי ניתוח אנתרופולוגי או אתנוגרפי של חוקר תוך-קבוצתי יהיה שונה מזה של חוקר חוץ-קבוצתי באותם התחומים. עמדתם היא כי אין תקפותו של המחקר הראשון פחותה מהמחקר השני ואולי אף להיפך. זאת משום שבידי חוקר תוך-קבוצתי ישנם כלים ותכנים אותם הוא יכול להוסיף למחקרו על מנת להעמיקו, דבר שהחוקר החוץ-קבוצתי יכול לעשותו באופן קצת מוגבל יותר. תכנים אילו לרוב מוסיפים צבע, נגישות, אמון או אפשרויות אחרות אשר נותנות מבט אחר ומגוון מיוחד יותר לאותה קבוצת מחקר. לדעתי, מחקר פולקלורי העוסק בתרבות האנושית,

³⁷⁰ עמליה ליבליך. ערכה גם היא את מחקרה "קרוב לבית" ומתארת את הקשיים הכרוכים בכך בצד גילוייה עלה התרבות הישראלית בה היא גדלה ובה היא חייה כיום. ערך לארוחת הבוקר. ע"מ 9-13.

³⁷¹ יאן מוקאז'בסקי. פונקציה, נורמה וערך אסתטיים כעובדות חברתיות. ע"מ 28.

³⁷² א.ג. ברנס. בעיות של אתיקה בעבודת שדה, בתוך: פרקים באנתרופולוגיה חברתית. ע"מ 281.

באמונות ותפיסות עולם הכרוכות בנוסטלגיה אישית וקבוצתית – אין לו דרך אחרת להיערך אלא על ידי חוקר תוך-קבוצתי אשר גדל, חונך ובנה את עולמו בתוך ומתוך אותה קבוצה עצמה. זאת משום שכך הוא יכול לצייר את קבוצתו האתנית בגוונים וקווים אותה לא יכול החוקר החוץ-קבוצתי לצייר. גוונים אילו מספקים ערך מוסף רב מאוד לעבודת השדה ולמחקר בכללותו.

בנוסף, יש להזכיר את אי הנוחות שעלולה להתווסף לעבודתו של חוקר חוץ-קבוצתי באם מחקרו הולך ומתארך. לעיתים עליו "להיכנס" ו"לצאת" חליפות מתוך אותה קבוצה אותה הוא חקר. תנודות אילו של החוקר דורשות מאמץ נפשי רב על מנת "ללבוש" כל פעם מחדש את הדמות הנחוצה למחקרו³⁷³. בהיותי בת הקבוצה אומנם נחסך ממני עמל מסוים אך גם מחקרי לא היה חף ממאמצים. אומנם לא הוטרדתי בנושא איתור המידענים או קושי בתקשורת עימם, אך גיליתי כי עלי להשקיע עמל רב, נפשי בעיקר, על מנת להתרחק מהסיפורים וכדי שאוכל לנתחם בצורה אובייקטיבית, עד כמה שניתן, ולא להיסחף אחר רגשותי או רצוני לרצות את המספרים. לאורך כל עבודת השדה וכתבת עבודת המחקר עמד לנגד עיני הרצון העמוק שלא לפגוע בשום אופן, גם אם שלא במתכוון, במספרים ובמרואיני אשר תרמו את חלקם מתוך רגשות עמוקים והבנת הצורך בהנצחת אותה תקופה. יש צורך לנקוט כאן ברגישות יתרה ובתמרון עדין בין הנחיצות ברגישות החברתית ובין צורכי המחקר, בין פרסום המחקר ובין החשש מביקורת המספרים, בני הקבוצה ומשפחותיהם, שהרי הם קוראים ומבקרים אותו.

נקודה נוספת שתרמה רבות לראייתי ולהבנתי את התקופה והמצב היא העובדה שאני לא רק חוקרת תוך קבוצתית אלא גם תוך משפחתית. במסגרת מחקר זה ראייתי גם את הורי מלי ושמעון גלעדי אשר פתחו בפני דלת סתרים לתקופה חשוכה בעברם ובהיסטוריה הפרטית שלי. את רוב הסיפורים שמעתי כבר בעבר במהלך התבגרותי אך הם היו כאילו לקוחים מספרי ההיסטוריה של מזרח אירופה, מזמן וממקום שאינו מחוברים אלי ישירות, אך עם התפתחות מחקרי למדתי לקשר אותם אל סבי וסבותי כמו גם להורי ואלי והתבהרה בפני תמונה חדשה וחדה הרבה יותר. הסיפורים של כל מרואיני מעניינים ומרגשים אך סיפורם של הורי העלו בי תחושות חזקות של כאב ועצב על הסבל, פליאה ושמחה של הניסים הקטנים ששימרו אותם בחיים. כה רבי-עניין היו סיפורי הורי עבורי עד כי הם נחרטו בזיכרוני וכאילו לא היה צורך כלל להקליטם. יתרה מזאת, תוך כדי ניתוח הסיפורים המרתקים של הורי למדתי להעריך ולהוקיר יותר את אילו שכבר אינם, לצערי הרב, ואת הורי השכלתי לראות באור אחר, חדש ומיוחד. הדבר בולט במיוחד כיום כאשר הורי כבר מבוגרים ואינם כפי שהיו בצעירותם, ולפתע הם עוטים הילות בגוונים ייחודיים ומלאי חיים המשקפים אותם בתמונת ראי שמעולם לא יכולתי לראותה כך קודם.

סגירת מעגל מיוחדת במינה סיפקה לי מור, בתי הבכורה. אחרי תקופת התלבטות קצרה ביותר החליטה מור להגיש את מועמדותה ללימודי רפואה ברומניה. היא הגישה את בקשתה והתקבלה. כמו רבים מבני הדור השלישי שנולדו וגדלו בארץ גם מור אינה דוברת רומנית אך נדמה לי, כי בחירתה ללמוד דווקא

³⁷³ דוגמה לחוויה מעין זו מתוארת במחקרה של תמר אלאור בקרב הנשים החרדיות בבני-ברק בספרה משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות.

ברומניה הושפעה אף מעצם מחקרי אשר עורר את מודעותה וסקרנותה באשר לשורשיה שלה. וכך מיד אחרי שירותה הצבאי היא עברה לגור בבוקרשט שם היא לומדת כיום. מבחינתה, מור **עברה** להתגורר ברומניה אך מבחינתי היא רק ביצעה תהליך של **חזרה** למקורות משפחתה. אומנם זו חזרה זמנית מאחר ומדובר רק בתקופת לימודים אך הקשר שלה עם מקורותיה ושורשיה מתחזק מאוד כיום, היא לומדת להכיר את התרבות החמה והאוהבת ממנה נרקמו רוב חייה והווייתה. אין לי ספק כי היא תלמד רבות מהיותה ברומניה ודפוסים רבים ישתרשו עמוק מכפי שנוכל להעריך בתחילה. מור חשופה כיום הן לפני היפות של מולדתי ואנשיה והן לאילו היפות פחות, כך היא יכולה לחוש ולהבין יותר את שעבר על משפחתה הבעיות אליהן הם נחשפו (כמובן בקיצוניות רבה הרבה יותר). מבחינתי, עובדת בחירתה של מור בלימודים דווקא ברומניה מהווה סגירת מעגל והעברת המורשת ולפיד הזיכרון לדור השלישי שישא אותו בגאווה ויורישו לדורות הבאים אחריו. אני רואה בנוכחותה ברומניה את הצלחת הישרדותה של תרבותנו אף על פי... ולמרות הכל... ועל כך שמחתי וגאוותי.

גבולותיה של כל קבוצה אתנית נקבעים מתוך משא ומתן תמידי ואינטראקטיבי בין התערות הקבוצה בקבוצות אחרות ובין התבדלותה מהן. מכאן נובע גם כי הגדרתם של גבולות אלו נובעת רק מתוך פרשנותם של חברי הקבוצה ושל אילו שמחוצה לה³⁷⁴. החוקרת ניצה ינאי מסבירה גם כי "ההישג האינטרפרטטיבי שלנו הוא שהופך נתונים או תצפיות לעובדות, ולא עצם התייעוד של התנהגות או פעולות"³⁷⁵. לכן לא ניתן להפריד את התיאור האנתנוגרפי של הקבוצה מפרשנותם של חברי הקבוצה או מזו של החוקר בין אם הוא תוך או חוץ-קבוצתי. אותם גבולות אתניים מתבהרים מתוך ניתוח הסיפורים וחשיפתם של הרבדים הנסתרים בהם, אותם רבדים בהם נחשפים גם המספרים עצמם. המספרים בעבודת חקר זו דלו מזיכרונם את הרגעים הקשים ביותר בחייהם, לדעתי, וסיפרו לי את קורותיהם בשעות צערם, לא פעם תוך כאב, דמעות ובכי. לא היה מדובר בנוחות או בסיפורי ילדים אלא בדברים קשים ובתקופה מוגדרת. באופן גורף בקשו ממני המספרים איתם קבעתי פגישות על מנת להקליט את סיפוריהם, זמן לחשוב ולארגן את המחשבות ואת רצף האירועים. לכן אני סבורה כי מספרי אינם "מסיחים לפי תומם" אלא הם בחרו מראש את פרקי הזמן עליהם הם סיפרו, את האירועים ואולי אף את המילים המתאימות לתאר את המצבים הקשים.

אין לי ספק כי עובדת היותי אישה תרמה רבות לנגישות לנושאים רבים ולפתיחותם של המספרים. הנשים המספרות עיטרו את סיפוריהן לפעמים בתיאורי שמלות ולבוש ולפעמים בדברים הקשורים למערכות היחסים שבין אמהות לילדיהן. הן הרגישו חופשיות לשתף אותי בדברים אינטימיים שאינני חושבת שחוקר היה מגיע אליהן. בנוסף, כאשר חסרו לי נתונים או התעוררו שאלות בזמן ניתוח השיחה הרגשתי חופשייה לחלוטין לחזור אליהן לפגישה נוספת ולשאול בכל תחום הנחוץ לי. לעומתן, השיחות עם הגברים נשאו אופי שונה במקצת בהתחלה, יותר רשמי משהו. אך אחרי מספר דקות התפוגג המתח והשיחה זרמה כאילו

³⁷⁴ ניצה ינאי. קווים להבנת החקירה המדעית הפמיניסטית. בתוך: פסיכולוגיה ג', ע"מ 14.
³⁷⁵ ניצה ינאי. קווים להבנת החקירה המדעית הפמיניסטית. בתוך: פסיכולוגיה ג', ע"מ 18.

שסיפרו את סיפורם לנכדה המקשיבה בלהט. גם הגברים לא חששו מלשתף אותי בקטעים אינטימיים של חייהם וסיפרו, בין השאר, גם על מערכות היחסים בין בני המשפחה, על אובדן ילדים או על הצלחות שונות בחייהם. סיפוריהם של כל מרואייני לוו פעמים רבות בתנועות, הבעות ואינטונציות אשר הוסיפו לסיפור והדגישו קטעים שונים מתוכו בהתאם לרצונם ולאופן היגודם של סיפוריהם. קשר חם זה שנוצר ביני לבין חברי הקבוצה אפשר לי לחדור לתוכה וללמוד רבות עליה, ועלי כבת הקבוצה. סיפורים מלאים אלה גם פתחו בפני את האפשרות להשוואה עמוקה ומבוססת יותר בין סיפורי הנשים ובין סיפורי הגברים כך שיכולתי לערוך את השוואתי בניהם באופן מדויק ואמיתי יותר, לא רק על פי נתונים סטטיסטיים, ועל כך תודתי העמוקה להם.

תהליך חושפני זה של בני קבוצתי האתנית היווה עבורי גם תהליך לימוד עצמי דרכו בחנתי מחדש את מורשתי התרבותי ואת הערכים עליהם גדלתי וחונכתי. גיליתי פנים חדשות, מעניינות ומעוררות כבוד לאותה תרבות שנשכחה ממני במידת מה מאחר וגדלתי בישראל מאז היותי בת ארבע שנים. סיפורים ואירועים רבים שמעתי בבית כחלק ממסכת הסיפורים שעוברים מאם לבת או מהורה לילד אך התקשיתי להתחבר אליהם וליצור זיקה נפשית משמעותית³⁷⁶. סיפורים אילו תמיד היו בעיני, סיפורים ממקום אחר, מזמן אחר ומארץ רחוקה עם מעט מאוד קשר ישיר אלי. טעיתי. היום אני מבינה כי הסיפורים הללו קשורים אלי ישירות באופן בלתי עקיף ואין אני יכולה לנתק עצמי מהם. הם מהווים את עברי, תרבותי, ראיית עולמי והערכים עליהם חונכתי שנתהוו ונוצרו מתוך אותו כור היתוך של עצם היותי בת הקבוצה האתנית המסוימת והנהדרת הזו. בעקבות גילויים אישיים אילו הוקל עלי "משבר הייצוג"³⁷⁷ מאחר וראיתי עצמי כחלק אינטגרלי מהקהילה. עבודת חקר זו היוותה עבורי הזדמנות ראשונה מיוחדת במינה להסתכלות רטרוספקטיבית על חיי וחיי האנשים השזורים בחיי, הסובבים אותי. שזירה זו הינה בלתי ניתנת לניתוק או הפרדה מאחר ונבנית מתוכה וממנה, והיא משמשת ראי מגדיל לעצם הווייתי. מתוך תהליך למידה ובירור זה עולה ומתבהרת גם תמונתה של יהדות רומניה כקבוצה אתנית ומתגבש סיפורם של חברי הקבוצה כתמונה מקיפה יותר, הגיונית ובעלת משמעויות עמוקות ביותר.

³⁷⁶ חוויה דומה מתארת גם אילנה רוזן בספרה *אחות לצרדה: מסע אל חייהן של ניצולות שואה מהונגריה*, ע"מ 5.
³⁷⁷ יורם בילו. מחקר התרבות העממית בעידן הפוסט מודרני – סיפור אישי. בתוך: *תיאוריה וביקורת – במה ישראלית*, קיץ 1997. ע"מ 37.

סיכום

היהודים יוצאי רומניה מרכיבים קהילה די גדולה מבחינה מספרית שהתערתה בחברה הישראלית כמעט לבלי הכיר. כיום קשה להבדיל מתוך שאר הקהילות המרכיבות את תצרוף חברתנו דבר המעיד על השתלבות ותפקוד טובים. בעזרת מחקר זה הבלטתי מעט את קולם, עברם ואת מקורותיהם על מנת להבדילם במעט מכלל החברה ולהחזיר להם את גונם הייחודי. הנחת היסוד של מחקר זה הייתה כי רק דרך הכרת הנרטיבים האישיים של חלק מחברי הקבוצה אוכל להאיר את הקבוצה כולה ובמיוחד את קולותיהן של הנשים בקהילה שקטה זו.

הנרטיבים האישיים של חברי הקבוצה דרשו להעמידם בפרספקטיבה של הזמן והמקום בו הם התרחשו על מנת לאפשר לחוקרת ולקורא לראות את התמונה הכללית הנכונה. אחרת הם יהיו חשופים ונתונים לשינויים אותם מנהיגה חברתנו בשנים האחרונות ביחסה המשתנה לניצולי השואה ולאירועים אותם חוו. מחקרים רבים מראים כי החברה הישראלית אינה מהווה קרקע נעימה לפתרון או להקלת תחושותיהם הקשות מאוד של השורדים. לכן גם רבים מהם התקשו בתהליך התאקלמותם בארץ בצעירותם וחלקם אף ממשיכים להתמודד עם קשיים אילו כיום, כאנשים מבוגרים מאוד. לדעתי, עצם ההכרה בחשיבות סיפוריהם ובאירועים אותם המספרים מבקשים להנציח בעזרת העלאתם על הכתב מקלה על תחושת הקורבניות ומספקת להם אמצעי נוסף להתמודדות עם עברם הקשה. על מנת למנוע זילות או עיוות בסיפורים אילו חשוב "להחזיר" את העדות לרשות הניצולים [ולהעניק] להם זכות לזיכרונותיהם האישיים, כולל השנים לפני המלחמה ואלה שלאחריה"³⁷⁸. מעבר לסיפורי ההתמודדות וההינצלות באופן כללי ביקשתי להבליט את הקול הנשי העולה מתוך הסיפורים האישיים. ביקשתי לתת במה לאותן בנות, נשים ואימהות שתרמו חלק אדיר בהישרדותן והישרדות משפחותיהן. למרות השפעתן הדמומה אך בעלת הערך העצום שהייתה להן במהלך השנים נשים אילו לא קיבלו את ההכרה הנכונה בגבורתן ודרכי ההתמודדותן בשל היותן שקטות ונחבאות אל הכלים. דרך מחקר זה הובלטו מספר פרמטרים אשר משנים את זווית ההסתכלות והבנתנו נשים אילו. דרך נושאים שונים שעלו בראיונות ניתן לראות כי למרות הכל הן לא וויתרו על נשיותן, לבושן האלגנטי והתואם את צו האופנה, על לימודיהן ועל מקצועיותן בעתיד. הנשים הללו לחמו את מלחמת הקיום שלהן בערים ובמחנות השונים בדרכן השקטה ותוך העזרות בנשיותן. לדעתי, השינויים שהתחוללו בחברתנו ושמירת זיקתם של המספרים לחיים שלפני המלחמה ואחריה הם שאפשרו למספרים להתעמת שוב, בדרכם המיוחדת, עם החוויות הטראומטיות אותן דחקו לשולי תודעתם במשך זמן כה רב. כך, בעזרתנו של קהל אוהד ובאמצעות מעשה ההיגוד (או כתיבתו) הצליחו הניצולים לנכס לעצמם שוב, את אותו פרק בחייהם שהופקע מרשותם עם השנים – את עובדת היותם הקורבן האילם. מאמציהם לטוות מחדש פרק זה בתוך מארג חייהם כיום מהווה, לדעתי, היבט נוסף

³⁷⁸ Aleida Assmann. "History, Memory and the Genre of Testimony", in: *Poetics Today*. p. 267.

להקלת תחושת קורבניותם. כולי תקווה שמחקר זה תרם ועזר גם הוא, בתהליך התמודדות והתרוממות

קשה זה.

ביבליוגרפיה:

- אבני, ש. גאולים מיד צר. תל-אביב: רשפים, 1978.
- אבני, ש. אגדות סטרימטרה. רמת-גן: רשפים, 1985 (תשמ"ו).
- אור-בך, ישראל. עולמות נסתרים – התבוננות בתת-ההכרה. תל-אביב: שוקן, 1992.
- אייבשיץ, יהושע, ערך. האישה בשואה – אסופה תיעודית על גבורת האישה ועמידתה מימי השואה. ירושלים: זכור, תשמ"ז.
- איריגארי, לוס. מין זה שאינו אחד. תל-אביב: חדקל, 2003.
- אלאור, תמר. משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות. תל אביב: עם עובד בשיתוף עם ירחון נעמת, 1992.
- אלכסנדר, תמר ומיכל גוברין. "קווים להגדרת אמנות ההצגה של המספר העממי". עיתון 77, גיליון 61-60, ינואר-פברואר 1985: 45-51.
- אלכסנדר, תמר ודב נוי. אוצרו של אבא – מאה סיפורים וסיפור. ירושלים: משגב ירושלים, תשנ"ב.
- אלכסנדר, תמר. עורכת. עד עצם היום הזה... על אומנות ההיגוד של המספר העממי. תל-אביב: אופיר, 1993 (תשנ"ג).
- אלכסנדר, תמר. מעשה אהוב וחצי. ירושלים: הצאת הספרים ע"ש מאגנס, האוניברסיטה העברית. תש"ס.
- אלכסנדר, תמר. לצעוד על פתקים של אהבה – קשרי משפחה בסיפורה של ניצולת שואה מסלוניקי, (הרצאה). גרנדה: 2008.
- אנצ'ל, ז'אן. "דורות". האנציקלופדיה של השואה כרך שני. תל-אביב: ספרית פועלים, 1990.
- אנצ'ל, ז'אן. "טרנסניסטריתה", "מוגילב – פודולסקי". כרך שלישי. תל-אביב: ספרית פועלים, 1990.
- אנצ'ל, ז'אן. "רומניה". האנציקלופדיה של השואה כרך חמישי. תל-אביב: ספרית פועלים, 1990.
- אפלפלד, אהרן. סיפור חיים. ירושלים: כתר, 1999.
- באטלר, ג'ודית. טענת אנטיגונה – יחסי שארות בין חיים למוות. תל-אביב: רסלינג, 2004.
- בארת, רולאן. מות המחבר / מהו מחבר?. תל-אביב: חדקל, 2005.
- בילו, יורם. "חקר התרבות העממית בעידן הפוסט מודרני – סיפור אישי". תיאוריה וביקורת – במה ישראלית, כרך 10. קיץ 1997: 37-52.
- בן עמוס, דן. "הגדרת הפולקלור בהקשר התרבותי". הספרות – רבעון למדעי הספרות, כרך ד' מס. 3. יולי 1973 (תשל"ג): 416-424.
- בן עמוס, דן. "קטגוריות אנאליטיות וז'אנרים אתניים". הספרות – כתב עת למדע הספרות, כרך 20. אפריל 1975: 136-147.
- בן עמי, יששכר. "עבודת-שדה בחקר המנהגי". מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כרך ג, תשמ"ו-תשמ"ג: 121-127.

בר-און, דן, אלון לזר, עורכים. פסיכולוגיה של השואה. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2006.

ברגמן, יהודה. הפולקלור היהודי – ידיעת עם ישראל, אמונותיו, תכונותיו ומנהגיו העממיים. ירושלים: ראובן מס, 1953 (תשי"ג).

גוברין, יוסף. בצל האבדון – זיכרונות על טרנסניסטריה לעל ההעפלה לארץ-ישראל. ירושלים: יד ושם, 1999.

גלעדי, דוד. ההרג האחרון. ישראל: משרד הבטחון, 1998.

דאולינג, קולט. תסביך סינדרלה – פחדן החבוי של נשים מאי-תלות. תל-אביב: שוקן, 1983 (תשמ"ג).

דביר-גולדברג, רבקה. "קולו של מעיין תת-קרקעי: דמותה של אישה מבעד לסיפור החסידי". מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כרך כא. תשס"א: 27-44.

דה בובואר, סימון. המין השני. (כרך ראשון) תל אביב: בבל, 2001 (תשס"א).

הלבני, דוד. עלה לא נידף – חיים של לימוד בצל המוות. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1999.

הלוי, מנייה. הלינו אותי לילה. תל-אביב: מורשת וספרית פועלים, 1963.

הרן, שמעון. דארבאן. ירושלים: שמעון הרן, 1992.

הרצוג, אסתר, עורכת. נשים ומשפחה בשואה. ישראל: בית לוחמי הגטאות, 2006.

ויזל, אלי. הלילה. ישראל: משרד הביטחון, 1966 (תשכ"ו).

זבה-אלרון, ציפי. "הסיפור האישי כהצלה מן השכחה". מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כרך כב'. תשס"ג: 69-98.

זלקאי, חיים. "מזיכרון לשלום", אבג – עיתון אוניברסיטת בן-גוריון, גיליון 46. מרץ 2007 (ניסן תשס"ז): 12-13.

טולסטוי, לב. סונטת קרויצר. ישראל: הקיבוץ המאוחד, 2006 (תשס"ו).

זון, הדא. "האסכולה הפורמאליסטית במחקר הספרות העממית". הספרות – רבעון למדע הספרות, כרך ג, מס' ו. יוני 1971 (תשל"א): 53-82.

ינאי, ניצה. "האם יש ממש בביקורת הפמיניסטית על המדע?". פסיכולוגיה – כתב עת למדעי ישראל לעיון ולמחקר כרך ג'. 1992 (תשנ"ג): 13-20.

יסיף, עלי. "הסיפור על האיש שלא נשבע מימיו- מאויקוטיפ יהודי לאוקוטיפ ישראלי". מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כרך ח-ט. תשמ"ה-תשמ"ו: 7-32.

יסיף, עלי. "עיון מחודש בדרכי-הקליטה של סיפורי-עם בינלאומיים בפולקלור היהודי של הדורות האחרונים". מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כרך יג-יד. תשנ"ב: 275-302.

יעבץ, צבי. סוגיות בחקר רומניה – ערב עיון שהתקיים ביום 8 בדצמבר 1988 בבית התפוצות. ירושלים: המכון לחקר התפוצות, 1989.

יעבץ, צבי. אנטישמיות ותהפוכותיה – החיים הפוליטיים ברומניה בימי המלך קרול השני 1930-1940. ירושלים: המרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין – גורן אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ד 2004.

כהן, אסתר ורוברט. "תרבות עממית ותרבות עילית: אשליית הניגודים". התרבות העממית – קובץ מחקרים. עורך: ב"ז קדר. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"ו 1996. 13-30.

לאבוב, ויליאם. "טרנספורמציה של חוויה לתחביר סיפורי". הספרות – כתב עת למדע הספרות, כרך ט, (השנה חסרה): 60-83.

לה-קפרה, דומיניק. לכתוב היסטוריה, לכתוב טראומה. תל-אביב: רסלינג, 2006.

לובין, אורלי. אישה קוראת אישה. חיפה: זמורה-ביתן, 2006.

לוי, פרימו. הזהו אדם?. תל-אביב: עם עובד, 2006.

לוי-שטראוס, קלוד. "יעילותם של סמלים". פרקים באנתרופולוגיה חברתית. עורכים: שוקן, משה ועמנואל מרקוס ושלמה דשן. תל-אביב: א.י.ל., 1980. 235-244.

ליבלך, עמליה. ערק לארוחת בוקר. תל-אביב: שוקן, 2008 (תשס"ח).

מוקאז'ובסקי, יאן. פונקציה, נורמה וערך אסתטיים כעובדות חברתיות. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1983 (תשמ"ד).

מכמן, דן. הגטאות היהודיים בימי השואה: כיצד נתהוו ומדוע?. ירושלים: יד ושם, 2008 (תשס"ח).

מקאליב, אדמו"ר. אנציקלופדיה 'שמע ישראל' כרך ב'. בני-ברק: מכון 'שמע ישראל', תש"ס. 91.

נוי, דב. "אגדות הבעש"ט בהרי הקרפטים". מחניים כרך מו'. תש"כ 1960: 66-73.

נוי, דב. "סיפורי גולה בספורת העממית". מחניים כרך סד'. תשכ"ב 1962: 94-101.

נוי, דב. "עלילות-דם בסיפורי העדות". מחניים כרך ק"י. תשכ"ז 1967: לב-נא.

נוי, דב. יחד שבטי ישראל. ירושלים: דפוס מרכז, תשכ"ז 1967.

נוי, דב. "פולקלור". אנציקלופדיה למדעי החברה כרך רביעי. תל-אביב: הקיבוץ הארצי, 1968. 598-613.

נוי דב. "פולקלור – הגדרה ותיחום". עד עצם היום הזה... עורך: תמר אלכסנדר. תל-אביב: אופיר, 1993. 17-28.

סבסטיאן, מיכאיל. יומן – 1935-1944. תל-אביב: נמרוד, 2003 (תשס"ג).

פן, מנשה. גלגולי מוטיבים בפולקלור ובספרות. ירושלים: ר. מס, 1991.

פראנק, אנה. יומנה של נערה. תל-אביב: שוקן, 1999 (תשנ"ט).

פרויד, זיגמונד. מבוא לפסיכואנאליזה – סדרה חדשה של הרצאות. תל-אביב: דביר, 1988 (תשמ"ח).

פרידלנדר, שאול. עם בוא הזכרון... ירושלים: אדם, 1980.

קרן, נילי, עורכת. את אחי אני מבקש. משרד החינוך מנהל חברה ונוער. תל-אביב: סמינר הקיבוצים, 2009.

רוזן, אילנה. השואה במרכז החיים: ניתוח פולקלוריסטי של סיפורי חיים מפי ניצולי שואה דוברי הונגרית. ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1994.

- רוזן, אילנה. מעשה שהיה ... הסיפורת העממית של יהודי קרפטורוס. תל-אביב: המכון לחקר התפוצות, 1999 (תשנ"ט).
- רוזן, אילנה. אחות לצרה – מסע אל סיפור חייהן של ניצולות שואה מהונגריה. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון, תשס"ג.
- רוזן, אילנה. באשוויץ תקענו בשופר: יוצאי קרפטורוס מספרים על השואה. ירושלים: יד ושם, 2004 (תשס"ד).
- רוזן, מרקו. יהודי רומניה בשנים 1940-2000. ישראל: (חסר שם ההוצאה), 2001.
- רפפורט, גיזי. חוצות הקווים. תל-אביב: ידיעות אחרונות, 1999.
- רקובר, ש. סם. "האם יש ממש בביקורת הפמיניסטית על המדע?" פסיכולוגיה – כתב עת למדעי ישראל לעיון ולמחקר כרך ג'. 1992 (תשנ"ג): 5-12.
- שוקד, משה, עמנואל מרקוס, ושלמה דשן, עורכים. פרקים באנתרופולוגיה חברתית. שוקן: תל-אביב, 1980.
- שחר, שלי. "לצעוק בשקט". הארץ, מוסף שבת: יום שבת י"ח בכסלו תש"ע, 5.12.2009.
- שנהר, עליזה. מספר, סיפור, קהל. ישראל: הקיבוץ המאוחד, 1994.
- שפרן, אלכסנדר. אל מול פני הסערה – יהדות רומניה בתקופת השואה. ירושלים: יד ושם, 1990 (תשנ"א).
- שקספיר, ויליאם. הסוחר מונציה. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2000.
- תאודור, לביא. "רומניה". האנציקלופדיה העברית כרך ל'. ירושלים: חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, תשל"ח. 821-827.
- Adler, Rachel. *Engendering Judaism: An Inclusive Theology and Ethics*. Jerusalem: The Jewish Publication Society, 1998.
- Assman, Aleida. History, Memory and the Genre of Testimony, in: *Poetics Today* 27, 2 (Summer 2006) 261-273.
- Baumel, Judith Tydor. *Double Jeopardy – Gender and the Holocaust*. Great Britain: Valentine Mitchell, 1998.
- Bendermer, Jutta T. *Women Surviving the Holocaust – In Spite of the Horror*. United States: Ney-York, 1997.
- Cixous, Helene. *Coming of Writing – and Other Essays*. London, England: Harvard University Press, 1976.

Dundes, Alan. *Folklore Matters*. Knoxville, United States: The University of Tennessee press, 1989.

Fuchs, Esther, ed. *Women and the Holocaust – Narrative and Representation*. United States: University Press of America, 1999.

Hartman, Zvi, ed. *Antisemitism in Romania: the image of the Jew in the Romanian society*. Tel-Aviv: Tel-Aviv University, 1993.

Heinemann, Marlene E. *Gender and Destiny – women Writers and the Holocaust*. United States: Connecticut, 1986.

Hertzog, Esther. *Life, death and sacrifice – Women and family in the Holocaust*. Jerusalem: Gefen, 2008.

Iliescu, Ion. Yad Vashem (Last update is missing)
<www1.yadvashem.org/about_yad/what_new/data_what_new/edf/English>

Ofer, Dalia, Lenore J. Weitzman, eds. *Women in the Holocaust*. United States: Yale University Press, 1998.

Oring, Elliott. *Folk Groups and Folklore Genres – An Introduction*. Utah – United States: Utah State University Press, 1986.

Penttinen, Juha. *Oral Presentation and World View*. Helsinki: (missing press), 1978.

Scott, W. Joan. "Deconstructing Equality-Versus-Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism". *Feminist Studies* 14, no. 1 (Spring 1988): 134-148.

Ritvo, Roger A., Diane M. Plotkin. *Sisters in Sorrow – Voices of Care in the Holocaust*. United States: Roger Alan Ritvo and Diane M. Plotkin, 1998.

Tec, Nechama. *Resilience and Courage – Women, Men and the Holocaust*. United States: Yale University press, 2003.

Titon, Jeff Todd. *The Life Story*. United States: University of Illinois press, 1992.

Jagendorf, Siegfried. *Minunea de la Moghilev*. Bucuresti: Hasefer, 1997. Voladi – Vardi.

Orasul Umbrelor. Tel-Aviv: (Editura Lipseste), 1987.

גבי מוסקוביץ – 22.1.09

גבי. אז מה את רוצה לשמוע? איך את רוצה לשמוע?

מראיית. תוך כדי סיפור, ככה כמו שאת מספרת יפה, אז תוך כדי סיפור.

ג. רומנית [אן] עברית?

מ. לא כך משנה לי, אני אדפיס בסוף הכל בעברית ואתרגם אם יש צורך.

ג. לי הרבה יותר קל בעברית. אני אף פעם לא דיברתי רומנית מאז שאני בארץ.

מ. מה את אומרת?

ג. אבא ידע עברית. סבא ידע עברית.

מ. עוד מרומניה? – אבא שלי וסבא שלי בוגרי ישיבה גבוהה ברומניה וזה לא בוגרי ישיבה גבוהה פה. הם

אומנם את הקמץ קראו או וזה... אשכנזי, אבל הם ידעו.

מ. אז לא היית צריכה לשבור שיניים כשהגעת לפה.

ג. ברור שכן, אני לא ידעתי.

מ. איך זה?

ג. אני למדתי עברית דרך צרפתית.

מ. איך זה?

ג. הגעתי להחלטה, יותר נכון להגיד שאמא שלי הגיע להחלטה, שכל אחד צריך חתיכת נייר. את יודעת מה

זה חתיכת נייר? – תעודה, דיפלומה. ואני אמרתי לה – אמא אחרי שראיתי את הצורה שקיבלו אותי עם

הבגרות הזו, תעשי לי טובה עם הלימוד בישראל. בנוסף לזה אני בוגרת גימנסיה, בסך הכל בגרות – לא

יותר מזה ומלמדת שני סטודנטים לשנה שנייה.

מ. מה זאת אומרת שנה שנייה, באוניברסיטה?

ג. כן. לימדתי אותם פרטי. מה קורה? היום אפשר להגיד שאנחנו מתקדמים למרות שיש עוד הרבה, אבל

בכל זאת אז בזמנו, זה היה אסון. שנה שנייה אני לימדתי פרטי כדי שהם יוכלו ללמוד.

מ. עם הבגרות את לימדת לתואר ראשון? –כן. טוב אבל אני הייתי קצת מתקדמת למתמטיקה, ריאלית. אז

אמרתי לה (לאמא) – לא. אז היא אמרה לי – לא גברת, לא מספיק, את לא יודעת איך את מתגלגלת בעולם

ואת צריכה חתיכת נייר, קצת יותר מהבגרות. כעבור כמה שנים אמרתי לה תודה, אבל...

מ. משהו הם יודעים ההורים האלה בכל זאת....

ג. כן.

אז הגעתי, היה בתל-אביב, עכשיו כבר ניסגר.... מרכז מורים מוסמכים, בית ספר להנהלת חשבונות

מוסמכת. טוב, גבי נכנסת לשמה, הוא מדבר, הוא שומע והוא מבין (המורה). אני לא מבינה שום דבר, והוא

הסתכל עלינו וראה שאנחנו כמה אנשים מסתכלים עליו כמו אני לא יודעת מה... אז הוא לקח כל אחד

בשיחה ואמרתי לו – תשמע, אני יידיש לא יודעת, הורי לא דיברו ולי אין מושג. הדבר היחיד מה שאני יודעת חוץ מרומנית זה צרפתית, אז הוא אמר OK, אנחנו שנינו בכיתה נלמד עברית דרך צרפתית – זה היה מורה, לא מורה לכתיבה עברית. סרנה קראו לו. וככה למדתי עברית, עם מורה צמוד. זה שאחר כך עשיתי עוד שנתיים אוניברסיטה, שאני אגיד שזה עזר לעברית? אני אשקר... אבל, מה שהוא לימד אותי דבר טוב, זה שאני אקרא אך ורק עברית, שום שפה לא אחרת עד שאני אדבר עברית שוטפת. אני גם היום קוראת רק עברית, התחלתי רק עכשיו, לפני שנתיים לקרוא רומנית... ולמה? הגעתי לפה, התחילו לדבר איתי רומנית והייתי עוצרת אותם – רגע, מה זה? תראי, אני מ-49 בארץ, לא דיברתי, לא היה לי עם מי.

מ. אז זה יפה שזכרת לקרוא, שאת מצליחה לקרוא. לא מבחינת האותיות אלא כשפה.

ג. לקחתי מכאן ספר ברומנית וכעבור יום החזרתי אותו. ולמה? כי הייתי צריכה לקרוא עם מילון. אמרתי שליחה, אני לא הרגתי אף אחד... והחזרתי אותו. אז אני קוראת Revista Mea ...

מ. אז, למה באתי בעצם? כדי לשמוע, כמו שאת יודעת לספר, ככה יפה, סיפור חיים. התקופה שהיית ברומניה עד שעלית לארץ בערך.

ג. תראי זה ממש ניקשר.

מ. אני בטוחה. אבל עם כל הפרטים הקטנים, הפיקנטיים של איך אמא הייתה מדברת... כמה שאפשר יותר... דברים... של מה שמתקשר לתרבות, חיים, מערכת יחסים... סיפור חיים. אז בואי תציגי את עצמך כדי שאני אדע עם מי אני מדברת...

ג. טוב, ילידת 1934, אפריל. הורי בטי ודוד הלפרין, מבירלד, מחוז טוטובה, מולדובה, רומניה. זו הכתובת המדויקת המלאה. היה לנו דירה מאוד גדולה, בפרונט היה לנו חנות, מכולת... של סיטונאות וקמעונאות בקשר עם כבשים, סוסים, ופרות שלנו שהיו מחוץ לעיר חלק, וחלק שהיו בחצר.

מ. זאת אומרת: צמר, חלב וגבינות שהייתם מכינים בבית? לא מכינים בבית, היו מכינים אצל הכפריים בכפר ומביאים אותם, אבל לא כשרים. טוב, אם את רוצה סיפור פיקנטי אני אספר לך...

מ. הנה אני מתיישבת טוב.

ג. מזה אנחנו היינו מתפרנסים כמובן, למרות שלא אמא ולא אבא היו במקצוע. אבל ברומניה להיות סוחר זה היה דבר שונה לגמרי.

מ. מה זאת אומרת? - תראי, מי שרצה להרוויח יותר, מי שרצה לעשות עסקים היה מתעסק עם מסחר.

מ. אבל הרבה יהודים עשו את זה?

ג. כן בהחלט, ואבי היה אחד החנויות המוכרות בעיר ואפילו אף אחד לא קרא לו דוד הלפרין, אלא כולם קראו לו "איליה" – זה היה שלט של החנות. גם היום אם אני פוגשת משהו – נכון שאת הבת של אישתו של איליה. אני דומה מאוד, לא דומה – כאילו קופי של אמא שלי, את יכולה לראות את התמונה פה על הקיר... ככה נולדתי, עם אישה – צצה גרפינה, לאמא לא היה זמן כמובן שהיה החנות וגדלתי עם כלבה קטנה שהייתה מביאה אותי לבית ספר ומחזירה אותי מבית ספר... זה...

מ. אחים, אחיות אין...? איולי לא אחים ולא אחיות. אבל זה לא טוב. זה מה שצעקתי כל הזמן לילדים שלי. שניים הבינו והשלישי... למפה (לקיר). אז זהו... והתחלתי ללימוד בבית ספר עברי, למדתי 4 שנים, א ב ג ד, בבית ספר עברי. עברית לא למדתי אפילו לא "שלום" אבל בבית ספר עברי – למדתי.

מ. יהודי?

ג. לא, קראו לזה "עברי".

מ. אז במה התבטא ה"יהודי"?

ג. בשום דבר. אז גמרתי את זה ועברתי אחר כך לתיכון לבנות, ולמדתי שם עד כיתה עשירית. בעשירית נתתי בגרות, וקרה מה שקרה והגעתי לארץ. מיד אחרי זה, חצי שנה אחרי זה הייתי בארץ.

מ. וזה יצא באיזו שנה? דצמבר 49. הגעתי לפה ב-31.12.49. כשקמנו בבוקר זה היה 1950. זה היה משהו.

מ. למה?

ג. עברה שנה...

מ. החלפתם מדינה, החלפתם תרבות, החלפתם עם וגם שנה. בואי ספרי לי...

ג. החלפנו גם בית והגענו לאוהל... אבל בואי נספר לך קודם. את רצית קודם דבר פיקנטי, נכון?

מ. כן.

ג. בואי אספר לך אותו... בערים הקטנות בחוץ לארץ היו בדרך כלל רב ושוחט. במקרה אצלנו בעיר הרב והשוחט היו גיס וגיסה. כלומר, האח היה רב ואחותו נשואה לשוחט. וגדלנו יחד ולשוחט היו 8 ילדים והקטנה מהם בת גילי, אנחנו היינו חברות. פתאום חלתה, והלכה לרופא וגילו שיש לה שחפת. תראי, היום עם שחפת נותנים כמה זריקות פניצילין וגומרים עם השחפת, פחות או יותר, אבל אז... היה לנו רופא יהודי, ד"ר שכטר.

מ. איך קראו לילדה?

ג. לילדה קראו אתליה. כן היום היא אמא לארבעה ילדים ואני לא יודעת כמה נכדים שלא ראיתי אותה מזמן. היא בארץ והכל בסדר. והד"ר שכטר הזה היהודי אמר לאמא שלה: תשמעי, הדבר היחיד מה שיכול להציל את הילדה זה ככה חמאה ושומן מהחזיר, בשני דברים: אחד לשים על החזה כקומפרס והשני לעשות לה ביצה עם זה... דברים שהיא תוכל לאכול... לא צריך הרבה. געוולט, הלכה לרבנית כדי לשאול מה לעשות אז קיבלה תשובה "מאוד נחמדה"... שתמות אבל לא לאכול חזיר. אמא שלי שמעה את זה, היו חברות, אמרה לה – תתני לי את אתליה אלי הביתה היא תישן עם גבי ותישאר עם גבי ואני אטפל בה כמו שהרופא אומר. וככה עשו, והכל בסדר והילדה הבריאה והכל נגמר. עברו איזה חודשיים שלושה... באתי מבית הספר ואמרתי "שלום" אבל אמא לא עונה... היא עצבנית. שאלתי אותה – אמא מה קרה? – אמא לימדה אותי דבר יפה מאוד, שאני תודה לאל עשיתי אותו עם הבנים שלי; להיות חברים מקטנות. הייתי כבר בת 8-9 משהו כזה. אמא מה קרה? – גברת רוקח שלחה את המשרתת לקחת ממני חמאה. גב' רוקח היא הרבנית. לשלוח מחאה לא כשרה... מה את שולחת... שאלתי מה את עצבנית? אני לא הבנתי, אני בכל

זאת הייתי ילדה.... אז היא מסבירה ... תראי, בשביל אתליה היה אסור, בשביל הגברת שהיא קצת מקוררת אז היא אומרת, כשהגברת התקררה קצת שלחה (לקחת) חמאה, בשביל זה קיבלה רשות מהרב – לא נתתי לה!

מ. היא לא נתנה לה?

ג. לא, בטח שלא. אמרה שתלך לקנות איפה שהיא רוצה לא ממני, לא נתנה לתליה.... זה, אני יכולה להגיד שזו ההדרכה שלי לחיים דתיים, למרות שאצלנו בבית עם אבא וסבא וזה – לא עשו טרגדיה. רק סבא היה אומר מדי פעם, תראי מאיפה יצאת ולאן הגעת... את אוכלת פה... ואת הולכת ליפו... אבל הוא קיבל את זה. אז סבא סבתא היו דתיים ולא אכלו (חזיר).

מ. אבל ההורים כן?

ג. לא אכלו....

מ. אבל עבדו בזה?

ג. לעבוד, לגעת מותר אבל לא נכנס הביתה... אז זה הפיקנטריה. החוצפה של הדתיים, וזה רואים גם פה. הילדה בת השמונה יכולה למות, לא משנה, יש עוד 7... אבל "הגברת" צריכה לשמור על עצמה... זה כל כך נכנס בי אחרי כל כך הרבה שנים ואני לא אשכח את זה אף פעם!
ואנחנו המשכנו... באו הגרמנים ועברנו גם תקופה....

מ. על זה הייתי רוצה לשמוע.

ג. אנחנו לא סבלנו מי יודע מה, רק סבלנו דבר אחד. אנחנו גרנו במרכז העיר והעבירו אותנו משם לפרוורי העיר, במקרה גם זוג יהודים [איתם גרנו באותו בית] שאנחנו הכרנו ועם הבת הייתי תלמידה בבית הספר. אני לא הפסדתי יום אחד של לימודים. אבל כל זה תודות ל-"איליה", אני הייתי הבת של איליה. לי לא קראו גבי הלפרין אלא גבי איליה. ואז אני לא הספדתי אפילו יום אחד של לימודים. לא יכולה לבכות כמו שאנשים...

מ. אז למעשה נסעת מפרוור העיר למרכז ללימודים כל יום?

ג. כל יום.

מ. איך?

ג. הסתדרנו. היה cruta (כרכרה עם סוסים). לא היה... ועם סוס. מה שהפריע לנו זה שאבא לא היה איתנו. איפה הוא היה? ב-Turcuai ליד Braila יש ישנם מכרות ואבא עבר במחנה עבודה במכרות. מכרות של מה? אני לא יודעת ממש. אבל... [שרה שיר לעצמה] ... אני שרה את השיר שלהם אבל אני לא ידעת מה זה. היה שם גם מים... מפני שהשיר אומר שהם יצאו בבוקר בסירה ואחר מהם, צאליק יענקוביץ, טבע. אני לא הכרתי... זה הכל בשיר.

מ. את מכירה את השיר כולו?

ג. לא. אז זהו כשזה נגמר, אבא חזר הביתה וחזרנו גם אנחנו הביתה.

מ. כמה זמן הוא היה שם?

ג. הוא היה כמה חודשים טובים, כמעט שנה.

מ. בתקופה הזאת הוא יצא הביתה?

ג. לא, לא ראינו אותו בכלל.

מ. וכשהוא בא מה הוא סיפר? הוא לא סיפר... עד היום. ועם זה אנחנו גמרנו את הצד הגרמני כמו שאומרים. הסבל שלנו הגדול...

מ. וכשהעבירו אתכם לפרוורים הייתם עם עוד משפחה אחת בדירה...?

ג. עם עוד כמה משפחות בדירה אחת, כל משפחה אחת קיבלה חדר אחד, לישון למעלה, למטה איך יסתדרו כל אחד...

מ. איך הסתדרתם עם אוכל, למשל?

ג. האמת היא שהיה לנו כסף, אז כשיש כסף אין בעיה באף מקום, גם שם לא הייתה לנו בעיה.

מ. על איזה שנים אנחנו מדברים, כי בהמשך, מאוחר יותר היה קשה גם עם כסף?

ג. אני תיכף יגיד לך על איזה שנים 45-6 משהו כזה, כבר הסוף. הדברים הלא נעימים זה היה, כשעברנו אמא שלי הייתה עם יד בגבס, למשל, ולא יכלה להתלבש מהר והגרמנים אמרו ... מהר מהר (תרגום) והיא לא יכלה, אז אחד מהם אמר – "תירו בה". לדעתי השני היה יהודי אלף אחוז...

מ. מה, הוא היה יהודי במדים של נאצים?

ג. לדעתי הוא היה יהודי.

מ. למה? הוא אמר לה, לדודה שלי בגרמנית יידישאית, היא קראה לזה ככה, - "שימי עליה שמיכה וקחי אותה ככה" ואמר לשני – "כן, הם כבר יוצאים".

מ. אז הוא בעצם הגן עליה.

ג. כן, בגלל זה יש לי את ההרגשה, עד היום הזה, שהוא היה יהודי.

מ. וזה באמת מה שהיא עשתה?

ג. כן, לקחנו שמיכה, שמנו עליה וככה נסענו, היינו דודה ואמא וסבא ואני.

מ. ועברתם כולכם לגור שם [בפרוורים]?

ג. כן.

מ. וכולם שרדו למעשה את המלחמה כי לא הלכתם לשום מקום?

ג. נכון.

מ. ומבחינת חוקים של לצאת מהבית...?

ג. לנו לא היו בעיות... זה היה כבר הסוף. הבעיות התחילו כשבאו הרוסים.

מ. מה זאת אומרת? ראשית, חזרנו הביתה בינתיים, ולנו היה בית גדול.

מ. מה זה "גדול"?

ג. את יודעת מה זה "בית רכבת"?

מ. לא.

ג. היה קדימה היה החנות ומאחורנית היה בצורה כזו רכבת של הדירה... חדר אחרי חדר... קראו לזה "בית רכבת"... בבית רכבת הזה היה לכל אחד החדר שלו... לא, סליחה טעיתי, היה איתנו גם צצה-גרפינה המטפלת שלי, היא לא עזבה אותי עד שנסענו לישראל.

מ. היא הייתה יהודיה?

ג. לא, מה פתאום, רומניה. אבל היא גידלה אותי...

מ. היא סיפרה לך סיפורים, בטח, בתור ילדה?

ג. ועוד איך. טוב, נדבר על זה אחר כך.

ג. אז אחר כך, אנחנו גרנו שם, נכנסו הרוסים (תרגום) – "לתת שעונים!" וחוף מזה – "לסגור את החנות!" כל מיני דברים כאילו, אז סגרנו את החנות והם לקחו מאבא ומסבא את... אז הלכו עם שעון כזה... [כיס] ולקחו ואז התחיל.... "זה בית טוב כדי שיהיה לנו מפקדה פה".

מ. אז מה הם החליטו שאתם עוזבים את הבית?

ג. ופה שוב היה לנו מזל – היה אחד שאמר: בסדר אנחנו ניקח את כל הבית פרט לחדר אחד. בחדר אחד הם יסתדרו. ואבא שלי, כששמע את כל הדברים האלו, הוא דיבר עם אמא והחליטו לסגור את החנות, למכור את כל הדיר והחיות ושהוא יצא לעבודה רגילה כמו כל אחד... כמנהל חשבונות... יש לו מקצוע יצא לפי ה... הלך למן לשכת עבודה, כמו שיש לנו פה, והיה עורך דין יהודי, מה שמו אני לא זוכרת אבל הוא נמצא היום בהרצליה... הגורל כל כך עושה צחוק מאנשים לפעמים, כמו שאין לך מושג... אז הוא אמר לאבא ככה: "איליה (תרגום) – עד עכשיו התייבשנו אנחנו, עכשיו תתייבש אתה והמשפחה שלך, אתה לא תקבל עבודה מאיתנו". אבא שלי לא אמר רבע מילה. חזר הביתה ואמר לאמא: "בטי, תכיני בבקשה ארבע מזוודות. אם להתייבש... נתייבש בשמש בפלסטינה". ככה הגענו לארץ – תוך 24 שעות היינו בארץ. נסע לעיר עם העגלה שלנו מלאה שקים כסף, אז היה אינפלציה של הכסף, תוך חצי שעה סידר את הפספורט של כל אחד מאיתנו. חזר הביתה, נסענו לקונסטנצה, נכנסנו לאוניה והגענו לישראל. אם ההוא לא היה מדבר ככה – אני עוד הייתי ברומניה גם היום, בטוח...

מ. היה לכם טוב?

ג. תראי, היה לנו מצוין, דירה פנטסטית, פרנסה יוצאת מן הכלל, אני למדתי – מה עוד היינו צריכים?... אז היינו שמה. אבל הוא אמר מה שאמר... והצורה שהוא אמר... "אתה תתייבש...". "אני אתייבש בשמש בפלסטינה...". נותן אלוהים שבאה דוד שלי לארץ אחר כך והיא גרה בהרצליה. והיא נפטרה. ואני הולכת לפתור את הבעיות שלה ואני מוצאת איזה מכתב, משהו כמו צוואה, ואני צריכה עורך דין שיתרגם לי את הצוואה הזאת ברומנית לעברית ושיפעל בזה. אז אני שועלת את דודה שלי שגרה בהרצליה – "רודיקה לאן אני יכולה ללכת?" אז היא אומרת: תראי אני לא מכירה אבל אני יודעת שיש משהו מ-BARLAD רומני

פה והוא עורך דין, לא יודעת ולא מכירה אבל כתוב עורך דין בחוץ, תלכי ותראי. אז אני הלכתי ונכנסתי ... וכשנכנסתי נעשה לי רע על הנשמה. פגשתי את ה"אדון" שהודות לו אנחנו פה וכשאני נכנסתי עם בעלי, אמרתי: "שלום" (והדמיון שלי לאמא היה בולט וכל מי שהכיר אותם טוב והיהודים...) הוא הסתכל ואמר: את הבת של איליה! אמרתי לו – כן, איליה פה. איפה... מה... איזה מותק... (באירוניה). באתי הביתה ואמרתי לאבא: אתה יודע – החמור הזה נמצא פה. אז הוא אמר – מוטב לו שילך בצד שמאל כשאני בימין. זה הסיפור של ה- "הגענו ארצה". הגענו ארצה בשער העלייה, את יודעת מה זה?

מ. לא.

ג. בחיפה היה מחנה שקראו לזה "שער העלייה" שהיו נכנסים כל העולים שיעשו לנו דיסאינפקטציה עם ד.ד.ט. – יפה. אז שמה שאלו – מי זה תנועות נוער? אז אמרתי "אני", עם עוד כמה. איזה תנועת נוער? – השומר הצעיר. יופי – נשלח אותך לקיבוץ על יד תל-אביב, אבא שלי היה נורא מאושר כי הבת תלך ללמוד עברית בקיבוץ, לא?

מ. לא. בת כמה היית אז כשעליתם?

ג. 14 וחצי. ועוד על יד תל-אביב... איפה זה לא ידענו... היינו בחיפה, אבל על יד תל-אביב זה יופי. טוב, אנחנו מחר בבוקר הילדים נוסעים לקיבוץ, בנפרד מההורים. ההורים הולכים למחנה עולים בפרדס כץ – מול בני ברק. ואנחנו נוסעים ונוסעים ונוסעים... ואני שואלת (תרגום) איפה זה התל-אביב הזה, זה עוד רחוק? – והנהג מסתכל אלי ואומר: איזה תל-אביב גברת? אמרתי לו – אמרו לנו שמביאים אותנו לתל-אביב... מה פתאום, את נוסעת על יד פרדס חנה, קיבוץ משמרות. הגענו. באה איזה קטנטונת כזו ומקבלת את פנינו: "ברוכים הבאים ילדים..." (ברומנית). אני אומרת: סליחה, מה עושים כאן? איפה לומדים? מה עושים אחרי הלימודים? ... אני ידעתי מהבית שצריך לעשות משהו. אז היא אומרת לי ככה: בבוקר עובדים בשדות. בצהריים באים לאכול. אחרי הצהריים אנחנו עובדים בבתי ילדים... ומתי לומדים? (ברומנית) בתוך כל זה לומדים. טוב בסדר... אני למדתי רומנית... כל הקיבוץ היו רומנים.

בתוך קיבוצים היו מחנה נח"ל, גרעיני נחל – ש-90% היו רומנים. בינתיים אני התחברתי עם אחד מהחבר'ה האלה מהנח"ל וככה הכרתי את בעלי. ובעלי גידל אותי מאותו רגע ועד שהוא נפטר. הוא אמר: לאף אחד אין זכות דיבור להגיד משהו עליך או לך חוץ ממני – אני היחיד שגידלתי אותך. וזהו – לא החלפתי חברים ולא כלום.

מ. אז באיזה גיל התחתנת?

ג. בגיל 25. אמרתי לו, אנחנו עושים עסק. אנחנו מתחתנים והכל בסדר... אבל קודם אני רוצה ללכת לצבא מפני שאני רוצה לראות מה זה.

מ. והיית בצבא?

ג. בטח.

מ. בנח"ל?

ג. לא.

מ. איפה שרתת?

ג. במפקדת גדודי חי"מ (חיל מילואים). ניהלתי 12 גדודי חי"מ.

מ. באיזה תפקיד היית? מה עשית?

ג. מזכירת הגדודים. ועל חשבון הצבא למדתי שנתיים אוניברסיטה על חשבון הצבא.

מ. מה למדת?

ג. מתמטיקה והטעות שלי הייתה שלא רציתי לחתום קבע. היום אני יודעת שעשיתי טעות.

מ. למה טעות?

ג. מפני שאם הייתי חותמת קבע הייתי גומרת ללמוד, ככה עשיתי שנתיים ועם שנתיים גמרתי, היה המון

כסף ללמוד.

מ. אבל לא סיימת את התואר?

ג. לא, מפני שלא היה לי כסף. אמרתי לו, אחד – אני צריכה להיות חיילת שאני אראה מה זה. בעולם הזה

צריך לדעת הכל מה שקורה. שניים – אני צריכה לגמור ללמוד, חלמתי על 4 שנים... אבל לא משנה. אחר-

כך – אני צריכה לראות את ההורים שלי בדירה עם פריגיידר, גז וחדר שינה, את השאר זה לוקסוס, אם

יוכלו להשיג טוב לא יוכלו להשיג גם כן טוב, אבל את המינימום צריך שיהיה להם – שיהיה להם את

הרווח. מפני שאנחנו עברנו אוהל, אחר-כך פחון, אחר-כך צריפון ומהצריף הגענו לדירה, אבל דירה שלנו.

אני בינתיים הייתי עובדת, לומדת ומלמדת ומגיע הביתה, סבא ז"ל, שלי היה מחכה לי בכביש עם זוג נעלי

בית כדי שאני לא אשפשף את הנעליים בחול. זה לא היום שיש לי 18 זוגות נעליים והילדה באה [הנכדה]:

"אבל קנו לה צהוב וגם אני רוצה". זהו, ולא קרה לנו כלום גדלנו ולמדנו והיינו הרבה יותר מאושרים

מהנוער של היום. ואז קניתי להורים שלי ברמת-גן דירה ברחוב דרך אבא הלל 118 ושם הם גרו עד שהם

נפטרו. ובעלי גר בגבעתיים, אם את יודעת את הסביבה, זה על יד. הוא היה גר בצריף – אז עוד אפשר היה

לגור בצריף. אנחנו גרנו... בינתיים קניתי להורים, לימדתי גם בבית ספר, לימדתי גם המון פרטי כדי להשיג

יותר כסף כדי ללמוד, ואחרי שלוש שנים בעלי אמר: טוב, נשבר לי, עד כאן, מה שצריך עוד לקנות – נקנה

ביחד, אנחנו מתחתנים. אז אמרתי: רגע, מאיפה כסף? הוא אומר: לא יודע, אנחנו מתחתנים. אתה נפלתה

על השכל? אני עוד לא. אני לא מתחנת עוד. ידעתי שיש לי אמא "מסוימת" אבל לא ידעתי איזה אמא יש לי.

שבוע לפני כל השיחה הזאת של "כן מתחתנים, לא מתחתנים", היה לנו לצאת לאיזה שהוא מקום ונורא

רציתי שמלה חדשה, נורא רציתי שמלה חדשה ובאתי הביתה, הייתי כבר בת 18-19, מבוגרת, ואמרתי

לאמא... אני רוצה.... אין לי כסף, אמרה לי. מפני שאנחנו, זה כמו שאצלי וכמו שלימדתי את הבנים שלי,

היו באים הביתה עם המשכורות, היום הולכים דרך הבנקים, היינו נותנים לאמא. אז אמא אמרה לי

בפשטות – אין לי כסף לשמלה חדשה, יש לך שמלות תבחרי לך מה שאת רוצה ותלכי. אז כשאמא אמרה לי

– "אין לי", הייתי בטוחה שאין לי כסף. ואנחנו יושבים בארוחת ערב ביום שישי והבעל שלי מתלונן שחברה

שלו לא נורמאלית, הוא רוצה להתחתן והיא לא רוצה. לא, הייתי בת 24, סליחה טעיתי, כי בגיל 25 כבר התחתנתי. אז אמא אמרה: תראה איציק, יש לי 3000 לירות תראה מה שאתה תעשה עם זה. ואני לא אמרתי רבע מילה. כשאיציק הלך הביתה אמרתי: אמא איך יכולת לעשות לי דבר כזה? אז היא ענתה לי יפה, היום אני אומרת שזה יפה, אז נורא כעסתי. "תראי, אם הייתי נותנת לך כסף לכל הגיוקים שלך, היום שמלה, מחר חצאית, מחרתיים חולצה... מאיפה היה לי 3000 לירות היום". את יודעת מה זה 3000 לירות? זו הייתה דירה. אז היה לי לתת לכם. אז עכשיו אתם תחשבו מה לעשות עם זה. או להכנס לשותפות, זה כבר את והוא – לא אני, או תקנו דירה ותעבדו שניכם ותראו מה קורה הלאה.

אנחנו דיברנו יחד והיום אני אומרת: שכל לא קונים בבית מרקחת. אם הייתי ידעת אז מה שאני יודעת היום לא הייתי עושה את מה שעשיתי. אמרתי לבעלי: תראה איציק, השותפות, העבודה, תביא לנו דירה. הדירה לא תביא לנו כסף. אז, אנחנו נשכיר דירה ואתה תכנס לשותפות. החלטנו, והבן-אדם נכנס לשותפות. התחתנו ב-58 וב-61 התחתן עוד אחד מהשותפים עם אחת החברות שלי. ורצינו לעשות מטבח חדש ואז אמרו לנו: אין כסף. אני בינתיים הייתי בוגרת מנהלת חשבונות. אני ידעתי מבעלי שבמחזור השבועי של העסק היה 10,000 לירות.

מ. שבועי?

ג. שבועי.

ואז אמרתי – סליחה? קראתי לחבר שלו, לשניהם אמרתי: אתם לוקחים רואה-חשבון ובודקים את החשבונות. וב-62, 4 אנשים הפסידו כל אחד 25,000 לירות. את לא יכולה להבין מה זה – זה היום מיליונים. לא היה לי, הייתי כבר עם ילד בן שנה, לא היה לי כסף ללכת לקנות חלב שאני אתן לו לאכול. הלכתי לאמא שלי ואמרתי לה: תני לי 10 לירות שאני אוכל לקנות בשביל מתי אוכל. ואז עשיתי את השטות הגדולה השנייה בחיים שלי. הוא התחיל להגיד... אני אלך לעבוד בבניין... אנחנו.... אמרתי: רגע, תירגע לא קרה שום דבר. אתה בריא? אני בריאה? כסף...? כפרה. הוא הלך להורים שלי וקיבל את אותם תשובות – לא הכסף עושה אותך אלא אתה עושה את הכסף.

ואז ישבתי קצת וחשבתי – מה נותן כסף? אוכל. מה זה אוכל? מסעדה. אני לא ידעתי להכין כוס תה אבל רציתי לפתוח מסעדה. פתחתי. נסענו לתל אביב ואמרנו – זה לא בשבילנו, נסענו לחיפה וגם זה לא מצא חן בעינינו. הגענו לבאר שבע – מצאתי משהו לטעמי. ובאופן מיוחד... לא חשבתי על מה שיהיה... ואמרתי: פה ההורים של בעלי, פה אחותו, יהיה לנו יותר נוח, לא? כנראה. ולהורים שלו היו שני חדרים פנויים כי הם רק שניים והם גרו בבית ערבי גדול. אז באנו לבאר שבע לשנה, שנה וחצי ואני עדיין פה. המסעדה הייתה בכניסה לרסקו הישן בכניסה למשרדים. זו הייתה מסעדה קטנה ומשפחתית והיו לי קליינטים מיוחדים כל השופטים, כל העורכי-דין... כל בית המשפט. אז השופטים לא היו גרים בבאר-שבע הם היו גרים בתל-אביב. אז הנשים היו באות בבוקר ומשאירות פתקים היו יוצאות העירה, הבעל היה יוצא לצהריים והיה מוצא את הפתק שלו עם התפריט. כולם אמרו: גבי את לא נורמאלית.

מ. היית מבשלת לפי הזמנה?

ג. לא, הייתה מסעדה לכל דבר. אבל אני אישית לא ידעתי לעשות כלום. אמרתי למשפחה: נכון זה ריזיק (סיכון) מה שאני הולכת לעשות אבל אני סומכת על עצמי. אני אנהל את זה, אני אקח לי טבחית שאומן יוריד מהרווחים שלי בהתחלה אבל תעשה לי רווחים אחר כך. היא תהיה לי טבחית שאני ידע שיש לי במטבח משהו שאני לא צריכה לשאול כלום. היא תיתן לי רשימה מה להביא לה... ועם זה אני גמרתי את המטבח. אני יהיה מלצרית, אני יהיה קופאית. שנה שלמה עבדתי עם בעלי ואחר כך אמרתי לו – אדוני, לך תחפש לך מקום עבודה ותעזוב אותי בשקט.

מ. הספיקה לך שנה?

ג. הספיק לי. המשפחה מהצדדים לא ראתה את זה טוב... אבל עשיתי. עשיתי את זה 5 שנים. בשנה השישית מכרנו את זה. אבל בתקופה הזו הספקתי לקנות דירה מהכסף.. ולא היה לי אפילו גרוש. נכנסתי לשני מנהלי בנקים... וצורת הדיבור שלי כנראה, צורת הגישה שלי... ואמרתי להם רבותי, אין לי רבע גרוש ואני צריכה לפתוח מסעדה ואני צריכה כסף – בקיצור. ושניהם נתנו לי הלוואות, בנק לאומי והבנק לסחר חוץ. ושניהם נתנו לי הלוואות, ואני החזרתי להם כמו שעון. מכלום, עשיתי, קניתי את המסעדה בסוף, החזרתי את ההלוואות אז המסעדה הייתה שלי. את יודעת, בהתחלה, המלחייה לא ידעתי מאיפה לקחת את הכסף לקנות... לא היה לי גרוש. ועשינו את זה.

מ. אז למה מכרתם אם היה כל כך טוב?

ג. מה לי ולמסעדה?

מ. אז מה אבל היית כבר בפנים?

ג. את יודעת מה זה עבודה של מסעדה? 4 בבוקר ואחד בלילה. כשאני צריכה אני עושה כל דבר, אני לא מתביישת בשום דבר. והתחילו המשפחה – מה, את מורה.... אמרתי: רבותי, אני מורה אבל אם אני צריכה לשטוף רצפה עכשיו אני אשטוף רצפה עכשיו! מצטערת, זה המצב היום. ואני עשיתי את זה ובינתיים... היה לי פה ידיד שהיינו מתראים לעיתים רחוקות, אני ברמת-גן, הוא באר-שבעי. אבל כשבאתי לפה ההורים שלו אימצו אותי, לה הייתי קוראת "הגברת" ולאבא שלו "פפה".

אז הוא יום אחד בא ואומר – גבי יש לי דירה בשבילך. אמרתי, פפה, אל תגזים. הרי אתה יודע... הוא היה יודע את כל זה, הוא היה מלמד אותי איך מנהלים את העסק. היה להם גם מסעדה אבל היה להם גם מסעדה ברומניה, זה המסעדנים של שנים. אז הוא אומר: גברת, אני לא שאלתי אותך כלום. כשאני שמעתי "גברת" אמרתי, משהו מחכה לי עכשיו. אז הוא אמר: לא בקשתי ממך כלום רק ללכת איתי ולראות אם את רוצה את הדירה, זה כל שבקשתי ממך. אבל לגבי חסר גיוק – קמתי, הלכתי להסתכל בדירה אמרתי, אני יכולה להפוך את הדירה הזו כי אני לא אגור כאן כמו שזה אפילו רבע דקה. אם היה לי כסף הייתי קונה – אז הוא אמר למוכר: קנינו. והוא שילם בשבילי 4,000 דולר ב-62. בשבילי. תראי אני יכולה להגיד ככה – המילה שלי עוד ביום הזה. אני הלכתי לבנק בשביל הבן שלי... אמרתי לו, אתה סתם מדבר שטויות, מי ייתן

לי הלוואה של 150,000 שח' עכשיו. והוא אמר - אמא, לך יתנו, לי לא. לך יתנו. אמרתי - אבל אין לי שום בטחונות הרי בעלי ואני עשינו ירושה לפני המוות וחילקנו הכל - אין לי כלום. אז הוא אומר: תנסי ותראי - נכנסתי לבנק לאומי ויצאתי עם 150,000 שקל תוך רבע שעה. תראי - כשאת עומדת במילה, והמילה זה מילה, תמיד את נשארת אותו בן אדם. זה לימדתי את הבנים שלי. אמרתי חבר'ה, אם תגידו מחר - "אין לכם", אין בעיה, אבל תלכו לאותו בן אדם ותגידו סליחה, קרה מה שקרה, אין לי וזה יהיה בתוך שבוע. אבל תלכו להגיד. אל תעשו את עצמכם אינטליגנטים לא לדעת כלום.

מ. נכון, שמים את הקלפים על השולחן אז זה יותר קל.

ג. אני גאה מאוד במילה שלי בבאר שבע, וזהו. ואחר כך גמרתי עם המסעדה ורציתי לחזור לבאר-שבע. אבל פה היה לי ווטו ובעלי אמר - פה את בוחרת בין הוראה ובין הבעל. טוב, אבל ישבתי 6 שנים בבית. גידלתי ילד 6 שנים וכמעט שלקחו אותי לפסיכיאטרית, ואמרתי לבעלי: עוד מעט שאני יהיה חולה. בעלי הסכים שאני יעבוד משמונה עד שלוש. אני נכנסתי לביטוח לאומי ו... הלכתי עוד עם טרנץ', מעיל רוח כזה, כי רק אחר כך יכולתי לקנות משהו להתלבש, ואמרתי למנהל... האמת זה שבינתיים הייתי צריכה לעשות איזה טיפול לבעלי כי הוא כבר היה חולה והייתי צריכה כסף, ולא היה לי כסף, והלכתי לרופאת השיניים, הוא היה צריך לעקור את כל השיניים בגיל די צעיר אבל לא הייתה לו ברירה. אמרתי לה, אני תוך שישה חודשים מחסלת את זה. איך אני אמרתי את זה, איך פתחתי את הפה, אלוהים יודע - אבל אמרתי. עכשיו צריך לחפש עבודה. אני הולכת ללשכת עבודה, שואלים אותי... אז אמרתי "תודה רבה" לאמא על החתיכת נייר. הוצאתי את החתיכת נייר והראתי שאני מנהלת חשבונות. ביטוח לאומי שלחו אותי. וכמו שאני רגילה להגיד את האמת... אמרתי לו: "אדוני, אני מחפשת עבודה לשישה חודשים". אז המנהל לא אמר כלום, אבל סגן המנהל, רומני משלנו, אנחנו נורא "טובים", אמר: לשישה חודשים אני לא משקיע בך כלום. אמרתי: תשמע, לא אכפת לי מה אני יעשה. אני צריכה משכורת של שישה חודשים. המנהל אז התערב אז ואמר: בגלל שאמרת את האמת תתקבלי בעבודה. תלכי לעבוד בתיקייה. טוב, אני די השתגעתי ארבע חודשים, עבדתי בתיקייה זה היה זוועה בשבילי, אולי משהו אוהב את זה. ואחרי 4 חודשים בא אחד המנהלים ושאל אותי אם זה מוצא חן בעיני העבודה. אמרתי: אני לא יודעת כי אני לא מכירה, אבל זה לא מוצא חן בעיני. בואי נעביר אותך, אז הוא העביר אותי והוא שלח אותי גם ללמוד. את התחלת המחשב למדתי על חשבון ביטוח לאומי. התחלתי גם ללמוד אנגלית על חשבון ביטוח לאומי. והטוב ביותר, בשבילי זה היה הפיקנטריה ביותר, למדתי את חוק הביטוח הלאומי. התקדמתי, התקדמתי... נשארתי 26 שנים שם. וכשרציתי לצאת לפנסיה לא נתנו לי, בעלי חלה מאוד ולא ידענו אם יחיה או לא, ואז הבוסית שלי אמרה לי... אבל לפני זה היה עוד תקל אחד איתם, הייתי צריכה לעבור מכרז על אחראית הגבייה, אמרתי - רבותי, לא אני, אם אני נכנסת לעבודה אני עובדת אבל אני לא יכולה, אני עושה את העבודה שלי פה - רכזת גבייה רגילה, שמשהו אחר ילך. אז הבוסית שלי אמרה: כן, את תצאי לפנסיה כשנדע מה קורה עם

יצחק. 4 שנים החזיקו אותי וניהלתי מחלקה דרך הטלפון. יפה מאוד מצידם. כמה שאני כועסת עכשיו עליהם... אז הם העריכו אותי. כעבור 4 שנים בעלי חזר הביתה וחזר לעבודה ואני יצאתי לפנסיה. זה סיפור חיים!

מ. עכשיו, משהו שאת חייבת לי מקודם. איך קוראים למטפלת?

ג. צצה גרפינה, סיפורים? זה כל הסיפורים של הרומנים. את בטח לא יודעת... El Zorab את יודעת מה זה? מ. אז בואי ספרי לי סיפור.

ג. זה לא סיפור. זה סוס. זה שיר, אם אני עוד יודעת את עד היום בעל פה (מדקלמת את השיר).

El Zorab

[poezie](#)

de [George Coșbuc](#)

La pasa vine un arab,
Cu ochii stinsi, cu graiul slab.
- " Sunt, pasa, neam de beduin,
Si de la Bab-el-Mandeb vin
Să vând pe El-Zorab.

Arabii toti rasar din cort,
Să-mi vada roibul, când îl port
Si-l joc în frâu si-l las la trap!
Mi-e drag ca ochii mei din cap
Si nu l-as da nici mort.

Dar trei copii de foame-mi mor!
Uscat e cerul gurii lor;
Si de amar îndelungat,
Nevestei mele i-a secat
Al laptelui izvor!

Ai mei pierduti sunt, pasă, toti;
O, mântuie-i, de vrei, că poti!
Da-mi bani pe cal! Ca sunt sarac!
Da-mi bani! Daca-l gasesti pe plac,
Da-mi numai cât socoti!"

El poarta calul, dând ocol,
In trap grabit, în pas domol,
Si ochii pasei mari s-aprind;
Carunta-i barba netezind
Sta mut, de suflet gol.

- "O mie de techini primești?"
- "O, pasa, cât de darnic esti!
Mai mult decât în visul meu!
Să-ti răsplătească Dumnezeu,
Asa cum îmi plătești!"

Arabul ia, cu ochii plini
De zâmbet, miia de techini -
De-acum, de-acum ei sunt scapati,
De-acum vor fi si ei bogati,
N'or cere la straini!

Nu vor trai sub cort în fum,
Nu-i vor cersi copiii'n drum,
Nevasta lui se va'ntrema;
Si vor avea si ei ce da
Saracilor de-acum! -

El stringe banii mai cu foc,
Si pleaca, beat de mult noroc,
Si-alearga dus de-un singur gând,
Deodata însa, tremurând,
Se-ntoarce, sta pe loc.

Se uita lung la bani, si pal
Se clatina, ca dus de-un val,
Apoi la cal priveste drept;
Cu pasii rari, cu fruntea'n piept,
S'apropie de cal.

Cuprinde gâtul lui plângând
Si-n aspra-i coama îngropând
Obrajii palizi: - "Pui de leu,
Suspina trist. Odorul meu,
Tu stii ca eu te vând!

Copiii mei nu s'or juca
Mai mult cu frunze'n coama ta,
Nu te-or petrece la izvor;
De-acum smochini, din mâna lor,
Ei n'or avea cui da!

Ei nu vor mai iesi cu drag
Să'ntinda mâinile din prag.
Să-i iau cu mine'n sea pe rând!
Ei nu vor mai iesi râzând
In calea mea sirag!

Copiii mei cum să-i îmbun?
Nevestei mele ce să-i spun,
Când va'ntreba de El-Zorab?
Va râde'ntregul neam arab
De bietul Ben-Ardun!

Raira, tu nevasta mea
Pe El-Zorab nu-l vei vedea
De-acum, urmându-te la pas,
Nici în genunchi la al tau glas
El nu va mai cadea!

Pe-Ardun al tau, pe Ben-Ardun
N-ai să-l mai vezi în zbor nebun
Pe urma unui soim usor,
Ca să-ti impuste soimu'n zbor;
Nu-i vei pofti: Drum bun!

Nu vei zâmbi, cum salta'n vânt
Ardun al tau în alb vestmânt;
Si ca să simți sosirea lui,
Mai mult de-acum tu n'o să pui
Urechea la pământ!

O, calul meu! Tu, fala mea,
De-acum eu nu te voi vedea
Cum tii tu narile'n pământ
Si coada ta fuior în vânt,
In zbor de rândunea!

Cum mesteci spuma alba'n frâu,
Cum joci al coamei galben râu,
Cum iei pământul în galop
Si cum te-asterni ca un potop
De trasnete'n pustiu!

Stia pustiul de noi doi
Si zarea se'ngrozea de noi -
Si tu de-acum al cui vei fi?
Si cine te va mai scuti
De vânturi si de ploii?

Nu vor grai cu tine blând
Te-or injura cu toti pe rând
Si te vor bate-odorul meu
Si te-or purta si mult si greu;
Lasa-te-vor flămând!

Si te vor duce la razboi,
Să mori tu cel crescut de noi!...
Ia-ti banii pasa! Sunt sarac
Dar fără cal eu ce să fac;
Da-mi calul înapoi!"

Se'n crunta pasa!: "Esti nebun?
Voiesti pe ianiceri să-i pun
Să te dea câinilor? Asa!
E calul meu, si n'astepta
De doua ori să-ti spun!"

- "Al tau? Acel care-l cresc
Iubindu-l, cine-i; eu ori tu?
De dreapta cui asculta el,
Din leu turbat facându-l miel?
Al tau? O pasa, nu!

Al meu e! Pentru calul meu
Mă prind de piept cu Dumnezeu -
Ai inima! Tu poti să ai
Mai vrednici si mai mândri cai,
Dar eu, stapâne, eu?

Intreaga mila ta o cer!
Alah e drept si-Alah din cer
Va judeca ce-i între noi,
Ca mă rapesti si mă despoi,
M'arunci pe drum să pier.

Si lumea te va blestema,
Ca-i blastem faptuirea ta!
Voi merge, pasa, să cersesc,
Dar mila voastra n'o primesc -
Ce bine-mi poti tu da?"

Da pasa semn. - "Să-l dezbracati
Si binele în vergi i-l dati!"
Sar eunucii, vin, îl prind -
Să-ntoarce arabul rasarind
Cu ochii înghetati.

El scoate galben un pumnal,
Si-un val de sânge, rosu val
De sânge cald a izvorît
Din nobil-încomatul gât,
Si cade mortul cal.

Sta pasa beat, cu ochi topiti,
Se trag spahiii'ncremeniti,
Si-arabul, în genunchi plecat,
Saruta sângele'nchegat
Pe ochii'nghetati.

Să'ntoarce apoi cu ochi păgâni
Si-arunca fierul crunt din mâni:
- "Te-or razbuna copiii mei!
Si-acum mă taie, dacă vrei,
Si-aruncă-mă la câni!"

<http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/elzorab.php> (טקסט כתוב)

<http://www.youtube.com/watch?v=A4HHiY9pkj0> (הקראת השיר)

זה רק שבעים שנה שאני זוכרת... הייתי באה מבית הספר, והיא הייתה כפרייה, והיא הייתה יושבת לשיעורים כל הזמן, מה שידעה, מה שלא, אבל רק אחרי שאני אגמור את השיעורים.

מ. את זוכרת מי כתב את זה? לא. ... אחר – כך (מדקלמת שיר של Alexandri).

אחר כך היא לימדה אותי – Alba ca zipada , Cotoiul cu cisme ... גם הבן שלי הגדול מכיר את El-Zorab. שני הבנים הקטנים לא רצו לשבת איתי וללמוד סיפורים.

והיא לימדה אותי עוד דבר שאני צריכה להגיד לה תודה גם עליו – לקרוא. "כל ספר שבא לך ביד – זו חוויה חדשה", הייתה אומרת לי. מכפריה רומניה לא מצפים לדברים כאלה אבל היא הייתה קצת משופשפת כי היא גידלה חלק מהמשפחה של אבא... ואני לימדתי את הבנים, הבן שלי הגדול קורא ספרים בלי סוף....

מ. יש לי עוד שאלה אליך, היה לך איזה חלום מיוחד ?

ג. כן, כאן במשען. הלכתי לישון, קראתי לפני השינה... הלכתי לישון ובאמצע הלילה ראיתי אותו (בעלי) והרגשתי שהוא בא לישון ולשכב אז זזתי לעשות לו מקום על ידי.

מ. את ראית אותו? הוא אמר לך משהו?

ג. לא יודעת אם אמר משהו אבל ראיתי אותו – והתעוררתי. ולמחרת הייתי כאילו שתייתי משהו, כאילו לקחתי סם... שאלו אותי החבר'ה שלי: מה קרה לך? אז לאחת אמרתי... והיא אמרה: "גם לי זה קרה פעם".

מ. ואיך הוא נראה, שמח הוא נראה טוב?

ג. הוא נראה מאוד שמח, הוא חייך אלי – ואני התעוררתי. תראי אל תשכחי משהו, אנחנו היינו ביחד 55 שנה, מיום שהכרנו ועד שהוא נפטר.... (סיפור על הבנים והאבא החולה לפני שנפטר).

- סוף -

נספח מס. 2:

פאני איצקוביץ - 11.2.09:

פ. אני נולדתי 1915 בווינה, היה מלחמה, אבל אחר כך אני הלכתי בגיל 6-7 התחלתי ללכת לבית ספר שמה אז התחלתי ללמוד שמה היה אובליגטורי (חובה), כמו שכאן English אז שמה היה French, צרפתית, גרמנית ורומנית, זה היה בית ספר פרטי. אבל מה - היה לי עוד שתי אחיות יותר גדולות, אחת 4 שנים, אחת 1906 ואחת מ-1914 ואני 1915, את מבינה? ככה שאנחנו הלכנו לשתי דרכים, זאת אומרת, אחת הגדולה למדה משהו אחר עד שזה היגיע אלי אני הלכתי לתיכון, אז זה היה 4 שנים ואחר כך... איך אני יגיד לך?... זה היה בחינה לתיכון. אחרי 4 שנים הייתי בת 11.5-12 אז עשיתי את הקבלה לתיכון, 8 שנים.

מ. מה שמונה שנים?

פ. 8 שנים היה תיכון, עד שהגעתי לגיל 19, אז עשיתי את הבררות, אבל אני אספר לך עד אז. ואני בחרתי גם כן... המשפחה שלי כולם מוזיקאים, אחי יש לי שהוא לימד באקדמיה בברלין בשנת 1980 (?) (כנראה 1918) לפני המלחמה והוא עשה קומפוזיטור בשביל המוזיקה לסרטים שחורים...

מ. סרטים אילמים?

פ. את זוכרת?

מ. אני מכירה, אני לא זוכרת.

פ. אז הוא ברח לאמריקה ושמה שלחו אותו כי היה... ניגן על סטרדיבריוס וכאן היה משהו כזה.. trichter.. שיצא הקול... יש לי תמונה. וקיבלו אותו להוליווד. וכתוב - To my sister... אז בסדר, אז עכשיו אנחנו באים אלי. ככה שגם אני למדתי פדגוגית יש לי התעודות, אני מקבלת מגרמניה בגלל שאני דיברתי עם הגרמנית אני מקבלת פנסיה בשביל אקדמאים לפדגוגית, לא מורה ולא פרופסור אלא פדגוגית. מה זה פדגוגית? פדגוגית שאת מתחילה עם ילדים קטנים תיאוריה - מה זאת אומרת פסנתר? מה זאת אומרת פסנתר? מה זאת אומרת כינור?... פסנתר יש בו 7 וחצי אוקטאבות. את מבינה? אז זה אני לימדתי עד שקיבלתי ככה גם הבררות בגיל 19.5.

מ. גם את הבררות עשית במוזיקה?

פ. לא, זה לא במוזיקה. זה עשיתי המוזיקה עם קאנטו. אז קיבלתי גם כן... הייתי כבר מורה.... כשנסענו למחנה ריכוז הייתי כבר מורה בבית ספר, שנתיים, בבית הספר למוזיקה. אבל אני אומרת עוד פעם, אני פדגוגית הייתי שהתחלתי להסביר... תראי זה נקרא פסנתר.... והקונצרט שלי הראשון היה, אם שמעת, מבטהובן, מליסט, מוואגנר. מדברים האלה... הייתי בת 16.5. עכשיו לבית ספר הולכים, כשבאתי לתיכון או שלמדתי או שזה... אצלנו היה בית של 4 ילדים וההורים אבל הם היו... אם לא שמעו אותי מנגנת באו ופתחו את הדלת ומצאו אותי ליד הפסנתר... היה לי אפנדיציט. בתיכון, בתוך כל זה כל שנה היה יותר קשה

זה היה ליצאום (תיכון) עם תלבושת וברט... ועל מה אני קיבלתי את הציון הכי הטוב כי היה אצלנו סטפן

הגדול... cit a domnit? (כמה הוא מלך?)

מ. אני לא יודעת.

פ. את רואה. 48 שנה. זה היה בהיסטוריה בגלל שאני זכרתי את המספרים אז אני הייתי מפורסמת בהיסטוריה. למה אני באתי לדבר איתך? כי אני יכולה להגיד לך כל המלחמות וכל התאריכים וכמה וזה וזה, את מבינה? אז סטפן הגדול הייתה אז בחינה אצלי ואנשים נדהמו. בתוך 8 שנים אז לומדים גם צרפתית גם גרמנית וגם רומנית אז sa fi asa de incarcata (להיות כל כך עמוסה) זה משהו, את מבינה. בזה גמרתי את הבררות עכשיו הלכתי הלאה, אבל נכנס בינתיים היטלר ב-1940 סליחה, ב-1938, ראשון לספטמבר, ב-1940 כבר לקחו אותנו למחנה ריכוז. את מבינה, זה תופס? (האם זה מקליט?)

מ. זה תופס הכל.

פ. אז נכנס את ההיטלר שמה. אני נולדתי בווינה כי אבא שלי היה אוסטריכר (אוסטרי) אחר כך עברנו לבוקובינה, צ'רנוביץ, שמה היה 90,000 זה היה עיר הבירה מהכל הבוקובינה אז היה אובליגטורי שלומדים את הגרמנית והצרפתית... טוב, אני יספר לך. וזהו שהוא כתב לנו... לא כתב לנו... פתאום נעלם לנו פתאום נעלם למשפחה ונשארנו... זה היה האפיזודה הראשונה, נכנס המלחמה נכנס... אנחנו ידענו אם הם בגבול... אז באו כולם על הגבול ונכנסו לצרנוביץ' ללדנציק, זה לא היה רחוק מהגבול שלהם, וזה קלקל לנו את הקריירה אבל אני עבדתי שנתיים ואני מקבלת בשביל העבודה וכל אחד עם האופי שלו. אני מלאה מרץ הייתי וכשראיתי שכל יום מתים והורגים כל כך הרבה, ואני ידעתי גרמנית, ואני הלכתי עם פריזורה, אני בלונדינית הייתי פעם, עם האף שלי, אז הוא אומר לי הקצין הגרמני: (בגרמנית) מי בא לכאן? – חטפו אותי, אמרתי. הוא שתק אבל לא נתן לי (גרשו אותי)... אני יכולתי להיכנס... בשביל אנחנו הלכנו דרך מקום כזה בשנת 40 עד 41... אנחנו הלכנו עד בסרביה עד שמה שהגענו עם הגבול עם אוקראינה.

מ. הלכתם הרגל?

פ. ומה? – 400 קילומטר ברגל, 400 קילומטר ברגל. ושהגענו לאיזה מקום שעשו כל יום אפל, את יודעת מה זה? שקראו את האנשים החוצה, אם נשאר עוד משהו אז גנבו אז ובתוך הבית הזה איפה שהחזירים (ברוסית). ויום אחד אני קמתי ואבא שלי... אבל מה? אני הייתי מאוד חזקה **והרצון שלי** זה הלך על כל דבר אז אני יצאתי על כל ארבע על הברכיים, היום יש לי ארטרייטיס, על כל הארבע כדי לא לעשות עלי אנשים אחרים עשו פיפי... הקור 45-50 מעלות מינוס. אז מה היה? יום אחד אני קמתי... לא עבר הרבה אולי חודש ימים. הכניסו (החזיקו) אותנו שמה.

מ. לאן, לדיר חזירים?

פ. כן. אז אני ראיתי אחרי שחודש עבר (ואין) אוכל... המים היו ירוקים אז הלכו שמה היה לא רחוק היה שמה fintina באר היה אז נתנו poison (רעל) ואמרו: תשתו, אם אתם רוצים. אז מה היה? היה מים קטן כמו אגם, שלולית אז הלכנו שמה ועשינו פו (רוח) והירוק כל מה שהיה מלמעלה מהכל הלכלוך (זו הצידה

ויכולנו (לשתות) ומזלנו היה ה-snow, השלג אז אני למשל יצאתי כשהיה ככה בין יום ולילה ולקחתי את ה-

snow, השלג ורחצתי את הפנים כמו חתול. בסדר, עכשיו...

מ. אוכל לא היה?

פ. איפה אוכל? איזה אוכל? שום דבר, אבל באו האלה היותר גרועות מההיטלר והם היו מסביב גרים שמה...

מ. איך קראו להם?

פ. זה היה אנשים מה שבאו להוריד את המעילים היה לנו מעילים בפנים פרווה, לא בחוץ, וגם נעליים סגורות למעלה, הלכנו קודם חודש ימים, 400 קילומטר הלכנו קודם ובערב... אבל מה, כמו שאני היום... (מדגימה – מסודרת) אז היה לי מצד אחד תפור כזה מה ששמתי טיפה סוכר, לא טיפה, חתיכה סוכר. ביום היה גשם ובלילה היה קור אז קפאנו.

מ. אז שמת לך סוכר בצד?

פ. כן, ובצד השני היה לי כלים, מה זאת אומרת כלים? לא סכין אלא כפית, כף... אם יהיה משהו (לאכול) וככה תרופות. housapotenki זה היה כל התרופות מאוזן, מאף מעיניים....

מ. היו לכם תרופות?

פ. housapotenki זה היה מכל בן אדם שהוא הבין שלא ילך ש.... התקררתי... אני עשיתי קאנטו, את יודעת מה זה קאנטו?

מ. כן.

פ. אני שרתי אז בערב היה לי מכל היום... והייתי צרודה אז הייתי מכינה אינהלציה מספירט למחרת זה היה טוב, וזה היה בערך 4 שבועות מה שהלכנו. אז זה בערב עבר אחד (איש) לא כזה רע ואמר לאשתו: גם ילדים שלנו סובלים? אז הביאו לנו משהו חם אבל אני לא עמדתי, אני עבדתי ועשיתי זה על המטפחות.... פרחים.

מ. רקמה?

פ. כן. אני עמדתי ועשיתי את הצמר שלהם, אני לא אכלתי **בחינם** ועם זה החזקתי 4 שבועות. כל יום היה סולם מה שהוציאו אחרים וזה היה ככה מלמטה...

מ. מתים?

פ. מתים. היה אנשים, דוקטור, מה נשאר לו? היה לו עניבה ותחתון הוא קפא. ועוד... ועוד.... זה התחלה רק, זה החודש הראשון. כשאבא שלי היה קפוא הם באו ולקחו לו את הכובע הפרוה מהראש אז... אחרי שישה ימים... היה דיפרנציה (הבדל) של שישה ימים שההורים נפטרו. קפאו, היה זה הכל החלונות היו עם קש אבל יש רוח לא היה דבק. בקיצור, בואי נגמור עם זה. אני ראיתי שהאחיות עם בעלים וילדים, היה לבריגית ילדה בת 4 חודשים, אז היא באה אלי איזה בוקר מהמקום שלה עד כאן והתחילה לבכות עם הילדה על השד היא קפאה לה על היד. אז אמא אמרה לה: יש לך עוד שתיים (בתקיפות). אז היא אמרה:

אבל זה דם ובשר שלי. את מבינה? נו אבל זה עבר. ביום בבוקר ני הייתי עם מעיל ארוך, היה אז מודרני, צעירה הייתי וחליפה בורדו עם... (קישוטים) וחיכיתי שהיה קצת חושך אז עליתי הר, עליתי קודם, ואז אפשר לנסוע כמו ב- saniuta (מזחלת), לקחתי את המעיל בין הרגליים ובינתיים וזה היה מתחת, זה אף אחד לא ראה. בינתיים, שהתעייפנו נורא בהליכה, אבא היה בן 65 אמא הייתה פחות 7 שנים, אבל בכל זאת אנשים מבוגרים... אז ביקשתי, אז הוא נצא אחד מהם והכניס אותנו ונתן לו (לאבא) תפוח אדמה ומים, זה היה... ושאני עליתי את ההר הזה ושראיתי שלמטה הולך עשן, זה צריך להיות בתים. העשן, את יודעת, מבתים שהיה אז... התיישבתי ותוך 7 דקות הייתי למטה, 7 קילומטר, מציבלובקה עד לכפר שמה, זה היה מעברה... ולמטה הם זרקו תפוחי אדמה עם קליפה ועוד דברים שהיה אסור להם ומי שהתכופף להרים ירו בו. בקיצור, גם זה עברתי....

מ. מה שרציתי זה גם קצת סיפורים מהבית, את זוכרת?

פ. Of course....

מ. אבל מה? אנחנו גרמנית, אנחנו ישבנו בשקט והקשבנו... לשלגיה, ושרה לי שיר וזה מאוד, מאוד מעניין שאני ישיר את השיר הזה בעצמי ומה שזה מהבית וזה נשאר לי, אני הייתי אולי 12.

מ. ואת זוכרת את השיר?

פ. מהתחלה ועד וסוף אבל זה לא ברומנית זה בגרמנית (שרה את השיר על פרח בצד הדרך)...

עכשיו אני יכולה קצת לתרגם:

כשאני באמצע הדרך שמה שוכב הפרח

הוא שוכב ובוכה

הוא שוכב ורואה

ואומר במילים קשים

תשמרו איך אתם הולכים ואל תדרכו עלי

כי זה משהו פנטסטי (הפרח).

תזכרו מאיפה הייתי במקום הראשון (שתלו אותו)

כי זה הגינה של הקיסר (זה היה הגינה של הקיסר – פרנץ יוזף).

עשר שנים טיפלו בי ועכשיו אני שוכב על הזבל

הגשם מרטיב – לא חבל.

זה היה שיר שאמא שרה לי, למה? היה לי צמות, אז היא עשתה לי את הצמות ושרה לי את השיר. כדי

שתשמרו שאם אתם רואים משהו יפה על הרצפה אל תדרכו, כי זה היה פעם ריח יפה והיא גידלה במקום

יפה וטיפלו בה יפה, והיום תראי את הסוף.

מ. שיר יפה.

פ. אבל קשה. מאוד יפה, למה? אני יגיד לך למה היפה, שיש אנשים שיכולים לעבור על הכביש, לא עלינו, ולראות עיוור הוא לא יזרוק לו גרוש. יש אנשים שעובר ובן אדם שם את היד והוא לא הולך לישון לבד. זה עברה הכי גדולה מה שיש... כמה שיש לך, זה לא צריכים להיות סכומים שאת לא יכולה להוציא מהכיס. זה למדנו בבית מאמא, היא אמרה: תשמרו צדקה, זה הדבר הכי גדול. מה זאת אומרת צדקה? כשאת פותחת את היד נכנס משהו כשתמיד היד סגורה – לא יוצא ולא נכנס כלום.

מ. יפה, אהבתי.

פ. עכשיו חזרתי הביתה... את בעלי הרגו בגיל 38, ואני לא ישבתי על המקום והתחלתי לתת שיעורים בפסנתר. אבל מי? היה שתי בנות אצל רוקח, היה של מהנדס שמה אז בא אבא ואמא... של ד"ר ברגר, אני [כאילו] רואה אותו עכשיו... וכשאני באתי היה שולחן יפה עם צלחת יפה, את המשכורת אף פעם לא נתנו ביד, שמו יפה בצלחת עם שתי פרחים. תראי, זה לא הכסף, הסתכלו עלי עם עיניים כמו שהיה מגיע לי כי בבית לא היה שום דבר יקר בשבילי. אחר כך התפזרו, האחיות הלכו, זה הלך, זה הלך...

מ. ובזמן המלחמה הייתם במחנה?

פ. איזו מלחמה?

מ. המלחמה השנייה?

פ. אני הייתי באוקראינה על יד... עיר גדול, אבל באוקראינה אבל אני למדתי מהם ואני עבדתי.

מ. עבדת במחנה? איך הצלחת?

פ. מה זאת אומרת?

מ. לימדת פסנתר?

פ. לא, על מה שהיה צריך. היה צריך תפוחי אדמה הוצאתי, אבל אף אחד לא נתן לי **בחינם** כוס מים. עכשיו כל המלחמות מה שעברתי שמה, כמעט 3.5 שנה ואחר כך כאן, שלחו לי מכתב, כי אני לא ישבתי במקום אני נסעתי [לארץ ישראל]...

מ. איך הגעת לארץ?

פ. אז אני באתי מאוקראינה הלכתי לעיר שלי, אבל עיר שלי כבר לא היה עיר זה היה רוסיה, אז אני ידעתי מי לקח את הפסנתר הזה ומי לקח את הפסנתר הזה, הבגדים שלי... הדברים שלי. אז נכנסתי ל-Botosani (עיר) אם שמעת ממנה?

מ. בטח.

פ. והלכתי לעו"ד שאחי אמר לי ועלינו על כרכרה עם סוסים. אני הייתי בבוקרסט

si am dat de stiinta ca am avut pe strada..., unde am stat inainte de razboi a-fost איפה גרתי לפני המלחמה. לפני המלחמה הוא היה שופט גדול ואבא שלה... וכל המשפחה היו שמה שכנים שלי וד"ר קסלר עם 4 בנים רופאים... אז ככה שהיה לי contact (קשר) אז אני אמרתי, היה לי עוד בן דוד אחד, ואז אמרתי אני רוצה משהו להרוויח גם. באתי לקונצרט של... מה שסיפרתי לך קודם, מה שניגנתי

אז היה שמה סטודנטית והיא התלהבה, מה הייתי אז – בת 28. והיא אמרה ברומנית: *daca ai timp* אז יש לך זמן הייתי רוצה פעם או פעמיים בשבוע (ללמוד אצלך), עכשיו אני סטודנטית בקלואז', אז אמרתי: אנושקה, אני ייקח לי זמן אבל היתר אני צריכה לעבוד משהו כי אני צריכה לחיות. אז היא אמרה (כמו שאני רואה אותך), אנחנו באוניברסיטה, זה היה קלואז', היה העיר הגדול, כמו בוקרסט – זה היה השני, איפה שהיו קליניקות. הסטודנטים הם למדו אבל היה קשה... אז אמרתי, במה אפשר להרוויח? אז היא אומרת: אנחנו צריכים פניצילין כי אנחנו צריכים פניצילין. ואני ידעתי השפה הזו, השפה הזו... אז היא אמרה: אבל זה מסוכן. למה? כי את נוסעת בלילה ובתוך קרח את מביאה אותו, ובלי שעון כי היה גם רוסים ב... *tren* (ברכבת). נסעתי כמה שבועות וככה עשיתי כסף.

מ. הבאת להם פניצילין לבית חולים?

פ. כן. לא היה שום פניצילין, סטפמיצין, אאורומיציין... כל זה לא היה.

מ. אז הבאת להם את, מאיפה? מהרוסים?

פ. לא, מ-

Bucuresti, si in Bucuresti am avut pe strada Calea Victoriei am avut un var optometrist si cind el a auzit ca eu traiesc totul mi-a dat. Si i-am spus eu: trebuie sa ma intretin dar eu singura, nu vreau daruri, eu sint tinara. Zice: nu esti numai tinatra esti si frumoasa.

(לא, מבוקרסט, ובבוקרסט היה לי ברחוב *Calea Victoriei* היה לי בן דוד שהיה אופטומטריסט וכשהוא שמע שאני בחיים – נתן לי הכל. ואמרתי לו: אני צריכה לתחזק את עצמי אבל אני לבד, אני לא רוצה נדבות, אני צעירה. הוא אמר: את לא רק צעירה אלא גם יפה).

ככה כמה שבועות ואחר כך התחלתי *contact* עם עוד סטודנטים [לרפואה] ועוד זה, אז אמרתי להם תראו מה, אני רוצה לעבוד בשביל ישראל. את מנגנת מוצאי שבת, יש לנו מקום, את תנגני ויש לנו חבר שניגן בכינור – שעה. אז אנחנו נתנו ביום חמישי תמונות מפלסטינה ועשינו להם כוס תה עם עוגיה וניגנו שעה. ושלחו לנו משמה ולקחתי *contact* עם ד"ר זה וד"ר זה... והם ראו שיש עם מי לדבר... וכשראיתי שזה קצת מתקדם והצד של הכיס היה גם חם יותר... אז מצאתי שמה (בארץ) משפחה ואמרתי אני צריכה לעשות משהו שלא כל אחד יכול לעשות, מה? *Menza studenteasca* (מנזה סטודנטאלית)... אז הוא אמר: יש לך *apetit* (תאבון).

מ. אז את פתחת שמה (באוניברסיטת ירושלים) את המזזה?

פ. כן.... והלכתי לפרופ' הרצגנו, היה מכל הקליניקות הפרופ' הגדול, המנהל וכשנכנסתי איתו (עם הסטודנט) שלו ודיבר איתו רומנית. (אמרתי)

Am venit cu niste prospecte. Vreau sa fac o menza studenteasca pentru astea care n-au unde minca sa aiba o cafea, un ceai o mincare. A scos 500 de lei, sti ce au fost 500 de lei atuncea? Si mi-a spus – cu placere si success.

(באתי עם כמה פרוספקטים. אני רוצה להקים מנזה סטודנטיאלית לאלה שאין להם איפה לאכול שיהיה להם קפה, תה ואוכל. הוא הוציא 500 לאי, את יודעת מה זה היה 500 לאי? ואמר לי – ברצון ובהצלחה).
רגע אבל בזה לא גמרת, הלכתי לפרופ' דניצ'יקו והוא ראה את הרשימה עם מי יש לי כמה פרופ' שלהם...
וגם הוא שם 500 אחר כך הלכתי לעוד כמה פרופ'... אמרו לי :

Esti un inger. Daca sunt un inger pacat ca nu pot sa zbor,

אבל idea (רעיון) **נהדרת**. וכאן בירושלים יש מים באמצע האוניברסיטה וזורקים שמה money, little money והיה לי כבר סכום, אז אמרתי: מקום יש, רצון יש לי ועשיתי מה שעשיתי ועכשיו אני רוצה...
התברר שפלסטין כבר לא הייתה פלסטין. אז כשהרימו את הדגל אני פתחתי את המנזה בשמלת נשף...
וכשבא הזמן שאני יבוא ארצה, היו כבר כאן 3 בנים (אחים) של בעלי הראשון ולי היה כבר בן, בן 7, אז הוא אמר בהונגרית ואמר: גם אנחנו נשב כאן (ברומניה) לבד, כל המשפחה נוסעת ואנחנו לא, אבל מה – לי היה מאוד לא נעים כשבאתי לאיזה משרד ואמרו לי "אלמנה"....
מ. איך עברת לארץ?

פ. אז אני גרתי בקלוז' שמה יש הרבה מאוד דתיים ולא דתיים והלכתי עם הילד לקופת חולים... ולפני הלכו שתי נשים ודיברו על דולרים ודיברו כמה זה עולה וכמה זה. אז אני ראיתי מי וכשבאתי מקופ"ח נכנסתי לבית שלהם, היה באותו רחוב, היה באותו רחוב, אז מר זלצ'ובר, אני זוכרת, [הוא] כבר 50 שנה איננו, אמרתי: אתה לפני חצי שעה דיברת על זה ועל זה... כן, גב' פאני, הוא נשאר המום, אחרי יומיים לקחו אותו לבית סוהר.

מ. למה?

פ. כי הוא דיבר על הדברים האלה.

מ. אז איך הגעת לישראל?

פ. חכי עכשיו אני מגיעה. לו היה אישה ושתי בנות והבת הגדולה קיבלה כאן בירושלים, בינתיים הייתי בוויצ'ו, אז היא באה לפני שבאתי הנה היא באה אלי ואמר: תראי, את אלמנה עם ילד ולך מותר להוביל 150 ק"ג וליד 70-80 ואם את צריכה יותר אנחנו מוכנים לשלם לך עם האוניה... את לא צריכה לשלם כלום, את עם הילד. ידעתי שזה בידיים טובים.... אחרי 8-9 חודשים הגיע הדרכון אז הזמנתי זה, והזמנתי זה...

מ. מה הזמנתם?

פ. הזמנתי במה להביא את הדברים. היא אמרה: בבוקרסט יש לך בן דוד כך וכך והוא יתן לך את הכל. אני הבנתי.. היא הייתה בחורה טובה ואני הבאתי לה דברים. אז היה לי איך לבוא... הדרכון היה לי. לפני שנסעתי לישראל אז היה ד"ר נוניס והוא אמר: את לא נוסעת בלי שיהיה לך מכתב – תודה רבה. אז הגעתי לישראל ל"שער העלייה" 1951 בחיפה ובא משהו מהמשפחה וזרק לי תפוז ואני רציתי לתפוס אותו ואני זרקתי לו תפוח הכי טוב שהבאתי משמה. ואחר כך באו אני הייתי אחרי ניתוח כשבאתי מקלוז' נתנו לנו שמה לחם עם sticla pisata (זכוכית כתושה) ואני לא ידעתי.

Cind am venit acolo la Cluj, am facut trei saptamini temperatura mare aia care ma-u luat la clinica si ma-u tinut trei luni de zile acolo si m-iau facut un mi-a scos

ניתוח mi-a scos כיס המרה. עשיתי במשך שלושה שבועות חום גבוה אלה שלקחו אותי לקליניקה והחזיקו אותי שלושה חודשים שמה ועשו לי ניתוח הוציאו לי את כיס המרה).

והוא היה בניתוח ולי עשו ניתוח בלי, אני לא הסכמתי, הרדמה, אז רק בעמוד השדרה ואחר כך החזיקו אותי והפרופ' הרנציקו אמר: arata ca ieste סרטני אבל רשמית את שלנו אך אסור לך להזיז את הראש והוא עשה נקודה גדולה ואמר: תסתכלי לשם כי הזריקה שקיבלת בעמוד השדרה הולכת למעלה למוח. אבל זה הבחורה מה שאני שעשיתי לה שיעורים היא הביאה לי כותונת לילה שלה מהבית ושמה פרח גדול והיא גם הייתה דוקטורית והיא אמרה: אני ידע אם זאת או לא אם הפרח לא יהיה על המקום. ובאו בלילה אחד באה היא, אחרי שישה ימים בבוקר נכנס ד"ר דניצ'יקו וצעק בחדר: (רומנית) כריסטוס קם לתחייה, כריסטוס קם לתחייה... אז שאלתי: מה לי ולכריסטוס? הוא הראה לי את המכתב והכל היה נגיב. פשוט מאוד זה ניקב לי... כמו עם מחט. ככה הגעתי לנס ציונה ועשיתי לי אנטורש אינטליגנטי ומה יש? המוח צריך כל יום שתקחי דף ותכתבי, לא משנה מה העיקר לכתוב כי אחרת הוא מתנוון. ככה הגעתי לישראל וככה הבאתי את הדברים שלה, לשער העלייה ורצו לעשות לי דואינפקציה ואני אמרתי "לא", אני עשיתי ניתוח (גרמנית) אז הם לא עשו... לא הייתי שם הרבה זמן אז באו ואמרו: את אלמנה, את ככה, וככה את תלכי ל....

מ. מרכז קליטה?

פ. היה לזה שם אחר. אמרתי: אני לא יכולה עכשיו, אני רוצה ללכת איפה שאני יכולה להרוויח את הזה... בינתיים עד שאני הייתי שישה ימים שמה, שלחו אותי לנס ציונה, שמה אוהלים ומיטה בשבילי ובשביל הילד נתנו לנו. והיה כל כך אנשים נחמדים שמה, בחורים שבאו עם אמא והם עזרו לי והם נתנו לי שורה ראשונה בין עוד כמה משפחות ראשונות. והבן שלי דיבר גרמנית וכל מילה שנייה שהוא דיבר היה "ביטר" (גרמנית – בבקשה). והאנשים חשבו שהוא לא נורמאלי אז אמרו לי: מה זה המילה – אמרתי: "בבקשה". לא ידע רומנית. בסדר, קיבלתי מכתב מירושלים שיש לי אולפן לשישה חודשים בגלל שאת אקדמאית, לשישה חודשים בלי כסף אוכל ובית ללמוד עברית, ידעתי 5 שפות: הונגרית, גרמנית, צרפתית, אנגלית, רוסית וזאת עברית. אז אני נסעתי לשמה עם הילד ואמרתי בגרמנית: כל המשפחה הלך לי, אין לי אף אחד

וזה הקש בים, הקש בים – הבן. אני בלי הבן לא באה וראו שלא יודעים מה לעשות – כשאת לומדת את צריכה 8 שעות ללמוד כדי לקבל עוד עם כמה חברות מיטה ופעמיים או שלוש ביום אוכל. ככה הגעתי ארצה. ואם אלוהים רצה שאני יתקדם – אני לקחתי קונטקט עם הפסנתר, עם הקול הזה... אנחנו עכשיו במעברה אז לראות עולים חדשים ואני לא דיברתי, לא ידעתי עברית, הוצאתי את המכתב של ד"ר נוניס. שאלו אותי: מי זה בשבילך (גרמנית)... והוא אמר שרק בין רחובות לתל אביב אז שמו אותי בנס ציונה, תחנה ראשונה. אז הסברתי להם את הכל שזה לא משפחה, זה רק שאני עבדתי אז היה בנס ציונה, איפה שעשו את המעברה, אוהל ככה מעל הראש אבל I don't care, I don't care, והיה לי... הלכתי קודם להכניס אותו לכיתה ב' כי הוא היה בן 7, ולפרופ' לאנגלית, לא היה לי מספיק בשביל לחם, עבדתי בבוקר בצרכניה קיבלתי את הלחם, אסימון- מרגרינה וסבון. וכדי לקבל לחם כדי שיהיה לי בשביל הילד. זה הכניסה לישראל. אבל מה? בתוך 3 שנים ראו שאני... לא 3 שנים, מה פתאום 3 שנים, שנה וחצי ראו שאני אלמנט שאפשר לעשות משהו איתי.... אז איפה המעברה היה, יש לי מכתב של בית חולים, ובצד הזה פתחו את המכון הביולוגי, ושאלו אותי אמרתי: ביולוגיה אני יודעת אבל מהתיכון, אני עבדתי בפסנתר. אז אמרו: אין דבר, את תתקדמי את תעבדי בשביל כסף, תלוש 120 לירות כל חודש. ובתוך כמה שבועות, חודשים לקח ואני נכנסתי לביולוגיה ועבדתי 26 שנה. אבל מה היפה? היפה שכל זה מה שאני עברתי, והכל זה מה שעבר עלי והכל התאריכים אני זוכרת. כל מלחמה, כל זה ואיפה שאני השתתפתי ועם מי אני באתי...

- סוף -

פאני איצקוביץ – 13.7.09:

מ. קראתי שוב את הראיון הקודם ואת בעצם לא כל כך הצגת את עצמך בואי תציגי את עצמך מבחינת:

איך קראו להורים שלך? איפה גרת? איך קראו לאחיות שלך? ... זה חסר לי.

פ. אימי הייתה ילידת פולניה ואבי היה אוסטרי מוינה.

מ. איך קראו להם?

פ. האמא הייתה גיאנט והאבא שאול והבן שלי לקח את השם שלו הפרטי. היא הייתה ממוקם מאוד דתי והיו להם פרדסים של טבק בקוסוב. הצדיק הכי הגדול היה מקוסוב. היו 7 בנים ושתי בנות, היא הייתה הגדולה, לסבא וסבתא, כולם עבדו בגינה. עד גיל 16 היא למדה כתב גוטי בבית הספר, מפונקת כי הייתה יחידה בין כל הבנים. בגיל 16 הם היו עשירים מאוד והיה להם על הקיר (תמונות) מנחושת, היא עשתה ככה (נגבה את האבק) וזה נפל לה על הראש והיא לא אמרה לאף אחד כי פחדה שלא יורידו לה את השערות. האח של סבתא היה ד"ר שיינברום, והוא אמר: היא עשתה משהו, לא אמרה לכם מה אבל עשתה. אחר כך היא אמרה שנפל לה בראש. בסוף הורידו לה את השערות כי היה לה טיפוס. אבא של אמא היה לוי איליה והאבא של אבא היה מרדכי. הם היו בקפטנים עד למטה ולא כיפה כמו היום אלא 4 שפיצים, מאוד דתיים. הם היו דתיים ואחר כך שבאו מלחמות היא לא רצתה להתחתן, חשבה שהיא צעירה. אבל אי אפשר ככה והסבים עשו את השידוך (ושמרו על המעמד המשפחתי), בא בחור, באמת היה מאוד יפה האבא שלי, והם התחתנו והביאו 4 ילדים. וככה שאחרי המלחמה הם הלכו לצירנוביץ שם גדלתי ועשיתי בית ספר עד גיל 7 ותיכון, שם עשיתי את הבגרות בגיל 19.

מ. ספרי לי על האחים שלך?

פ. אח אחד של אבא היה שהתנדב לצלב האדום, כי הסבא היה עשיר גדול ורצה שכל אחד יעשה רק מה שמתאים לו. לי היה רק אח אחד, הגדול, אחריו היו 3 בנות והוא עשה בית ספר ואחר כך הוא נסע לברלין לאקדמיה. הוא נולד בסוף 1904 ואני ב – 1915. הוא היה יוסף והבת הגדולה הייתה בבט, השנייה הייתה מינה ואני פאני.

מ. הייתה לך אחות בריגיט?

פ. לא, זו הבת הקטנה של בבט. היא התחתנה ב-1928 עם אחד הדמאיר שניגן ברדיו... הילדים שלהם היו אלי, לאה ובריגיט שהייתה הקטנה שנרדמה לתמיד על הידיים שלה כשהיינו המחנה. אני עם האופי שלי החזק, עם איזה כוחות? אני לא יודעת, אני ברחתי... אמא זיכרונה לברכה, היא הייתה מאוד פקחית והיא אמרה כי אני הייתי פיאניסטית לי תמיד את הידיים ככה (תחת בית שחי) איפה הכי חם? ככה... הלידה והחיים שלי היו בחלב ובדבש, עד היום יש לי דבש מלכות על השולחן תמיד... אז מה מחזיק אותי? מחזיק אותי את האופי שלי...

מ. את בטח אהבת נורא להתלבש יפה במודה?

פ. first moda, תשמעי, הייתי הכי קטנה, הם התחתנו ואני נשארתי לבד בבית, אני לא הלכתי עם כל אחד. אצלנו יצאו ביום ראשון לרחוב הראשי עם חליפה עם נעליים, וכובע וכפפות הכל מצבע אחד, לא עשו אותה בצרנוביץ – הביאו את זה מבוקרשט. כשאני יצאתי אז אמא ככה הסתובבה מסביב כדי לראות איך אני נראית... היא הביאה לי אבטיח (המטפלת) אבל אני לא יכולה לאכול בגלל השיניים (היא באמצע טיפול שיניים) ואני גם לא צריכה בשביל הקיבה למלא אותה אני צריכה סילואטה, אני 58 , 1.31 מטר... החיים שלי, אני בניתי אותם... היום אני אישה לא הכי צעירה ולא הכי זקנה ברוח...

מ. מה עשית עם האחיות שלך? איך הייתם מבלות?

פ. אף פעם לא ביחד. פעם אחת האח נסע לברלין לאקדמיה ללמוד ואנחנו נשארנו לבד. הגדולה הייתה טיפוס אחר... אני היה לי יותר דברים לעשות, בטי כבר התחתנה עם הקמייאר, הוא היה ממצרים, מאלכסנדריה, הם התחתנו ב-10.9.1929... אחת האחיות הייתה בחברה אחרת ובטי הייתה עם הפסנטרן הזה... אני תמיד הייתי ספורט אלגנט, בבית אני הולכת עם חלוק ומי שלא מוצא חן בעיניו – I'm sorry for you. ... איך שאת מדברת ככה את מקבלת.

מ. בבית היה מעמד כלכלי גבוה, לפני המלחמה?

פ. לפני 1941. בבית שלי היה הפילהרמונית עם החליל והפיקולו, וכל יום היו חזרות... וכשהיה מביא עוד אורח הוא אמר שאני יודע שאצל אשתי תמיד יש עוד מנה לאכול. ככה זה היה הבית שלנו – פתוח. אמא שלחה כל יום רביעי את העוזרת עם הסלים לעניים ואני יחזור אחר כך לקחת את הסלים. האבא נתן לאמא ולא שאל אף פעם – מה עשית עם זה?... מינה התחתנה ב-1931 והיא לקחה עם המנהל את "גליה" מפעל לבדי משי...

שלחו לי מירושלים שאני אבוא לאולפן אז אמרתי שיש לי ילד קטן בן 7, אני למדתי איתו. בקלוז' הילד היה בן 3 ומשהו הוא והגננת קראה לי כי הוא רצה לדקלם לי משהו... אז מה הוא דקלם שאני יבוא לשמוע? הוא היה ילד... עכשיו הוא יפה, הוא היה בובה עם שתי עיניים גדולות, בלונדיני ואני הלבשתי אותו יופי...

Sus pe cer sunt multe stele

Dar nic unu dintre iele

Nui ca oci mami mle.

זה לא היום, זה לפני 60 שנה הוא היום בין 66, לא- 65.5 (פאני מספרת כשקולה חנוק מדמעות). אני מתמיד הייתי בשבילו, בשבילו אני עבדתי גם בקלוז'...

אני יצאתי, למדתי ב"זיג פרייך" – בית ספר למוזיקה שכל הגדולים למדו שם.

מה אני יגיד לך החיים? ... פעם אני הלכתי בלי כפפות? בלי כפפות? אוי ואבוי, אמא הייתה עושה אני לא יודעת מה. אבא תמיד אמר לי שאני צריכה לשמור על האצבעות שלך... אני הכרתי את החיים יותר

מאחיותיי) כי אני הייתי הכי קטנה בבית, אני לא הייתי עם אף ככה (סולד, גבוה) אולי יש לי אף ככה ואני אף פעם לא הייתי ככה (סנובית) כל אחד היה בן אדם אני לא אהבתי את הפתק הצהוב... איך הצבע שלי (שינתה את צבע השיער)? מתאים לי?... מוסיף לי צבע בפנים...

מ. ספרי לי על הבעלים שלך.

פ. יש לי רק בן אחד – שאול שנולד ב-1943. היו לי שני בעלים אבל השני אנחנו באנו באותה אוניה אבל הוא היה רומני ולא היו לנו ילדים, רק אחד. יש רק בן יחיד מהבעל הראשון.

מ. בעלך אמרת שנפטר בגיל 38, נכון?

פ. לא, בגיל 28 הרגו אותו, הילד היה קטן. השני אני התחתנתי איתו... הוא מבראילה... בצרנוביץ' למדתי בבית ספר אליאנס, בית ספר פרטי... למדתי בצרפתית.

מ. אני התחתנתי ברומניה בגיל 24 אבל הילד שם במחנה אבל ידעתנו מה שעומד לפנינו אחרי באחי ברח לברלין, אז אמרנו לא נעשה ילד שלא יהיה לנו מה לסחוב, גם מחזור לא היה לנו... קרוב משפחה שלי קאופמן, חיים קאופמן... הם רוסים, רוסים, אנחנו לא ביחסים טובים. אבל לי היה טוב שאני לא ידעתי שאני בהריון אבל פתאום היה ציבולבוקה, 5 ק"מ, אני הייתי צעירה וזה לא היה רחוק ודיברתי גרמנית טובה אז פגשתי את הגרמנים (כשהלכה ברגל לציבולבוקה)... [מתארת שיחה בגרמנית עם חיילי הוורמכט]. הילד לא הסכים שיהיו לו עוד אחים.. אמא זה אחת.

מ. מתי התחתנת פעם ראשונה?

פ. 1939. הילד שלי נולד ב-43... אחרי שהוא בא לקחו אנשים בשביל גשרים... אני הייתי במצב טוב אני עבדתי במחקר הביולוגי, עכשיו הבוס שלי נפטר – אפרים קציר. אני עבדתי הרבה.... הייתי נשיאה ב"בנות ברית", אני עבדתי המון...

... המוח הצעיר מקבל יותר מהר את הרע מאשר את הטוב... תהיו אופטימיסטים, בן אדם צריך להיות כמו שמש (לא כמו בחמסין) כי עננים יש מספיק בחיים... לא להיות פסימיסט! תלבשי משהו (יפה)... אני מתפללת, כי אני אוהבת את זה... [הזמן הולך ולא חוזר] מה הולך וחוזר? רק מכונה מקולקלת הולכת וחוזרת, הגיל הזה לא חוזר לכן תחזיקי אותו כמה שיותר חזק כי זה לא חוזר, תנצלי ותהיה אופטימיסטית...

אני אמרתי: ילד אחד, אלוהים אחד ועין אחת והוא יודע את זה!

מ. פרופ' הרצגנו?

פ. מקלוז', הוא היה הפרופ' של כל האוניברסיטות (פקולטות)... נשיא האוניברסיטה... פעם אני הלכתי אליו ואמרתי שלא מוצא חן בעיני שהסטודנטים, אחרי המלחמה, לא היה להם מה לאכול. אז הוא אמר לי – מה אפשר לעשות? אז אמרתי לו: אפשר לעשות... אני בעד לעשות להם מנזה.

מ. שם בקלוז', מנזה?

פ. כן. עשיתי מנזה והראשון לתרום היה פרופ' הרצגנו והוא תרם 500 ליי.

מ. פרופ' דניציקו?

פ. הוא היה זה שעשה לי את הניתוח בקלויז'...

מ. אני חוזרת ליום הפתיחה של המנוחה. מה לבשת...?

פ. אני לבשתי שמלת ערב, הייתי עם הרופא הזה כפרטנר ושמה שמו לי את התרי-קולור (דגל רומניה בפס אלכסון) על השמלה... זה נתן לי את צ'נס (הזדמנות) להתחיל.

מ. היו לך בבית שני פסנתרים.

פ. לי בבית – כן. אחד מה שאני ניגנתי ואחד בשביל הילדים... אני עשתי פעם בשבועיים קונצרטינה קטנה שבאו אמא, אבא, אחות... והילדים נגנו להם מה שהם למדו. שלי היה "פטרוב" והשני היה "ביזנדורף".

מ. ולמי נתת אותם במלחמה...

פ. אני נתתי (בכעס) – הם לקחו! הרוסים לקחו אותם ואני ידעתי מי.

מ. איך ידעת מי לקח אותם?

פ. אילו שנכנסו לבית אחד לקח, אחד... והשני לקח אוסטופיצ'וק, הוא היה נשיא בית המשפט... אני אהבתי ללכת לבית המשפט לשמוע משפטי גירושין ועוד... אהבתי את זה... השופט לונגוליאק, אני שמעתי הרבה משפטים שלו ואני שיחקתי טניס עם אשתו.

מ. ספרת לי על הקונצרט שלך ופגשת שם את אנושקה.

פ. בעלה היה גם באוניברסיטה. אז הקונצרט שנתתי היה של "בר כוכבא" (שרה את המנגינה).

זה היה בחנוכה אז זה היה בר כוכבא, הוא נתן ליהודים קצת שוונק (תנופה / אומץ). היא הייתה גם סטודנטית על יד קלויז'... ואני נתתי לה גם אחר כך שיעורים בפסנתר. היא היום דוקטור בירושלים ב"שטראוס" והוא דוקטור בעין קרם – במיון.

מ. מתי היה הקונצרט הזה?

פ. הקונצרט הזה היה... חמישים שנה, הבן שלי היה בן 9-8... 1951 במרץ באתי ארצה, אז הבן שלי היה בן 7... הקונצרט היה לפני 58 שנה ושם הכרתי את אנושקה וד"ר פולק.

... יש כאן אנשים שאלו אותי: מה הביא לך הבן מחוץ לארץ? – אמרתי, את עצמו, זה המתנה הכי יפה שהוא בא לחבק אותי!

- סוף -

גבי מוסקוביץ – 26.7.09

מראיינת: מה קרה לסיפור ההיריון והלידה, לאל נעלם כל הסיפור הזה כי הוא לא מופיע בכלל בראיון הקודם?

גבי: לא יודעת, האמת זה שככה, הילד הראשון – בא!

מ. מה זה בא?

ג. הרגשתי לא טוב. הלכתי לרופאה והיא אמרה שיש לי קלקול קיבה ונתנה לי שקית של תרופות.

מ. איפה היית אז?

ג. ברמת גן.

מ. נכון את נישאת כבר בארץ. באיזה שנה הוא נולד?

ג. 1959, שנה אחרי החתונה, כמו שעון. ובא בעלי וראה את העסק הזה על השולחן [התרופות] ושואל אותי, מה זה? אז אני אומרת – הייתי היום אצל הרופאה ואמרה שיש לי קלקול קיבה נורא. אז הוא אומר – קלקול קיבה? ואנטיביוטיקה... לקח את כל העסק הזה וזרק דרך החלון. אתה השתגעתי? אז הוא אומר – גברתי הנכבדה, לקלקול קיבה לא נותנים אנטיביוטיקה. אבל זה מה שהיא נתנה לי, אני לא רופא. הלכנו לאכול צהריים והלכנו להורי כמובן, הם גרו ברמת גן אבל בצד השני של רמת גן, וסיפרתי לאמא ככה וככה והיא אומרת – אנחנו הולכים... שכחתי מה שמו של הרופא, זה חבר שלהם מחוץ לארץ עוד, גניקולוג. אמרתי לאמא שלי: את יכולה להסביר לי את ההיגיון שלך; מה קלקול קיבה עושה אצל הגניקולוג?

מ. מי קבע שאת הולכת לגניקולוג?

ג. אמא שלי. היא קבעה שאנחנו הולכים לחבר שלהם, והחבר שלהם זה היה גניקולוג.

מ. במקרה?

ג. כן. גניקולוג או לא גניקולוג, אנחנו הולכים לראות מה יש לך. ובעלי אומר – כן נכון, אמא צודקת. אמא שלי צדקה תמיד אצל בעלי. טוב הלכנו. בדלת אני עמדתי והוא (הגניקולוג) אומר - מה את עושה אצלי? את כבר בחודש השלישי. אני הסתכלתי עליו כמו על מישהו יו יו, ובעלי הסתכל עוד יותר גרוע. ואמא שלי אמרה – אמרתי לך שצריכים לבוא. וככה נולד הילד הראשון – מקלקול קיבה. תתארי לעצמך שהייתי לוקחת את כל מה שהיא נתנה לי. אמרתי לה שאני מקיעה, אמרתי שלא טוב לי – אז היא אמרה 'קלקול קיבה'. נוסף על זה, עם הילד הזה יש סיפור נהדר. אינני יודעת מי קיבל אותו אחרי הלידה. הגעתי לבילינסון, גרתי ברמת גן אז זה בילינסון. שמו אותי בחדר צירים ואמרו לבעלי לך הביתה, יש לך זמן. אנחנו שולחים מברק כשזה מתחיל כדי שתבוא – הבן אדם הלך הביתה ואני התחלתי לקרוא ספר. פתאום הרגשתי שמשוה הולך והתחלתי לצעוק. משוה, עד היום הזה אני לא יודעת מי זה היה, ירד על הברכיים, שם ככה את הידיים וקיבל את הילד והתחלנו לצעוק שנינו "דוקטור, דוקטור..."

מ. אז דוקטור הוא לא היה?

ג. לא, הוא לא היה דוקטור. לי יש חשד שדרך חדר הצירים היה דרך להיכנס לחדר לידה – לכל הקהל. ולי יש הרושם שזה אחד הגברים מהקהל שעבר במקרה, שמע אותי... אני התחלתי לצעוק, נבהלתי... הרגשתי שהולך משהו... הרי אני לא ידעתי שום דבר, איתי לא דיברו על זה קודם, נפלתי מתוך השמים.

מ. אז באמצע הספר ילדת?

ג. כן. אז הוא ירד על הברכיים שם ככה את הידיים וקיבל לי את הילד. אני אומרת שזה נס שהוא חי כי יכול היה ליפול על הרצפה. לא יודעת מי זה, לא ידעתי, שאלתי אחר כך, כולם עשו ככה... הרימו כתפיים ולא ידעו. והוא נולד גדול 4.5 קילו.

מ. ואת כאילו בטעות שמה? איפה היית את?

ג. לא יודעת, יצא. דרך אגב, היו לי לידות קלות בדרך כלל. אחד היה לידה קיסרית. כי חשבו שזה בעצם שניים אבל במציאות היה ילד של 6.1 קילו.

מ. איך את עושה אותם כאלה?

ג. אני סוכרתית.

מ. אז הם גדלים. אבל זה ישר לבית הספר.

ג. זה מה שאמרו לי כשפתחו והוציאו אותן, אמרו: שמספיק לו בפנים. מכאן לגן.

מ. אז זה היה השני?

ג. זה היה השלישי. השני נולד רגיל רק עם צעקות של הרופאה כי היו לי כאבים ואני לא ידעתי מה זה ציר. בראשון לא היו לי צירים, לא היה שום דבר. הילד הזה הראשון, יצא החוצה, החליט שנמאס לו לשבת בפנים אני ישבתי וקראתי ספר, וברגע שהרגשתי שיש איזו תזוזה התחלתי לקרוא – אחות, רופא, אחות, רופא... קדחת, אף אחד לא בא. האדון יצא ותפסו אותו. השני היה 5.2 קילו. אלוהים הביא לי את ההיריון הרביעי אבל לא הלך לי... היו לי תאומים שאיבדתי את שניהם בטעות של רופא אידיוט. הוא פחד.

מ. מה זאת אומרת?

ג. טוב אנחנו מדברים (הכל מוקלט) אז אני לא אתן שמות. היה פה רופא מסוים שאני יודעת היום שקראו לו "דוקטור החוצה".

מ. הוא עוד עובד היום?

ג. לא, הוא כבר נפטר ז"ל. איך שהיה משהו קטן... הבן השני שלי... היו לי בעיות, היה לי היריון קשה. מה זה היריון קשה? הייתי הולכת מפה עד לשם והייתי נופלת. לא יודעת אם הייתי מתעלפת... לא יכולה להסביר לך... תראי היו זמנים לפני 40 שנה או 43 שנה לא בדקו אם יש לי סוכר או אם אין לי. אז מיד הלכתי לבית חולים לראות מה קורה. אז הוא בדק אותי ואמר: טוב, אז נעשה גרידה. אמרתי לו: סליחה אדוני, כל עוד הוא שלי אתה לא עושה כלום. בעלי חשב שהוא מתחיל לצרוח. אז הוא אומר: גבי תרדי מהשולחן. ירדתי ועברנו רופא ותודה לאל הוא (הבן) בסדר. הוא לא בסדר – הוא סופר בסדר, הוא הגאון במשפחה.

מ. זה בארצות הברית, שלא למד כלום רק שיחק עם מכוניות?

ג. נכון. השלישי, הגעתי לאותו רופא, הוא היה של קופת חולים מה אני יעשה? אז לא היו כמו היום 8 רופאים שאני יבחר את הרופא שאני רוצה. ובדקו עם הקרן הזאתי – בדק פה ושמע לב, בדק פה ושמע לב – חשב שיש תאומים. הוא (התינוק) היה בשלב, היום אני "מאוד אינטליגנטית", הוא היה בשלב שרצה לצאת והוא הסתובב במהירות עצומה אז הוא (הרופא) שמע שני לבבות. לא היה אולטרסאונד ... אז הוא אמר שזה תאומים ומיד קיסרי, זה היה לי מזל כי 6 קילו היה גומר אותי. טוב, אבל הוא לא ידע.

מ. אי אפשר היה לעשות הערכת משקל.

ג. לא, שום דבר. אז כשפתחו וראו רק אחד, 6.1 קילו אמרו: גברתי, את הזוכה השבועית, אבל לא הייתי כי הייתה איזה בדואית שילדה 6.2.... זה שלושת הלידות שלי. עם השני הלכתי לרופא והיו לי כאבי בטן בצורה נוראה. אז היא אומרת: כל כמה זמן הצירים? אז אמרתי לה: מה זה? היא לא הייתה מוכנה לשמוע שמשוהו שעומד ללדת לא יודע מה זה צירים.... אז איכשהו הגעתי לבית חולים ושם כבר מצאתי דרך למצוא אם זה צירים או לא צירים. אז אמרו – זה לא ממש צירים אבל את לא הולכת מפה ותוך 24 שעות ילדתי והוא (התינוק) קרע אותי כמה שהוא יכול, 5.2 קילו. אז אחרי שתפרו אותי והכל בסדר הלכתי הביתה.

אבל עם השלישי, עם הקיסרי, כבר עבדתי ולא ידעו... ידעו שהלכתי ללדת אבל מה קורה - לא ידעו. אז באה משהי והביאה לי גלדיליות. ואני אחרי הקיסרי כנראה שאמרתי משהו אז.... אני לא יודעת מה, נתנו לי מיד כדור הרגעה לישון. למה אני לא יודעת, והייתי ישנה והיא באה ושמה לי את הגלדיליות כך עלי לכל האורך וברחה. כעבור כמה שעות שאני ישנה בערוגת הפרחים... לא כולם ישנים עם גלדיליות... היה שיא הצחוק אחר כך כשחזרתי לעבודה כולם אמרו: אנחנו נביא לך גלדיליות. פתאום התעוררתי ואני מרגישה שיש משהו עלי, לא הולך, לא זז, אבל יש משהו עלי... אני מסתכלת... אני רואה... לא הבנתי שזה פרחים אז צפצפתי לאחות, כנראה שהייתי מטושטשת... מה הולך פה? אז היא אומרת שמשוהי באה והשאירה לך את הפרחים עליך, אז אמרתי לה שאני יודעת מי זה – בלי לדעת מי זה. זו הייתה משהו מהעבודה שלא יכלה לדבר איתי אז היא שמה לי את הפרחים והלכה. זהו זה שלושת הלידות שלי.

מ. איזה סוג של אמא את חושבת שהיית?

ג. תראי, עם הילד הראשון הייתי אמא לא נורמאלית כי אפילו את החיתולים גיהצתי.

מ. כן, זה לא נורמאלי.

ג. אחרי הילד הראשון הייתי כבא אמא ממש נורמאלית... הפסקתי לגהץ, הסכמתי למטפלת. כי עם הראשון לא הסכמתי.

מ. למה?

ג. משהו יגדל לי את הילד? מה פתאום, אני עשתי אותו. הוא שלי. ואת השני... כבר... לצערי הרב... לא יודעת אם ספרתי אבל היה לנו ברוך בגלל זה אנחנו בבאר-שבע...

מ. איזה ברוך?

ג. שהפסדנו כסף... אז בינתיים באתי לבאר-שבע ופתחתי את המסעדה אז הייתי צריכה מטפלת לילד. אבל עד שמצאתי מטפלת, בעלי אמר שאם אני הייתי צריכה ככה לכל משרה לראיין אנשים... אף אחד לא היה עובד.

מ. מה חיפשת?

ג. חיפשתי קודם כל בן אדם נורמאלי שאפשר לדבר איתו סתם, שאני אדע שהיא תיקח את הילד ותדבר עם הילד. שהיא תיתן לו את החום, שאני לצערי, לא יכולתי לתת לו כשאני עבדתי 24 שעות במסעדה. שאני יהיה בטוחה שהבית בידיים נאמנות. ומצאתי. הייתה לי מטפלת שאני לא מאמינה שיש עוד כמוה. הילד בגיל 6, כשאני כבר הייתי עקרת בית, גמרתי עם המסעדה אז כבר הייתי בבית. הילד היה הולך קודם לאכול אצלה ואחר כך בא הביתה.

מ. היא כבר לא טיפלה בו אז.

ג. לא, הוא היה בגיל 6, בכיתה א'. זו הייתה מטפלת שנשארנו חברות עד היום האחרון לחייה. אחר כך עם הילד השליש חיפשתי מטפלת וקיבלתי המלצה ממשהי מהעבודה – זה דודה שלי, רומניה... חשבתי שבכל זאת... האחינית הייתה בן אדם נורמאלי אז חשבתי שגם הדודה הייתה נורמאלית... אז טעיתי. אבל טעיתי רק בחודש. מיד ראיתי עם מי שיש לי עסק ואמרתי לה: תראי אני נשארתי בבית – שלום. אחר כך מצאתי גם דודה של משהי מהעבודה והיא עשתה איתי עסק – "תעשי לי טובה, כשהוא חולה אל תישארי לי בבית כי את מקלקלת לי את כל החינוך שאני נותנת לו". זה הילד השלישי ועד כיתה ג' הוא היה אצלה אפילו לא כמטפלת אלא כזהרון. בכיתה ג' היא חלתה ואז לקחתי אותו לרומניה אחרת שהייתה מטפלת בילדים אחרים אחרי בית הספר. רומניה משלנו... אני מתביישת.

מ. יהודיה?

ג. כן, יהודיה **נשואה** עם ילדים, מוכרת שהייתה גרה לא רחוק ממני. אני גרתי, כמו שהשולחן בריבוע, בפנים היה הגן ואנחנו גרנו בצד. אז אני גרתי שם היא גרה פה. יום אחד הבן שלי בא הביתה, הוא היה בן 7, הוא היה חריג מקטנות. אני רואה שבן שלי מודד לי את הדירה. אמרתי לו: אתה יכול לספר לי מה אתה עושה מפני שלי אין עצבים לראות אותך ככה. אני מנסה לדבר איתך. תדבר, שב ותדבר איתי. תראי, אני רוצה מפתח ואנחנו מפסיקים עם X.

למה? מה קרה? עד עכשיו היית... עד עכשיו לא אמרתי לך אבל נמאס לי להיות זורק זבל של משהו אחר כשאמא שלי לא שולחת אותי.

אבל. אמרתי לו, יש לה ילדים משלה? כן, אבל אנחנו שאוכלים אצלה, אחד מטאטא אחרי האוכל, השני מסדר, השלישי זורק זבל... אני ישבתי ולא ידעתי מה לעשות. לתת מפתח לילד בן 7 לא הייתי רגילה. היום אני אינטליגנטית, אני אמרתי לכלתי שאפשר... אבל אז לא הייתי רגילה, אבל לא הייתה לי ברירה. זמן

מה? ... בקשתי מהעבודה שיתנו לי איזה שבוע שבועיים שיתנו לי לעבוד עד 1 כדי שאני אוכל לבוא הבייתה להיות איתנו.

מ. אחר כך זה הסתדר.

ג. כן. לא הייתה לי שום בעיה.

מ. רק לעשות את הסוייצ' (שינוי) בראש.

ג. לבדוק מה הוא עושה. אמרתי לו קח מפתח ואני לא בבית. אני יושבת פה (בצד, כאילו היא לא בבית) אני רוצה לראות. הוא היה בא הביתה ולקח פרוסה עד 4 כשאני כביכול באה הביתה ואחר כך הוא היה אוכל איתנו. התגברתי גם על זה. אני לא יודעת, אבל זה השאיר לי טעם רע בפה.

מ. כי זה הילד האחרון?

ג. אומנם רציתי אחריו ולא הלך. אבל... כשהוא גדל ואני רציתי להישאר בהריון (נוסף). בעלי אמר לי רק דבר אחד: תחשבי טוב מה את רוצה לעשות. דעתי היא שאחרי שאת יולדת את נשארתי בבית כי אחרת יהיו לי חיים קשים מאוד בבית. את לא תהיה נורמאלי ואני אצטרך... הייתי מבקשת לפעמים ממנו לפעמים, תן קפיצה (הביתה)... היה לו משרה כזו שיכול, היה לו רכב פרטי... אני הייתי צריכה בעיות, לבקש אישור... הוא לא היה צריך את זה, אז הייתי אומרת: תן קפיצה ותראה מה קורה. אז הוא אמר: אני לא מוכן יותר לזה... היום זה קל.

מ. גם היום יש בעיות, אבל אחרות.

ג. תראי, אני מסתכלת על הילדות של כלותי. טוב, אחת גידלה אותה הסבתא השנייה. השנייה, היא מורה, אומנם מורת תיכון שלא גומרת ב-12 אבל היא עשתה שמיניות באוויר כדי לגמור ב-12 ולהיות בבית. היום למשל, הם בחופש, היא סירבה להמון דברים כדי להיות איתם. היא יוצאת השבוע ל-4 ימים במקרה, השבוע ביום רביעי, ובעלה בבית איתם. אני, את הבן שלי, לא האמנתי מעולם, שהוא יחנך ככה ילד. הוא לא ידע מזה לקחת את הסכין הזה לבד מהשולחן לכיור והיום הילדים שלו מכינים לבד את השולחן ומורידים הכל לבד מהשולחן. ואני יושבת בצד ומסתכלת. הם נותנים לילדים המון... יש להם גם כן את האמצעים...

אמרתי, רק לא מחונן כמו שלי, הוא הוציא לי את הנשמה... הוא לא מצא לו את המקום. לצערינו הרב התיכון א' פה הייתה לנו יועצת שהוציאה לי את הנשמה. אם הייתי מדברת איתה היום אז הייתי מלמדת אותה שילדים עם IQ כמו הילד שלי – לא קורה כלום אם הוא לומד מכונאות רכב. אני מאחלת לכל הילדים שיתסדרו כמו שהוא הסתדר... אבל בימיו הוא למד אנגלית, הוא למד פיסיקה, הוא למד מתמטיקה והוא למד עברית. מכונאות זה ברור מעליו. המקצועות שהוא למד היו 4, השאר לא היה אכפת לו שיהיה 6 (ציון) בסוף בבגרות כשהוא עשה לי אותו מתנה. למי יעשה את זה, לעצמו? – לאמא עושים מתנה בגרות. אני היום יושבת לפעמים, גם לו יש היום בת אחת... מה שמכניסים בילדה הזו... אמרתי לו: אני לא יודעת אם זה כל כך טוב, גם יותר מידי זה לא טוב. טוב, היא היום בגיל 15 כבר הולכת לקולג'.

אמרתי לו: אני לא מאמינה שזה טוב. כמו שעשיתי את טעות חיי שנתתי להעביר אותך כיתה, להקפיץ אותך כיתה, אני אומרת לך היום: בחיים שלא תעשה את זה... אמרתי לכלתי: הכל טוב ויפה.. מחונן או לא, שייקח ספר בתיק שלא ישעמם לו אבל לא להקפיץ כיתה.

מ. למה?

ג. הבן הזה הקפיצו אותו כיתה... לאמתו של דבר הקפיצו אותו שתי כיתות, זאת אומרת פעמיים. והוא לא מצא את מקומו מבחינה חברתית, הילדים היו יותר גדולים ממנו... עם הקטנים הוא לא מצא את המקום אז הוא לא שיחק איתם, עם הגדולים הוא גם לא מצא את המקום, אז היו לו במקרה שני שכנים חברים מהבית אז זה היה במקרה ההצלה שלו. אחרת אני מבינה, אני לא תופסת... ואני הסכמתי להקפיץ כיתה מפני שראיתי שהוא בא הביתה ומשעמם לו. הוא היה עושה את השיעורים כמו שאני עושה אותם. אבל זה לא טוב, ועכשיו אני רואה שאני צדקתי. המחונן הזה של הבן הקטן הוא הסתדר נהדר עם הספר, אומנם יש לו גם מורה נורמאלית... היא הבינה את זה והסכימה לספר. אבל הילדה הזו משם (מראה"ב)... תראי אני גאה בהם מפני שהם אחד, אחד. אבל כשאני יושבת וחושבת... בקולג' כולם צריכים להיות בני 17-18 מה היא עושה שם?...

מ. בראיון הקודם, הראשון, אמרת שפגשת את בעלך בקיבוץ.

ג. אני הייתי בעליית הנוער והוא היה בא לבקר בנח"ל הוא היה במשטרה הצבאית, הוא היה כבר חייל.
מ. זהו, אז במהלך הראיון אמרת משפט, שלי הוא לא מסתדר. הוא אמר משפט שאמר: "אני גדלתי אותך ולכן לאף אחד אין זכות להגיד לך או עליך שום דבר". אני רוצה להבין איך זה מסתדר. כי עד המשפט הזה וגם אחר כך, את היית מאוד דומיננטית ופתאום בה המשפט הזה שלא מתחבר לשום דבר.
ג. כמו שאז היו אומרים... אז התחלנו ללכת...

מ. לצאת יחד?

ג. כן. בינתיים הוא היה בצבא, מה אני אשב בבית? מה אני הרסתי את מישהו? מה פתאום.

מ. את היית בת...?

ג. בת 16 וכבר התחלתי לקבל את החינוך הישראלי שלמדתי בבית ספר אז לא ישבתי בבית. אז התחלתי לצאת עם חבר'ה. בגיל 18 התחלתי לצאת עם משהו קצת יותר רציני והיינו במסיבת אירוסין של חברה שלי ואני הייתי עם חבר שלי עמדנו בשני הצדדים של הדלת.

מ. "חבר שלך" זה בעלך?

ג. לא, משהו אחר. ובעלי בא, עבר בנינו, והסתובב ואמר: "גברתי, אני גידלתי אותך, את שלי".

מ. ואיך את מגיבה לכזה דבר?

ג. לא הגבתי. אני כנראה, בתת הכרתי, אהבתי אותו כל כך מיום שהכרתי אותו מפני שמה שאני עשיתי בשבילו, לא היו הרבה שהיו מוכנים לעשות.

- מ.** לא יכולת לדעת את זה מראש, אבל איך עם האופי שלך... עם הדומיננטיות הזו החזקה שלך איך משפט כזה עובר בלי תגובה.
- ג.** רבע מילה לא אמרתי, הוא אמר: "את הולכת הביתה", ולקח אותי הביתה.
- מ.** ולא אמרת כלום?
- ג.** לא. לא אמרתי כלום ומאז גם לא יצאתי עם משהו אחר, גמרתי.
- מ.** איך זה שלא אמרת כלום, אני לא מבינה את זה?
- ג.** גם אני לא. אני הרבה לא מבינה. אם לא היית מקליטה הייתי אומרת לך...
- מ.** את רוצה שאני יעצור את ההקלטה?
- ג.** כן.... (כעבור כחצי שעה) ואני אומרת בפה מלא: מתחתנים גם עם המשפחה!
- מ.** בהחלט, אני מסכימה איתך. ועכשיו... את עדיין לא יודעת למה אמרת את המשפט הזה.
- ג.** מאותו רגע נפסק מסביבי הכל. תראי, הוא היה אדם מיוחד מכל המובנים. הוא היה חבר טוב, בעל טוב... הוכחה לכך היא שאני בקשר מיוחד עם החברים שלו עד היום...
- תראי, לי היה ילדות והתגברות יפה מאוד. חברים מאוד טובים שגם עכשיו שנפגשים אנחנו עוד נהנים... עד הילד השלישי, אני חושבת שאמרנו: אנחנו נוסעים הביתה, שבוע כן, שבוע לא.
- מ.** מה זה הביתה? להורים?
- ג.** לא לבית שלנו. אנחנו לא מסרנו את הבית עד אחרי הלידה השלישית. היה לנו בית בתל אביב בדמי מפתח כמו שהיה אז... כל יום שישי היית רואה אותנו עם הלול ועם כל הזה באוטובוס... רק בילד השלישי היה לנו רכב וכל הלוקסוס הזה.... לי הייתה אמא משהו יוצא מן הכלל. היא הייתה אומרת שבחיים צריכים להתקדם. אני התחלתי בהתחלה עם דירה של 24 מטר וגרתי שם עם שני ילדים. חדר אחד ואחר כך אמא שלי קיבלה פיצויים מגרמניה ואמרה: אנחנו לא זקוקים לפיצויים גרמניה, הרי אני שילמתי את כל הבית שלהם, זה היה אומנם על שמי גם. אבל אני עשיתי את זה ואמרתי שאני לא מתחתנת, ובעלי הבין את זה יפה מאוד וחיכה בסבלנות. אמרתי אני לא מתחתנת עד שלהורים אין דירה בלי משכנתא, ויש מטבח מסודר, כלומר: פרג'ידר וגז. לוקס שיעשו אם הם יכולים. אבל חדר שינה וסלון פשוט, זהו. אחרי זה אני הולכת להתחתן ולדאוג לעצמי. בינתיים אמא דאגה לי אחר כך... אז עברנו מ-ג' עברנו ל-ה'.
- מ.** עם הפיצויים מגרמניה?
- ג.** כן, של ההורים שלי. ואחרי ה' קנינו את הווילה של ה-3 קומות מפני הקטנצ'יק אמר שהוא רוצה לגור איתנו גם כנשוי...אחר כך לא יכולתי להסתדר עם המדרגות אז עברנו לנחל עשן. הדירות היו על שם הילדים... לי אין היום כלום...
- מ.** יש לך המון.
- ג.** יש לי המון... אילו החיים.

- הסוף -

חיים קאופמן - 27.1.2009:

חיים. היינו בבית אצל ההורים ז"ל, שישה ילדים, עם ההורים 8. משפחה של 8 נפשות. בהתחלה ההורים היו ממרמורש אבל בשנת 7-1926 היו זמנים קשים מאוד.

מראינת. תתאר לי, תסביר.

ח. היה מיתון נורא ברומניה אז אבא ז"ל קם, בבוקובינה לא היה המיתון הזה אז הוא נסע לשם ומצא עבודה והעבירו אותנו לשם.

מ. מה הוא עשה?

ח. הוא היה גזבר וקבלן בבית כנסת גדול שמה. האחים שלי היו יותר גדולים. אחד, הבכור, כשבאנו הוא למד מקצוע והתחיל לעבוד, לא חייט אבל שעושה לחורף... מעילים מעור של כבשים, אז היו הולכים עם זה. והיגיע הזמן לגייס אותנו, הוא היה בין 18-19 אז התגייסו לצבא הרומני.

מ. זה היה גיוס חובה?

ח. בטח, אז גיוס חובה, והוא בינתיים עשה הכשרה והוא הצליח בגלל זה שהוא כבר היה... עמד לגיוס אז הוא הצליח לקבל certificat ונסע, כסף למצרכים, אבא ז"ל, מכר היה לו... גדול לאיזה פולני גוי. ונסע לפלסטינה אז. פה הוא לא ליקק דבש מפני שלא היה הסתדרות אלא כל אחד לעצמו. היה איזה שהוא ארגון, מזרחי.. אני לא זוכר שהיה בית עולים שהחלוצים באו לשמה. צחקו ממנו – עוד קורבן אחד בא. נו, הוא פה וחזרה כבר אין. כולם, היה להם קשה, עבודה הם לא נתנו, הם נתנו ליום, שבוע או יומיים.

מ. זה הכל?

ח. זה הכל. היה לו בחורה פה (זה היה בת דודה – משפחה) והם נתנו מילה אחד לשני שמחכים ואני אשתדל להוציא אותך מפה (רומניה). והוא החליט לבד למצוא פרנסה, עזב את היום הזה והלך לתחנה מרכזית, הוא היה בחור חזק ואיך שבא מחיפה אוטובוס היו יורדים אנשים עם צימידנים (מזוודות גדולות) תיכף קפץ ומיד הוא הוציא אותם משם, והם היו צריכים סבל. הבנת? ככה הוא התחיל להרוויח – בסבלות. אחר כך סבלות ככה היה לו קשה אז הוא קנה עגלה עם שתי גלגלים. ועם עגלה הוא הביא סחורות וצימידנים וגם כשהוא קצת עלה, עשה חייל, קנה לו סוס. אז הוא כבר ואחרי הסוס הוא קנה אוטו אנגלי שהם הוציאו אותם משירות ומכרו. אני עליתי בשנת 1967 וראיתי את האוטו הזה. הוא היה נשוי וכשהרוויח הוא הביא את הבחורה. את הכלה, שהם נתנו מילה אחד לשני ואני הייתי אצלם כמה חודשים עד שהיגיע הבגז' (הציוד) שלי מרוסיה. הרבה שנים לחמתי. וככה אחר כך קיבלתי... אם את שמעת על רמת אליהו?

מ. כן. מה קיבלת שם, דירה?

ח. יו, בטח. שם קיבלנו מהסוכנות כבר דירה. את שמעת מרמת אליהו? זה בראשון לציון. והתחלתי לחפש עבודה. היה מיתון – אין. זה היה לפני מלחמת ששת הימים ועבודה אין. היה החתן של... זה בטח מיותר בשבילך הסיפורים האלה.

מ. לא מיותר, אבל את זה אני רוצה להכניס אחרי החלק של מה שהיה ברומניה.

ח. מה שהיה ברומניה... ב-1927 החורים השאירו את...

מ. ולא הרגשתם את המלחמה? לא נתנו לכם להרגיש יהודים?

ח. כן, כשבאו... איך קראו להם?... משמר הברזל, ובכלל הפשיסטים, בטח שהרגשנו, ואחר כך כשפרצה המלחמה היו כבר קודם הרוסים שגירשו את הרומנים... ואיפה שהיינו בבוקובינה זה בכלל בלי שלטון, והגויים התחילו... עד שהגרמנים נכנסו... רצו לעשות פוגרומים על היהודים. שמה היה פריץ אחד גוי, שברומניה הוא היה חקלאי גדול והיה לו פועלים. כשהרוסים עלו התחילו להלשין עליו שהוא מנצל, נצלן וזה... והתחילו ללחוץ עליו, וזה לא לקח הרבה זמן, פרצה המלחמה. כשהגרמנים הלכו הם התחילו להלשין על העשירים וכשהרוסים נכנסו הם התחילו לחפש את המלשינים האלו, והחקלאי, הוא כבר הרחיב את הגב, וגויים כשרצו לעשות פוגרום הוא אמר, עוד לא היו... זה רק כשהגרמנים התחילו לברוח והרוסים עוד לא תפסו את השטח, הוא אמר: חבר'ה, לא להרוג, לא לעשות פוגרומים, אני פה ואני איתכם. הוא הצליח לעצור את הרוצחים ולא עשו פוגרומים אצלנו בזסטבנה וכשהרומנים והגרמנים נכנסו עשו גטאות, לאגרים, וגרשו אותנו לטרנסניסטריה.

מ. מי זה אותנו? את כל המשפחה?

ח. את כל היהודים היה עיירה 300 משפחות.

מ. איפה בטרנסניסטריה? לאיזה לאגר?

ח. קודם כל גירשו אותנו ברגל מכפר לכפר, מיער ליער, לא תיכף באנו למקום אחד... אנשים היו זקנים ומתו, עברנו בסרביה ומי ש... לא כולם יכלו ללכת כמו שיירה. והיה חייל אחד רומני והלך עם מדים רומנים, כי הוא חייל, והוא היה לו רובה והוא שמר עלינו. והגויים האלו שנשאר לא כולם היו זקנים. היה אצלנו רופא אחד זקן, וכשגירשו אפשר היה לקחת כל אחד מה שהוא יכול לקחת ביד או על הגב. אז הוא התחיל ללבוש כמה שהיו לו... מעילים ו... בגדים, והוא הלך מסכן כפוף, כמה הוא יכול היה להחזיק בשיירה. הגויים הרגו אותו ולקחו את כל הדברים שלו. וראו בשיירה... היו כאלה שאמרו: אנחנו נלך לראות איפה הוא... אולי אפשר לעזור לו ומצאו אותו מת עירום. זה היה הגירוש בזסטבנה ובשנת 1941, בחורף הגענו לעיירה קריז'ופול ושם היה גטו והיהודים המקומיים, זה כבר אוקראינה, זה גם כן כבר היה בטרנסניסטריה. היינו שמה כמה ימים בגטו שמה, ואחר כך התחילו לגרש אותנו משמה עוד הפעם, מכפר לכפר עד שהגענו לכפר פבלובקה ושמה עצרו אותנו. שמה היו כמה מבנים איפה שהיו פרות ו... רפתות, בלי דלתות, בלי כלום רק תבן. לא היה מקום להיכנס לשמה, כבר היו יהודים לפנינו מבסרביה, הרבה אנשים בחוץ היו שמה תבן שזה היה התחלת החורף אחרי שהורידו את התבואה אז היה הרבה תבן. בחורף היה קור של 30 ומטה, כזה חורף היה קר.

מ. בלי חלונות ובלי דלתות?

ח. זה היה חצי היינו בחוץ וכמה שהצליחו להיכנס לשם מהר, שמה היה הרצפה, זהו. כל יום מתו עשרות. על יד הרפת היה כבר גבעה מתים. היה כבר קפואים, גבעה שלמה. וגם צ'אושסקו, אז שהיינו עם רומנים רבו... בקיצור הרומנים הפסיק להלחם עם הגרמנים נגד הרוסים. אז הרומנים אמרו לגרמנים: היהודים שלנו, תחזיר לנו, היו הרבה יהודים רומנים. אז כמה שהיו אז, זה היה בהתחלה 1941, אז הוא התיר אנשים מי שיש עוד משהו להחליף ולשכור דירה, אז הוא התיר. קודם זה היה אסור. אם תפסו יהודי בכפר אז הרגו אותו. אבל כשהם היו כבר מסוכסכים עם הגרמנים אז היו כאלה... כל יום מתו. מה עשו הגויים? כשהיה כבר מותר לצאת הגויים באו לקרוא ליהודים כדי לשכור להם דירה בעד הדברים שהיה להם, כסף לא היה להם. אז החליפו בגדים. היה אצלנו משפחה – ליבמן, שלושה – ארבע אנשים, בהתחלה היה להם דברים הרבה גם דברי מיטה. הם היו על הבוידם והגוי הזה צעק להם: תזרוק... תזרוק..., ואיך שהם זרקו וכשהם רצו לרדת הגוי הריץ את הסוסים וברח והם נשארו בלי כלום. וככה נשארו בלילה בבוידם בלי כלום ובבוקר הם כולם קפאו, המשפחה כולה. זה היה היציאה מה... ואחר כך, אחי ז"ל, כולנו היינו חולים טיפוס ובעזרת השם כל אחד... זה לקח שבוע, שבועיים וזה עבר בלי תרופות ואחי שלמים ז"ל, הוא חלה הראשון והראשון שהתחיל להבריא. איך שהוא הרגיש קצת כוח הוא התחיל לחפש דירה וגם לבקש קצת משהו לאכול אצל הגויים.

מ. איפה כל זה קורה?

ח. בפבלובקה באוקראינה. אחר כך, הרומנים נתנו היתר למי שיש לו במה, שילך לכפר לשכור דירה. אחי ז"ל גם הוא החלים יותר מוקדם, כולנו היינו עם חום גדול... נכנס גוי אחד דתי והוא ריחם עליו [על אחי] ונתן לו אוכל כמו בשביל החזירים, קליפות תפוחי אדמה. הוא אמר אני רוצה דירה והוא הכניס אותו לחדר, איפה שהוא הבין שכבר יצאו. אז היה אחד זמר מוזיקנט עם כלי נגינה והבן של הגוי הזה, הוא היה גם כן זמר, אבל הוא ברח מפני שהוא היה קומוניסט, והגוי הזה חשב שזה יגמר מהר והוא הכין כלי לבן שלו שיחזור לנגן. אז הוא [אחי] קיבל את הכלי הזה לחודש ימים בלבד... אבל איתנו היינו שישה אנשים בחדר אחד, לא היו להם מיטות אז אנחנו מביאים קצת תבן ושמן על הרצפה וככה היינו שמה עד הקיץ. בקיץ כבר התחזקנו ויצאנו לעבודה. האח הזה שמצא הדירה, הוא היה חייט ושמה הייתה בחורה אחד שיצאה עם המשפחה וכולם מתו. והם היו מכירים עוד מצ'רנוביץ אז הוא אמר: בוא פאני איתנו, היה לו המכשיר הזה [כלי הנגינה] ותיכף מצאו דירה וכשבאנו אנחנו אז כבר היינו ביחד. אבא שלי הוא ידע גם סנדלרות והוא התחיל גם לעבוד קצת. והאח הזה שמצא דירה הוא חייט הלך לעבוד ולקח את פאני הזאת ובקיץ ככה ביחד, ביחד והתחילו להתחתן. אנחנו היינו עשירים. אבא אמר: מי שהיה לו מלאכה אז תמיד, בעולם איפה שהוא בא, הנה פה בארץ יש סנדלר הוא יושב באיזה פינה ומתקן, הוא יש לו פנסיה והוא מרוויח עוד קצת, ככה זה תמיד היה. והם הרוויחו והיינו עשירים, כל היהודים. לאמא ז"ל תמיד היה לה אובן שאופים לחם... תמיד היה לה קמת. מי שבא קיבל חתיכת לחם. אני חזרתי מהצבא אז היא נתנה... אני השתחררתי בשנת 1951 וגויסתי ב-1941, ושבתאי אחרי השחרור רק אצלה, היא יודעת איך שהילדים

שלה אהבו וקיבלו משהו לאכול. וככה עברו כמה שנים, קודם הם גם התחתנו ואנחנו היינו עשירים שם, עשינו חתונה, הכינו מה שאפשר היה להכין. שם היה גוי אחד שהכין עוגיות וכמה יהודים שאהבו ואכלו. בינתיים נכנסה להריון. ובינתיים הרומנים עוד לקחו אותנו לעבודה והיא בינתיים ילדה בן ואני הלכתי לגטו אחר והבאתי מוהל. זה היה מסוכן לעבור לגטו ההוא. בינתיים הגרמנים בנו גשר מעל נהר הבוק בטרנסניטריה. והם בנו גשר וגייסו שם יהודים מכל קצוות טרנסניטריה... אחרי הבוק היה נייסטר. בקיצור שם היו תנאים כמו באושוויץ. נתנו חתיכת ממליגה כזה [קטנה מאוד] 100 גרם לחם ועבודת פרך קשה, עד שהרוסים התחילו להתקרב ולהיכנס אז הם התחילו לפרק את הלאגר ומי שהיה לו כוח התחילו ללכת מאיפה שהם היו, מהעיר בלטה, עיר גדול – גטו גדול, ומשמה לאט לאט באו הביתה, אבל השלג כבר התחיל להנמס והיה בוץ והנעליים שהם קיבלו מהגרמנים - נעליים של עץ. לא של עור, בטח לא של עור וזה נדבק שלג עם בוץ לסוליה – קשה מאוד ללכת. הם הגיעו כבר קרוב לכפר ציבילובקה, איפה שאנחנו היינו, שם היה עוד בחור אחד חזק והוא גר גם לא רק בכפר הזה, ושמה זה היה יער גדול שמה היו גם כן יער גדול ושמה היו גם כן יהודים בתוך הרפתים, אבל יהודים כבר לא היו. אז אחים, שני אחי, איך שהוא תפסו על הבוידם שם היה תבן איפה שהיהודים היו. והגג היה... ולאט לאט נכנסו תחת הגג וכשמנדל חזר ושלק שליח אלינו... שאלי ופרויים נמצאים שם בבוידם – מי צעיר ויכול ללכת לשם בלילה אז היה כמה קילומטרים ללכת. לא ראיתי אבל אני ידעתי את הכיוון. ובאתי לשמה ואני צועק "אלי, פרויים..." ברפת אחת ובשתיים, פתאום אני שומע משהו קול חלש "חיים" הם הכירו את הקול שלי. אחד –אלי, השני שנולד לו הילד הוא היה חלש מאוד והוא לא יכול לדבר. אני צועק "פרויים, נולד לך בן יפה כזה, תתחזק בו..." כשהוא שמע את זה הוא הוסיף כוחות ובא עד הבוידם ופה נגמר... אני עזרתי להם והוא ירד. אלי ואני לקחנו אותנו על הכתפיים והגענו הביתה. הרבה זמן עבר עד שהגענו הביתה והשמחה הייתה גדולה. וככה עברנו לספר הרבה סיפורים.

אחר כך כשהרוסים התגברו הם גרשו את הגרמנים והם התחילו לגייס לצבא מפני שהם כבר לוחמים בשדות פרוסיה עם גרמנים כבר. אבל שלום (האח) עם חיילים... כל הזמן הלכו לגרמניה פתאום אנחנו כבר התחלנו ללכת הביתה. היו שם הקצינים האלה שגייסו לצבא, היה כנראה יהודי.

מ. איך אתה יודע ?

ח. או, תשמעי. הוא ראה אותנו וכל כך הרבה לאגרים... הוא אומר, חבריה תלכו הביתה שמה יהיה מי שמגייס לצבא ואתם לכו הביתה. והלכנו לאט לאט הביתה. פתאום הגענו לאיזה תחנת רכבת שם היה רציף ארוך עם ווגונים (קרונות) ועליהם היה ציוד טנקים, רובים.. ארטילריה כזה. הקרונות היו פתוחים ואנחנו נכנסו, כולם שונאי יהודים, הם אמרו שכל היהודים לא רוצים להלחם. כשהחיילים ראו את היהודים שמה הם צעקו מיד לרדת אבל אף אחד לא ירד. הם הוציאו רובים וירו מעל הראשים שלנו ועלינו, ראינו שאין חוכמות, התחלנו לרדת אז ולהמשיך ללכת עוד פעם ברגל. הם היו צריכים לבוא לצ'רנוביץ. אבל בסוף הלכנו ברגל עד צ'רנוביץ. שמה בצ'רנוביץ לא את כולם גרשו, חלק גדול גרשו לטרנסניטריה וחלק עשו גטו

בצ'רנוביץ, גם פאני הזאת שהתחתנה עם אחי, היה לה דודה שם. היא הלכה ישר אליה וקיבלו אותנו, האכילו אותנו, אבל הגטו הזה היה מלא דירות מפני שהרוב היהודים לטרנסניסטריה. וככה התחילו, איך שהוא, כל אחד למצוא את מקומו בעיר הזאתי ואיך שאמרתי הם היו בעלי מלאכה. אבל הרוסים, זה היה כבר הרוסים בצ'רנוביץ, הם תפסו גברים מי שיש לו ידיים ורגליים, לא שאלו אותך משפחה... אתה בריא? ישר למחנה וממחנה לפרונט (לחזית), למלחמה. שניים האלה שמצאו עבודה, המנהלים נתנו להם [ברוני] הודעה שצריכים אותם בעבודה ואלו שמגייסים נתנו להם פטור והם נשארו בלי ללכת לצבא. אבל, בכל מקרה, אם הפטרולים אלה תפסו אותך, הם לקחו לחזית עם פטור או בלי פטור. ידיים ורגליים. אחי פרויים שמע איזה רעש בחצר, והוא התחבא תחת המיטה. חיפשו אבל לא מצאו אותו אז הוא ברח כבר לזסטבנה, עיירה קטנה. אחי, אלי, היה שם וכבר עבד, אז הם ארגנו אפל אבל לפאני לא היה כסף. ואלי התחתן, ואתי היה לה זהב ושלחו שליח למאיור הזה שהוא היה שולט על הגיוס ונתנו לו את השעון שוחד. הוא לא חיפש אותו יותר ואלי הלך לעבוד בבית חרושת ופרויים גויס לצבא ולא חזר.

מ. אז פאני נשארה עם הילד.

ח. כן, בן 60 הילד היום. וככה נסענו איתו הביתה מציבילובקה והיא הייתה אישה משכילה. באו לצ'רנוביץ וחיפשו אנשים משכילים שידעו שפות, היא ידעה רומנית וגרמנית... בקיצור, איזה שהוא... לקחו אותה למכון וייצמן ברחובות והיא עבדה שמה הרבה שנים, היא מקבלת משמה פניסיה. ושאלו הוא היה רוב הזמן אצל הבנים בצ'רנוביץ ואחר כך כשהיא כבר קיבלה דירה בנס ציונה ארגנו לו בית ספר ואז הוא כבר היה "צבר" כי הוא גדל פה ויידיש בקושי דיבר... בשנת 1951 כבר לא היה לי פה משפחה, בצ'רנוביץ, ורציתי לעלות אבל אמרו לי: "פה אתה תתבגר, שמה לקפיטליסטים... הם נלחמים נגד המצרים... אתה לא תעלה לארץ". פעם הוא מוציא את האקדח ואמר "אתה לא תצא מפה, תשכח מזה", אבל אני המשכתי לכתוב מכתבים לכל ה-16 רפובליקות והתשובות הגיעו ישר למיליציה, והם קוראים לי: "אתה תמשיך עוד הרבה זמן לכתוב מכתבים?" - עד שתשחררו אותי... אני רציתי לנסוע להתאחד עם כל המשפחה, אני כבר הייתי נשוי לדורה, אז הם התחילו "לעבוד" על דורה, את סובייטית, הוא לא משלנו הוא משטחים כבושים לא סובייטי והיא נולדה ברוסיה. אז היא אמרה לא, אנחנו סבלנו יחד היו לנו ילדים ומתו... וככה כשנמאס להם, והייתי אז מהעבודה בחופש באודיסה על שפת הים לשבועיים. אני בא הביתה ואני מוצא בתיבת הדואר... הודעה ומזמינים אותי לבוא מהר, למחרת אני בא... הוא אומר "אתה לך הביתה ובעוד שלושה ימים תביא 14 תמונות" ... לכל המסמכים שלהם. ואחר כך כשבאתי הם אמרו לי שקיבלתי אישור לצאת ואתה צריך להתפטר מהעבודה ואתה צריך לעשות שאתה לא חייב כלום. וכשבאתי לעבודה אני אומר להם... אני הייתי הפועל הכי טוב והמכונה שאני עבדתי עליה לא היה לי תחליף עליה. והפועל החדש היה צריך ללמד את הפועל הרבה חודשים עד שהוא יתפוס. זה היה "דופל משיך" שהוא תופר את הסוליות, זה עבודה קשה בסיבוב בשפיץ, המכונה עובדת מהר ואתה צריך לעשות את הסיבוב. בא איזה בחור ששמע שאני נוסע לפלסטינה הוא אמר: "אתה הלך לפלסטינה? אתה השתגעת? שם מה מלחמה? מה הכינוי לך שם

דופל? – אני אמרתי, בטח שלא, אבל שם יש הרבה אבנים ואני ימצא עבודה. פגש אותי המזכיר של המפעל, כולם הכירו אותי מפני שאני הייתי בחור טוב, ו"קאופמן אתה נוסע לפלסטינה? אתה השתגעתי? יש לך כבר כל המסמכים? – אם יהיה לך לא טוב שמה תכתוב לי ואני מקבל אותך חזרה". הוא, יש לו כוח מהמפלגה. בקיצור ברוך השם.

הייתה לי קליטה קשה מאוד. אני לא ייחלתי לאף עולה שיעבור את מה שאני עברתי. במשרד העבודה הוא עשה לי טובה, היה לו קשר עם בעלי הבית של מפעלי יהלומים. החתן של אחי הוא עבד ב"מבטחים" ביפו, ושמה המנהל של יפו הם היו יידיים, הוא אמר לו: "שוחט, יש לי קרוב משפחה שהוא עולה חדש מרוסיה, הוא כבר שבועיים מחפש עבודה ולא מוצא... תעשה לי טובה... אחד מנהל ביטוח לאומי והשני ראש עיר, "טוב, שיבוא בערב" – באתי בערב, באתי מחר, באתי מחרתיים... ומנהל הביטוח אמר לי: "אם הוא יעשה קונצים – תגיד לי". אז אחרי יום יומיים חזרתי ליפו ואמרתי לו: "אני בא, והוא אפילו לא שם לב", נכנס לו כזה כעס. הוא אומר: בוא איתי. נכנס לעריה ולא שאל כלום ואמר לראש העיר: "ככה הבטחתה לי שבשבילי אתה לא מוצא לו עבודה ליום אחד", יצא וטרק את הדלת. אז הוא שאל אותי – "איך הראיה שלך?" הייתי אז בן 44-45 אבל עוד לא הרכבתי משקפיים. הוא רצה להכניס אותי ליהלומים שם צריך ראייה טובה. הוא נכנס למנהל, הוא היה במחלקת עבודה – כוח אדם, אז הוא אמר לו "אני רוצה שאתה... אני לא מצליח למצוא לו עבודה.... אני רוצה שתמצא לו מקום שילמד את המקצוע. הוא הריס מיד טלפון לבעל מפעל אחד ואמר לו: יש לי עולה חדש אחד.... ואז מיתון והרבה הרבה שנפלטו ממקומות עבודה ובמפעל הזה היו כבר תלמידים שנפלטו ממקומות עבודה. אז הוא אמר לו יש לי עוד אחד בשבילך... למדתי. שמה נכנסים ילדים בני 17-18 ללמוד ללטש יהלומים.

מ. בבורסה?

ח. לא, במפעלים לליטוש, בבורסה סוחרים באבנים כבר גמורות. כל עבודה, אם אתה לומד מקצוע אתה צריך לשבת ליד המלמד. ולבוכרי זה, הבעל בית, שילמו לו בעד כל תלמיד מפני שזה חומר יקר, אם מאבדים או לוטשים יותר מידי. הוא שם אותי אצל מלמד עם 7 תלמידים. איך אפשר ללמוד ככה מקצוע קצה קשה ככה, לא פשוט? שבעה תלמידים. ככה אני עבדתי אצלו ולמדתי. קודם נגמרה מלחמת ששת הימים וכול החברה שהכניסו אותם הם חתמו על חוזה שהם צריכים לעבוד אצלו שנתיים, תשמעי איזה תנאים (לא טובים). אבל הם לא "שמו עליו" והם כולם ברחו, הם לא עולים חדשים. אני נשארתי ועוד אחד אצלו. ואני מרגיש שלא הולך, כי אני בא הביתה... אם צריך לעשות 100, 90 ואם אתה חלש 50 אבל לא 10-15 אבנים. ואני הייתי חלש כי צריך לעבוד הרבה עד שאתה נכנס לקצב. ואני בבוקר הולך לעבודה והיה לי עצבים ומעצבים העפעפיים רועדים לי ככה, ואני הולך והעפעפיים רועדים לי ובתחנה מרכזית איפה שהמפעל – איך אני יכול לעבוד כשהכל רועד לי ואני מחזיק אותם ככה להרגיע אותם. אני הייתי עם עוד בחור והוא רואה אותי. הוא היה גם בחור חזק גם תלמיד, אבל אני הייתי בן 44-5 וצריך להרוויח, ומה אני רוויח, אני עושה 15 אבן, זה לירה וחצי, גרושים. ומרוב עצבים אני בא הביתה, אשתי חושבת שכל פעם,

יום יומיים אני עולה, היום 15, מחר 20, מחרתיים 23... וקיבלנו דירה ברמת אליהו, ושמה איפה שקיבלנו עוד לא היה כביש ולא היה עוד מדרכות, הפועלים עוד עשו גדרות מאבנים. זה היה כבר לפנות ערב והפועלים רוצים לגמור והיה להם עוד הרבה עבודה, אז הם עשו מדורג ושיגמרו את הגדר שם... היה להם נורמה. ואני בוכה ואשתי בוכה איתי. היא אומרת: טוב, נו מה יהיה מהבכי? בוא והיא מובילה אותי שמה איפה שהפועלים עובדים עם המדורה, זה כבר חושך. והיא לקחה אותי לאבנים, ושאלה: עם האבנים האלה היה לך יותר קל? כל אבן, אבן (גדולה). באילו אבנים יהיה לך יותר קל? תתגבר, לאט לאט. וכשהיא שואלת אותי: "כמה עשית היום?" אם הייתה נותנת לי סכין בלב, זה היה יותר טוב, אני לא מתקדם. אני לא מצליח. אחר כך כבר התחלתי לעבוד. ואני הייתי עם עוד אחד צעיר והוא התחיל לעבוד יותר טוב ממני. ואני כבר גם כן הייתי מרוויח איזה 400 לירות אז, ואני נכנס ואמרתי לו: "ציון"... אני גר ברמת אליהו ואני עובר בתחנה מרכזית איפה שמוכרים כל מיני פירות והריח ניחוח משגע אותי ולי אין כסף לטעום. "ציון, אני כבר חצי שנה אצלך ואני לא רואה עוד פרוטה, אי אפשר אני רק מהריח נופל, מקבל חלושס. אז הוא אומר: מהמשכורת הבאה אתה תקבל משכורת ואתה כבר תקנה גם קילו תפוחים. הוא נתן לי רבע ממה שמגיע לי, מה שאני עושה לו... אבל נתן.

אחי הבכור, הוא זה שעלה חלוץ ועבד בסבלות ואחר כך הם היו שלושה שותפים באוטו משא. אז הם כבר היו גדולים עם אוטו. אז אני סיפרתי לו מה הוא נותן לי... ולפני זה, שבוע שבועיים, אז הסוכנות ארגן לנו בליל שבת אחד... ערב בקיבוץ, שכחתי איך קוראים לו, אבל נדמה לי שלא נתנו לנו ארוחת ערב ואנחנו הלכנו הביתה. אז אני ספרתי את זה לאחי, אחר כך נודע לו שאני עובד כבר כמה חודשים ואני לא רואה גרוש. לציון הזה היה אבא זקן, אז הוא היה משאיר לאבא... יהלומים מקבלים בבריפקות (מעטפות בד מיוחדות) כאילו של עשרים אבן. שאתה גומר אותם אתה בא עם בריפקה וצריך להיות 20 אבן גמורות ואתה מקבל בריפקה אחרת לעבודה.

מ. מה זה בריפקה?

ח. זה בד מקופל ובפנים האבנים. ובבריפקה הזו נרשם כמה שוקלים (האבנים), כמה היה. לא שאני קיבלתי נגיד קראט ושאתה יבוא לו 70 נקודות פחות. היה לי נורמה כמה – 15 נקודות להוריד או 20 אבל לא יותר. אז הציון נוסע למשרד שלו בבורסה ומשאיר את האבא שלו במפעל שהוא יקבל גמורות וייתן לפועל בריפקה חדשה. אבל אחי, הוא הייה חלוץ עם מכנסיים קצרות... אז לא היו גנבים, לא היו רוצחים והדלת במפעל היה פתוח. היום, זה כבר שנים, זה אוטומטי זה לא נפתח לבד הוא נותן שמה כפתור ונפתח הדלת. והדלת הייתה פתוחה ואחי נכנס ואבא של ציון יושב... אני ראיתי תיכף אחי, ושאל "איפה הבעל בית?", ותיכף קפץ עליו... "אתם כאילו וכאילו, הוא עובד אצלכם כבר שנה והוא לא רואה גרוש, אתם מובילים אותם לקיבוץ לראות... מי צריך את זה? הוא צריך לאכול יש לו אישה... אני ניגש אליו: שמואל אני מבקש ממך, לך מפה... אני התחננתי בפניו שילך מפה. הסברתי לו – זה לא בעל הבית זה האבא שלו. אבל החבר'ה

ראו ואף אחד לא יודע שזה אחי. וכשציון בא מהבורסה האבא מספר לו: תשמע מה היה לי פה סקנדל,

נכנס איזה שיכור וצעק עלי, למה אתם לא משלמים...? מי זה?

מ. אבל לא אמרת.

ח. לא.

מ. אז בסוף נשארתי לעבוד במפעל הזה?

ח. כן, אבל לא במפעל הזה מפני שבמקום שאתה לומד אין לך סיכוי להרוויח, אין. אז אני ועוד אחד

שהיינו, הוא היה צבר, הוא ידע יותר ממני, ואני עולה חדש. הוא מצא מקום עבודה אחר והוא אמר: "חיים

אתה הולך איתי", מפני שאני עבדתי קצוות למטה, את שמעת מזה? קצוות למטה זה עושה הפירמידה,

והוא... עשה אחראי את הבריליאנטיר, הגימור, והוא אהב את האבנים שלי. מי שעושה את הפעולה

הראשונה... יש כיוון על האבן והכיוון אתה רואה באבן, ואני היה לי ראייה טובה על הכיוון. וכשהכיוון טוב

בשבילו היה קל הוא הולך כמו על חמאה. וכשמקבל בריפקה אחרת ולא עושים כיוון אז הוא כבר נותן את

הגב (קשה לו)... והוא מצא עבודה והוא רצה שאני אלך איתו. וכשבאנו שמה, כבר לא תלמידים. הוא נתן

לנו בריפקה לעבודה כמו כולם ואז התחלתי כבר להרוויח... אני יצאתי לפנסיה ב-1989.

- סוף -

נספח מס. 6:

חיים קאופמן – 19.8.09:

מראינות: ספר לי קצת על החיים שלך כילד בבית ההורים, על ההורים והאחרים.

חיים: כשהגענו לזסטבנה זה היה מיתון גדול בכל העולם אבל שמה במרמורש במיוחד.

מראינות: בוא נתחיל מהתחלה. באיזו שנה נולדת?

חיים: 1924.

מ. וכמה אחים הייתם בבית?

ח. חמישה בנים ואחות.

מ. ואתה הייתה באיזה מקום?

ח. לפי הסדר היינו שמואל, פרויים, אלי, אחותי, אני החמישי.

מ. ואחריך יש עוד אחד?

ח. כן, יש עוד אח בנהרייה הוא השישי.

מ. אז נולדת במרמורש ב-1924.

ח. כן אבל בכל המקומות כתוב, כי אי אפשר לעשות בלבול גם בעת הגיוס לצבא וגם בעת המלחמה, בכל

מקום רשמתי שנולדתי בזסטבנה.

מ. ובאיזה גיל הגעת לזסטבנה.

ח. בערך 5-6.

מ. אמא בטח לא עבדה?

ח. לא.

מ. מה אבא עשה, מה היה המקצוע שלו?

ח. הוא המקצוע שלו היה סנדלר, אבל לא הייתה עבודה, אז הוא, בקהילה עבד כגזבר ושמר על בית הכנסת

שיהיה נקי ושיפתח בזמן.

מ. שמש של בית הכנסת?

ח. כן, בערך.

מ. איך היה הבית כשהייתם ילדים, לפני המלחמה?

ח. היה בית כשר למהדרין. פרנסה היה בצמצום. וגדלו הראשון, שמואל הוא עשה הכשרה וקיבל

certificate ונסע והוא השאיר פה חברה, הוא שלח גם כסף בקשה לעלות והיא עלתה איתו והתחתנו.

מ. ומה היה עם האח השני. זה היה אפרים של פאני, הוא היה חייט. עבד כמה שעבד ואז פרצה המלחמה.

וקודם גורשנו ללאגרים, הוא סבל הרבה. היה הראשון שסבל מכל מיני מחלות, בעיקר טיפוס... אחרי

שהילד נולד והרוסים שחררו את כל אוקראינה ובוקובינה אז גם אנחנו הגענו לצ'רנוביץ ושמה הקצינים

הממונים על הגיוס. אז המלחמה הם תפסו ברחוב – יש לך ידיים ורגליים אז לצבא, וככה הוא נפל במלחמה בגרמניה.

מ. בצבא הרוסי?

ח. כן בצבא הרוסי אבל בגרמניה.

מ. והאח שאחריך – אלי?

ח. אלי הצליח לצאת... גם תפסו אותו אבל איך שהוא הצליח לצאת ממחנה הגיוס. הוא אמר לשוער שהוא רוצה לצאת לקנות משהו וגם שילם משהו לשומר אבל הוא יצא ולא חזר. שם הוא אחר כך הכיר ... שם הוא היה צושניידר – הוא עשה מודלים וחתך ותפר נעליים, החלק העליון, וזה היה המקצוע שלו. ואיפה שהוא עבד הנצ'לניק, הדירקטור, הוא עשה להם הרבה, הם נתנו לו הרבה עור והוא היה צריך היה לחתוך שם נגיד עשר זוגות והוא מחצי עור היה מוציא העשר זוגות האילו ומהחצי שני – אחד רוצה מעיל, אחד רוצה מגפיים וכשפתחו את הגבול, '56 זה היה – אני הייתי כבר בצבא. הם אמרו לאלי – אנחנו נבנה לך בית מזהב רק אל תיסע. איפה היה להם עוד ספציאליסט כזה שהיה לו נורמה והוא היה עושה בחצי חומר הוא עושה בשבילם. הוא היה בעל מלאכה 10, 100. לאט לאט הם עלו ארצה ואני הייתי בצבא. כשהשתחררתי ב-51' היה לי שמה קצינים יהודים והם ידעו שאני לבד ושכל המשפחה בישראל וכשהגיע הזמן לשחרור קראה לי אישה של קצין אחד מלומדת ביהדות... הייתה יהודיה מכל הלב ורצתה להזהיר אותי – כשישאלו אותי הכתובת האחרון (כתובת היעד) שאני לא אגיד ישראל.

מ. למה, מה היה קורה?

ח. נו למה, היו לוקחים אותי לסיביר וזהו.

מ. אז מה אמרת?

ח. צ'רנוביץ, איפה שגרנו. בקיצור. אחרי שנה בערך אנחנו התחתנו, '51 בערך.

מ. ואחרי אלי?

ח. אחרי אלי הייתה שושנה, היא שמה בבת-ים בבית אבות. אחר כך אני ה"תכשיט".

מ. היית "תכשיט"?

ח. כן, אבל אמא אהבה אותי יותר מכולם.

מ. איך אתה יודע?

ח. היא אמרה.

מ. היא אמרה לך?

ח. היא אמרה לכולם, למה. הגדולים כבר הרוויחו ולא מצא חן בעיניהם את האוכל שאמא הכינה ולא היה לנו הרבה כסף. אמא הייתה צריכה להכין אוכל בשביל 8 פיות. אז היה להם כסף והם הלכו העירה לאכול ואני הייתי צעיר מהם – מה שהיא הכינה אני אכלתי. והיא אמרה: "את חיים אני אוהבת, מה שאני מכינה הוא אוכל, אין לו טענות, הוא ילד טוב". חוץ מזה בא יום שישי, הם כבר עבדו... ואני הייתי ככה בינוני

והיה חצר עם עופות וגינה ואני עשיתי ניקיון בחצר – זה היה חיימקו. היא מסכנה בכתה, הם היו שמה ואני הייתי בצבא. והיא הייתה חולה מסכנה הייתה לה המחלה הארורה הזאת – סרטן. "אני עוד אראה את חיים, אני עוד אראה אותו..." והיא לא זכתה.

מ. מה עוד אתה זוכר מהבית?

ח. מה אני זוכר? הלכתי לחדר.

מ. כן הלכת לחדר בגיל 3?

ח. למה בגיל שלוש?

מ. בדרך כלל מתחילים חדר בגיל 3.

ח. לא, מה זה שלוש – סמרקץ', מה הוא מבין. הלכתי בגיל 4-5 ועוד שנה הלכנו לבית ספר ממלכתי.

מ. מה עם בית ספר יהודי?

ח. זה היה החדר. ואחר כך הלכנו לבית ספר ממלכתי ואחרי שגמרנו הלימוד בבית ספר הממלכתי הלכנו לחדר, זה כל הזמן היה ביחד, במקביל.

מ. עד איזה גיל הייתה בבית ספר יסודי?

ח. עד שהמלחמה פרצה, לא גמרתי 7 שנים כי הייתה המלחמה והרוסים באו ואנחנו היינו צריכים גם בשבת (ללמוד). אנחנו, הרוב היהודים היינו דתיים – בשבת לכתוב? אז קודם לא הלכנו ואז הגויים הלשינו עלינו והיינו חייבים להופיע גם בבית הספר הממלכתי.

מ. כן, הם למדו גם בשבת?

ח. בטח, אז אצל הגויים היה יום מנוחה יום ראשון, ואצל היהודים – שבת.

מ. והאח האחרון היה?

ח. צבי, שיהיה בריא. הוא היום בנהרייה.

מ. אמרת בראיון הראשון דבר כזה: "היו לנו ילדים והם מתו".

ח. היו לנו 4 אינגלך (מלאכים). ובמשך חודש – חודשיים, שלושה מתו. בשנות החמישים לא היה להם תרופות. אחרי המלחמה היה עוד יותר גרוע. וגם אז, זה התרופות האלו שיכולתי לתת לו יכולתי להשיג בשוק השחור אבל אצלם לא היה. אני באתי ושאלתי: מה נתתם לו, היה כבר לילה שלישי, והם אמרו: פניצילין אחד. ילד – ואתם לא אומרים... אם הייתם אומרים הייתי משיג אותם בשוק השחור. מה אני יגיד לך, הוא החזיק מעמד חודש. אני הייתי איתו ואחר כך אשתי, החלפנו ככה אחד את השני... זהו הרביעי שנפטר לא רציתי לתת להם לעשות ניתוח אחרי המוות ככה סתם. בלי שום קפריז (סיבה). הם שמרו עלי, אני יצאתי להדליק סיגריה בחדר מדרגות והם לקחו את הילד, מתי שאני לא הייתי על יד המיטה, לשמה איפה שעושים את הניתוחים אחרי המוות... אני צעקתי וזה אבל... לשמים. אחר כך הרופא הזה קרא לי ואמר: הילד, לקחנו בדיקות מראש ועד כף רגל. הילד היה בריא. "אז למה?" (שאלתי) – זה הרפואה שלנו, אין תרופות (ענה הרופא). ועם זה גמרנו.

היו שאמרו, תיקחו ילד, שמה איפה שאף אחד לא ידע... יהיה שלכם. אמרתי: אני כבר 4-5 שנים סובל ושאני רואה בכביש אישה עם ילד בעגלה ובוכה, אני סוטה עם העניינים כדי לא לשמוע ולא לראות. אני לא הלכתי איפה מטיילים עם ילדים, הרבה סבלתי ואני לא רוצה... אם לא הצלחתי עם שלי אני יודע איזה ילד אני ייקח... ילד זר.

באנו לפה והמשפחה, גם הפאני הזאתי... היא עבדה ברחובות, בוייצמן, היו לה קשרים ברחובות בבית-חולים. "בוא איתי נדבר עם הפרופסור" היא אמרה. הפרופסור שמע מכל הדברים האלו והוא אומר: "98 אחוז אני אחראי ו-2 אלוהים. בדיקות (צריך לעשות) והתשובות יהיו אחרי חצי שנה". בסדר. פתחו תיק רפואי באתי בזמן שהם אמרו לנו... ומתחילים לחפש את התיק ו"הילד איננו". היו צרות, ואני בא והתיק איננו והוא הבטיח לי שהוא (הרופא) אחראי. אמרתי לו: אני אמרתי לך שאין לי מזל, זה הגורל. אתה הבטחתה ולא יכולת לשמור על התיק. טוב (אמר הרופא) אז תנסה עוד פעם. עכשיו תנסה אתה (אמרתי לו) אני ניסיתי, וקמתי והלכתי. הוא מבטיח לי לפני חצי שנה ואין תיק... אחרי 4 ילדים ואחרי צרות מה שאכלנו.

היה לנו שכינה ככה מול (דלת מול דלת) אנחנו בכינו והיא נכנסת ואומרת: קינדר, אל תבכו. שהיו בריאים אצל מי שיש ואצל מי שאין לא צריך לבכות מפני שאתם לא יודעים מה הסוף. היה לה מחותנת והמחותנת הזאתי היו לה 11-12 ילדים וכולם היו בסדר, פרנסה, מקום... אבל אמא הלכה כל שבוע אצל בן אחר. זה נקרא זקנה? היה להם כסף והם קנו דירה רחוק והכניסו את אמא לשם. היא כשרצתה לראות את הילדים היא סוגרת הדלת נכנסת לטרוליבוז ונוסעת לילדים. אז כמה אפשר, נמאס לה, לקחה חוט ותלתה את עצמה על הדלת. נו, והשכנים כבר הכירו אותה. יום אחד לא רואים אותה, יומיים... ביום השלישי לא יצאה והם טלפנו לילדים. הגיעו שני גדולים ופתחו את הדלת ומצאו אותה תלויה. מה תעשה? אז היא אומרת (השכינה) הנה עם 11-12 ילדים הסוף שלה. אז מה יש לכם לבכות? אתם יודעים מה יהיה לכם? איזה גורל עם ילדים? איזה גורל אנחנו כבר טעמנו. תפסיקו לבכות, תפסיקו את האבל הזה וגמרנו. אז היה לנו אחרי כמה חודשים... יוחנן ומלך, יש שתי מצבות על יד אמא שלה (דורה אשתו) בצ'רנוביץ ונסע חבר אחד, הוא נסע לחופש... לעשות עם ילדים סיבוב איפה שהשורשים והם היו גם בבית הקברות שלנו ואני בערך סיפרתי לו איפה שזה צריך להיות. שם יש גויה אחד שהיא מטפלת והיא מצאה איפה האמא ואיפה הילדים. יש לי גם תמונות של המצבות אל אמא של דורה ושל הילדים. והיא הסכימה שהיא תטפל, שם היה מלא עשב מסביב והיא מטפלת. אז זהו – הילדים שרצינו הם בצ'רנוביץ והילד שהוא הבטיח לנו... אז אמרתי לו שעכשיו אתה תנסה, אני ניסיתי ועכשיו אתה תנסה...

מ. אתי הייתה נשואה למי?

ח. לאל. פאני התאהבה בפרויים בלאגר עוד. הרוסים כבר... לא, עוד היו הרומנים אבל הרומנים אז ויתרו על להרוג, להעניש את היהודים אז היא גרה אצלנו בדירה. אנחנו היינו משפחה גדולה עבדנו היה לנו הכל, שמה בלאגרים כשכבר היה מותר לצאת לכפר... התאהבו ושמה התחתנו, בלאגר, עשינו חתונה. עבדנו אבל

היה לנו אפשרות להכין אוכל בשביל האורחים. אחר כך כשהוא (שאול) נולד הייתי צריך לחפש מוהל. אז הלכתי לאיזה גטו כמה קילומטרים.. בערך עד 10. והיה דרך מסוכנת והיו פרטיזנים נגד הרוסים ואנטישמים, בטח... והיה מסוכן ללכת אבל הצלחתי ללכת, והבאתי מוהל והוא נימול בזמן, ברוך השם.

מ. פאני הייתה נשואה לאפריים קאופמן אז איך קוראים לה איצקוביץ?

ח. אחרי זה ... הנשים, כבר כנראה רצתה להתחתן והוא היה רומני, איצקוביץ. הילד היה אצל ההורים שלו. זה היה עוד בקלוץ' וההורים גידלו וחינכו אותו כדתי (את שאול). הוא.. עד שבא ארצה ולמד את המקצוע הוא התפלל והכל, עד שלמד את המקצוע. היום הוא כבר נהיה חופשי. אבל אצל ההורים שלי היא באה ונתנה איזה שהוא סימן שיש לה ... והם היו שכנים עם האיצקוביץ' הזה עוד בברקים (במעברות)...

אני נשארתי לבד אבל לפני שהם נסעו (המשפחה לישראל) אני כבר הייתי מגויס וכשפתחו הגבול... ואבא ז"ל, אבא כתב לי: "יש לנו אפשרות לעזוב לנסוע לשמואל פה (בישראל), מה לי לעשות?" ואני עניתי לו: "לרגע אל תחכו, יש אפשרות... החוצה!" וככה הם עשו. אחרי הרבה שנים ב-56, אבל אני מגויס עוד ב-40.

אז הם היו ברומניה בקלוץ' עד שבא התור שלהם, זה היה בסוכנות. הם באו ומצאו את אחי.

עוד רוצה לספר: הוא (אבא) הלך לחפש אותו, היה לו כתובת אבל הלך מלחמה בין ערבים לבין הישראל, שמה ביפו. והם עבדו שמה בשוק בכרמל. שמואל - היו שלושה שותפים, היה להם אוטו והם עבדו שלושה חודשים על משאית. ושמה כשזה היה במחנה בשביל עולים, אז אמרו: אל תלך לשמה, שמה יורים. והוא אמר: אני הולך לחפש. ושמואל לא ידע שהם כבר בחיפה. אז הוא הלך והגיע לשוק הכרמל. הוא רואה שמה הרבה אנשים שעובדים עם הגב. ושמה עובדים שלושה חבריה ליד האוטו והוא ניגש שמה ושואל באידיש: חבריה אתם מכירים שמואל קאופמן? והוא מדבר עם הבן שלו. הוא שואל את הבן שלו: אתם לא מכירים פה את הבן שלו. אז שמואל אמר: "אבא זה אתה!", זה חונק אותי עוד היום.

ואחרי שנים הגיע גם ה"תכשיטי" הזה (אני). היה לי קליטה קשה, מיתון, אין עבודה, אבל החתן של אלי הועבד אצל מנהל סניף מבטחים, הוא היה הסגן שלו. הוא אמר לו (לראש העיר): הקרוב משפחה לא יכול למצוא עבודה, תעזור לו...". הוא קם ישר לראש העיר בראשון ואומר לו, הוא מנהל סניף שמכיר את כולם וכולם צריכים גם אותו. הראש העיר אומר: בסדר שיבוא מחר. בסדר – באתי מחר, באתי מחרתיים, באתי שלושה ימים והוא כאילו לא מכיר אותי, הממזר הזה. אז שוחט (החתן) אמר לי: "אם יהיו בעיות תבוא אלי", אני אומר לו: אני בא כבר שלוש פעמים והוא לא מכיר אותי, והוא קפץ, השאיר אותם (האנשים במשרד) ואמר שהוא צריך לכת. לקח אותי ונכנסנו לאוטו. היה כבר לפנות ערב והלך ישר לראש העיר, הוא גם מנהל, בוס. הוא נכנס וישר אליו (לראש העיר) – מתי ביקשתי ממך? ... כמה זמן הוא בא אליך... אתה כזה וכזה... אני לא צריך יותר כלום, אני כבר בלעדיך יסתדר והוא נסע ישר לקריית העבודה בתל אביב ושמה המנהל של מחלקת עבודה... ביהלומים היה אז מצב טוב. בכל מקום היה אז מיתון ביהלומים, לא היה. נו, אני כבר בן 45, שם הולכים ללמוד ילדים בני 17-18 לפני צבא והוא רואה טוב, והוא מראה לו והוא מתחיל ללטוש ולרוץ, ואני כבר בן 45 עם מלא צרות. לא היה לנו... בלי עבודה, אשתי למדה באולפן ואחר

כך השוחט הזה גם נתן לו... היו צריכים לעשות... חשבונות ולעשות סיכום, אצלה (אשתו דורה) זה הלך, זה לא היה בשבילה עבודה בגלל שהיא עבדה 20 שנה בבנק. הוא (שוחט) שילם לה ואנחנו קיבלנו דירה אבל בלי דלתות, רק דלת חיצונית אז בכסף הזה עשינו דלתות בכל חדר. אבל להשאיר אותה (בעבודה) זה היה קשה כי היו צריכים איזו שהיא תעודה, הייתה לה תעודה שהיא למדה ברוסיה... לא היה לה כלום, הכניסו אותה לעבוד בסופרמרקט, קופאית, והיא עבדה שמה כמה שנים טובות. אני למדתי את הליטוש. לא מאחל לאף אחד מה שאני עברתי עד שאני תפסתי קצת. אני הולך לעבודה... והאבנים פיצקלך (קטנטנים). יש אבן אחת שוקלת קראט וממנה עושים 60 אבנים בקראט הזה. 60. ונפל אבן ואני לא יכולתי לקבל אחרות או לעשות משהו... חיפשתי בכל האולם עד שאני מצאתי את האבן הזו, לא הלך לי. ואני קיבלתי עצבים כאילו.... אני בא הביתה, ואנחנו קיבלתי את הדירה אבל כביש עוד לא היה וגדר עוד לא היה. שם הפועלים היה להם נורמה כנראה והם לא הצליחו לגמור, אז היה כבר חושך אז הם עשו מדורה והם עבדו ליד המדורה כדי לראות איך לשים אבנים. ואני בא הביתה ואשתי מאוד סקרנית: "נו איך אתה התקדמת?" שהיא לוקחת סכין והיא נותנת לי (בלב) – לא היה יוצא דם ולא היה כואב לי. ככה אני בכיתי והיא בכתה. אז היא לוקחת אותי לגדר ושואלת: "נו, אצל האבנים האלה יהיה לך יותר טוב, יותר קל?".

המשכתי לעבוד ונפגשתי עם בחור אחד שהיה עולה חדש מדרום אמריקה. ואני הולך עם עצבים ואני אומר: ריבון העולמים תוביל אותי לכל מקום רק לא לשם. ומעצבים העפעפיים שלי קופץ ואני מחזיק אותם, אני צריך להיכנס לעבוד תיכף, וזה לא עובר לי. ככה שעות עד שזה נרגע. ככה עד שמלחמת ששת הימים נגמרה וכל התלמידים ברחו למרות שהם חתמו על חוזה לעבוד שנתיים. אני נשארתי שם, אני עולה חדש והם צברים – לאן אני ילך. ככה אני המשכתי והיה עוד אחד איתי שהוא בנה את.... הוא לא פחד ממנו (מהבוס הבוכרי) הוא כבר תפס את הפרינציפ. אני, היה לי את הפעולה הראשונה, היה לי קצוות למטה והוא עבד קצוות למעלה. אני הייתי מאוד מדייק, שאם אתה לא עושה עבודה טובה אז הוא – לא הולך לו והוא מקלל את האמא שלו. אז יום אחד הוא אומר לי: "בוא איתי, אני מצאתי עבודה". והוא מצא מקום אחד לא רחוק והלכנו לשם **כפועלים**, לא כתלמידים. כשאתה כפועל אתה במצב אחר. כשאת בא כפועל אז מדברים איתך אחרת... ושמה הייתי תלמיד ואני עוד חייב לו לעבוד. אז עזבנו אותו והלכנו. שם הלכנו לאט לאט והתחלנו להתקדם... וכך עבדתי 22 שנה...

אלוהים עזר לנו, הנה אנחנו פה, ברוך השם ואני מאחל לכל יהודי לעת זקנה מקום כזה.

מ. איך הסתדר לך כל הסיפור הזה של הלאגרים והשואה עם האמונה שלך? יש הרבה יהודים שזה פגע להם באמונה?

ח. זה אי אפשר לעשות חשבון עם אלוהים.

מ. לא, עם האמונה שלך?

ח. היו פוגרומים שהיהודים עברו במשך 2000 שנה, אולי פחות מהשואה הזו... בספרד, בזה.. הם הרגו ואם אתה לא לקחת על עצמך את הנצרות שרפו אותך. ובכל זאת, יהודים שלמדו ומבינים מה הדת, זה הכל

בידי שמים. כמה ישיבות יש, אם לא היו נשארות ישיבות האלו היינו נשארים גויים ולא היה נשאר מאיתנו כלום. כמה עמים הושמדו לגמרי בלי זכר. ואנחנו העברנו כל כך הרבה אחרי השואה הזו והקמנו מאפר, ואלוהים עזר, ובנינו מאפר מדינה כזו. מה את חושבת זה סתם? זה לא הולך סתם, מה אנחנו לא כל כך גיבורים וחכמים וזה? זה הכל בידי שמים. קודם כל מה שסבלנו זה חשבון... אנחנו עם קשה עורף. את יודעת תנ"ך קצת?... איזה יהודים רעים היו שם. כמה לקח מיציאת מצרים ועד שנכנסו לארץ?

מ. 40 שנה.

ח. שייקח 100 שנה וכבר שחכו את הכל. ואנחנו 2000 שנה בגלות ואם לא היו היהודים האלה ששומרים את היהדות לא היינו כבר עם, בכלל לא היינו. אבל זה שומר עלינו. השבת שומר עלינו והדת שומר עלינו. מה עושה בן אדם שהוא כאילו (שומר על הדת)? אז מה הוא... מה הוא מרוויח?... לא מאמין, אז מה יותר טוב לו? אז אני נשארתי באמונה. מה שאני ספגתי בבית אבא זה נשאר.

אני הייתי 7 שנים בצבא והייתי יהודי אחד בתוך אלפי גויים, ככה יצא שאני הייתי יהודי אחד. והקצין הגדול אני הייתי אצלו והוא אהב... כל גוי רוצה איזה שהוא יהודי על ידו וזה הייתי אני... פתחו בית ספר של סמלים והרבה גויים, לקחו אותם בכוח, הם לא רצו מפני שסמל היה צריך להיות עוד שנה, שנתיים וסתם חייל היה כבר משתחרר. אני, לא היה אף אחד כבר הייתי לבד לגמרי, כולם היו כבר בארץ. השקוצים (הגויים) היו מקבלים מהבית חבילות וגם כסף ואני לא קיבלתי. ואני רציתי להיכנס להיות סמל כי אחרי שסמל גומר בהצלחה הוא מקבל משכורת. והמאיור הזה (הקצין) לא רצה לעזוב אותי. אני הלכתי לסגן של כל דיביזיה וסיפרתי לו והוא היה יהודי, ואני באתי אליו וסיפרתי לו שפותחים בית ספר, מפני שהסמלים שהיו מגויסים היו במלחמה הם התחילו לשחרר אותם, אז הם היו צריכים חדשים. הם לא שאלו אותם (את החיילים), שלחו אותם לבית ספר ואותי הוא לא רוצה לשחרר, הוא רוצה להחזיק אותי שם. והוא אמר: מחר אתה תהיה פה. הוא התקשר אליו בטלפון ואמר לו: את קאופמן תשלח עם כל הציוד לבית הספר.

אני גמרתי בהצלחה, גיבור אחד, ונתנו לי את הדרגה כבר בתוך הבית ספר וכבר שמה נתנו לי חיילים, 9 חיילים היו תחת הפיקוד שלי ואני התחלתי לקבל כסף. ואני ידעתי שאני היחיד, כלום פה, ואי לא אזכה מאף אחד לקבל איזה שהוא תמיכה. אני שמרתי על הכסף הזה. כמה שאני צריך אני בזבזתי והשאר הלכתי לדואר ושמתי בחיסכון. הקצין ידע שהיהודי זה, קאופמן, יש לו כסף. הם (הגויים) לא יכולים להחזיק ממשכורת למשכורת צריכים ללכת לשתות והנשים צועקים – למה לא הבאת הביתה את כל הכסף...? תלווה לי עד המשכורת (הגויים ביקשו מחיים). במשכורת תיכף הוא היה מחזיר לי. היה שם יהודי שאני הכרתי אותו הוא גם כן... הוא גם לווה אצלי כסף. הם ידעו שאני מחזיק. אמרו לי, אל תפחד, איך שאתה תגיד שאתה לפני שחרור. היה (הייתי) לפני שחרור, אני נכנסתי ואמרתי שאני צריך את הכסף והוא אמר: "לפנות ערב תבוא ותקבל הכל". הוא הוציא לי כמה אלפי רובלים וזהו.

- סוף -

שמעון גלעדי – 15.4.2009:

בראיון זה משתתפות שלוש דמויות. המראיינת – ליקה, המרואיין – שמעון ואשתו של המרואיין – מלי. מאחר והמרואיין סבל בעבר משני אירועים מוחיים שהשפיעו על כושר דיבורו אנו נעזרים באשתו אשר מספרת בשמו על האירועים אותם עבר. את האירועים היא מכירה מתוך סיפוריו ומתוך הכירות רבת שנים עם משפחתו. שמעון נמצא בחדר ומאזין לכל דבריה של אשתו ומבקש ממנה לספר בשמו כאשר הוא מעייף או אני מוצא את המילים המתאימות. בזמן סיפורה של מלי שמעון מקשיב לדבריה, מאשר אותם ואף מבקש לתקן מידי פעם על מנת לדייק יותר.

ליקה: שמעון, בוא תציג את עצמך, מתי נולדת, איפה נולדת...?

שמעון: אני גרתי עם אמא בדורוחוי ברחוב "בית החולים" מס. 1. ועזרו במיוחד הדודים שלי שחשבו עלי הרבה כי אמא הייתה גרושה והם הכירו אותי וטיפלו בי טוב מאוד. שני דודים שלי, שלום ומאיר, למרות שהם היו 5 אחים (במשפחה של אמא). טיקה הייתה הדודה הכי מבוגרת והיו שם גם טוני, שהייתה הדודה הכי קטנה.

ליקה: בן כמה הייתה כשהיא התגרשה?

שמעון: אני לא יודע כי הייתי מאוד קטן.

ליקה: לא הכרתה אותו?

ש. לא הייתי קטן מאוד.

ל. הלכתי לבית ספר?

ש. מה שאני זוכר, כשהתחיל הלכלוך עם היהודים הם לא התקבלו לבתי הספר באופן כללי, אבל הקהילה היהודית, שהייתה חזקה מאוד. אני התקבלתי לגן ילדים בדורוחוי, בגן היהודי ושם התחלתי גם ללמוד עברית, בין השאר. אחר כך, אני לא זוכר באיזו הזדמנות אמא הכירה את אבא אבל העבירו אותי על שמו.

ל. הוא אימץ אותך? כן הוא אימץ אותך?!

מלי: זה היה מאוד מאוחר, אחרי המלחמה. אנחנו היינו כבר נשואים.

ש. מה עוד רצית להגיד (למלי)?

מ. אמרתי שלקראת הנישואין שלנו הוא אימץ אותך והעביר אותך רשמית על שמו מסמכים, אבל חוץ מזה – הוא גידל אותך, הוא דאג לך לבית ספר הוא עשה הכל.

ש. כל נושא המסמכים לא עניין אותי כי הייתי ילד... אבל הוא גידל אותי וטיפל בי יפה.

מ. באיזה הזדמנות נסעתם בקונסטנצה לדורוחוי?

ש. אבא עבד בבנק המסחרי מקונסטנצה, הוא היה פקיד, ואמרו לו שהלגיונרים מחפשים אותו.

ל. מי אמר לו?

ש. מנהל הסניף.

מ. זה היה בנק יהודי, זה נקרה "Banka Marmurosh Blank".

מ. אז הוא ברח מדורוחוי לקונסטנצה כי אמרו לו שהלגיונרים מחפשים אותו. אז הוא (האבא המאמץ –

ישראל) לקח את כל ה"פקעילאך" עם כל המשפחה לדורוחוי כי זה רחוק ושם זה לא יהיה.

ל. אתה זוכר מתי שאבא בא הביתה ואמר לאמא "בואי נברח כי הלגיונרים באים". לא אבל אני יודע שככה

זה היה אבל נפלנו מהפח אל הפחת כי הרוסים פלשו לבסרביה וזו היתה הסיבה לזה שהיהודים היו עוד

יותר רדופים מאשר קודם. הם אמרו שהקומוניסטים עשו את זה (הביאו את הרוסים) – כלמור היהודים

ולכן רדפו אותם יותר.

מ. כל הזמן הם קנאו ביהודים, ואמרו שהם הביאו את הקומוניזם לרומניה.

ל. מה עשה אבא בדורוחוי?

ש. הוא ניסה לעבוד בבנק המסחרי... אבל אני חושב שהוא לא הספיק כי היה קצת זמן והבנק הזה כבר לא

היה קיים בדורוחוי.

ל. ממה התקיימתם?

ש. לא לקח הרבה זמן כי מיד התחילו לאסוף שוב את היהודים. האירוע החשוב היה עם סבא.

ל. סבא שלך?

ש. כן.

ל. איך קראו לו?

ש. קראו לו לייב אלטר בירמן. היה לי מזל כשהתחילה המלחמה ואנשים נורו בשכונה שלנו. לידי עמד הבן

של השוחט, שהיה בן 16 בלבד, והוא נורה על ידי. אז עברה איזו שכנה שלי והיא ראתה אותי ופשוט עברה

את קו האש, לקחה אותי ביד והוציאה אותי. ככה נשארתי בחיים כי אני הייתי בתור להיירות.

ל. בן כמה הייתה?

ש. בכיתה ג' – לא זוכר אם גמרתי אותה כי זרקו אותי מבית הספר היהודי.

ל. אז הייתה בן 8-9.

ש. כן משהו כזה. אבל לסבא היה מזל (הדגשות המספר) כי הוא קיבל איתור במלחמת העולם הראשונה.

וכשבא הצבא שיירה באנשים, סבא עצר והלך להביא את האיתור ואמר להם: זה התודה שלכם על מה

שעשיתי עבור המדינה? והם עזבו אותו. זה היה המזל שלו.

אנחנו עברנו אז לטרנסניטריה וכשעברנו את נהר הניסטר היו שם יהודים, בצד השני של הנהר, שצקו לנו

ביידיש: תברחו משם כי לאן שלוקחים אתכם זה עוד יותר גרוע, זה רע מאוד. אז אנחנו ברחנו, טוני הייתה

איתנו, אבא ברח איתי ובדרך זו הצלחנו להצטרף שוב טוני אחרי יומיים או משהו כזה, במוגיליב. אותנו

אספו בשורה הראשונה.

ל. איך זה היה, עברו ודפקו בדלת?

ש. אני לא יודע איך בדיוק אבל אני יודע שחלק גדול התאספו בעירייה והחלק השני עברו את הניסטר.

ל. איך הם עשו את זה, ברכבת, ברגל, ברכבת...?

ש. לא, עד הגשר הייתה עוד דרך ארוכה. נסענו ברכבת שזה היה עינוי, הכניסו ערמות של אנשים ברכבת

(קרונוט) בקר ובקושי היה לך מקום לעמוד ליד חלון כדי לקבל פה של אוויר. אחר כך לקחו אותנו ל-bak.

ל. מה זה?

מ. זה מעיין מצוף גדול.

ל. כמו מעבורת?

מ. כן.

ש. אז משכו אותנו עם ה-bak לצד השני. לא הבנתי למה חלק נאספו בעירייה וחלק לא... אולי זה היה

בשלבים. נאספנו אחרי יומיים וככה נשארנו בחיים בינתיים. האחרים – הבנו אחר כך, שלקחו אותם לבוג,

זה איזה נהר, ומספרים עליהם שכולם נורו במקום בבור משותף, קבר אחים.

מ. שמה היה גם סבא שלך?

ש. כן, הוא נורה שם.

ל. וסבתא?

ש. כן גם היא הייתה שם.

ל. איך קראו לה?

ש. איטה בירמן.

ל. אילו היו ההורים של אמא שלך?

ש. כן.

ל. את ההורים מהצד של אבא אתה בטח לא מכיר.

ש. לא, אותם לא הכרתי.

ל. אז מה קרה אחרי שחציתם את הניסטרו?

ש. הצלחנו לברוח ולהישאר במוגילב.

ל. אבל עד למוגילב – איך הגעתם? ברכבת...?

ש. היה שם שיטפון וכל הבתים שבורים אבל הצלחנו... בבתים עם חלונות שבורים...

ל. הניסטר היה הגבול לטרנסניסטיה?

מ. כן.

ל. מוגילב היה רחוק מהניסטר?

מ. לא, מרחק הליכה ברגל.... היה פרוט, ניסטרו והפרוט. הבוג באוקראינה, הפרוט היה ברומניה, הניסטר

היה הגבול עם רוסיה. אז לקחו אותם מרומניה מהפרוט עד הניסטור. עברו את הניסטר ושם היה האסון –

שם גמרו את כל מי שהיה חלש, מבוגרים וילדים.

ל. אז אתם הצלחתם לברוח מהמסע הזה לבוג?

מ. לא, הם נשארו במוגליב, בעיר. הם תפסו כל אחד בית הרוס והסתתרו שם.

ש. שם גם פגשנו את טוני והצלחנו לשרוד באיזה שהוא אופן לצאת מזה כי היה כבר אביב, היה קצת יותר

חם. אבל אני זוכר שהיה בוץ... היה שיטפון.

ל. כמה זמן הייתם ככה?

ש. אני חושב שכיומיים עד שהתאוששנו. ואחר כך, אני זוכר, שהיה גשר מעל הניסטר, והיהודים עבדו

בשיפוץ שלו כי הוא התמוטט ואבא עבד כפועל ותיקון הגשר, ברור שבלי תשלום. בזמן הזה, קרה מה

שקרה עם היד שלי, היה שם רופא... זה היה בלאגר, אני שיחקתי שם כדורגל ונפלתי על היד והיא יצאה

ממקומה. אז בא איזה רופא יהודי והמצב שלו היה רע. אמא התעקשה שיבוא לראות את היד. הוא הסביר

לה שזה לא התחום שלו אבל אמא התעקשה כי לא היה רופא אחר. ואז נשארתי עם היד ככה (עקומה).

בנתיים עשו לי ניתוח על השולחן מטבח באחד המבנים ואני זוכר שהצליחו להשיג קצת אתר עם קצת צמר

גפן ועם זה הלכתי לישון. אבל אני לא זוכר באיזה הזדמנות ואחרי כמה זמן, הצליחה אמא לפנות איזו

רופאה שקראו לה ד"ר זבצקה. וזה היה התחום שלה. אמא הייתה תופרת מקצועית ולמדה בבית ספר

מקצועי בדורוחוי... אז הייתה מישהו אם סיימת בית ספר מקצועי בימים ההם, היא למדה גם צרפתית.

היא (סבתא) ידעה להוציא גם מודלים זיורנלים של מודה (אופנה). בגלל שידעה את המקצוע והייתה מוכרת

במקצועיות שלה, פנתה זבצקה לאמא ודברה איתה צרפתית, זה אני יודע בטוח. היא (זבצקה) בחרה לה את

המודלים והיא (אמא) הצליחה לעשות לה את המודלים שבחרה. בגלל שהרוסים היו בצרות בכלל וזה מצא

חן בעיניה (של זבצקה) ונתנו לנו אישור יציאה מהגטו כי היא הייתה רופאה והיתה לה פרוטקציה. אז יצאנו

משם ואמא לקחה אותי אליה והיא הייתה מביאה לנו גם אוכל ועם זה נשארנו בחיים.

מ. נתנו להם רישיון לצאת מהגטו וללכת לעבוד בשביל אחרים והיא (סבתא) הגיעה לזבצקה.

ל. היא הייתה רוסייה?

מ. כן, אוקראינים.

ל. איך היא הכניסה את האוכל?

מ. לא ממש עשו לה בדיקות כי לרופאה היה הרבה כוח, היא הייתה בוסית – היא הייתה צריכה את אמא,

אם יתפסו אותה הרופאה תישאר בלי תופרת.

ש. אני זוכר עוד סצנה מאוד חשובה. תפס אותנו שם הפסחא, ולא היה לנו מה לאכול, אני נשארתי לגמרי

מורעב ואז בגלל שהיה לה אישור, אמא עברה מהגטו (יצאה) ובקשה להפגש עם זבצקה שם. היא ספרה לה

שיש לה ילד שנשאר שם והוא רעב מאוד, תוכלי לתת לי קצת לחם? זבצקה אמרה לה: לחם אין לי אבל יש

לי עוגה (cozonak), קחי אותה. ואני זוכר שכשהביאו לי את העוגה החזיקו אותי מהידיים שאני לא יטרוף

את העוגה כי הייתי רעב כמו כלב. עם זה הצלחתי לשרוד. במוגליב היה בית חולים וזבצקה הצליחה

להכניס אותי לשם עם היד והיא הצליחה לסדר לי את היד.

מ. היא שברה לו שוב את היד באותו מקום וסדרה לו אותה.

ש. פחות או יותר. אבל הכי חשוב היה שהיא הצליחה להציל לי את העצב ולכן נשארתי עם כוח ביד ויכולתי להמשיך לתפקד.

ל. איפה גרתם במוגילב, בבית בניין...?

ש. זה היה מבנה שעשינו בו כל מיני אימפרוביזציות וניקינו קצת וזהו... אחרי זה אני זוכר כשחזרנו... כשהפסידו הגרמנים את הקרב בסטלינגרד... הגרמנים הפסידו את סטלינגרד והם חזרו למוסקבה וגם משם נסוגו. לרוסים יש טריטוריות בלי סוף אז הם (הגרמנים) כל הזמן נסוגו ואני זוכר שאמרו במוסקבה: עוד ניצחון כזה והגרמנים נשארים בלי צבא כי הם פוזרו בכל האזור. והיה קר....

ל. משהו בסגנון של מה שעשו לנפוליאון – אדמה חרוכה?

ש. זה בדיוק זה, כי משם הם (הרוסים) למדו.

מ. לא היה כלום לקנות כי הרוסים דאגו לקחת איתם הכל כשנסוגו: רוסים, עגלות, תבואה, הכל.... והם נשארו בלאגר עד שזה נגמר.

ל. מתי זה היה?

מ. 1933-34.

ש. אז התחילו לסגת הגרמנים, הם הרגישו שהסוף מתקרב, אז אספו שוב את היהודים בקרונות בקר כי כאילו מתבצעת חזרה לרומניה, הם פחדו להפסיד את המחלמה כי גם אמריקה ואנגליה נכנסו למלחמה. אז לקחו אותו בקרונות להחזיר אותנו... בחזרה לא היינו כבר צפופים בקרונות, היה כבר יותר מקום. אבא היה כמו שלד שבקושי עמד על הרגליים.

ל. זה ממוגילב לדורוחוי?

ש. כן. ונתנו לנו קצת אוכל, איזה נקניק שמן, אבל זה לא עזר לאף אחד כי המצב היה גרוע.

ל. ואז חזרתם הביתה, ברח' בית החולים 1?

ש. כן. בדורוחוי.

ל. ומה מצאתם שם?

ש. שם מצאנו כלום. אבל אמא הלכה מיד לגב' קיריל ממול שלה השאירה את מכונת התפירה שלה, ולקחה אותה בחזרה כדי שתוכל לעבוד איתה וככה זה היה. לגב' קיריל היו שני בנים. אחד היה בגילי – טריאן ואיתו שיחקתי, והשני ליקה שהיה קצת יותר קטן ממני. וככה שרדנו את החיים איתם – הם היו החברים שלי. בסוגריים אני יגיד לך שכשגדלתי והייתי כבר בוגר, שכרתי מכונת נסעתי לדורוחוי לחפש אותם כדי להגיד לשכנה שהצילה את חיי... רציתי להמליץ עליהם לעמותת "חסידי אומות העולם" כדי שיקירו בה... רציתי שיכירו בה כחסידת אומות העולם ושיביאו אותה לארץ ושתקבל תעודה אבל כשחזרתי לדורוחוי כבר לא מצאתי אותם כי הם עברו לעיר אחרת. לא היה שם מלון בעיר ולא יכולתי להישאר עד שאצמא אותם אז נאלצתי לעזוב בצער רב.

ל. אז אחרי שחזרתם הביתה ממוגילב הביתה, איך מתחילים לחיות אחרי כזה דבר?

ש. אבא התקבל מחדש לבנק המסחרי... מצאנו את בית הכנסת, הרומנים עשו אותו אורווה ושיפצנו אותו.

מ. אמא לקחה את מכונת התפירה מגב' קיריל, הם אספו שם קצת כסף ומהר מאוד חזרו לקונסטנצה.

ל. שוב?

מ. שוב, ושם היה אבא ועבד בבנק שוב.

ש. כן אבא עבד שם בקונסטנצה.

ל. ואתה חזרתה ללמוד בבית הספר?

ש. כן.

ל. בגיל 13 בערך.

ש. עשיתי את כיתה ג' שוב ולמדתי שנתיים בשנה, זה היה בערך שנתיים כך ובסוף ניגשתי "מבחני יכולת"

של סוף היסודי כדי להיכנס לחטיבה העליונה. אבל אני לא ידעתי כל כך טוב ואז הבנים (הדודים שלי)

לשלוש היה חבר טוב שהיה מורה בתיכון להסטוריה – וולדה (הוא כתב את הספר על דורוחוי). והוא עזר לי

לעבור את "מבחן היכולת" כדי שאקבל כובע עם סרט אדום – כלומר: בחטיבה העליונה. מכאן התחילה

תקופה נורמאלית.

מ. מכאן מתחילה תקופה שגם אני לא כל כך מכירה. אחרי מבחן היכולת איפה למדת?

ש. למדתי בתיכון – מירצ'יה בקונסטנצה בלימודי ערב כי עבדתי בזמן הזה.

ל. וזה היה עד גיל?

ש. אני חושבת שזה היה עד גיל כמעט 20. בזמן התיכון עבדתי בהתחלה בתעלת הנהר דונריאה כפועל

בקידוחי היסודות של התעלה שמקשרת לים השחור. ואחר כך עבדתי עם כ"ץ בהנהלת חשבונות. וככה עד

שהגעתי לפקולטה. תוך כדי עבודה התכוננתי ללימודים הפקולטה Mecno-Naval מח' להנדסת לציוד ימי

כבד. אני זוכר שלקחתי 10 שיעורי פרטיים למתמטיקה, אני זוכר את המורה ניאקשו. בשפה הרומנית

למדתי עם המורה בנו שהיה טוב מאוד.... אני זוכר שבמבחן קיבלתי 8 במתמטיקה ו-9 בשפה הרומנית

שלמדתי בערבים עם בנו. ולמדתי גם פיזיקה... זה מה שהיה צריך אז – מתמטיקה, שפה ופיזיקה וגם

אזרחות ועם זה עברתי. מאוחר יותר הייתי סטודנט באוניברסיטה.

מ. היה עוד סיפור. אחרי שהוא סיים את הלימודים בפקולטה הוא חיפש עבודה כמנהנדס והוא מצא בוס

טוב שקיבל אותו. אחר כך התחיל הסיפור עם הגשת המסמכים לעלייה לארץ.

ל. אתם כבר הייתם נשואים?

מ. לא, הכרנו אבל לא היינו נשואים. אני הייתי בבוקרסט והוא היה בקונסטנצה ואמא התקשרה אלי יום

אחד: תבואי (לקונסטנצה) כי מאשרים להגיש מסמכים. עליתי על הרכבת והגעתי. הגשתי מסמכים והכל

היה בסדר, אחר כך נישאנו, אחר כך נולדה הבת והמסמכים... כלום לא קורה. בינתיים פיטרו את שמעון

מהעבודה כי הוא היה יהודי והגיש מסמכים לעלות לישראל. אותי לא זרקו מהעבודה.

אז פרצה מלחמת ששת הימים והמסמכים שלנו בעצם היו מוכנים עוד לפני המלחמה אבל כשבאה המלחמה הכל עצר.

ש. את כל ההיסטוריה הזאת אני כבר לא זוכר.

מ. אחר כך, היה בוקר חורף קר מאוד, הלבשתי את הבת שלי עם החליפה הלבנה מצרפת, כפפות בידיים, על המזחלת והיא הלכה עם אבא לטייל עם המזחלת ואני הלכתי הביתה. אמא שלי (דורה שיוביץ) בינתיים הגיעה וישבנו ודיברנו קצת. בינתיים הגיע הדואר. מה קיבלנו? הזמנה למשטרה, לסקוריטטה, בלי שום מילה נוספת – הזמנה לסקוריטטה. דבר ראשון אני חשבתי על המסמכים אבל פחדתי ממה שהו אחר, שיגעון אחר שלהם, כי כל הזמן חיינו בפחד מפניהם. ועכשיו מאיפה אני מביאה את שמעון כי הוא הלך לטייל. אני הייתי לחוצה כי הייתי צריכה לדבר עם משהו, שאני יגיד לו... הייתי צריכה לדבר עם משהו שיקל עלי. טוב, מה עושים?... אמא אמרה לי שאין מה לעשות "את לא יכולה לשוטט ברחובות לחפש אותנו, הוא יחזור ויגע הביתה". שמעון הגיע הביתה והראיתי לו את הזימון – הוא אמר: אילו המסמכים. אמרתי לו שאני פוחדת שזה סיפור אחר. היה כבר מאוחר בערב, מחר – אמר שמעון, נלך לסקוריטטה. אני שמעתי סקוריטטה מתתי מפחד. בסקוריטטה לא היה מקום נחמד לטייל בו. הלכנו למחרת היום ואמרו לשמעון – כן המסמכים שלך הגיעו והם מאושרים. אז הוא עונה להם: מה עושים עם אשתי ומה עם הילדה? התשובה הייתה – להם לא אשרו את היציאה.

ש. אז אמרתי: או שיוצאים כולנו יחד או שלא יוצאים, על זה חשבתי.

מ. אז תסרבו את היציאה, וכך היה. תקופה של כמה חודשים (חודשיים שלושה) חיינו בפחד ובלב שבור על שדחינו את הדרכון ופחדנו שלא יתנו לנו לצאת בכלל. אחר כך הגיע עוד מכתב מהסקוריטטה. ואז משהו לחש לנו בסתר "תראו שהמסמכים מהנוטריונים לא מגיעים לסקוריטטה, שם (אצל הנוטריונים) אתה אומר מה שאתה רוצה, עושה מה שאתה רוצה, והמסמכים נשארים אצלם, נקברים שם", אז שמעון אמר: בואי נלך לנוטריונים ונגיש בקשת ויתור על כל העניין. אני חשבתי שאני ישתגע – איך? הסיכוי שלנו היחיד לצאת מפה ואנחנו נוותר ככה. אז שמעון אמר: אנחנו לא נגיד לאף אחד, הם לא יגידו לאף אחד והכל ישאר פה. הם עושים הכל בשלושה העתקים: אחד הולך אלינו, שני אליהם והשלישי לארכיון. זה לא הולך לסקוריטטה. בדרך זו...

ש. ככה יכולתי אני למצוא עבודה בתקופה שחיכינו אחרת לא הייתי מקבל עבודה כמהנדס.

ל. אז הלכתם לנוטריונים וביטלתם?

מ. הלכנו עשינו את המסמך, חתמנו, הכל טוב ויפה. אני הייתי גמורה.

ל. אז ביטלתם הכל?

מ. לא ביטלנו, נתנו הצהרה שאנחנו כבר לא מעוניינים לנסוע לארץ ישראל נותרים ואנחנו רוצים להשאר תושבים נאמנים.

- ל. הבנתי, אז אפשר לקבל עבודה כי אף אחד לא יודע כלום אבל המיליציה (סקוריטטה) המסמכים נשארים.
- מ. בטח, אף אחד לא יודע כלום.
- ל. יד ימין לא יודעת מה יד שמאל עושה.
- מ. נכון. וככה, עם הלב בתחתונים, חיכינו עוד כמה חודשים. יום אחד שמעון אמר: אני צריך לדעת מה קורה והוא לקח את הרכבת ונסע לשגרירות הישראלית כי כל המסמכים היו צריכים להגיע עם החתימה של השגרירות.
- ל. אז המסמכים היו צריכים להגיע אליכם כבר עם החתימה של הגרירות.
- מ. כן, אבל כלום לא הגיע אז הוא הלך להתעניין אם שמה זה עבר. בסופו של דבר...
- ש. אני זוכר משהו אבל לא ממש...
- מ. כדי להכנס לשגריר היה מעין מחסה כזה שלשם היה נכנס השומר כשירד גשם. השומר היה איש הסקוריטטה מלא במיקרופוני וזה... ובא אליו עם שאלות: מי אתה? מה אתה מחפש?... והכל נשמע איפה שצריך... בסופו של דבר הכניס אותו לתוך הביניים.
- ש. אמרו לנו לדבר בשקט כי הכל מוקלט.
- מ. בסופו של דבר נתנו לנו להיכנס... היה מן חדרון כזה לא כל כך קטן ועם דלת לאיזה אמבטיה, זה היה דירת מדורים בעצם... אנחנו באנו לראותה מה עם הדרכונים... פתאום קם האיש ופותח את המים באמבטיה וגם את הרדיו ואומר: עכשיו אפשר לדבר. והוא אומר לנו: כן, יש דרכונים, לכולם. עכשיו נראה מתי הם יתנו לכם כי אצלנו זה עבר. אבל זה צריך להיות בשגרירות בתוך שנה, אחרי שנה צריך לעשות משהו עם זה – או שמבטלים או שנותנים לאנשים.
- ל. וכמה זמן עבר?
- מ. עוד מעט זה שנה. אז תקבלו, עכשיו תקבלו. וחוף מזה נתנו לו ספר "אלף מילים", נתנו לו צ'ק 600 ליי, אני זוכרת עד היום...
- ש. אני כבר לא זוכר את הדברים האלה.
- מ. ...לבנק הלאומי בקונסטנצה בשביל ההורים שלו. הוא עדיין עבד, בן אדם צעיר, אבל ההורים שלו... (כבר מזמן לא עבדו). והוא אומר: איך אני יכנס לבנק הלאומי הרומני עם צ'ק כזה של שגרירות ישראל, יוכלו אותי עם הנוצות ועם הכל. אמרו לו (הפקידים בשגרירות): לא, הם יודעים מה זה אומר, שזה כסף טוב ושהם צריכים לתת לך אותו כי אחרת היחסים בינינו (בין רומניה לישראל) יהיו אחרים. והוא הלך עם פחד בלב לבנק. הפקידה לקחה את הצ'ק, הסתכלה...
- ש. את זה אני כבר לא זוכר.

מ. כן, הסתכלה ולא אמרה מילה... מילה לא אמרה! הוא לקח את הכסף והלך, אפילו להתראות הוא לא אמר. זהו ועם זה הוא נתן את הכסף לאבא שלו. זהו – זו הייתה הנסיעה שלנו לישראל. אחר כך קיבלנו את הדרכון, מכרנו הכל מהבית... עשינו אבק מהחיים. נסענו לבוקרשט ומשם עם המטוס לארץ.

ש. חכי אבל עד שם היו עוד סיבוכים, אחד שלי ואחד שלה. איתה (מלי) היה סיפור... היא הייתה אמורה להתקבל קבלה אוטומטית לפקולטה לרפואה כי, אני זוכר, היה לה את ממוצע הציונים הגבוהה ביותר בכיתה, מריאנה פרונזה, שבסוף למדה הייתה רופאה, הייתה השנייה. השיטה שם הייתה ברברית, היא הייתה הראשונה ברשימה והייתה צריכה להיכנס לפקולטה לרפואה אבל קראו לה למשרד המזכירות ואמרו לה...

מ. הסיפור היה קצת שונה. היה שם שיטה עם ילדי הפועלים ואני לא הייתי בת של פועל.

ל. מה היה אבא שלך?

טכנאי מזון... אז מה אני יגיד לך... נסעתי לבוקרשט וידעתי שמהבחינה הזו אין לי שום צ'אנס. אבא של מריאנה היה מכונאי ראשי באוניה ומשהו נתן לו אישור שהוא פועל פשוט באוניה ועם זה היא ניגשה ללימודים וקיבלו אותה.

ל. אז אם לא שיקרת לא היה שום סיכוי להגיע למשהו?

מ. נכון, ואנחנו לא הצלחנו לעשות משהו כזה. אז נסעתי עם אמא, ואמא נשארה בחוץ ואני נכנסתי פנימה להבחן. 5 דקות לפני תחילת הבחינה מגיעה מכוננית שחורה ובה אנשים. אמא – כשראתה את המכוננית כבר הבינה שהבת של תיכף תצא. ובאמת נכנסו אלה פנימה ואמרו אתה ואתה ואתה – החוצה, ובזה נגמרו הלימודים שלי האוניברסיטה. לא היו צריכים להסביר למה, ידענו.

ש. איתי היה סיפור אחר.

מ. כן, איתו היה סיפור אחר. הוא (שמעון) עבר אז בנמל והתקבלה הוראה שכל היהודים שהגישו מסמכים לעליה לארץ – החוצה מהעבודה, והוא – היו לו מסמכים מוגשים, אבל והיה לו בוס שרצה להשאיר אותו בעבודה. היה בלתי אפשרי, את שמעון פטרו ולא סתם פיטרו אלא עשו לו "מסיבה" שלמה. אספו את כל הפועלים מהמעמד שלו והודיעו: החבר... עוזב אותנו, הוא נוטש אותנו, הוא בוגד בארצנו...."

ל. עשו לו "מי שברך"...

מ. אבל איזה "מי שברך", יצאת משם וכל המים של הים לא היו מספיקים כדי לנקות אותך. הוציאו אותך החוצה והוא בא להגיד לי להיזהר כי עכשיו זה יהיה תורי. היה איזה שהוא סעיף בחוק, נדמה לי מספר 129, כלומר: אם אתה עושה בעיות ומפטרים אותך תחת אותו סעיף אתה כבר לא יכול בחיים שלך לקבל שוב עבודה ברומניה. אם בהמשך אתה ממשיך להגיד שכן, אני רוצה ללכת לפותח את הפה, גמרת...

טוב, הוא היה כבר רגוע, הוא קיבל את המכה שלו. הוא בא הביתה ומספר לי, "תיזהרי", אני הייתי חברה בקבוצת הנוער הקומוניסטי, "תיזהרי כי יעשו גם לך ככה, אל תפתחי את הפה כדי שלא יתנו לך הסעיף

הזהה". אבל לי לא עשו את זה, אמרו והעירו לי אבל לי היה בוס מדהים בחברת חשמל שלא נתן להתקרב אלי כי הייתי המזכירה של הבוס הגדול.

ש. אבל אז כדי שאוכל לקבל עבודה חתמתי על הביטול של המסמכים.

מ. כן, קודם שלחו אותו לעבוד במכרות בהרים ואחר כך הוא מצא עבודה בחברת בניין.

ל. ומתי הגיעו המסמכים?

ש. אני כתבי שאני מותר ואז הסכימו לקבל אותי בחברת הבניין שם היה מנהל משהו שהיה סטודנט איתי, מג'אנו קראו לו, הוא היה צעיר ממני כי אני בכלל למדתי בגיל מאוחר. בינתיים אני קודמתי כעוזר מהנדס הכללי אבל באיזה שהוא שלב מג'אנו עזב או קודם, אני לא זוכר, ונשאר שם מנהל אחד ואני עמדתי להיות מקודם לתפקיד מנהל. אבל אני סירבתי לקבל את התפקיד כי ידעתי שיש לי את המסמכים מוגשים ואמרתי להם: "אל תתנו לי תפקיד של מנהל, לא מגיע לי כי בעבר, מתי שהוא הגשתי בקשה לעלות לישראל ולכן לא מגיע לי להיות מנהל". ידעתי שאם יתנו לי את התפקיד שוב יבחנו בכל המצב שלי ויפכו את המים ולא רציתי. הם אמרו: איזו מודעות ותפיסה יש לזה, הוא לא רוצה להיות מנהל, הוא מסרב... והמשכתי לעבוד שם בתפקיד שלי כעוזר מהנדס ראשי. פתאום הגיעו המסמכים לנסיעה ואז אמרתי שאני צריך להכין לעצמי קסדה כי אני הולך להגיד להם שאני נוסע. אז קרא לי המנהל של צוות הבנייה והמנהל הטכני של הצוות, כל אחד בנפרד והלכתי לכל אחד בנפרד כדי שיעשו לי את כל הסקנדל. המנהל הטכני שגם נתן לי דירה חדשה בבניין חדש שנבנה על יד, לא כל אחד יכול לקבל דבר כזה. והם קוראים לי ואני התכוונתי שיעשו לי סקנדל ובמקום זאת כל אחד מהם, במרווח של יום או יומיים, אמרו לי: חבר, אנחנו מאחלים לך הצלחה בחיים החדשים, עבדנו יחד יפה היה טוב, אנחנו מודים לך וקיבלתי מילים יפות מאוד מהם. הדירה הייתה בקומה רביעית כי חמישית לא הייתה קיימת... ואז עברנו דירה ממול לדירה ישנה, הרבה יותר ישנה...

מ. היו לנו חיים טובים... הייתה לנו מכונית עם נהג.

ש. קיבלתי גיפ רומני שאיתו נסעתי כל יום שבת, שאיתו נסעתי כל יום ראשון לשדה התעופה כדי לראות את מטוסי אל-על. שדה התעופה קוגלניציאנו – היום הוא תחנה של הצבא האמריקאי וכוחות נטו.

ל. ועליכם לארץ, מתי?

מ. 1968, נובמבר.

ש. שם היו לי חיים טובים, כיבדו אותי והיו לי תנאים ומכונית וכל מה שאת רוצה...

ל. נחתם בבן-גוריון ו...

מ. אז הייתה שם הסוכנות...

ש. אני זוכר שאמרתי שקוראים לי גילודי סימון אז אמרו לי זה לא גילודי זה – גלעדי.

מ. הבעיה הראשונה הייתה ללכת לישון איפשהו עם גג מעל הראש.

ש. אני ביקשתי לעבוד בנמל כי זה מה שהכרתי. אז הגעתי... עבדתי על האוניה כמכונאי ואמרו לי בשנה הראשונה לעבוד כמכונאי עם דרגת חובל, כלומר קצין, אבל עדיין אין לי זמן ים ולכן עוד לא היו תנאים מלאים אבל לקבל גם תפקידי פיקוד כמנהל משמרת. עם תעודת המהנדס לי יכולתי להגיע רחוק יותר אבל התחלתי ועבדתי רק כמכונאי במשמרות ובהמשך כבר הכרתי... לא היה לי בית, לא היה לי כלום ואז נתנו לי לקחת גם את אשתי ואת הבת על האוניה...

מ. זה כבר היה מאוחר.

ש. איזה מאוחר כי לא ידעתי עברית?

מ. קודם היינו צריכים בית.

ש. נכון ששלחו אותנו לערד אבל זה משני כי מה היה חשוב...

מ. שאלו אותנו איפה אנחנו רוצים לגור אז אמרתנו ליד הים עם העבודה שלו, והעלו אותנו למונית ושלחו אותנו ישר לים של ערד. נתנו לנו 50 לירות.

ל. כמה זמן הייתם שם?

מ. ארבעה – חמישה חודשים ועברנו לחיפה. בערד הייתה אחת עם ספר גדול של מקומות עבודה והוא היה נוסע לחיפה לעבודה ואני הייתי מטיילת עם הילדה עד לתחנת דלק (מחוץ לעיר), היום כבר בנו אחרי זה, והייתי בוכה. והיא הייתה שואלת אותי "למה את בוכה?".

ש. היינו שם קצת ואז אמרו לי חכה עוד קצת כי צריכה להגיעה האוניה נתניה מצאנו לך מקום ותבוא עם האישה והילדה, כי לא היה לי בית ולא כלום.

מ. מה פתאום, עלית לבד על האוניה ורק אחרי שנה ומשהו נתנו לך את הזכות לקחת גם אותנו.

ש. נכון. אבל בינתיים נתנו לנו גם כסף להתחלה ודירה בטירה. הנסיעה הראשונה הייתה לקפריסין, היא הייתה קרובה מאוד וקצרה מאוד. אז חיכה לנו פינקלשטיין אוזי, הוא נראה טוב מאוד, והוא הביא לי את המשכורת הראשונה כי כבר היו לי תנאים להעסקתי ב"צים". בים נשארתי שנה ושם הכרתי את הים והעולם... וזהו. מסובך.

מ. כל החיים הם מסובכים.

- סוף -

שמעון גלעדי – 25.9.09:

גם ראיון זה, כמו קודמו, נערך בנוכחות שלושה אנשים: המרואיין עצמו – שמעון, אשתו – מלי והמראיינת – ליקה. כל שלושת האנשים לוקחים חלק בשיחה, כל אחד בתורו ושמעון מתקן או מוסיף לפי הצורך פרטים, לדבריה של מלי. עצם נוכחותו של שמעון מאשרת את דבריה ולכן אני מצרפת אותם כחלק אינטגרלי מהראיון עצמו.

לראיון זה הגעתי עם שאלות הבהרה ממוקדות שנבעו מתוך הראיון הקודם ועליהן חיפשתי תשובות או הבהרות. להפתעתי גליתי כי שמעון מתקשה כבר לעקוב ברצף אחר האירועים שפקדו אותו (כנראה ירידה בזיכרון) ולכן מלי תיקנה והוסיפה פרטים. לצערי שמעון לא תמיד יכול היה לספר את סיפורו באופן רציף וכרונוולוגי מאחר והתבלבל בין הדורות השונים וגם לא הבין מה הבעיה בסיפורו.

כמו הראיון הראשון, גם זה, מתורגם ברובו מרומנית מאחר ושמעון הסביר כי נוח לו יותר לדבר ולנהל את השיחה ברומנית. לכן התרגום שלי שואף יותר להיצמד לרוח הדברים ופחות למילה המדויקת שנאמרה בשיחה.

ליקה: אני יודעת ששלוש או מאיר שרתו בצבא הרומני. נכון? אחד מהם אני יודעת ששרת.... אני זוכרת שפעם אמרת לי שאחד מהם כשהיה בצבא ובא הביתה וראה שהתחילו הפוגרומים הוא ערק מהצבא ולא חזר אליהם.

שמעון: אני לא זוכר... מאיר?

ליקה: אני שואלת אני לא יודעת.

שמעון: אולי שלום כי הוא יותר מבוגר בשנה... אני לא זוכר (חסר ביטחון).

ל. מבחינת יהדות ומשפחה, איזה סוג של בית היה לך ברומניה לך ולסבתא?

ש. אנחנו היינו בדרך כלל מסורתיים אבל לא חרדים.

ל. מה כן עשיתם?

ש. בשבת אנחנו הולכים עם סבא לבית כנסת.

ל. הלכתם עם סבא לבית כנסת כל שבת?

ש. כמעט כל שבת.

ל. ובבית שמרתם כשרות?

ש. כן.

ל. אמא הייתה מדליקה נרות בשבת.

ש. כן, זה אני זוכר היטב, היא הייתה מדליקה נרות כל יום שישי. זה בטוח. זה אני זוכר.

ל. איך אתה רואה היום את הדת? איך אתה מתחבר אליה היום?

ש. אחרי שאני עברתי את השואה אני כבר לא מאמין, לא מאמין פשוט... בדת. לא מאמין.

ל. בגלל השואה?

ש. כן. תראי אם יש אלוהים הוא היה צריך לזעוק לזה אבל שום דבר לא עשה. יותר מזה – מי שהיה דתי

שרואים – היו הראשונים...

ל. מי שזיהו אותנו כיהודי דתי היה הראשון שהלך (למוות).

ש. אז התברר לי שזה שום דבר בשבילי (הדת).

ל. איפה למדת בבית הספר היסודי בקונסטנצה או בדורוחוי?

ש. אני זוכר כשהיינו בכיתה ג'. משהו כזה, זרקו את כל היהודים מבתי הספר ואז התקבלנו בבית ספר של

הקהילה היהודית.

ל. איך מתבצע כזה דבר, פשוט באים אנשים לבית הספר ואומרים לכם: לכו הביתה?

ש. בדיוק ככה... בבית הספר אתה ילד קטן ועברתה לבית ספר יהודי.

ל. כי באת בבוקר והוא היה נעול?

ש. זה אני לא זוכר.... אבל זה קרה לא רק בבתי הספר היסודיים... אני יודע שגן הילדים שלי היה גם כן

שייך לקהילה היהודית. ועד כדי כך אני זוכר שכל פעם שהיינו בגן ויצאנו ממנו בסוף היום אנחנו למדנו

להגיד "שלום לדודה".

ל. זה היה גן יהודי.

ש. כן.

ל. אז גם בית הספר היסודי היה יהודי?

ש. כן.

ל. אז מה ההבדל בין בית הספר הזה לבין זה של הקהילה?

ש. המדינה הכירה בשיטת הלימוד של בתי הספר של הקהילה כדי שנוכל ללמוד שם... כלומר: עוד לא היו

חוקי הגזע. אבל אחר כך היה התיכון "Cultura Teoretic" והתיכון התעשייתי... ואני למדתי אחר כך

ב"Cultura Agricola" ששם הכינו אותנו כבר לעלייה.

ל. דברנו על זה שהיה הבנק "Marmuros Blank" איפה היה הייתה - בקונסטנצה?

ש. כן.

ל. אז אתה נולדת בדורוחוי ועברתם פעם ראשונה לקונסטנצה עם אבא, בגלל שהוא עבד בבנק ההוא.

ש. כן.

ל. ואחר כך חזרתם לדורוחוי כי באו הלגיונרים שחיפשו את אבא שלך?

ש. נכון.

ל. וחזרתם שוב קונסטנצה אחרי המלחמה, נכון?

ש. כן. אבל אז כבר קראו לבנק "Banca Comerciala Romana".

ל. פעם ראשונה עברתם לקונסטנצה בגלל העבודה.

ש. כן, אני חושב שזו הסיבה... הייתי מאוד, מאוד, קטן. אולי אני טועה איפה שהוא. אבל את, מלי, זוכרת מה היה?

מלי: אני לא הכרתי אותך אז.

ל. לא אבל אולי שמעת סיפורים.

מ. שמעתי. בפעם ראשונה הגעתם לקונסטנצה בגלל הנישואין של אמא לאבא. אחר כך באה המלחמה והתחילה רדיפת היהודים ואמרו לאבא: לך כי מחפשים אותך, אז ברחתם לדורוחוי כי זה היה רחוק. אבל זה לא היה מספיק רחוק כי באו לחפש אתכם גם שם ומצאו אתכם ושלחו אתכם למחנה. אחרי שנתיים במחנה? נכון, שנתיים הייתם במחנה?

ש. כן.

מ. משם, אחרי שנתיים חזרתם לדורוחוי אבל שם לא היה כלום יותר. דורוחוי נגמרה.

ש. הייתה שממה.

מ. וחזרתם חזרה לקונסטנצה וכאן המשכת והלכת לבית הספר ולתיכון והמשכת את החיים, נגיד, באופן נורמאלי.

ש. זה לא היה ממש כך... כשהתחילה הרדיפה אני הייתי בכיתה ג' ואז כשנגמרה הרדיפה... אני יצאתי מהמחנה, אחרי שנתיים ומשהו, אני למדתי בסך הכל שלוש שנים. אז התחלתי ללמוד בניסיון ללמוד שנתיים בשנה. אבל אז הייתי צריך לעבור את מבחן היכולת ואז לקח אותי וולדי בבוקרשט, שהיה מורה להיסטוריה בבוקרשט והוא עזר לי מאוד כדי שאוכל לעבור את הבחינה כדי שאוכל לעבור ללימודים העל תיכוניים. וככה הצלחתי לעבור... הוולאדי הזה היה חבר טוב של שלום (הדוד) מדורוחוי והוא היה מורה להיסטוריה בתיכון "קנטמיר" בבוקרשט. ככה הצלחתי להיכנס ללימודים הגבוהים בחטיבה העליונה.

חכי, חכי, אני כל הזמן הזה עבדתי כדי לתחזק את עצמי. בשלב מסוים הצלחתי להרוויח מספיק כדי לתחזק את עצמי טוב והיו לי שני מקומות עבודה חשובים יותר: אחד היה החברה המסחרית שכ"ץ היה שם הבוס ואחר כך כשהתחילו העבודות בחפירות בנהר בין "הדוניראה" ובין הים השחור" התחלתי לעבוד שם. אבל לקחתי עשרה שיעורים פרטיים אצל ניאקשו, שהיה מורה בתיכון המסחרי למתמטיקה, הוא היה טוב מאוד והוא נתן לי כמה מפתחות שהייתי צריך לדעת כדי לעבור את הבגרות. הוא נתן לי עשרה שיעורים פרטיים שעזרו לי מאוד, אני זוכר אותם עד היום.

ל. אנחנו עוברים לזמן אחר ולמקום אחר. כשאספו את היהודים מדורוחוי ולקחו אותם לעריה ושם פיצלו אותם לשניים. אתכם לקחו לניסטרו (הנהר) כדי שתעברו אותו. הייתה בצד השני קבוצה של יהודים שצעקה לכם ביידיש: אל תעברו כי לאן שלוקחים אתכם זה הרבה יותר רע. אז ברחתם אתה, אבא וטוני. ואיפה הייתה אמא?

ש. היא הייתה איתנו... היא לקחה אותי ביד.

ל. ואחרי יומיים הגעתם למוגילב, נכון?

ש. כל הסיפור הזה היה במוגילב. כי שם, כשעברנו את הניסטרו שם הייתה העיר והיה שיטפון והיה המון בוץ.

ל. כשברחתם לאן הגעתם?

ש. לתוך העיר במוגילב והתחלנו... ותפסנו חדר ונשארנו שם כי היה שם כאוס.

ל. בכל התקופה בה הייתם במוגילב, כשאמא הלכה לעבוד אצל ד"ר זבצקה וכל החיים שם, איפה היה אבא, מה הוא עשה? חסר לי כל הצד של אבא?

ש. חכי אני יגיד לך. כשעברנו את הניסטרו היה גשר מעץ שהתמוטט ושם עבדו היהודים ובניהם גם אבא.

ל. זה מה שאבא עשה כשהייתם במוגילב?

ש. כן הוא עבד בגשר... בלי תשלום... הייתה מרוצה שאתה עוד נושם. שם יכלו להרוג אותך ואף אחד לא ידע ממך כלום.

ל. במוגילב הייתם ממה שאמא קיבלה מזבצקה, נכון?

ש. אבל זה לא היה מהיום הראשון, עד שהיא התחילה לעבוד אצלה חיינו מכל מיני דברים שהיו לנו... לא זוכר בדיוק ממה. אחרי כמה זמן אמא הצליחה למצוא את זבצקה הרופאה שבשבילנו הייתה הצלה. אני יגיד לך בדיוק מתי זה היה - באביב.

ל. זה היה באביב הראשון?

ש. בשנה הראשונה - באביב.

ל. אז אם אמא הייתה אצל זבצקה ואבא עבד בגשר, מה אתה עשית כל היום?

ש. קודם כל - כלום, אבל אחר התחלתי לחפש חתיכות עץ כדי שלא נקפא מקור שם. וחוף מזה במוגילב היה בית יציקה למסמרים (כמו שאני זוכר), אני הייתי קטן וזה לא ממש דיבר אלי אז... וכנראה גם בית היציקה הזה עזר לאחדים לשרוד קצת. שם היה להם כסף של כיבוש ובוזה שילמו לעובדים. זה כסף שאין לו שום ערך.

ל. הם קיבלו תשלום - אלו שעבדו בבית היצירה?

ש. כן אבל זה היה כלום, בלי ערך.

ל. ואלה מהגשר לא קיבלו כלום?

ש. כלום.

מ. אני חושבת שאלו שעבדו בגשר עבדו בעצם בצבא הגרמני או הרוסי, מי שהיה שם.

ל. לא אצל הרומנים?

מ. לא. כשהתחיל הסיפור עם הניסטרו (החצייה שלו) נגמר עם הרומנים. והם (הצבא) לא שילמו, הצבא לא שילם. במפעל, בבית היציקה, היו בעלי בית היה פטרונו, שכמו שכל אחד מחפש כוח עבודה זול כך הם מצאו אותם (את היהודים).

- ש. מה שאני מציע לך זה לקרוא את הספר שנתתי לך כי שם כתוב הכל גם על בית היציקה. הספר נקרא "הנס ממוגילב".
- מ. חלק מהנס היה בית היציקה.
- ל. מה זאת אומרת?
- מ. בית היציקה הציל שם חלק מהאנשים... קצת... חלש ונורא... אבל הם נשארו בחיים.
- ל. בראיון הראשון שכחתה לספר קצת על החיים של ההורים שלך.
- ש. אלטר בירמן...
- ל. הוא היה סבא שלך.
- ש. כן. הוא קיבל איתור ממלחמת העולם הראשונה ולכן בפעם הראשונה כשתפסו אותו הוא הראה להם את האות ועזבו אותו. אבל בכל זאת תפסו אותם ולקחו אותם לבוג ושם הרגו את כולם.
- ל. איפה נולד סבא?
- ש. אני חושב שבדורוחוי... כי שם היה בית המשפחה.
- ל. ואיפה נולדה אמא?
- ש. גם בדורוחוי. גם הבנים, שלום ומאיר, ותיקה גם בדורוחוי והייתה גם טוני גם כן נולדה בדורוחוי... והיה בית גדול.
- ל. הסבתא... איטה (קראו לה)...
- ש. היא למדה לתפור בבית של אמא אבל היא למדה בבית הספר מקצועי, היה אז בית ספר מקצועי... היא למדה גם קצת צרפתית וזה שוב עזר לה כפי שאת יודעת זה ממש הציל אותה.
- ל. איך זה הציל אותה?
- ש. כמו שאת יודעת היא עבדה אצל ד"ר זבצקה... (כאן התבלבל שמעון בין אימו לסבתו ולא הצליח להפריד את שני הסיפורים לכן ויתרתי על קו זה של שאלות אבל אז נכנסה מלי לשיחה ויישרה את ההדורים).
- מ. סבתא שלו הייתה תופרת והיו לה בבית בנות שעבדו איתה. היו לה בנות שעבדו איתה, שעזרו לה לתפור כפתורים, לגזור...
- ל. גם הסבתא וגם האמא היו תופרות?
- מ. אמא שלו למדה את המקצוע בבית של אמא שלה, מאמא שלה.
- ש. אחר כך היא למדה בבית הספר המקצועי ושם למדה גם צרפתית... היא (סבתא) למדה טוב מאוד את המקצוע ועבדה אצל זבצקה בתמורה לאוכל. ולכן... היה שם בית חולים, ושם ניסו בפעם השנייה לסדר לי את היד ולא ממש הצליחו.
- ל. אנחנו קופצים לתקופה מאוחרת יותר. הגשתם כבר מסמכים לעלות לארץ. הלכתם לסקוריטטה כדי לוותר על...?

מ. בסקוריטטה הגשנו מסמכים כדי לעלות לארץ.... זה כבר מאוד מאוחר.

ל. אתם הלכתם יחד לשם?

מ. בפעם הראשונה שהגשנו את המסמכים היינו כל אחד לחוד. אחר כך התחילו לבוא תשובות שליליות ויום אחד, ינואר אחד היה קר מאוד, את בינתיים נולדת, הגשנו מסמכים גם בשבילך. הוא (אבא) לקח אותך לטיול ואני מקבלת בבית הזמנה לסקוריטטה.

ל. אחר כך הוא הגיע הביתה... למחרת היום נסעתם שניכם לשם?

מ. כן.

ש. כשקיבלנו את האישור לנסוע זה היה כל המשפחה ביחד...

מ. הגיעו בהתחלה אישורים לו ולמשפחה לו, אחר כך רק לי ולמשפחה שלי, אחר כך לנו בלי ההורים אבל בסוף הצלחנו להתאסף כולנו ולעלות.

ש. והיה עוד סיפור, כדי שיעזבו אותנו קצת בשקט כדי שנוכל לעבוד אמרנו שאנחנו מוותרים על הנסיעה, אם כך הדברים, האמת הייתה אחרת – כי כשקיבלתי את ההזדמנות לנסוע עזבתי הכל ונסענו.

מ. העניין היה שהיו שתי רשויות: הסקוריטטה – המשטרתי, והנוטריון – המשפטי. אנחנו שמענו, כי זה היה הולך מפה לאוזן, שמענו שאם אתה מדבר עם הנוטריון, המסמכים שאתה חותם עליהם שמה לא עוברים לסקוריטטה. אז, עם לב ככה (מכוון מאוד) הלכנו לנוטריון יום אחד, אני והוא, אני לא יודעת אם ההורים ידעו בכלל, אנחנו הלכנו לבד.

ש. אני לא חושב שמהו ידע.

מ. וחתמנו על הצהרה שהם כתבו, שאנחנו מוותרים על הרעיון הזה של בקשת יציאה ועלייה לישראל, וחתמנו.

ש. כדי שלא נאבד את מקומות העבודה.

מ. האמת היא שזה היה בדיוק ככה. אף אחד לא ידע, זה היה העתק לנוטריון, העתק לו לעבודה ועתק לי לעבודה, שלושה, זהו בסך הכל. לסקוריטטה לא הלך שום דבר. אז ככה היה לנו עוד איזה שנה לעבוד בשקט עד שהגיע האישור יציאה.

ל. וזה לא הזיק לשום דבר?

מ. לא.

- סוף -



טרנסניסטריה - איזור במערב־אוקראינה, שהיטלר מסר לרומניה תמורת השתתפותה במלחמה נגד ברית־המועצות. האיזור נכבש בידי הגרמנים והרומנים בקיץ תש"א (1941). ערב פרוץ המלחמה ישבו בשטח זה כ־300,000 יהודים. עשרות־אלפים מהם נרצחו בידי צבאות גרמניה ורומניה. אחרי כיבושה היתה טרנסניסטריה למקום־דיכוי ליהודי בסרביה, בוקובינה וצפון־מולדובה. צבאות הכיבוש גירשו את היהודים מזרחה וצפונה, אך לא דאגו להם אפילו לתנאי־קיום מינימליים. בחורף תש"ב (1941 - 1942), שהיה הקשה ביותר, ניספו עשרות־אלפי מגורשים ברעב, בקור ובמגיפות. המספר הכולל של המגורשים הגיע לכ־150,000 יהודים, מתוכם נספו כ־90,000.

בתמונה: אלפי יהודים שרוכזו על גדתו המערבית של נהר הדנייסטר לקראת גירושם לטרנסניסטריה שבגדה המזרחית.



Deportații din Dorohoi la trecerea Nistrului spre Transnistria, iunie 10, 1942



Banca Comerciala Romana - Sediul central:

Bucuresti, B-dul Regina Elisabeta nr.5.

newsחדשות



שלחו להדפסה

השואה

מחקר: רומניה היא שיזמה את שואת היהודים במדינה

מחקר של המרכז לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב מגלה: "מכל בנות בריתה של גרמניה הנאצית, 'תרמה' רומניה יותר מכולן לחיסולו של העם היהודי"
ynet

מחקר חדש שפורסם אתמול (יום א') חושף לראשונה כיצד הממשלה הרומנית תכננה את השמדתם של למעלה מ-400,000 יהודים במלחמת העולם השנייה.

על רקע הוויכוח הבינלאומי המחודש בעניין חלקה של רומניה בשואת יהדות אירופה, פרסם כעת המרכז לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב מחקר על השואה בחמניה במהלך ששתיה הראשונות של מלחמת העולם.



"הרעיון והביצוע היו של הרומנים"

ד"ר ד'אן אנצל שערך את המחקר אמר ל-ynet כי החידוש במחקר המכחי הוא המידע החדש על היקף ההרג, מידע שמבוסס על מסמכים מקוריים, בשפה הרומנית, שנמצאו בארכיונים ברחבי ברית המועצות לשעבר. "אחרי הכיבוש של הסובייטים, הם לקחו איתם גם את הארכיונים של הרומנים ופיזרו אותם ברחבי ברית המועצות, את המסמכים האלה אני רואית והם עדות הכי מהימנה שיש. יש שם מסמכים, כתובים חמנית, שיצאו מהממשלה בבוקרשט, ומופנים לצבא הרומני, בפקודות להוציא יהודים להורג".

לדבריו, "מדובר ביותר מ-1,100 מסמכים, שמעידים שההרג, הרעיון והביצוע היו של הרומנים ולא של הגרמנים. ידוע שלפני הכיבוש הסובייטי הרומנים ניסו לזייף מסמכים שיטילו את האשמה על הגרמנים, אבל הם לא הצליחו בכך. המחקר חשוב בימים אלה במיוחד בגלל כל מיני סיומת של גורמים שונים להכחיש את השואה ברומניה. מול המסמכים המקוריים, אין כל אפשרות להכחיש".

לחצו כאן להגדיל תמונה

"נקטנו אמצעים לשרוף את גוויות היהודים"

אמצע מסמכים מקוריים ומפורטים המעידים על גרושם של היהודים מרומניה והסביבה, על תנאי ריכוזם במחנות שהקים משטרו של אנטונסקו בטרנסניסטריה (לאורכו של הגבול הרומני-אוקראיני), ועל השמדתם.

ב-14.2.42, למשל (תעודה מס' 458), ציין בכתב ידו המזכיר הכללי של הממשל הרומני בטרנסניסטריה על גבי מסמך בלתי ידוע עד כה: "נקטנו אמצעים לשרוף את גוויות היהודים", ואגב הערה סתמית זו, גוויותיהם של 70,000 יהודים נשרפו – כפליים לפחות מאשר בבאבי אר.

אמצע כתוב שהממשלה הרומנית תכננה את השמדתם של למעלה מ-400,000 יהודים (ביניהם כרבע מליון מאזרחיה וכ-180,000 אוקראינים), הן בטרנסניסטריה, והן ברומניה עצמה.

בפרק על "הצלב והיהודים" הוא מגלה כיצד הכנסייה והמדינה הרומנית, בשם הצרות וערכי הלאומיות, שיתפו פעולה בדה-הומניזציה של היהודים בעיני הציבור, ובכך הכשירו את הקרקע לחיסולם. מסקנתו של אנצל חד משמעית: "מכל במת בריתה של גרמניה הנאצית, 'תרמה' רומניה יותר מכולן לחיסולו של העם היהודי".

Speech given by Mr. ION ILIESCU, President of Romania, at the meeting

dedicated to the Holocaust Remembrance Day in Romania - October 12, 2004 -

Messrs Presidents of the Legislative Bodies,

Your Holiness, Father Patriarch,

Your Eminence, Chief Rabbi

Honorable religious leaders,

Ladies and gentlemen,

Ambassadors,

Dear guests,

Having emerged from the darkness of totalitarianism, Romania has embarked on a long and not so easy road to the recovery of memory and assumption of responsibility, in keeping with the moral and political values grounding its new status as a democratic country, a dignified member of the Euro-Atlantic community.

Upon deciding to establish a "Holocaust Remembrance Day," we intended to bring pious homage to all those who suffered as a result of the discriminatory, antisemitic and racist policies promoted by the Romanian state in a troubled moment of our national history. This dark chapter in our recent past, when the Romanian Jews became victims of the tragedy of the Holocaust, must not be forgotten or minimized. While paying homage to the dead and deported, to those forced to leave the country, to those deprived of their belongings, of their rights and liberties guaranteed by the Constitution, and treated like inferior beings, we search our conscience and try to understand the causes and consequences of our abdication of the values and traditions of our people, of the obligations assumed following the Great Union of 1918.

A critical evaluation of the past is always necessary, so as not to forget it, but also to set with clarity the landmarks of our effort to build ourselves, as part of constructing the future of our

nation. Such remembrance is all the more appropriate when it refers to tragic events befallen for so long by an unmotivated silence.

Ladies and gentlemen,

The outbreak of World War II found Romania unprepared to face its multiple challenges.

Under the shield of neutrality, proclaimed almost immediately, the Romanian

{PAGE }

A significant aspect, practically the most important chapter of the Holocaust in Romania, refers to the deportations. Initially, the regime led by Ion Antonescu planned the deportation of all citizens of Jewish origin from Bessarabia and Bukovina, following that later on, the citizens of Jewish origin from other areas of the country would be subjected to the same policy. The place chosen for deportation was Transnistria, the territory between the Dniester and the Bug that came under Romanian administration.

Massive deportations started on October 9, 1941, and continued for a year. Romanian citizens, our fellow men, about 120,000 of them, were taken from their homes and embarked on true death trains or marched through rain and snow tens and hundreds of miles, across the Dniester. On the way, as well as in Transnistria, many thousands Jews died as a result of the inhuman treatment, freezing, illness, or even shooting.

In memory of these people, at the proposal of several organizations of Holocaust survivors and the Federation of Jewish Communities in Romania, as well as from the consciousness of our moral duty to the memory of the Romanian Jews who had to suffer during those terrible years, the government has decided to make October 9 the annual Holocaust Remembrance Day in Romania.

Deportations were not the only component of the Holocaust. I will only mention the retaliations of October 1941 in Odessa, following the explosion of the city's Romanian Military Command. In August 1942 the Romanian side was presented with a plan prepared by the German authorities that aimed to send all Romanian Jews to the Belzec death camp.

However, this plan was never put into practice, and Antonescu decided in October 1942 to put a stop to the deportations to Transnistria.

It must be said here that the evolution of the attitude of Ion Antonescu's regime in this regard was determined by the evolution of the war. In the phase of German victories on the Eastern front, repression against the Jewish population reached its height, and the regime's leaders often stated that the so-called Jewish problem was almost solved. As the tides of war changed, the attitude of Ion Antonescu's regime became more nuanced, and measures were taken that limited the number of victims. This resulted in Romania being one of Germany's allies where a significant part of the Jewish population on its territory managed to survive. Moreover, many Jews of Northern Transylvania, under Horthyst occupation at the time, succeeded in saving themselves by fleeing to Romania with the help of Romanian citizens and the tacit agreement of some officials.

{PAGE }

The terrible tragedy of the Holocaust was possible due to the complicity of top state institutions—secret services, army, police, et cetera, as well as of those who executed, often overzealously, Marshal Antonescu's orders.

On this Holocaust Remembrance Day it is also natural to mention the fact that many personalities—politicians, high priests, military officers, writers, journalists, actors, other public figures—intervened with the state authorities to cancel, or at least to ease, certain frustrating and repressive measures. Many Romanians, known or unknown, risked their freedom, and even their lives, to save their Jewish fellow men from death. Those who are known are acknowledged today by the State of Israel as “Righteous among Nations,” and we are certain that many others are going to be found from now on. Recently, a Romanian priest was awarded, at a venerable age, this high distinction for his courage to help his Jewish fellow men in Transnistria. Such deeds ennoble a human being and the community to which he or she belongs. Mention must be also made of other similar acts of human solidarity in support

of Jewish compatriots made by many simple Romanians, such as the Transylvanian Romanians who, as we have reminded here, helped many Jews in occupied Transylvania illegally cross the border to Romania.

We bring homage today to the resistance of the Jewish community, which knew how to organize itself so as to oppose the tragedy and ensure its existence and continuity. From the organization of its own educational system under circumstances in which young Jews were forbidden access to state schools, to continuing its specific cultural life, including the functioning of the Barasheum Theater, from the repeated interventions by the authorities to acts of revolt, from the support granted to the deportees by those who had remained in the country to actions designed to help organize the emigration of thousands of Jews to Palestine.

Ladies and Gentlemen,

Commemorating for the first time the Holocaust Remembrance Day in Romania, I take the opportunity of this solemn reunion to propose that we all bow down before the memory of the victims of this tragic event, which is part of our past, just as the representatives of the religions living together in Romania have done under our administration. According to the latest research, over 250,000 people were killed during the Holocaust in the territories under Romanian administration for the sole guilt of having been born Jews, destroying people for their origin. To these we must also add the over 12,000 citizens of Roma descent who died in Transnistria in similar circumstances.

{PAGE }

The Holocaust was one of those serious historical issues whose approach was avoided both during the communist regime and after 1990. There were attempts to hide the facts, or even distortions of the truth. In not a few cases there was also a transfer of responsibility. The Ion Antonescu regime was credited, for instance, with having saved the approximately 400,000 Jews who were still alive at the end of the war, while the liquidation of the over 250,000 Jews

of Romania and the occupied Soviet territories was turned into the responsibility of the German troops in the country and Berlin's orders.

Undoubtedly, Germany's Nazi regime bears the main responsibility for the European Holocaust. But it is Ion Antonescu's regime that is responsible for the initiation and organization of the repressive actions and extermination measures directed against the Jews of Romania and the territories under Romanian administration. Reality cannot, and must not, be concealed. Assumption of one's own past, with its goods and evils, is not just an exercise in honesty but also the proof of a democratic conscience, of the responsibility of the Romanian state's leadership, which, at a turning point in its history, did not manage to rise up to its essential mission, namely, to ensure the security of all its citizens, regardless of their ethnic origins.

The Holocaust tragedy has today a special significance. Such a tragedy must never be repeated, and for that, no effort is too small for the younger generations to know and understand the entire truth. This is the best way to prevent future repetition of the past's tragedies.

An international commission was established for the in-depth study of the Holocaust in Romania, which includes renowned experts led by Professor Elie Wiesel, a native of Romania and winner of the Nobel Prize for Peace. The Commission's report will be presented in a few weeks at a meeting to be held in Bucharest. The document shall provide the basis for a complete activity of future investigation into this tragic phenomenon and informing public opinion, particularly the young generation. In its turn, the Ministry of Education and Research has decided to include in the school curricula an optional course dedicated to the Holocaust in Romania. We also see with satisfaction that the press, radio, and television stations have lately devoted increasing space to this phenomenon, approaching it from objective positions.

These actions are part of a wider program that aims at knowledge of the past and the events related to the Holocaust. This program includes the adoption of legislative measures banning

fascist, racist, xenophobic, and antisemitic organizations and symbols as well as the cult of persons guilty of crimes against humanity and peace. The first such measure was taken

{PAGE }

by the government in March 2002 and was met with satisfaction by the Jewish organizations and the overwhelming majority of public opinion.

Also as of 2002, the National Defense College has been organizing a course in the history of the Holocaust. All these represent the implementation of the commitments made by Romania when joining the Final Declaration of the International Forum on the Holocaust in Stockholm, a group established in 1998 at the initiative of Prime Minister Goran Persson, with the aim of promoting education meant to remember the tragedy of the Holocaust and stimulate the historical research of this phenomenon.

We sincerely wish to understand why, in a country like Romania, which in 1918 had managed to fulfill its destiny through the Great Union of December 1, which had taken an ascendant course of economic and social development, which had political structures and institutions compatible with the great Western democracies, and which had successfully integrated the values of Western culture and civilization, the development of such a virulent antisemitic trend, which degenerated into the monstrosities of the Holocaust, was possible. The interwar Romanian antisemitism was the result of a democratic failure and of the refusal of the political elite and a large part of the intellectual elite to assume this failure. It also was a serious moral perversion.

When a nation suffers from a trauma of the kind suffered by Romania in the forties, it can lose its way in the absence of a civic spirit and a consciousness of values and moral duty. There is, however, no excuse for those who cynically and cold-bloodedly sent their fellow citizens to death, who discriminated, humiliated, and excluded them from society.

The recent past obligates us to create mechanisms and institutions designed to serve as the society's antibodies against these illnesses of the spirit that are racism, antisemitism, xenophobia.

This time, Romanians and Jews are on the same side of the barricade, a sign that we have learned the lesson of solidarity and mutual respect.

Ladies and Gentlemen,

In my opinion, the Holocaust Remembrance Day should lead, first and foremost, to a deeper knowledge of this collective tragedy. Beyond the concrete historical facts, very important are the educational aspects, the change in the perception of an event of such tragic dimensions.

{PAGE }

{PAGE } This first commemoration of October 9 should mark the conscious and sincere assumption of a painful episode of our national history, which the public conscience and our collective memory must neither conceal, nor hide, nor relativize in significance.

Looking forward to the future, tenaciously pursuing the objectives that await us as members of the North-Atlantic Alliance and future members of the European Union, we have the duty to understand and assume all the moments and lessons of the past. Holocaust Remembrance Day should be a moment of reflection for all of us, an occasion to meditate on totalitarianism and its tragic consequences, on community relations and values of human solidarity, on the perennially of democracy, legality, and the respect for the fundamental rights and liberties of citizens.



גבי מוסקוביץ



פאני איצקוביץ



דורה וחיים קאופמן



שמעון גלעדי

Table of Contents

Abstract	iii
Introduction	1
Literature Survey	3

First Chapter – Women's Stories

- "Each woman must have some papers".

- Gabi Moskovich.

a. 1. Personal and family growth – Gabi Moskovich's story.	17
a. 2. Motherhood and career – Fany Itskovich'e story.	32

Second Chapter – Men's Stories

- "It's better to be a good watch maker than a poor doctor".

-Shimon Giladi.

b. 1. Survival and regrowth – Haim Kaufman's story.	47
b. 2. Mother's love will never fail – Shimon Giladi's story.	59

Third Chapter – between men and women

- "The brain has to be trained in order to remember or else it gets spoiled".

- Fany Itskovich. 71

Epilogue – Between the researcher the her research

- A retrospective look and a self-examination. 98

Summary 102

Bibliography 104

Appendixes:

Appx. 1 – Gabi Moskovich – First interview 22.1.09	110
Appx. 2 – Fany Itskovich – First Interview 11.2.09	128
Appx. 3 - Fany Itskovich – Second interview 13.7.09	137
Appx. 4 - Gabi Moskovich – Second interview 26.7.09	141
Appx. 5 – Haim Kaufman - First interview 27.1.09	148
Appx. 6 - Haim Kaufman - Second interview 19.8.09	156
Appx. 7 – Shimon Giladi - First interview 15.4.09	163
Appx. 8 - Shimon Giladi - Second interview 25.9.09	174
Appx. 9 – Pictures of Jews deportation and the crossing of the Bog River	181
Appx. 10 – Picture of the Commercial Bank today in Bucharest	182
Appx. 11 – Internet Article: "Research: The state of Romania initiated the Jewish Holocaust in the country".	183
Appx. 12 – Ion Iliesku's speech from October 12 th , 2004 (Romanian president at that time)	184
Appx. 13 – Pictures of interviewees.	190

Abstract:

Theme and purpose:

This research is about personal stories of Romanian women, Holocaust survivors. This research aims to highlight the women's voices and to call attention to their uniqueness in comparison to men's personal stories of survival.

Research topics:

A. This research raises the issue of these women's unique ways of coping with their problems, while analyzing male survivors' personal narratives from similar situations before, during and after the war, through literary framework.

1. How did these women keep their femininity and use it in order to overcome the war?
2. How did they rehabilitate themselves after the war while integrating in the work market and finding immediate financial resources?
3. How did their emphasis on education effect their attitudes towards finding a profession? How did they select their profession?
4. How did they cope with pregnancies, giving birth, taking care of children and overall establishing new family units?
5. How did they care for their parents (if they were still alive)?
6. What are their world-views as people who went through impossible ordeals during the Holocaust?

B. The Literary design of the personal narrative (structure, characters, style and use of language).

C. The design of the narrative telling event (interviewer-interviewee communication, the situation, the style of narrative telling).

D. The researcher's position in the study (an in-community and in-family research).

Methodology:

This research is based in field work, and then analysis of recorded personal narratives by means of theoretical research used in literature, folklore, culture and feminism. These frameworks assisted in the comprehension of the historical background, the way of life and culture in Eastern Europe of that time. They also helped to define the "Personal Narratives" in comparison to "Life Stories" and "Diaries" which were already written. It assisted in locating this research. Feminist theories also provided tools for understanding and analyzing these women's self-perception and the ways in which they were perceived by men.

Work plan:

1. Finding potential interviewees able to tell stories and willing to cooperate.
2. Scheduling 17 open interviews with fourteen women and three men. The interviews aimed to raise subjects for discussion and develop a general concept of the time and place.
3. Focusing on in-depth interviews with four interviewees (two women and two men) whose narratives were then analyzed. These interviews aimed to get at a more thorough understanding of the time, place and the tellers' actions.
4. Comparing the women's narratives with the men's, drawing conclusions about the different experiences and actions by gender.

The unique contribution of this research:

A vast amount of research has been conducted about the Holocaust reflecting on it from different angles. These studies deal with the different historical events, different groups (children, refugees, families) and different communities, but in the recent years, social science has turned its attention to researching women's location in the Holocaust.

The uniqueness of this study is its specific attention to women's personal narratives in the congregation in which I was raised and educated, and upon which not enough research has been conducted. The field of testimonial analysis of Holocaust survivors as stories is new in itself. The Romanian Jewish community is combined of quiet people, sometimes even hiding their European roots. All they ask for is to be included completely in their community. And indeed they succeeded. In most cases the people in this community do not disclose their origin. This way, with the passing years, these Jews have become swallowed by Israeli society and have become nearly indistinguishable. The following research enables the older women's generation to raise their voices and to express their most private experiences as they see fit. This study highlights their uniqueness, emphasizing their distinct culture and Jewish heritage to which they were and still are deeply connected.

Structure of research paper:

This study is divided into three chapters dealing with different perspectives of the Holocaust experience.

1. Introduction – Reviews in detail the relevant folkloristic, literary and feminist framework.
2. First Chapter – Is devoted entirely to the feminine voice and within it, in-depth analyses of two outstanding stories. The personal narratives of Mrs. Fany

Itzkovich and Mrs. Gabi Moskovich, represents the woman as a mother and the woman as a personal career maker, respectively.

3. Second Chapter – In which the personal narratives of two men, Shimon Giladi and Haim Kaufman, are discussed. The goal of this chapter is to reinforce the idea that women did experience the Holocaust differently from men, and that the women's actions were indeed specific to their gender.
4. Third Chapter – Here the previous chapters are compared and contrasted and a cross-breeding of the women's and men's stories are discussed in light of unique comparison subjects in the women's narratives. Out of this comparison conclusions were drawn. All seventeen interviews are included in this chapter in order to compare them and to extract a wider overview of that period from the teller's angle.
5. Epilogue – Stresses the position of the researcher in this research as part of the studied community and as part of an in-family research. It specifies the process the researcher and interviewees went through during the study.

BEN- GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV
THE FACULTY OF HUMINITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HEBREW LITERATURE

Deafening Silence:
The unique voice of women Holocaust survivors
from Romania

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE MASTER OF ARTS DEGREE

SUBMITTING: LIKA LEVY

UNDER THE SUPERVISION OF: PROF. TAMAR ALEXANDER

Signature of student: _____ Date: _____

Signature of supervisor: _____ Date: _____

Signature of chairperson

Of the committee for graduate studies: _____ Date: _____

June 2010

BEN- GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV
THE FACULTY OF HUMINITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HEBREW LITERATURE

Deafening Silence:
The unique voice of women Holocaust survivors
from Romania

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE MASTER OF ARTS DEGREE

SUBMITTING: LIKA LEVY

UNDER THE SUPERVISION OF: PROF. TAMAR ALEXANDER

June 2010